

T. C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**TEHCİR ÖNCESİ VİLAYAT-I SİTTE DEN
AMERİKA'YA ERMENİ GÖÇÜ**

DOKTORA TEZİ

Ahmet AKTER

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Kemal ARI

İZMİR – 2006

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsünün ...../...../2005 tarih ve .....sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliğinin ..... maddesine göre Doktora öğrencisi Ahmet AKTER'in "Tehcir Öncesi Vilayat-ı Sitte'den Amerika'ya Ermeni Göçü" konulu tezini incelemiş ve aday .../.../ 2006 tarihinde saat .....’de jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel savunmaya dayanan tezini savunmasından sonra ..... dakikalık süre içerisinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin ..... olduğuna ..... ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

ÜYE

ÜYE

Doktora tezi olarak sunduğum “Tehcir Öncesi Vilayat-ı Sitte’den Amerika’ya Ermeni Göçü” adlı çalışmanın tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2006

Ahmet AKTER

YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Yazarın Soyadı: AKTER Adı : Ahmet	Merkezimizce Doldurulacaktır.
Kayıt No:	
TEZİN ADI TÜRKÇE : Tehcir Öncesi Vilayat-1 Sitte'den Amerika'ya Ermeni Göçü YABANCI DİL: The Armenian Emigration from the Six Vilayets to the USA Before the Deportation	
TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans Doktora Doçentlik Tıpta Uzmanlık Sanatta Uzmanlık X	
TEZİN KABUL EDİLDİĞİ Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi Fakülte : Enstitü : Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Diğer Kuruluslar : Tarih :	
TEZ YAYINLANMIŞSA Yayınlayan : Basımevi : Basım Tarihi :	
TEZ YÖNETİCİSİNİN Soyadı, Adı : ARI, Kemal Ünvanı : Yrd. Doç. Dr.	
TEZİN YAZILDIĞI DİL: Türkçe	TEZİN SAYFA SAYISI:
TEZİN KONUSU (KONULARI) 1. Tehcir Öncesi Vilayat-1 Sitte'den Amerika'ya Ermeni Göçü	
TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELEER: 1. Ermeni 2. Göç 3. Amerika 4. Vilayat-1 Sitte	
İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELEER: 1. Armenian 2. İmmigration 3. America 4. Six Vilayets	
1. Tezimin fotokopi yapılmasına izin veriyorum. 2. Tezimden, dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir. 3. Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir.	
Yazarın imzası:	

ÖZET

Bu tezin amacı, Ermenilerin 1834–1915 yılları arasında ABD’ye niçin göç ettiklerini, burada nasıl bir hayat kurduklarını ve Diaspora’daki mevcut Ermeni lobisinin oluştuğu ortamı tespit etmektir.

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Ülkesini gizli anlaşmalarla paylaşan devletlerin Osmanlı tebaasını kullanarak yarattıkları tedhiş ortamı yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna kadar devam etmiştir.

İstismar edilen Ermeniler, ortaya çıkan huzursuz ve sıkıntılı ortamdan kurtulmak için Anadolu’ya nazaran nispeten daha iyi bir hayat sunan ülkelere ve özellikle ABD’ye göç etmeye başlamıştır.

Ermeniler göç esnasında çeşitli zorluklarla karşılaşmışlar ve geldikleri yeni ülkede dilini, kültürünü ve adetlerini hiç bilmedikleri bir toplum içinde yaşamaya çalışmışlardır. Topluma uyum süreci asimilasyon tehlikesini ortaya çıkardığından kültürel bağlarını nesiller boyunca koruyabilmek için dinlerini, gelenek-göreneklerini ve Türk düşmanlığını ortak bir miras haline getirmişlerdir. Bu maksatla örgütlenmişler ve mücadelelerini yıllara sari olarak şiddetlendirmişlerdir.

“Tehcir Öncesi Vilâyât-ı Sitte’den Amerika’ya Ermeni Göçü” başlıklı çalışma dört bölümden oluşmaktadır:

1. Göç Politikaları ve Tabiiyet Sorunu,
2. Ermenilerin Amerika’ya Göçü (1834–1915),
3. Amerika’daki Ermeniler ve
4. Ermenilerin Amerika’daki Hayata Katılımı.

Çalışma birincil kaynak olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine ve daha önce yabancı dille yapılmış çalışmalara dayanmaktadır.

SUMMARY

The objective of this thesis is to designate why the Armenians emigrated to the USA between 1834-1915, what sort of a living they settled there and the conditions that created the current Armenian lobby in Diaspora.

The terror created by the countries that shared Ottoman Empire through covert treaties and exploiting Ottoman citizens, starting from the 19th century kept its existence until the foundation of the new Turkish Republic.

The abused Armenians, therefore, started to emigrate to the countries, especially to the USA, which offered relatively better lives compared to Anatolia, so as to elude from the troubled and distressed situation of the period.

They faced various difficulties during the emigration, and endeavored to live in this new country whose language, culture and customs were totally unfamiliar to them. Due to the fact that the process of adaptation to this new society brought about the danger of assimilation, Armenians turned religion, traditions and customs, and the hostility against Turks into a commonly shared heritage in order to keep their cultural ties across generations. Accordingly, they got organized and intensified their struggle through years.

The study titled **“The Armenian Emigration from the Six Vilayets to the USA Before the Deportation”** consists of four parts:

1. The Emigration Policies and the Nationality Problem,
2. The Emigration of Armenians to the USA (1834-1915),
3. Armenians in the USA, and
4. Armenians’ Adaptation to the Life in the USA.

This study primarily depends on the documents of Ottoman Archive of Prime Ministry, and the prior works published in foreign languages.

ÖNSÖZ

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için, imparatorluğun çözülmeye başladığı, topraklarının pervasızca paylaşıldığı; bütün bunların yanında yüzyıllarca Osmanlı hoşgörüsünün koruması altında güvenlik içinde yaşayan halkların ihanetleriyle doludur. Devletin bekasını sağlamaya çalışan Padişahlar, kurtuluşun modernleşmede olduğuna karar vererek çalışmalara başlamışlar, ancak başarılı olamamışlardır.

Bu ortamda dış güçlerin kandırdığı azınlık milletler birer birer imparatorluktan ayrılmaya başlamışlardır. Aynı zihniyetin esiri olan Ermeniler, çoğunluk olmadıkları halde Devletin doğusunda bağımsız bir devlet kuracaklarına inandırılarak silahlı mücadeleye başlamışlardır.

Ermeniler siyasi faaliyetlerin yanında artık iflas etmiş Osmanlı ekonomisinden başka yerlere göç ederek kurtulmaya çalışmışlardır. Bu kapsamda, ekonomik gelişmelerini sağlayıp tekrar memleketlerine dönmek amacıyla göç etmeye karar verdikleri ülkelerden biri de ABD'dir.

ABD'nin 21. yüzyılda bile Ermeniler için önemi bilinmektedir. Bu nedenle Ermenilerin ABD'ye ilgileri ve güçlü bir Ermeni topluluğu oluşturmaları açısından da önemlidir.

Ermenilerin konu ile ilgili olarak çalışma yaptıkları bilinmekte, ancak tek yönlü olan bu çalışmaların Osmanlı Arşivleri bölümü eksik kalmıştır. Bu kapsamda çalışmamızda arşiv belgelerine önem vererek eksikliği bir nebze doldurmaya çalıştık.

Çalışmamızda konu seçiminden itibaren her aşamada desteğini esirgemeyen, yorumları ve titiz çalışmasıyla mükemmele ulaşma azmi veren Danışmanın Yrd. Doç. Dr. Kemal ARI'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bize desteğini hiçbir zaman esirgemeyen başta Enstitü Müdürümüz Prof. Dr. Ergün AYBARS olmak üzere tüm Enstitü elemanlarına şükranlarımı arz ederim.

Uzun bir zaman alan çalışmalarım boyunca desteğini daima hissettiğim eşime ve onlarla beraber geçiremediğim zamanı benden kıskanmayan çocuklarıma sonsuz sevgiyle teşekkürlerimi bildiririm.

İzmir – 2006

Ahmet AKTER

KISALTMALAR

ABCFM : The American Board of Commissioners for Foreign Missions

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AGBU : Armenian General Benevolent Union

A.g.e./a.g.e. : adı geçen eser

A.g.m./a.g.m. : adı geçen makale

A.g.w./a.g.w. : adı geçen web sayfası

A. MKT. MHM. : Babıâli Sadaret Dairesi Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme
Kalemi (Odası) Belgeleri

ATASE : Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı

ARF : Armenian Revolutionary Federation (Taşnak)

Bkz. : bakınız

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

c : cent

cm. : santimetre

Çev. : çeviren

Der. : derleyen

DH. EUM. THR. : Dâhiliye Nezareti Tahrirat Kalemi Belgeleri

DH. MUİ. : Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri

DH. SYS. : Dâhiliye Nezareti Siyasî Kısım Belgeleri

Dos. : Dosya

gr. : gram

HR. SYS. : Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı

kg. : kilogram

m. : metre

MV. : Meclis-i Vükelâ Mazbataları

No. : Numara

s. : Sayfa

ŞD. : Şûra-yı Devlet Belgeleri

TTK : Türk Tarih Kurumu

vd. : ve diğeri

Vol. : Volume

WCTU : Women's Christian Temperance Union

Y. A. HUS. : Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı

Y. A. RES. : Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı

Yay. : yayınları

Y. E. E. : Yıldız Esas Evrakı

YMCA : Young Men's Christian Association

Y. MTV. : Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı

Y. PRK. A. : Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı

Y. PRK. ASK. : Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat

Y. PRK. AZJ. : Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller

Y. PRK. AZN. : Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti
Maruzatı

Y. PRK. DH. : Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezareti Maruzatı

Y. PRK. EŞA. : Yıldız Perakende Evrakı Elçilik ve Şehbenderlik Tahrirâtı

Y. PRK. HR. : Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı

Y. PRK. PT. : Yıldız Perakende Evrakı Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı

Y. PRK. UM. : Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı

YWCA : Young Women's Christian Association

ZB. : Zaptiye Nezareti Belgeleri

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
SUMMARY	
II	
ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR	IV
İÇİNDEKİLER	VI
GİRİŞ	1
I. GÖÇ POLİTİKALARI VE TABİİYET SORUNU	6
A. OSMANLI DEVLETİ’NİN ERMENİ GÖÇÜ POLİTİKASI	6
B. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ’NİN ERMENİ GÖÇÜ POLİTİKASI	9
C. ERMENİLERİN GÖÇ POLİTİKASI	10
Ç. TABİİYET SORUNU	12
1. 11 AĞUSTOS 1874 TARİHLİ TABİİYET ANLAŞMASI	12
2. TABİİYET SORUNLARI	18
II. ERMENİLERİN AMERİKA’YA GÖÇÜ (1834–1915)	23
A. ERMENİLERİN GÖÇ ETME NEDENLERİ	23
B. ERMENİLERİN GÖÇ YOLLARI VE KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR	32
1. GÖÇ YOLLARI	32
2. ERMENİLERİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR	34
a. PASAPORT SORUNU	34
b. PARÇALANMIŞ AİLELER	42
c. MASRAFLAR	43
C. ERMENİLERİN ÜLKEDEN ÇIKIŞ ŞEKİLLERİ, ERMENİLERE YARDIM EDENLER VE CEZAÎ MÜEYYİDELER	45
1. ÇIKIŞ ŞEKİLLERİ VE ERMENİLERE YARDIM EDENLER	45
2. CEZAÎ MÜEYYİDELER	52
Ç. ANADOLU’DAN NEW YORK’A	54

1. ÇIKIŞ LİMANLARI VE GEMİLER	54
2. ATLANTİK OKYANUSUNDA YOLCULUK	61
3. CASTLE GARDEN, BARGE OFFİCE VE ELLİS ISLAND	65
4. KİĞİ'DAN NEW YORK'A ERMENİ GÖÇÜ	75
a. ERMENİLERİN GİTTİĞİ EYALETLER VE ORANLARI	76
b. ERMENİLERİN YERLEŞTİĞİ ŞEHİRLER	77
5. GÜRÜN (SİVAS)'DEN AMERİKA'YA GİDEN ERMENİ GÖÇMENLERİ	83
6. YARDIM KURULUŞLARI VE YARDIM EDEN ŞAHISLAR	87
III. AMERİKA'DAKİ ERMENİLER	93
A. ERMENİLERİN AMERİKA'YA YERLEŞMESİ	93
1. ERMENİLERİN AMERİKA'DA YERLEŞTİKLERİ ŞEHİRLER	93
a. ERMENİLERİN AMERİKA'SI: WORCESTER	95
b. CALİFORNİA	106
c. PROVIDENCE (RHODE ISLAND)	113
ç. CHİCAGO (İLLİNOİS)	120
d. DİĞER YERLEŞİM YERLERİ	122
(1) NEW YORK (NEW YORK)	122
(2) SYRACUSE (NEW YORK)	123
(3) PORTLAND (MAİNE)	125
(4) TEKSAS	126
(5) DETROİT (MİCHİGAN)	126
(6) UTAH	127
2. AMERİKA'YA GÖÇ EDEN ERMENİLERİN SAYISI	128
B. OSMANLI DEVLETİ'NİN ERMENİLERİ TAKİBİ	136
C. ERMENİLERİN AMERİKA'DAN ANADOLUYA GERİ DÖNMESİ	151
Ç. OSMANLI TOPRAKLARINDAKİ GAYRİMENKULLER	151
IV. ERMENİLERİN AMERİKA'DAKİ HAYATA KATILIMI	158
1. VATANDAŞLIK VE SOSYAL HAYATA UYUM	158
2. EKONOMİ, İŞ VE İŞVERENLER (MESLEKLER)	167
3. AMERİKA'DA ERMENİ KÜLTÜRÜNÜN İNŞA EDİLMESİ	175
a. KİLİSE FAALİYETLERİ	175

(1) GREGORYEN ERMENİ KİLİSELERİ	176
(2) PROTESTAN ERMENİ KİLİSELERİ	180
b. OKULLAR	184
c. YAZILI BASIN	186
ç. PARTİLER	189
d. ERMENİ AİLESİ	193
e. KAHVEHANELER, LOKANTALAR, DERNEKLER, KULÜPLER	195
f. PİKNIKLER	197
SONUÇ	199
BİBLİYOGRAFYA	202
EKLER	217
— BELGELER	217
— FOTOĞRAFLAR	261

GİRİŞ

1877 – 78 Osmanlı – Rus Savaşı Osmanlı İmparatorluğu için tarihsel bir kırılma noktası olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu Avrupa’da yalnızlığa mahkum edilmiş, Avrupa’daki topraklarının büyük bir bölümü işgal edilmiş, Kıbrıs kaybedilmiş ve yapılan anlaşmalar devletin parçalanmasının yolunu açmıştır. Savaş sonrası yapılan anlaşmalarda en dikkat çekici olan Osmanlı tebaası Ermenilerin çoğunlukta olduğu iddia edilen Vilayat-ı Sitte’de reform yapılmasıyla ilgili maddelerdir. Bu anlaşmalar Ermeniler için de dönüm noktası olmuş ve ayrılıkçı örgütler vasıtasıyla Osmanlı topraklarını kan ve acıya boğmuşlardır.

Osmanlı Ülkesini gizli anlaşmalarla paylaşan devletler, bu kan ve acı ateşini körüklemişler ve bu tedhiş ortamının Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk’ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna kadar sürmesine neden olmuşlardır. Mücadelenin Osmanlı topraklarındaki bölümü sona ermesine rağmen Ermeni toplumunun istismarı devam etmiştir.

Yıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde propaganda malzemesi olarak kullanılan yalan ve abartılı yayınlar güncelliğini kaybetmeden yüz yıldan fazla süreden beri kullanılmaya devam etmektedir. Gelecekte olacıklardan habersiz Osmanlı yetkilileri bu haberlerin önemli gördüklerini arşivlemekten başka bir şey yapamamıştır.

İngiltere, 17 Mart 1899 tarihinde Liverpool’da çıkan “Daily Post” gazetesi Doğu Anadolu’da 40.000 Ermeni’nin yerlerinden sürüldükleri ve çok zor durumda olduklarını yazarak Osmanlı Devleti aleyhinde baskı yaratmak için kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır¹.

Yine Associated Press’e dayandırılarak 5 Haziran 1895 tarihinde Ermenilerin ağır işkence altında olduğu, Ermenilerin işkence altında olmaktansa kılıçla ölmeyi tercih ettikleri propagandasıyla silahlı ermeni mücadelesini haklı çıkarmaya çalışmışlardır².

---

¹ BOA. **HR. SYS.** Dos. 2759, No. 46.

² BOA. **HR. SYS.** Dos. 2740, No. 8.

Bugün yukarıda örnekleri görülen ve küçük büyük her türlü yayın organı tarafından yazılan haberlerin doğruluğu araştırılmadan gerçekmiş gibi işlem yapılarak bir millet mahkûm edilmeye çalışılmaktadır.

Anadolu'da Ermeni örgütlenmesi başlangıçta sosyal dernekler şeklinde olmuş ancak kısa zamanda silahlı örgütlere dönüştürülmüştür. Örgütlerin kurucularının çoğunluğunu ise Rus uyruklu Ermeniler oluşturmaktadır³.

1878 yılından önce Ermenilerin bağımsızlık fikirlerinin oluşmasını sağlayan en önemli kişiler Raffi(1835-188, takma adı Hakop Melik-Hakopyan) ve Rafael Patkanyan (takma adı Kamar Katiba)'dır⁴. Daha sonra Anadolu Ermenilerinden bağımsızlık fikirlerinin etkisinde kalanlar olmuştur. Bunların en önemlileri Van Ermeni Okulu öğretmeni Mıgırdıç Portakalyan ve Minas Çeraz'dır. Her ikisi de Fransa'ya kaçmış, Portakalyan Marsilya'da; Çeraz Paris'de "Armenia" adıyla dergi çıkarmışlardır⁵. İki Ermeni de, dışarıya göç eden Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğuna karşı örgütlenmesinde önemli rol oynamışlardır.

İstismar edilen diğer bir unsur din olmuştur. Dindar bir kimliğe sahip olan Ermenileri ayrılıkçı düşüncelere sahip Ermeni papazları ile misyoner örgütlerinin etkisi diğer etkenlerden daha fazla etkili olmuştur. Özellikle ABD'den gelen Protestan misyonerlerin milliyetçilik fikirleri ile yetiştirdiği öğrencileri daha sonra en azılı örgüt mensuplarına dönüşmüştür⁶.

Osmanlı Devleti'nin ABD ile ilk temasları ticaret nedeniyle oluşmuştur. Ticaretin giderek gelişmesi sonucu 1830 yılında "Ticaret ve Seyr-i Sefain Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre ABD'ye "en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsü verilerek vatandaşlarına da diğer yabancılara verilen hak ve

---

³ İhsan Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, 2. Baskı, ATASE Yay., Ankara, 1984, s. 73; Bu örgütlerin en önemlileri Hınçak, Taşnak ve Ramgavar örgütleridir. Bugün hala faaliyettedirler. Daha fazla bilgi için bkz. Şenol Kantarcı, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, Aktüel Yay. İstanbul, 2004.

⁴ Christopher J. Walker, *Armenia: The Survival of a Nation*, Ruthledge, Second Edition, London, 1991, s. 66.

⁵ İhsan Sakarya, *a.g.e.* s. 75.

⁶ Şenol Kantarcı, *a.g.e.* s. 55.

salahiyetler verilmiştir⁷. Bu ayrıcalıklar Osmanlı İmparatorluğu'nun başını uzun süre ağrıtmıştır.

Amerika 1890'dan sonra uyguladığı açık kapı politikası ve denizlere özgürlük düşüncesi ile Avrupa, Doğu Asya ve Osmanlı İmparatorluğu'yla ticaretini ikiye katlamıştır. Amerika-Osmanlı ticaret hacmi 1899 yılında 6,2 milyon dolara çıkmıştır. Standart Oil, Singer Sewing Machine ve American Tobacco şirketleri gibi Amerikan şirketleri uluslararası ticari faaliyetlerin genişlemesini sağlamıştır⁸.

Gelişen ticari faaliyetler ve propaganda vasıtasıyla Ermeniler, ABD'ye göç etme hayaliyle yaşamaya başlamışlardır. İmkân bulanlar başlangıçta para kazanmak için gittiği ABD'nin huzur ve güven ortamından ayrılamamış ve geriye dönmemişlerdir.

Çalışmamızdaki amaç, Ermenilerin neden göç ettiklerini, nasıl bir hayat kurduklarını ve bugünkü Ermeni lobisinin oluştuğu ortamı tespit etmektir. Çalışmada ABD'den bazı yerlerde Amerika diye bahsedilmiştir. Bunun nedeni Osmanlı Devleti'nin ABD'yi Amerika olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı belgelerinde ABD'den Amerika olarak bahsedilmiştir.

En büyük yanılgımız 1878 yılından bugüne iddiaların üzerinde durduğu bölge olan "Vilayat-ı Sitte" üzerinde olmuştur. Çalışmaya başlamadan önce söz konusu bölgeden ABD'ye göç eden Ermeniler konusunun en çok merak edilen konu olduğunu; ayrıca konumuzun sınırlarını belirlerken bize yardımcı olacağını düşündük. Fakat çalışmamızın bütünü Vilayat-ı Sitte'yle sınırlayamadık.

Tezin birinci bölümünde Osmanlı Devleti ve ABD arasındaki tabiiyet sorunu ve göç politikaları incelenmiştir. Ermenilerin Amerika'ya göçüne tarafların bakışı amacımıza ulaşmak için önemli köşe taşlarından birini oluşturmuştur. Bu kapsamda uluslararası ilişkilerin önemli hukuki sorunlarından biri olan tabiiyet konusunda taraflar arasındaki oluşum da önem arz etmektedir. Kaldı ki tabiiyet ile ilgili yeterli

---

⁷ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 123–124.

⁸ Simon Payaslian, "The United States Response to the Armenian Genocide", *Looking Backward, Moving Forward*, der. Richard G. Hovannisian Transaction Publishers, New Jersey, 2003, s. 51–80.

derecede araştırma da yapılmamıştı. Tabiiyet anlaşmasının sorun haline dönüşmesi, tabiiyetin ve göçün de sorun haline dönüşmesine yol açmıştır.

İkinci bölüm en çok uğraştıran ve zaman alan bölümü oluşturmuştur. Ermenilerin göç etme nedenleri taraflar arasında ciddi fikir ayrılıklarının bulunduğu bir konudur. Ancak objektif olarak bakıldığında çıkan sonuç mutlaka birilerini üzecek bir sonuca dönüşebilecekti. Ermeni araştırmacıların sorunu dönüp dolaştırıp katliam ve soykırımlara bağlaması asıl nedenlerin görünmesini engellemekteydi. Ermenilerin Anadolu'da göç ettikleri istikametleri belirlemek mümkün olmamış, münferit seyahatler nedeniyle mevcut yollara bağlı olarak seyahat edildiği kabul edilmiştir.

Ermenilerin karşılaştığı sorunlar biraz da hayal gücümüzü zorlamıştır. Pasaport sorununu tabiiyet sorunundan ayırmak zorunda kaldık. Masrafların neler olabileceğini düşündük. Mutlaka başka sorunlar da yaşanmıştır. Biz çalışmamızın bir başlangıç olduğunu düşünerek bizden sonra yapılacak çalışmalara zemin hazırlamaya çalıştık.

Ermenilere yardım edenlerin varlığını tespit ettiğimizde devlet görevlilerin isimlerinin geçmesi şaşkınlığa uğramamıza neden oldu. Osmanlı Devleti'nin göçü engellemek için ceza kanunlarında yaptığı değişiklikleri tespit ettik. En ilginç bölümü de Atlantik okyanusundan geçme teşkil etti. Konu ile ilgili olarak, hazırlanan aile tarihlerinden oldukça fazla yararlandık.

Üçüncü bölümü Amerika'ya yerleşme konusuna hasrettik. Tespit edebildiğimiz önemli şehir ve eyaletlere ilk gelenler ve yerleşmeleri hakkında topladığımız bilgileri ve göç eden Ermenilerin sayısını ekledik. Geride bıraktıkları gayrimenkuller ile ilgili sorunların çözümü ile ilgili tespitlerimizi çalışmamıza dâhil ettik.

Dördüncü bölümde Ermenilerin Amerikan toplumuna uyumu ve kültürel mücadelelerini sergiledik.

Çalışmada kullanılan Ermenice kelimeler farklı kaynaklarda başka şekillerde yazılmış olabilir. Çünkü Ermenicenin iki lehçesi vardır: Doğu Ermenicesi ve Batı Ermenicesi. Alıntı yapılan kaynaklarda kullanılan lehçe hangisi ise o lehçeye göre

ifadeler alınmıştır. Bunun başlıca nedeni bahsedilen kişinin aynı kişi olmayabileceği ve yapılabilecek hatanın karışıklıklara yol açabileceğidir.

I. GÖÇ POLİTİKALARI VE TABİİYET SORUNU

A. OSMANLI DEVLETİ’NİN ERMENİ GÖÇÜ POLİTİKASI

19. yüzyıl boyunca eski dünya milletlerinin yeni dünyaya göç etme istekleri artarak devam etmiştir. Bu göçün önemli bir bölümü nüfusunu artırmaya çalışan Amerika Birleşik Devletleri’ne yapılmıştır. Amerika, geniş coğrafyası ve iş gücüne ihtiyacı nedeniyle başlangıçta niteliklerini göz önüne almadan, bulaşıcı hastalıkları olmayan her göçmeni kabul etmiştir. Osmanlı Devleti’nin ise Amerika’ya giderek tabiiyet değiştiren tebaasından ciddi bir şekilde rahatsız olması, Amerika’nın da Osmanlı Devleti’nin sıkıntılarını dikkate almaz bir şekilde davranması iki ülke arasındaki ilişkilerin 19. yy.da zaman zaman gerilmesinin en önemli nedenini oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti, göçün sonuçlarını tahmin etmekte ve kendine göre tedbirler almaktadır. New York Şehbenderliği¹, 22 Mayıs 1893 yılında Amerika’da bulunan Ermenilerin ailelerini getirmek istediklerini ve bunu başardıklarında zararlı faaliyetlerinde kesinlikle daha çok ileri gideceklerini belirtmiştir. Şehbender’e göre; ailelerini getirmelerine izin verilmemeli ve firarlar da engellenmelidir. Mamuret-ül Aziz vilayeti Perçeniç köylü Hınçak cemiyeti ileri gelenlerinden Manuk Zarunyan (Derunyan?) ve İçme köylü Çitçiyân’ın ailelerinin kesinlikle hicretine müsaade

---

¹ Ticaret Nezareti’nin kurulmasından önce ticaret işlerine bakmak ve tüccarlar arasındaki ihtilafları halletmek üzere görevlendirilen memurdur. II. Mahmud devrinde mahalli ticaretin yabancıların eline geçmekte olduğunun görülmesi üzerine ticaret iki kısma ayrılarak Müslüman tüccarlara “ Hayriyye Tüccarı”, gayrimüslim tüccarlara “Avrupa Tüccarı” denildi. “Hayriyye Tüccarı” na birtakım imtiyazlar da verilerek aralarından birisi “ şehbender” olarak seçildi. Şehbenderler, baş şehbender, şehbender, şehbender vekili, şehbender memuru olmak üzere dört sınıftı. Ticaretle ilgili işleri halletmek üzere 1838’de “Meclis-i Ziraat ve Sanayi” kurulmuş birkaç gün sonra bu kuruluşun ismi “Meclis-i Umur-i Nafia” şeklinde değiştirilmiştir. 1839’da ise “Ticaret Vezareti” ihdas edilerek bu meclis de oraya bağlanmıştır. “ Şehbender” tabiri daha sonra konsolos karşılığı yabancı devletlerde kendi devletinin menfaatlerini korumakla görevli kimselere unvan olarak da kullanılmıştır. 1908’den itibaren de bunun yerine konsolos tabiri kullanılmıştır. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Millî Eğitim Bakanlığı, III. Cilt, İstanbul, 1954, s.316.

edilmemelidir. Çünkü bahsedilen şahıslar Amerika'daki fesat faaliyetlerinin yöneticileridir².

Osmanlı Devleti'nin bu davranışı üzerine Amerikan Dışişleri Bakanlığı, 1894 yılında Ermenilerin Amerikan tabiiyetine geçmelerinin Osmanlı Devleti'nce yasaklanmasının nedenlerini sormuştur. Sefaret, Amerikan Dışişleri Bakanlığına malını satıp ailesiyle birlikte yerleşmek için gidenlere izin verildiğini, fakat Ermenilerin gayelerinin bir yabancı pasaport temininden sonra yurda dönerek zararlı faaliyetlerini kolaylaştırmak olduğunu bildirmiştir³.

Daha 1891 yılında Washington Sefiri Mavroyeni Bey, Hariciye Nazırı Sait Paşaya Ermenilerin Amerika'ya göçünün tehlikeli boyutlara ulaştığını bildirmiştir⁴. Osmanlı Devleti'nin Ermeni meselesiyle en fazla karşılaşan Sefiri Mavroyeni Bey, 1895 yılında da Ermenilerin göç etmelerinin engellenmesini isteyen Haik gazetesinin teklifine karşılık Ermenilerin istediklerinin tersinin yapılması gerektiğini, göçün yasaklanmamasını ve gidenlerin de geriye alınmamasını gerektiğini Hariciye Nazırı Turhan Paşa'ya teklif etmiştir⁵.

Göç tamamen engellenemeyen bir olgudur. Yasaklamak kanunsuz yollara sevk etmeye neden olmaktadır. Osmanlı Devleti'nin göçü yasaklaması da Ermenilerin göçünü engellememiş, izinsiz tabiiyet değiştirmelerine neden olmuştur. Bu durum daha çok tabiiyet sorununu ortaya çıkararak, iki devletin ilişkilerinin zaman zaman gerilmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti, sorunun çözümünü, diğer Avrupa devletlerinin çözdüğü şekilde emlak ve emvalini satarak ve ailesini de götürmek suretiyle Amerika'da ikamet etmek üzere hicret edenlere müsaade etmekte bulmuştur⁶. 1896 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'ne göre, Amerikan vatandaşı olan Ermenilerin Osmanlı topraklarına dönmeleri sakıncalıdır. Ayrıca ailelerinin Amerika'ya gitmelerine izin verilmesi gerekmektedir. Çünkü izin verilmezse Osmanlı topraklarına dönemeyecek olan Ermenilerin, ailelerini de yanlarına

---

² BOA. *Y. PRK. EŞA*. Dos. 17, No.51.

³ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*,(Katalog), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Cilt 22, Belge No. 53.

⁴ BOA. *HR. SYS*. Dos. 2735, No. 29.

⁵ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 32, Belge No. 30.

⁶ BOA. *A. MKT. MHM*. Dos. 533, No.2.

aldıramazlarsa üzüntüye düşerek her türlü kötülüğü yapabileceklerinden çekinilmektedir. Ancak 23 Haziran 1896 tarihli Meclis-i Vükela mazbatasıyla Ermenilerin Amerika'ya gitmeleri yasaklanmışsa da, bir kısım Ermenilerin ticaret yapmak veya başka maksatlarla Avrupa pasaportu alarak Amerika'ya gittiği tespit edilmiştir. Bazı memurlar da menfaat sağlayarak Ermenilerin kaçmalarına yardım etmektedir. Bundan dolayı göç yasağından istenen sonuca ulaşamadığından bir daha dönmek ve Osmanlı Devletindeki mallarını satıp ilişkilerini tamamen kesmek şartıyla isteyen Ermenilerin Amerika'ya gitmelerine izin verilmesi uygun bulunmuştur⁷.

Bunun yanında tabiiyet değiştirerek göç edenlerin ailelerinin yanlarına gönderilmesi ile ilgili sorun devam etmiştir. Osmanlı Hükümeti, Osmanlı tebaası olup ticaret maksadıyla gidenlerin ailelerine izin vermekten kaçınarak⁸ diğer Ermenilere de örnek olmaması için izin verilmesini uygun bulmamıştır⁹. Halkın en çok işe yarar kesiminin, Amerika'dan yakınlarına gönderdikleri paraların halkın diğer kesimini de etkileyebileceğinden ülke toprakları ve siyaset açısından haiz olacağı önem nedeniyle göç edeceklerin engellenmesine karar verilmiştir¹⁰.

Osmanlı Devleti, 1903 yılında Ermenilerin göç etmemeleri için Hükümet tarafından öğütte bulunulduğunu ancak, başarılı olunamadığını kabul etmiştir¹¹. 1907 yılında, Amerika'ya Türkler ve Kürtlerden başka Cebel-i Lübnan'dan, Suriyelilerden, Ermenilerden, Bulgarlardan, Arnavutlardan ve Rumlardan Amerika'ya gidenlerin olduğu, ayrıca Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, İtalya ve Macaristan'dan da Amerika'ya göç edildiği tespit edilmiştir. Gidenlerin Amerika'da iş bulamadıklarından dolayı perişan bir halde geri döndükleri öğrenilmiştir. Bu maksatla Osmanlı tebaasının Amerika'ya göç etmesinin uygun olmadığı ve engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasına karar verilmiştir¹².

---

⁷ BOA. *Y. A. RES.* Dos. 80, No. 114.

⁸ BOA. *A. MKT. MHM.* Dos. 658, No.42, Lef 3.

⁹ BOA. *A. MKT. MHM.* Dos. 658, No.42, Lef 4.

¹⁰ BOA. *Y. A. RES.* Dos. 55, No.53. Lef 4.

¹¹ BOA. *Y. PRK. AZJ.* Dos. 47, No. 48.

¹² BOA. *Y. A. HUS.* Dos. 517, No. 41, Lef 2.

Meşrutiyetin ilanından sonra göç politikası değişmiştir. 1894 yılında meydana gelen Ermeni isyanından sonra eski yönetim tarafından konulan Ermenilerin Amerika'ya göç yasağı, Meşrutiyetin ilanı ile kaldırılmış ve herkes istediği yere gitmekte serbest bırakılmıştır¹³.

B. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN ERMENİ GÖÇÜ POLİTİKASI

Amerikan Hükümeti, Ermenilerin, Amerika tabiiyetine geçerek Amerika'nın korumasından faydalanma düşüncelerinin Osmanlı Devleti'nin Ermeni göçünü engellemesinin en önemli sebebinin oluşturduğunu bilmektedir. Ermenilerin Anadolu vilayetlerinden bazılarını kopararak bir Ermeni Devleti kurma amaçlarından da haberdar olan Amerikan Hükümeti buna rağmen Ermeni göçünü engellemeye çalışmamaktadır¹⁴.

Nüfusunu artırmaya ve özellikle vasıflı elemana ihtiyacı olan Amerika, Osmanlı Devleti ile ilgili olmamak kaydıyla, fakat Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren bir kanunu 23 Mayıs 1896 yılında kabul etmiştir. Kanuna göre, 16 yaşından büyük olmayan ve bir dilde okuma yazma bilmeyen şahıslar Amerika'ya göçmen olarak kabul edilmeyecektir. Göçmen olarak kabul edilenler karısını, küçük çocuklarını, torunlarını, baba, anne ve atalarını beraberinde getirmek veya daha sonra getirmek

---

¹³ Tabiiyet Nizamnamesi 6. madde: Saltanat-ı Seniye tarafından mezun olmaksızın diyar-ı ecnebiyeye tebdil-i tabiiyet eden veyahut bir ecnebi devletin hizmet-i askeriyesine giren şahsı Devlet-i Âliye ister ise tabiiyetinden ıskat edilebileceği ve bu makule-i Tabiiyeti ıskat olunan eşhasın Memalik-i Şahaneye avdeti memnu olur veya muharrer olmasına mebni taba-i osmaniyeden bir kimsenin bila müsaade-i seniyye Memalik-i ecnebiyede tebdil-i tabiiyet etmesiyle tabiiyet-i osmaniyeden tecriti lazım gelmeyip böyle bir şahsı hükümet-i Osmaniye tensip eylediği halde cezaen tabiiyetten ıskat eyler ve badel ıskat kendisinin artık Memalik-i osmaniyeye avdeti memnu olur. BOA. **DH. SYS.** Dos. 67, No. 1-6; BOA. **DH. MUI.** Dos. 8-3, No. 12, Lef 4; BOA. **Y. A. RES.** Dos. 68, No. 63.

¹⁴ Başkan Cleveland bu düşüncesini yıllık konuşmasında belirtmiştir. BOA. **Y. PRK. A.** Dos. 8, No. 66; Amerika, anarşistlerin ülkeye kabul edilmemesiyle ilgili yasayı 1918 yılında kabul etmiştir. Edwin Munsell Bliss, *Turkey and the Armenian Atrocities*, Edgewood Publishing Company, 1896, s.549; Edith Abbott, *Immigration: Select documents and Case Records*, The University of Chicago Press, Chicago, 1924, s. 231.

hakkına sahip olacaktır¹⁵. Ancak kanun Başkan Grover Cleveland tarafından eşitliğe aykırı olduğu gerekçesiyle veto edilmiştir¹⁶.

Zamanla göçmen kabul şartlarını zorlaştıran Amerikan Hükümeti, istenen özelliklere sahip olmadığı bahanesiyle göç eden Ermenilerin bir kısmını kabul etmemiştir. Bu şahısların sefil ve perişan oldukları Hariciye Nezaretince 1910 yılında öğrenilmiştir¹⁷.

C. ERMENİLERİN GÖÇ POLİTİKASI

Ermeni ahalinin göç etme isteğinin ekonomik, sosyal ve siyasal nedenleri vardır. Barselona Şehbenderi Yusuf Bey, 1899 yılında yurt dışına kaçan göçmenlerin, göç etme gerekçelerini katliam, zulüm ve dehşetli hikâyelerle süslediklerini rapor etmiştir¹⁸. Yusuf Bey'in tespitleri Amerikan Hükümeti ve kamuoyu tarafından doğruluğu veya yanlışlığı araştırılmadan kabul edilmiştir. Bugün dahi bu süslemeler gerçek vakalar olarak karşımıza çıkarılmaktadır.

New York Ermeni Yardım Cemiyeti misyonerleri, özellikle Barton'u kullanarak göçe yardım etmeye çalışmıştır¹⁹. Chicago Ermeni Yardım cemiyetinden Garaterin(?), 1896 yılında Chicago'da Sanzal müzikholünde yapılan bir toplantıda gerekli ihtiyaçları karşılamak şartıyla Ermenilerin Amerika ve Kanada'ya göç etmelerine izin verilmesine karar verildiğini Chicago Şehbenderliğine bildirmiştir²⁰.

---

¹⁵ Kuban Ermenileri bu kanun kapsamı dışında bırakılmışlardır. BOA. **HR. SYS.** Dos. 74, No. 49; Daha önce, 3 Haziran 1889 tarihinde Washington Sefiri Mavroyeni Bey, ABD. Dışişleri Sekreteri Blaine'den lisan bilmeyen Türk göçmenlerin güçlük çekmemesi için karaya çıkışlarının New York Baş şehbenderinin huzurunda olmasını istemiştir. 22 Haziran 1889 tarihinde de uygulamaya geçmesinden dolayı teşekkür etmiştir. **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler**, Cilt 7, Belge No. 49, 57:

¹⁶ Sean Dennis Cashman, *America in The Gilded Age*, New York University Press, New York, 1993, s. 98–99

¹⁷ BOA. **ŞD.** Dos. 2794, No. 3.

¹⁸ Akram Fouad Khater, *Inventing Home: Emigration, Gender, and the Middle Class in Lebanon, 1870–1920*, University of California Press, California, 2001, s. 48.

¹⁹ Hatta 1896 yılında “New York Times” gazetesi yoluyla bir milyon dolar toplamayı teklif etmişlerdir. BOA. **HR. SYS.** Dos. 74, No. 28.

²⁰ Ermenilerin, Amerika ve Kanada'nın ziraata aç bölgelerine yerleştirilmeleri planlanmıştır. BOA. **HR. SYS.** Dos. 2859, No. 52.

Yine Amerika'daki Ermeni taraftarı bazı Demiryolu Şirketleri de Ermenilerin Amerika'ya göç etmelerini desteklemektedir²¹. Misyoner J. Rendel Haris, 12 Nisan 1896 tarihinde yazdığı mektubunda, İzmir'e Fransız vapuru ile gelen zengin bir Amerikalı demiryolu şirketi sahibinden yaklaşık bin Ermeni'nin New York'a getirildiği takdirde Amerika'nın batı eyaletlerine yerleştirme sözü aldığından bahsetmektedir²².

“Haik” isimli Amerika'da çıkan bir Ermeni gazetesine göre, Hınçak ve Çeraz partileri maddi yardım bekledikleri için Ermenilerin göç etmelerini desteklemektedir²³. Osmanlı Devleti'nin Boston'da Ermenileri izlemekle görevlendirdiği dedektiflik bürosunun raporlarından anlaşıldığına göre; Ermeni partileri, Ermenileri Amerika'ya göç ettirerek yardım toplamayı amaçlamaktadırlar²⁴. Yine aynı gazete 1895 yılında, Ermenilerin Anadolu'daki nüfuslarının artırılması gerektiğini, Ermenilerin göç etmelerinin yasaklanmasını ve Osmanlı toprağına geri dönmeleri gerektiğini yazmaktadır²⁵.

Anadolu'daki Ermeniler ise göçe destek vermemiş ve Harput murahhasasının Ermenileri göçe teşvik ettiğinden şikâyetçi olmuştur²⁶.

1911 yılında ise Ermeni Patriği, tabiiyet değiştirenlerden bir daha dönmeyeceğine dair alınan senetlerin mecburiyetten imzalandığını, nasıl Osmanlı vatandaşlığı her Osmanlının tabii hakkı ise başka bir ülkeye gitme hakkının da Kanun-u Esasi ve kanunların korumasında olan hürriyet hakkına müteallik açık bir hak olduğunu iddia ederek bu anlayışla zorla vatandaşlıktan çıkarılanların tekrar vatandaşlığa alınmasını istemiştir²⁷. Patrik, Ermenilerin göç etmesini desteklemekle beraber arzu edenlerin tekrar vatandaşlığa alınmasını istemektedir. Dolayısıyla hem ayrılıkçı Ermenilerin Amerikan pasaportunu kullanarak Osmanlı Devleti'nin

---

²¹ BOA. *Y. A. RES.* Dos. 80, No. 37, Lef 1.

²² J. Rendel Harris , B. Helen Harris. **Letters from the Scenes of the Recent Massacres in Armenia**, London, James Nisbet & Co., Limited, 1897, s. 19.

²³ BOA. *Y. A. HUS.* Dos. 285, No. 3.

²⁴ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2855, No. 68.

²⁵ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 32, Belge No. 30.

²⁶ Recep Karacakaya, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*, Toplumsal Dönüşüm Yay. İstanbul, 2005, s. 135.

²⁷ BOA. *DH. SYS.* Dos. 67, No.1–6.

kovuşturmasından kaçmasını hem de Ermenilerle meskûn vilayetlerin nüfusunun azalmasını engellemeyi tercih etmektedir.

Ç. TABİİYET SORUNU

1. 11 AĞUSTOS 1874 TARİHLİ TABİİYET ANLAŞMASI

Osmanlı Devleti ülkesinde büyük bir sorun haline gelen mahmi sorununu çözmekle uğraşırken gayri Müslimlerin tabiiyet değiştirmelerine engel olamayınca Ocak 1869 tarihinde, 1851 Fransız Kanunundan esinlenerek “Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi”ni çıkarmıştır. Bu kanuna göre Osmanlı Ülkesinde ikamet eden herkes Osmanlı sayılmaktaydı ve yabancı olduğunu iddia eden kişi bunu ispatlamalıydı. Ayrıca başka bir devletin hizmetine girenlerin de vatandaşlıktan çıkarılabileceği yazılıydı. Bu tür kişiler kanunun yayımlanmasından itibaren 15 gün içinde durumlarını bildirmek zorundaydı ve kendilerine verilecek süre içinde bu hizmetlerinden ayrılmak zorundaydı. Vatandaşlıktan çıkarılanlar ve kendi istekleriyle çıkanların tekrar Osmanlı Ülkesine girmeleri yasaklanmıştı. İzinsiz olarak Osmanlı vatandaşlığından ayrılanların yabancılık iddiaları kabul edilmeyecek ve bunlar Osmanlı sayılacaklardı²⁸.

Böylece, Osmanlı Devleti’ne göre, Tabiiyet Kanunu gereği Osmanlı tebaasından yabancı memlekete giderek izinsiz tabiiyet değiştirenlerin yeni tabiiyetleri hiç olmamış hükmündedir. Avrupa Devletleri izinsiz tabiiyet değiştiren Osmanlı tebaasını Osmanlı ülkesine dönmeleri halinde himaye etmemektedir. Fransa, izinsiz tabiiyet başvurusunda bulunan Osmanlı tebaasını kabul etmemektedir. Ancak ABD, kendi tebaasından olanlarla tabiiyet değiştirenleri himaye etmek, devletin kara ve deniz kuvvetlerini harekete geçirmek vazifesiyle yükümlüdür. Bu nedenle Osmanlı tebaasından ABD

---

²⁸ Gülnihal Bozkurt, *Alman ve İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının hukuki Durumu (1839–1914)*, TTK yay. Ankara, 1989, s. 148–149.

tabiiyetine geçenleri Amerikalı kabul ederek himaye etmek zorunda olduğundan iki ülke kanunları arasında ihtilaf çıkmaktadır. ABD'nin bu hareketi sadece Osmanlı Devleti'ne karşı değil bütün devletlere karşıdır. Avrupa'nın her yerinden yüz binlerce insan ABD'ye göç etmektedir. Bunlardan bazıları beş yıl ikamet edip tabiiyet değiştirdikten sonra ülkelerine dönerek askerlik hizmetinden ve diğer bazı yükümlülüklerden kurtulmak istemektedirler. Amerika da bu şahısları himaye ederek yükümlülüklerinden muafiyetlerine çalıştığından Avrupa Devletleri tabiiyet sözleşmeleri yaparak bu şahıslardan kurtulmak istemişlerdir. İlk sözleşmeyi Almanya yaparak, Almanya'ya dönüşte iki yıl ikamet edenler Alman tebaası sayılmak şartıyla tabiiyetlerini tanımak zorunda kalmıştır. Arkasından İngiltere, İtalya, İsveç, Norveç ve diğer devletler tabiiyet sözleşmeleri imzalamışlardır. Bu konuda Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ihtilaflar, Osmanlı tebaasından Amerika tebaasına geçenleri Amerikan Sefaretinin süresiz koruması ve her birini bir siyasi mesele haline getirmesidir²⁹.

Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki tabiiyet sorununu çözmek için 11 Ağustos 1874 tarihinde “Tebdil-i Tabiiyet Mukavelenamesi” yapılmıştır. Ancak anlaşma maddeleri ile ilgili uyuşmazlık çıkması nedeniyle bu mukavele yürürlüğe konulamamıştır³⁰. Osmanlı Devleti, Amerika'ya firar ederek Amerikan Tabiiyetine geçen Ermenilerin bir süre sonra pasaportlu olsa bile Osmanlı topraklarına giremeyecekleri bildirilmiştir³¹.

Bab-1 Ali Hukuk Müşavirliği, 13 Kasım 1893 tarihinde hazırladığı beyanname ile izinsiz olarak Amerikan tabiiyetine geçen Osmanlı vatandaşlarının ülkeye dönüşlerinde Osmanlı vatandaşı olarak kabul edileceği, ancak 24 Nisan 1875 tarihinden önce Amerika tabiiyetini kazananları kapsamamak şartıyla Hariciye Nezaretinin Amerikan Sefiri ile müzakereye başlamasının uygun olacağına karar vermiştir³².

---

²⁹ BOA. *Y. PRK. HR.* Dos. 27, No. 7; Edwin Munsell Bliss, *Turkey and the Armenian Atrocities*, Edgewood Publishing Company, 1896, s. 548–549.

³⁰ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 228–234.

³¹ BOA. *Y. A. RES.* Dos. 68, No. 50, Lef 1.

³² BOA. *Y. A. RES.* Dos. 68, No. 50, Lef 2.

Meclis-i Mahsus'un 2 Ağustos 1890 tarihli mazbatasında; Saltanat-ı Seniye ile ABD arasında hazırlanmış olup daha sonra değiştirilip düzeltilen tebdil-i tabiiyet mukavelenamesinin ikinci maddesinde “bir tarafın memaliğinin birinde tebdil-i tabiiyet etmiş olan kimesne diğerinin memaliğinde iki seneden ziyade ikamet ederse bir daha avdet etmemek fikri sabit olmuş add olunabileceği” kabul edilmiş olmasına rağmen, tebaa-i Osmaniye'den bazı kişilerin Amerika'ya gidip orada geçerli olan kurallara göre Amerika tabiiyetini kazandıktan ve Osmanlı topraklarına gelip iki yıl kaldıktan sonra tabiiyetini kaybedeceği zaman Osmanlı Devleti dışında başka bir ülkeye gidip pasaportunu onaylatarak geriye döndükleri tespit edilmiştir. Mütalaa sonunda bahsedilen sorunun ortadan kaldırılması için anlaşmanın tasdik edilmesi gerektiğine karar verilmiştir³³.

Mamuret-ül Aziz valiliği, 27 Mayıs 1891 tarihli bir yazıda öğrenim ve ticaret nedeniyle başka ülkelere gidenlerin ellerine bu maksatla bir belge verildiğini, gittikleri ülkede elçilik veya şehbenderliğe onaylattıklarını, ancak Amerika'ya gitmeyeceklerine dair nakdi kefalet alınmasına rağmen, yine de Amerika'ya gitmelerinin engellenemediğini bildirmiştir³⁴. Sadaret, bu tedbirlerin uygulanmasından başka diğer ülkeden başka ülkeye gidebilmesi için tekrar kefil göstermeleri gerekmesine rağmen, bazılarının her nasılsa bir vapura binerek veya doğrudan doğruya Amerika'ya gittiklerini tespit etmiştir. Bu kişilerin halkın en çok işe yarar kesiminden olduğu ve çoğunlukla buldukları yerlerden ailelerine gönderdikleri paranın miktarının refah içinde olduklarına delalet ettiği de anlaşılmıştır. Bu durumun göç düşüncesine neden olabileceği, ülke toprakları ve siyaset açısından haiz olacağı önem nedeniyle göç edeceklerin engellenmesi Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir³⁵.

Meclis-i Mahsus, 8 Temmuz 1891 tarihinde, yukarıda beyan olunan esasları kapsayacak şekilde alınan tedbirlerin göçü engellemediği, göçün tamamen yasaklanmasının ve Amerika tebaası olup süresi dâhilinde tekrar dönenlerin engellenemeyeceği, süresi dâhilinde Amerika'ya dönmeyenlerin sefaretçe kayıtları silindiğinden, bu kişilerin diğer yabancı ülkelere gitmiş olsa bile Amerika tabiiyetini

³³ BOA. *Y. A. RES.* Dos. 55, No.53. Lef 2.

³⁴ BOA. *Y. A. RES.* Dos. 55, No.53. Lef 3.

³⁵ BOA. *Y. A. RES.* Dos. 55, No.53. Lef 4.

koruyamayacakları ve Amerika ile yapılan ve daha sonra değiştirilip düzeltilen Tebdil-i Tabiiyet Muahedesinin teati edilmesi halinde sorunun çözüleceğine karar vermiştir.³⁶.

Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında tebdil-i tabiiyet hakkında 11 Ağustos 1874 tarihinde akd olunup sonradan İstanbul'da değiştirilen ve düzeltilen bahse konu mukavelename aşağıdadır. Mukavelenameyi Osmanlı Devletinden Hariciye Nazırı Arifi Paşa ve Amerika Birleşik Devletlerinin İstanbul Elçisi George Boker³⁷ imzalamışlardır.

“Birinci Madde: Zat-ı Şevket seman Cenabı Padişahî kendi tebaa-i şahanelerinden buldukları halde Amerika kavanini mucibince Amerika tabiiyetine dehalet eden veya edebilecek olan kesanı Amerika Hükümet-i Müctemiası tebaası ve bilmukabele Hükümet-i Müctemia-i Amerika dahi kavanin-i devlet-i aliyem mucibince Memalik-i Mahrusa-i Şahaneden tabiiyet- i Devlet-i aliyeye dehalet eden veya ileride edebilecek olan Amerika tebaasını tebaa-i saltanat-ı seniye sıfatıyla tanımaya muvafakat buyururlar.

İkinci Madde: Eğer Amerika'da Amerika tabiiyetine dehalet etmiş olan tebaa-i devlet-i aliyeden biri bir daha Amerika Memalik-i müctemiasına avdet etmemek fikriyle Memalik-i şahanede ihtiyar-ı ikamet eder ise Amerika tabiiyetini terk etmiş add olunmak ve bilmukabele Memalik-i şahaneden tabiiyet-i Osmaniye'ye dehalet eden Amerika tebaasından biri Memalik-i şahaneye bir daha avdet etmemek niyetiyle hükümet-i müctemia memaliğinde bi't-tekrar ihtiyar-ı ikamet eyler ise tabiiyet-i devlet-i aliyeden feragat etmiş addedilecektir. Tarafeyn-i memaliğin birinde tebdil-i tabiiyet eden kimse diğerinin memaliğinde iki seneden ziyade ikamet eder ise bir daha avdet etmemek niyeti tayin olmuş ad olunabilecektir.

---

³⁶ BOA. *Y. A. RES.* Dos. 55, No.53. Lef 5.

³⁷ Elçi George H. Boker 3 Kasım 1871 tarihinde göreve başlamıştır. Sonraki elçi Horace Maynard'ın göreve başlama tarihi 9 Mart 1875'dir. Çağrı Erhan, *a.g.e.* s. 419.

Üçüncü Madde: Amerika’da Amerika tabiiyetine dehalet eden tebaa-i devlet-i aliyeden Memalik-i şahaneye avdet eyleyenler haiz oldukları Amerika tebaası sıfatını derhal Amerika sefareti vasıtasıyla memurin-i mahalliye ihbara ve kezalik bil tabiiyet-i Osmaniye’ye dehalet eden Amerika tebaasından Memalik-i müctemiaya avdet eyleyenler haiz oldukları tebaa-i devlet-i âliye sıfatını derhal Washington sefareti vasıtasıyla memurin-i mahalliyeye işara mecburdurlar.

Dördüncü Madde: Şurası mukarrerdir ki tebdil-i tabiiyet eden kimse mukaddema tebaasından bulunduğu devlete karşı ecnebi olacağından tebaa-i ecnebiyeden matlup olan muamelatı icra etmedikçe tabiiyet-i asliyesine rücu edemeyecektir.

Beşinci Madde: Mukavele-i hazıra tasdiknamelerin mübadelesinden sonra heman mevki-i icraya vaz’ olunacak ve on sene müddetle destur el-amel tutulacaktır. Eğer tarafeynden biri on sene müddetin inkıtasından altı ay evvel mukavelenin mefsuhiyetini ilan etmez ise mukavele-i mezkura kemakân mer-i el icra ad olunacak ve ancak ilan-ı mefsuhiyetinden bir sene sonra hükümden sakıt olacaktır.

Altıncı Madde: Mukavele-i hazıra taraf-ı eşref-i hazret-i padişahî ile hükümet-i müctemia reisi canibinden tasdik buyrulacak ve tasdiknameleri bu günden itibaren on iki ay zarfında mübadele edilecektir.

Tasdiken iki tarafın murahhasları mukavele-i hazireye imza ve mühür eylemişlerdir. İş bu mukavelename 11 Ağustos 874 tarihinde dersaadette tanzim olunmuştur.

Kaydına mutabıktır.

Kalem-i Divan-ı Hümayun³⁸ .”

İhtilafı 2. maddeye göre, taraflardan birinde tabiiyet değiştirmiş olan kimse, diğerinde iki yıldan çok oturursa bir daha dönmek fikri “kabul edilecektir” ifadesi ABD senatosunca “kabul edilebilecektir” olarak değiştirilmiştir. Ayrıca,

---

³⁸ BOA. *Y. A. RES.* Dos. 55, No.53. Lef 1; İlhan Kaya, *Shifting Turkish American Identity Formations in The United States*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Florida State University Collage of Social Sciences, 2003, s. 53.

muahedenamenin Fransızca'sı 6 madde ile bir zeyilden oluşurken Türkçesi'nin 5 madde ve bir zeyil olarak yazılmasından dolayı Türkçe nüshasının Fransızca nüshaya bağlı olarak değiştirilerek mübadelenin yapılması hakkında 1 Eylül 1886 tarihinde Meclis tarafından karar verilmiştir. 2 Ocak 1889 tarihinde de Amerikan Senatosunun teklifinin kabul edilmesine karar verilmiştir³⁹.

8 Ocak 1889 tarihinde Osmanlı Devleti önceki açıklamasından vazgeçerek Amerikan Senatosunun istediği şekilde kabul etmesine rağmen ABD Senatosu yeni zorluklar çıkarınca tekrar Amerikan Hükümetinin yayım ve resmi açıklamasını ertelemesine sebep olmuştur⁴⁰.

Meclis-i Vükela 8 Temmuz 1891 tarihinde bahse konu anlaşmaya göre beş yıl süreyle ABD'de kalan ABD vatandaşı olur ve her iki yılda bir ABD'de bulunmak zorundadır, bu anlaşmanın mübadelesi halinde mesele kendiliğinden çözülmüş olur, zira bu halde iki yılda bir ABD'ye dönmeyenin vatandaşlık kaydı konsoloslukça silinir, şeklinde görüş bildirmiştir⁴¹.

Anlaşma maddeleri ile ilgili olarak; daha önce tespit edilen sorunların ışığında, 20 Aralık 1893 tarihinde Meclis-i Mahsus-u Vükelaca ikinci maddenin yeniden düzenlenmesine karar verilmiştir. Çünkü mukavele Amerika'ya gidip dönen insanların Osmanlı Devleti'nde iki sene kalıp bitiminden önce yabancı memleketlerden birine giderek az bir süre kalarak oradaki Amerikan elçiliğine pasaportunu tasdik ettirerek tekrar dönüşlerinde Amerikan tabiiyetini korumalarını sağlayacağından sürenin sonunda yine ABD'ye dönmeleri gerektiği kabul edilmiştir⁴².

Hariciye Nezareti, Washington Sefaretinden Amerikan Kongresinin, Amerika Dışişleri Bakanına Amerika tabiiyetine geçen Ermeniler ile ilgili sorduğu soruya Dışişleri Bakanının vereceği cevabın 1869 tarihli Tabiiyet anlaşmasına dayandırılması için teşebbüste bulunmasını istemiştir. Sefaret, 1 Nisan 1896 tarihinde,

---

³⁹ BOA. *Y. A. RES.* Dos. 68, No. 50, Lef 2; BOA. *Y. PRK. HR.* Dos. 27, No. 7.

⁴⁰ BOA. *Y. PRK. HR.* Dos. 27, No. 7; Arşiv belgeleriyle Fahir Armaoğlu'nun kitabındaki anlaşma metinleri uyumsuzdur. Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk – Amerikan Münasebetleri*, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 17 – 18.

⁴¹ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 10, Belge No. 4.

⁴² BOA. *Y.A.RES.* Dos.68, No.50, Lef 1.

bu konuda talep edilen değişikliğin Amerika'nın bütün devletlerle yaptığı anlaşmaların tadilini istemek anlamına geleceği cevabını vermiştir⁴³.

Amerikan Hükümetiyle Osmanlı Hükümeti arasında Amerikan tabiiyetine alınan Ermeniler ile ilgili olarak çıkan sorunlardan dolayı sürekli yazışma yapılmıştır⁴⁴.

2. TABİİYET SORUNLARI

Tabiiyet anlaşmasının imza ve onay safhalarında yaşanan sorunların dışında Ermenilerin ülkeye giriş ve çıkışlarından dolayı anlaşmazlıklar da meydana gelmiştir. Zaptiye Nezareti, 1892 yılında, gizlice ülkeye girip zararlı faaliyetlerde bulunacak Ermenilerin yakalanarak cezalarının verildiğini, buna rağmen Anadolu'dan firar ederek ABD'ye giden Ermenilerin sayısının arttığını ve ABD pasaportuna sahip olanların vatandaşlık durumlarının araştırılmasının mümkün olmadığını tespit etmiştir⁴⁵.

Washington Sefiri Mavroyeni Bey, 21 Ağustos 1893 tarihinde ABD'den edindikleri pasaportlarla Türkiye'ye geri dönerek zararlı faaliyetlerde bulunmak isteyenlerin yurda sokulmayacaklarını⁴⁶ ve ABD tabiiyetine sahip yabancıların tabiiyetin gerektirdiği bütün haklardan yararlanabildiğini 28 Ağustos 1893 tarihinde ABD Dışişlerine bildirmiştir⁴⁷. ABD Dışişleri Bakanı da 6 Aralık 1893 tarihinde ABD tabiiyetine geçen Ermenilerin Türkiye'den uzaklaştırılmalarının hukuki olduğunu ABD'nin de kabul ettiğini, ancak suçlu muamelesi yapılarak hapsedilmelerinin dostane bir davranış olmadığını ifade etmiştir⁴⁸. Osmanlı Hükümeti, zararlı faaliyetlerde bulunacakları engellemek için 24 Ocak 1894 tarihinde

---

⁴³ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2827, No. 32.

⁴⁴ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2797, No. 90; *HR. SYS.* Dos. 2798, No. 41; *HR. SYS.* Dos. 2795, No. 59; bu konuda arşivde sayısız belge bulunmaktadır.

⁴⁵ BOA. *Y. MTV.* Dos. 67, No. 31.

⁴⁶ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 15, Belge No. 35.

⁴⁷ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 15, Belge No. 47.

⁴⁸ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 16, Belge No. 88.

hükümetten izin almaksızın ABD'ye gidenlerin yurda dönmelerine izin verilmemesine karar vermiştir⁴⁹. Şubat 1894 tarihinde ise ABD tabiiyetini kazandığını kabul ettiği Ermeniler nedeniyle ilişkiler gerilmiştir⁵⁰.

Zamanla ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki tabiiyet sorunları giderek artmış ve Washington Sefaretinin konuya yoğunlaşmasına neden olmuştur. Öyle ki; konu hakkında Amerikan gazetelerine açıklama ve tekzip yazıları göndermek mecburiyetinde kalınmıştır. “Washington Post” gazetesinin 5 Aralık 1894 tarihli nüshasında yayımlanan “Tebdil-i Tabiiyet Eden Ermeniler” başlıklı yazıda Osmanlı Devletinin sıkıntıları Amerikan kamuoyuna açıklanmaya çalışılmıştır. ABD Başkanı, Osmanlı Hükümeti'nin Amerikan tabiiyetine geçerek Osmanlı topraklarına tekrar dönenleri zararlı ilan ederek memleketten tart ve ihraç etmesinde haiz olduğu hak ve salahiyetlerden bahseden bir beyanname yayımlamıştır. Osmanlı Devleti'nin bu kişileri tart ve ihraç etmesini kabul etse de izinsiz olarak Amerika tabiiyetine geçmiş olmalarından dolayı hapsedilip cezalandırılmalarını ise kabul etmemektedir. Sefir, bu iddiaya şiddetle itiraz etmiştir. Amerika'nın, Osmanlı Devleti'nin izinsiz tabiiyet değiştirenlere karşı sahip olduğu haklarından vazgeçmesini istediğini iddia etmiştir. Sefir, Osmanlı Devleti'nin Ermenilerden birinin izinsiz olarak Amerika tabiiyetine geçtikten sonra tekrar memleketine döndüğünde Osmanlı topraklarını hiç terk etmemiş kabul edildiğini belirtmektedir. Sefir, Amerika Başkanının, Amerika tabiiyetine geçmiş Ermenileri kastettiğini kabul ederek haklı bulmakta, ancak böyle bir durumun meydana gelmediğini, Ermenilerin Amerikan kamuoyunu aldattığını söylemektedir. Washington Sefareti, konuya açıklık getirmek için Amerika Dışişleri Bakanlığında 15 Aralık 1894 tarihinde izinsiz tebdil-i tabiiyet eden Ermenilerin pasaportlarına özel bir ibare koymasını veya bir yazı ile Sefarete bildirilmesini istemiştir. Amerika Dışişleri Bakanlığında “Amerika Dışişleri Bakanlığının nasıl tabiiyet değiştirenlerle ilgili olarak geldikleri ülkenin kanun ve nizamlarını hazırlama ve bildirmeye hakkı olmadığı gibi Amerikan kanunlarına göre de yabancıların geldikleri ülkenin onayını almaları gerekmemektedir.” cevabını almıştır. Bunun üzerine Hariciye Nezareti, Washington sefaretinden “ Osmanlı tebaasının izinsiz olarak başka bir devletin tabiiyetine girmesine tabiiyet kanununun asla izin

---

⁴⁹ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 16, Belge No. 47.

⁵⁰ BOA. *HR. SYS*. Dos. 2827, No. 11.

vermediğinden Amerika tabiiyetine girmiş olan Ermenilere Osmanlı tebaasından başka bir gözle bakamayacağımızı” Amerika Dışişleri Bakanlığına bildirmesini istemiştir. İstişare odası konu ile ilgili olarak 26 Mart 1895 tarihinde, Ermeniler ile ilgili olarak Amerika’dan pasaportlarına ibare konması veya yazıyla bildirmesinin iki ülke arasında Fransa ile olduğu gibi bir anlaşma olmadığından istenemeyeceğine, ihtilaflar nedeniyle Tabiiyet mukavelenamesinin uygulanamadığına, bu kişilerin Amerika konsoloshanelerine götürülerek hangi ülke tabiiyetinde kalacağına karar vermeleri için birkaç gün süre tanınmasına ve Osmanlı tabiiyetinden ayrılma kararı verdiklerinde cezalandırmak maksadı için olmamak kaydıyla Amerika’ya gönderilmeleri için tutuklanabileceğine dair görüş bildirmiştir⁵¹.

Yine, 11 Ağustos 1874 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında “Suçluların İadesine Dair Anlaşma” imzalanmıştır. Osmanlı Devleti, Amerika Birleşik Devletleri’nin aksine, söz konusu anlaşmanın Tabiiyet Anlaşması ile ilişkili olduğunu düşünmektedir⁵².

ABD tabiiyetine geçtikten sonra geriye dönen Ermeniler hakkındaki görüşmeler 1893 yılında yeniden başlatılmıştır. Washington Sefaretine, Osmanlı tebaasından tabiiyet değiştirmek isteyenlerin Tabiiyet Nizamnamesine göre izin almalarının gerektiği bildirilmiştir. Ancak ABD kanunları gereği 5 yıl Amerika’da ikamet edenlerin tabiiyeti kabul edilmiş olacağından ABD’nin tebaasını koruyacağı sefaret tarafından Hariciye Nezaretine iletilmiştir. Osmanlı Devleti’ne göre, bahse konu kanun hükümleri ABD’de nasıl geçerli ise Tabiiyet Nizamnamesinin hükümleri de Osmanlı Devletinde geçerlidir. Hariciye Nezaretine çağırılan Amerikan elçisiyle yapılan görüşmede yukarıda belirtilen konuda uzun tartışmalar yapılmış ve Ermenilerden bazılarının bilinen eğilimleri ve zararlı faaliyetlerinden dolayı bir anlaşma yapılınca kadar geçici bir tedbir alınmasına karar verilmiştir.

Bu karara göre; Amerika’dan gelecek bu gibi Ermeniler vapurdan karaya çıktıklarında Zabıta tarafından tutuklanmayarak Kançılara’ya teslim edilecek, üç veya beş gün içinde Amerika’ya dönmeye zorlanacaktır. Eğer bu süre içinde dönmeyi reddederlerse zabitanın yardımına başvurulacak veya Osmanlı tabiiyetine dönmek

---

⁵¹ BOA **HR. SYS.** Dos 2827, No.26.

⁵² Armaoğlu, A.g.e. s.14.

istedikleri takdirde haklarında Osmanlı Devleti'nce gerekli işlem yapılacaktır. Ancak; bu işlem 1869⁵³ yılından önce Amerikan tabiiyetine geçmiş olanları kapsamayacaktır⁵⁴. ABD ile diğer devletler arasında söz konusu sorun yukarıda karar verilen şekilde çözülmüştür⁵⁵. 20 Aralık 1893 tarihinde ABD İstanbul elçisi ile yapılan görüşmede alınan kararların uygulanması konusunda Meclis-i Mahsus tarafından karar alınmıştır⁵⁶. Kararın uygulanmasıyla ilgili olarak 1893 yılında Amerikan pasaportu ile İstanbul'a gelen Paul Pedikyan'ın Amerikan Konsolosluğuna teslim edilmesinden dolayı Amerikan Elçisi Hariciye Nezaretine bir teşekkür yazısı göndermiştir⁵⁷.

Osmanlı tabiiyetine göre Amerikan tabiiyetine geçenler iki gruptur. Birincisi, Tabiiyet Nizamnamesi esaslarına uygun olarak Padişahın onayı ile tabiiyet değiştirenlerdir. İkincisi, Nizamnamenin yayım tarihi olan 1869 (1285) yılından önce Amerika'ya gidip orada ikametle Amerikan kanunlarına göre, Amerikan pasaportu almaya hak ve salahiyet kazanıp Osmanlı Hükümeti'nden izin almamış, işleri düştükçe Tabiiyet Müdürlüğünce durumlarına dayanarak Amerikalılıkları tasdik edilenlerdir⁵⁸.

Ayrıca ABD'de yaşayanlar eş ve çocuklarını da yanlarına almak için Sefarete başvurmuşlardır. Amerika'da Osmanlı tabiiyetinden gelen çok sayıda insan bulunduğundan başvurular sakıncalı bulunmuş ve kabul edilmemiştir⁵⁹.

Osmanlı kanunlarına göre, göç etmek maksadıyla Amerika'ya gidenlerden sadece aile reisi erkeklerin fotoğrafları alınmaktadır. Kadın ve çocukların fotoğraflarının alınmayacağına dair bir açıklık yoktur. Gidenlerin pasaport aldıktan sonra yerlerine aynı yaşta başkalarını geçirebileceği anlaşılmasına rağmen Amerika'ya gidecek kadın ve çocukların fotoğraflarının alınmasının dedikoduya neden olacağı düşünülerek fotoğraflarının alınmamasına karar verilmiştir. Fotoğraf

---

⁵³ Tabiiyet Nizamnamesinin kabul tarihidir.

⁵⁴ BOA. *Y. A. RES.* Dos.68, No.49, Lef 1; *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 16, Belge No. 65.

⁵⁵ BOA. *Y. A. RES.* Dos.68, No.49, Lef 3.

⁵⁶ BOA. *Y. A. RES.* Dos.68, No.49, Lef 5.

⁵⁷ BOA. *Y. A. RES.* Dos. 68, No. 50.

⁵⁸ BOA. *Y. PRK. HR.* Dos. 19, No. 12.

⁵⁹ BOA. *A. MKT. MHM.* Dos. 658, No. 42.

alınmasının maksadı göç edecek Ermenilerin geri dönerek zararlı faaliyetlerde bulunması ihtimali olduğundan yalnız 18 yaşından büyüklerin fotoğraflarının alınması yeterli görülmüştür⁶⁰.

Tabiiyet sorunları 20. yüzyıl başında da devam etmiştir. Amerikalı iki kişinin Zaptiye tarafından yakalanması 3 Eylül 1905 tarihinde Amerikan Sefareti tarafından protesto edilmiştir. Yakalananlar; Apik Uncuyan'ı öldürmekle suçlanan 27 Nisan 1905 tarihinde verilmiş 102.150 numaralı Amerikan pasaportuna sahip Ohannes Akaryan ve yine Nisan ayında verilmiş 101.639 numaralı Amerikan pasaportuna sahip Şarl Vartanyan'dır. Elçi, adı geçen şahısların ABD ve Osmanlı Devleti arasındaki mevcut anlaşmaya göre Konsolosluga teslim edilmesi gerekirken tutuklandıklarını, ayrıca konsolos ve tercüman ile konuşmalarına da izin verilmeyerek anlaşma maddelerinin açıkça ihlal edildiğini iddia etmektedir⁶¹. Meclis-i Mahsus, 5 Eylül 1905 tarihli toplantısında, göç veya firar ile Amerika'ya gidenlerin tekrar Osmanlı Devletine dönmemesi şart koşulduğundan, dönecek olurlarsa Amerikalı kabul edilmeyerek haklarında gerekli işlemin yapılacağı konusunda Amerika Sefaretinden teminat alınmasına dayanılarak bahse konu şahıslara hak ettikleri cezanın verildiğine karar vermiştir⁶².

Rusya yoluyla Amerika'ya göç veya firar eden Ermenilerin Osmanlı Ülkesine girmeleri 1901 yılında yasaklanmıştır⁶³.

---

⁶⁰ BOA. **ZB**. Dos. 315, No. 105.

⁶¹ BOA. **Y. A. HUS**. Dos. 492, No. 82, Lef 1.

⁶² BOA. **Y. A. HUS**. Dos. 492, No. 82, Lef 2.

⁶³ BOA. **MV**. Dos. 102, No. 30.

II. ERMENİLERİN AMERİKA'YA GÖÇÜ (1834–1915)

A. ERMENİLERİN GÖÇ ETME NEDENLERİ

Göç, toplumların sürekli yaşadığı bir olgudur. Hiç kimse zorunlu olmadıkça ülkesini, memleketini terk etmek istemez. İnsanların doğup büyüdüğü yere olan bağlılıkları ömür boyu süren duygusal bir durumdur. Ülkesini terk edenlerin vatana duydukları özlem ömür boyu sürer. Başka yerlere göç etme sebeplerinin diğer insanlar tarafından kabul edilir bir sebep olması da beklenemez. Her göçmenin kendine göre anlamlı bir nedeni vardır.

Yüzyıllar boyu süren savaşlar ve halkın savaştan kesimini oluşturmaları nedenleriyle Türkler, sanayinin bütün dallarını gayri Müslimlere bırakmıştır. Ermeniler de bu alanda kendilerini geliştirmişler ve bankerlik, ticaret ve sanayi alanlarında söz sahibi olmuşlardır. Aynı bölgede ve birlikte yaşamaları nedeniyle Türklerle duyguları ve adetleri birbirine çok benziyordu. Kendilerini Türklere uydurmuş ve güvenlerini kazanarak reayanın en nüfuzluları haline gelmişlerdir. Zamanında Ermenilere bir şekilde borçlu olmayan yüksek rütbeli bir memur yoktur. En yoksul köylü bile ektiği tohumun bedeli için onlara borçlanmıştı¹.

Osmanlı topraklarının doğusunda yaşayan Ermeniler, halkın zengin tabakasını teşkil etmişlerdir². Ermeniler ile ilgili çalışmasıyla ünlünen Viladimir Mayewsky, yayımladığı kitabında Ermenilerin, her türlü sanayi dalıyla ve çiftçilikle uğraştığını yazmakta ve sosyal ve psikolojik yargılarda bulunmaktadır. Mayewsky'ye göre; Ermeniler, sosyal durumları aynı olmayan şehirliler ve köylüler olmak üzere iki grupta toplanmıştır. Göze çarpan huyları, çoğunluğunun makam sevdasında olması fakat bunun için gayret göstermeyi sevmemeleridir. Genel olarak kendileriyle rekabet edilmesi çok zor olan servet kazanma arzuları mevcuttur. Çok tutumlu ve harcamalarını asgari seviyeye indirecek yetenekleri vardır. Eğlence konusunda oldukça cimridirler. Ancak bütün Ermeniler çalışkan olarak bilinirler.

---

¹ Oscanyan, C., *The Sultan and His People*, New York, 1857, zikreden Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, 5. Baskı, Rüstem yay. Ş.Y., 2001, s. 89-90.

² Osmanlı topraklarının batısında Ermenilerin pozisyonunda Rumlar ve Museviler bulunmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Ali Güler, *XX. Yüzyıl Başlarının Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye'deki Gayri Müslimler (Sosyo – Ekonomik Durum Analizi)*, ATASE Yay. Ankara, 1996.

Şehirli Ermeniler kendileriyle ciddi olarak rekabet eden Rumların bulunmadığı şehirlerde ticareti tamamen ellerine geçirmişlerdir. Özellikle sanat ve ticaret için şehirlerde toplanmışlardır. Orta derecede eğitim görmüş olan her Ermeni ülkede takip edilen politika hakkında oldukça geniş bir bilgiye sahiptir. Şöhret sahibi olmak, yüksekte atmak ve yalnız kendi fikrini beğenmek her zaman düşüncelerinde var olmuştur. Köylülerin ise çiftçilik ve suni sulama sanatına sahip olmaları, zamanındaki Rusya'daki köylülerin durumundan daha iyidir.

Ermeni din adamları ise dinî faaliyetler yerine milli fikirlerin gelişmesi konusunda çalışmışlardır. Bu fikirler esrarengiz manastırların sessiz duvarları arasında yeşerme imkânı bulmuştur. Buralarda dinî ayinler yerine Hıristiyan-Müslüman din düşmanlığı yerleştirilmiştir. Okullar ve Kilise okulları bu konuda dini liderlere yardımcı olmuşlardır. Zaman geçtikçe dinî inançların yerine millî hisler yerleşmiştir. Ermeni'nin kalbine dini hislerden çok mezhep anlayışı yerleşmiştir. Bundan dolayıdır ki; Ermeni Komitacıları din adamlarını kolaylıkla etkileri altına almayı başarmışlar ve Türkleri nefretle anmışlardır³. Okullarda Ermenistan tabloları en değerli yeri işgal etmiştir. Piskoposluklardan Osmanlı Tuğrası kaldırılarak yerine Ermenistan arması, Ermenistan haritası, martir ve mavzerler asılmıştır. Bombalar temin edilerek bomba yapımını öğrenmek için Rusya'ya, Avrupa'ya ve Amerika'ya adamlar gönderilmiştir⁴.

Osmanlı Ermeni toplumunda banker ve tefecilerden oluşan ve “Amira” diye isimlendirilen bir sınıf bulunmaktaydı. Ermeni toplumunda, Amira sınıfının İstanbul Ermeni Patriğinden daha fazla etkisi bulunmaktaydı⁵.

Peki, Ermeniler neden göç etmişlerdir? Ermeni araştırmacıların bazılarına göre Ermeniler, politik etkenler, çevresel etkenler, vatandaşı olduğu ülkeye iade, ekonomik ve eğitimsel etkenler ve geçici göç nedenleriyle göç etmişlerdir⁶. Oshagan Minasyan'a göre ise Ermeniler politik baskı, dinsel zulüm, ekonomik durumlarını

---

³ Viladimir Mayewsky, *Yabancı Gözüyle Ermeni Meselesi*, (Çev. Bnb. Sadık Ahmet, Osmanlıcadan Çev. Eyüp Şahin) Askerlik Dairesi Başkanlığı yay., Ankara, 2001, s. 4 - 5.

⁴ Cemal Anadol, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, 3. Baskı, IQ Kültür Sanat Yay. İstanbul, 2002, s. 113.

⁵ Robert Mirak, *a.g.e.*, s. 9.

⁶ Meliné Karakashian, Gevorg Poghosyan, “Armenian Migration and Diaspora: A Way of Life”, *Migration: Immigration an Emigration in International Perspective*, der. Leonore Loeb Adler, Uwe Gielen, Praeger/Greenwood, Westport, 2003, s. 225–242.

yükseltmek ve iyi eğitim almak için göç etmeye karar vermişlerdir⁷. Ermeni tarihçi Robert Mirak'a göre de Ermenileri 1900'lü yıllarda göç düşüncesine sevk eden durumlardan birincisi tüccarların seyahat özgürlüğünün olmaması, ikincisi vergilerin yüksekliği ve üçüncüsü katliama uğrama korkusudur⁸. Justin McCarthy'e göre ise Ermenilerin önemli bir bölümü ekonomik nedenlerle göç etmiştir⁹.

Ermenilerin politik etkenlerden anladığı katliama maruz kalındığı propagandasını yaymaktır. Ancak aynı kişiler politik baskı da dâhil olmak üzere bahse konu dönemde göç edenlerin geçici olarak Amerika'ya geldiklerini itiraf etmektedirler¹⁰. Dönem içinde çıkan Amerikan ve Avrupa gazeteleri incelendiğinde binlerce katliam haberi ve ölen Ermenilerin miktarlarının yayımlandığı görülmektedir. Bu propaganda yazılarındaki miktarlar ile o dönemdeki ermeni nüfusunun karşılaştırılması ayrı bir araştırma konusudur.

Osmanlı Devleti'nin tespitine göre; Ermeniler, vatandaşlık hakkı kazanmak için yabancı ülke yetkililerine, göç edenleri koruyan kötü niyetlilere alet olduklarını ve memleketlerinde gördükleri eğitim ve öğretimden kurtulmak için göç ve sefaleti seçtiklerini beyan eden, fakat gittikleri yerlerde fikirlerini duyurduktan sonra yabancı ülke vatandaşı olarak Osmanlı topraklarına dönerek zararlı faaliyetlerde bulunan kişilerdir¹¹.

Ermenilerin iddia ettiği eğitim öğretim konusuna gelince; Osmanlı Devleti azınlıklarına bahsedildiği gibi kötü davranmamıştır. Nitekim 1864 yılında Paris Sefareti 22 azınlık öğrenciyi dönüşlerinde devlet görevlerinde bulunmak üzere yurt dışına eğitim için göndermiştir¹².

Aksine eğitim öğretimde engelleme olmamış ve 1880'lerde Amerikan misyonerlerinin faaliyetleri (kilise kurma, okul ve kolej açma vd.) gelişip yayılınca Ermenilerin göçü her şehirden, özellikle Harput (%40)'tan ve genellikle bekârlar

---

⁷ Oshagan Minassian, *A History of the Armenian Holy Apostolic Orthodox Church in the United States (1888–1944)*, Basılmamış Th.D. Tezi, Boston University School of Theology, 1974, s. 41-42.

⁸ Robert Mirak, *a.g.e.* s. 50–51.

⁹ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 3. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 134.

¹⁰ Oshagan Minassian, *a.g.e.* s. 62.

¹¹ BOA. *Y. PRK. AZJ*, Dos. 47, No. 48.

¹² *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 1, Belge No. 158.

(%95) olmak üzere artmıştır¹³. 1834 yılında ailelerini anavatanlarında bırakan genç bekârlar ve erkekler eğitim için çoğunlukla New York'a gitmişlerdir¹⁴. Öğrencilerin çoğunluğu dini eğitim için gitse de tıp, mühendislik ve bilim okumak üzere gitmişlerdir¹⁵. American Board of Commissioners for Foreign Mission (ABCFM)'un Doğu Türkiye Misyonundan Misyoner O. P. Allen'in, 12 Ağustos 1890 tarihinde Doktor Judson Smith'e yazdığı mektuba göre misyonerler Amerika'ya eğitim maksadıyla gidilmesinden hoşnut değillerdir. Köylere ulaşamadıklarından dolayı ilerleme kaydedemediklerini, öncelikle bölgede ilahiyat mezunlarına ihtiyaç duymadıklarını, temel Hristiyanlık doktrinini bilen tecrübeli gönüllülerin yeterli olacağını belirtmiştir¹⁶. O. P. Allen, 30 Mart tarihli mektubunda kadınlara yönelik çalışmaları yürütecek hanımları beklediklerini, kalıcı sonuç alınabilmesi için kadınların eğitilmesinin şart olduğunu da belirtmektedir. Misyonerler, geleceğin yetişkinleri olacak çocuklara yönelmesi gerektiğinin, Misyon evlerinde yetişmiş çocuklara hayatın her türlü zorluğu da öğretildiğinde hayatlarını misyonerliğe adanmış neferler haline geleceğinin farkındadırlar. Misyonerler, Misyonlarını emin ellere devredeceklerinden dolayı mutludurlar. Ancak Misyonerlerin ümitlerini kaybetmelerine sebep olan olaylardan birini Amerika'ya eğitim için gidenler teşkil etmektedir. Amerika'ya giden gençlerin orada kalmak istemesi ve işçi olarak hayatlarına devam etme çabaları misyonerler için hayal kırıklığı yanında utanç kaynağı da olmaktadır. Misyonerler için önemli olan yerli misyonerlerin yeterli miktarda ve kalitede nasıl yetiştirilebileceği ve bunların yaşadıkları topraklarda kalmasının nasıl sağlanacağı sorusuna cevap bulunmasıdır¹⁷. Misyoner O. P. Allen, 26 Ocak 1892 tarihinde yazdığı mektupta tasvip etmedikleri halde yurt dışına gidenlerin isim listesini de göndermiştir. Bu kişilerin Amerika'ya göç edişi Türkiye'deki işlerin düzgün yürümesini engellemektedir. Ermeniler Misyonerleri kandırmıştır. Misyoner O. P. Allen, bazılarının maddi kaygılarla kendileriyle birlikte olduğunu ve güvenilmez olduğunu belirtmektedir. Birçoğunun Misyon içerisinde

---

¹³ Ercüment Kuran, "Başlangıçtan Günümüze Ermeni-Türk İlişkileri" (Röportaj), *Yeni Türkiye*, Ermeni Sorunu Özel Sayısı I, Sayı 37, Ankara, Ocak-Şubat 2001, s. 95; Knarik Avakian, "The History of the Armenian Community of the United States of America (From the Beginning to 1924)", <http://www.geocities.com/lira777/summaryE.html>.

¹⁴ The History of the Armenian Community, *a.g.m.*

¹⁵ Oshagan Minassian, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁶ ABCFM Arşivi, *ABC 16.9.7*, Reel 695, Vol. 4.

¹⁷ ABCFM Arşivi, *ABC 16.9.7*, Reel 695 (69), Vol. 8.

önemli görevleri yerine getirdikten sonra Misyonerleri yanıltarak yön değiştirmişlerdir. Misyoner O. P. Allen, Misyonda kalacağını umduğu ancak Amerika’da ilahiyat eğitimi yapmaya karar veren gençlerin aynı eğitimi Türkiye’de almalarının daha iyi olacağını düşünmektedir. Misyonerler Ermenilerin Amerika’ya gitmelerine karşı olmalarına rağmen onları engellemeyi düşünmemişlerdir. Misyonerler, Doğu Misyonunda sadece 10–15 dışarıda eğitim almış elemana yer bulabileceklerini ve giden onlarcasını dönüşlerinde nerelerde görevlendireceklerinin endişesini yaşamışlar; Amerika’da okuyup dönenlerin dönüp bakmayacağı yerlerde görevlendirmek için özverili ve fedakâr insanlara ihtiyaç duymuşlardır. Halkın büyük bir çoğunluğu köylerde yaşadığından dışarıda eğitim görenler buralara gitmek istememektedir. Misyoner O. P. Allen ayrıca, Türkiye’deki büyük kiliselerin çoğunda kendi yetiştirdikleri görevlilerin çalıştığını ve yurt dışında alınan eğitimin asla daha üstün olmadığını, gençlerin çoğunun maalesef kendilerini daha iyi yerlere gidecekmiş gibi hazırladıklarını, Amerika’daki gibi bir sistem kurdukları takdirde hedef kitleden uzaklaşılacağını düşünmektedir¹⁸.

Göç eden Ermenilerin hepsi Amerika’ya yerleşmemiştir. Bunlardan tıp eğitimini Filadelfiya’da yapan Doktor Melcon Altounian 1890’lı yıllarda Merzifon’da kolej doktoru olarak çalışmıştır. Professor A.G. Sivaslian, Carleton College’de matematik ve astronomi konularında aldığı üç yıllık bir doktora eğitiminden 1894 yılında geriye dönmüştür¹⁹.

Osmanlı Devleti yetkililerine göre; Ermeniler, Amerika vatandaşlığının Osmanlı Devletindeki ayrıcalıklarından faydalanmak amacıyla çeşitli yollarla Amerika’ya giderek tabiiyet değiştirmiş ve tekrar memleketlerine dönmüşlerdir. Bu şekilde her türlü kanunsuz faaliyetlerinin cezalarından, Osmanlı kanunlarındaki yaptırımlardan kurtulmaya çalışmışlardır²⁰. Bir Ermeni için Amerika, bolluğun, iyiliğin ve özgürlüğün yüksek idealiyle eşdeğer²¹ olsa da eğitim, ekonomik ve kısmen politik sebeplerle gelen Ermenilerin çoğu ABD’yi geçici servet, iş ve çalışma

---

¹⁸ ABCFM Arşivi, *ABC 16.9.7*, Reel 695 (78), Vol. 8.

¹⁹ George E. White, “Adventuring with Anatolia College, The First College Decade 1861–1940”, *Rerum*, Vol. 5, No. 2, http://www.hastings.edu/html/library/RerumVol5_2FirstColDec.htm

²⁰ BOA. *Y. MTV*. Dos. 67, No. 31.

²¹ Galust A. Galoyan, “The Armenian Question and International Diplomacy After World War I”, *Armenian Perspectives: 10th Anniversary Conference of The Association Internationale Des Betudes Armbeniennes*, Routledge, Richmond, UK, 1997, s. 294 – 311.

yeri olarak görmüştür. Ermenilerin çoğunluğu ABD'ye yerleşmeyi düşünmemiş, ailelerinin yaşamını sağlayacak serveti edindikten sonra ABD'den dönmeyi planlamıştır. ABD'de uygun sosyoekonomik şartları bulanlar giderek yerleşmeye başlamışlardır. Ermeniler, bununla birlikte vatanlarıyla ilişkilerini de koparmayıp akraba ve yakınlarının Amerika'ya göç etmesini desteklemiştir²².

Ermeni gazetesi Gotchnag'ın 10 Kasım 1904 tarihli sayısına göre, Ermeni göçü, 1848–1875 öğrenci dönemi, 1875–1896 ticaret dönemi ve 1896–1904 işçi dönemi olmak üzere üç döneme ayrılmaktadır. Bazı Ermeni yazarları birinci ve ikinci dönemleri birleştirerek iki döneme ayırmışlardır²³. Aslında temelde göç olgusu misyonerlerin etkisindeki göç ve Ermenilerin etkisindeki göç olmak üzere iki döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem, ister istemez misyonerlerin mezheplerini yaymak için sebep oldukları ve çoğunlukla kontrol edemedikleri dönemdir. İkinci dönem ise Ermenilerin daha iyi şartlarda yaşama hayalleri, güvenlik kaygısı ve Ermeni örgütlerinin etkisi nedeniyle gerçekleşmiştir. Oldukça uzun olan ikinci dönemde sosyal ve politik etkiler zaman zaman diğerine baskın çıkmıştır.

Bir kısım Ermeni, 1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında para kazanıp memleketlerine geri dönmek için Amerika'ya gitmiştir. Bu dönemde gidenlerin çok azı geriye dönmüştür²⁴. 1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra ülkenin düştüğü ekonomik kriz nedeniyle zanaatkar ve tüccar Ermeniler ülkeden göç etmişler, Amerikan iç savaşı (Civil War) (1861–65) sonrası Amerika'daki ekonomik, sosyal ve politik gelişmeler Ermenileri Amerika'ya göç etmeleri konusunda cesaretlendirmiştir. 1880'lerde zengin Ermeniler daha çok Avrupa'ya göç etmişlerdir²⁵. 1896 tarihli bir yazı, Amerika'ya ticaret yapmak amacıyla giden birçok kişinin bulunduğunu belirtmektedir²⁶. 1830 tarihli ticaret anlaşmasının

---

²² Knarik Avakian, "The History of the Armenian Community of the United States of America (From the Beginning to 1924)", <http://www.geocities.com/lira777/summaryE.html>.

²³ Oshagan Minassian, *a.g.e.* s. 27.

²⁴ Vahan M Kurkjian, *A History of Armenia*, Armenian General Benevolent Union of America, U.S, 1958, s. 473.

²⁵ Knarik Avakian, "The History of the Armenian Community of the United States of America (From the Beginning to 1924)", <http://www.geocities.com/lira777/summaryE.html>; Amerikan iç savaşına bazı Ermeniler katılmıştır. Garabed Kaloustian, Baronig Mateosian ve Philadelphia hastanesi baş cerrahı Simon Minasian hekim olarak; Armenag of Khas, Narinian of Smyrna ve Zora Tateosian asker olarak görev almıştır. Oshagan Minassian, *a.g.e.* s. 33.

²⁶ BOA. *A. MKT. MHM.* Dos. 658, No. 42, Lef 3.

imzalanmasından sonra İzmir ve İstanbullu Ermeni tüccarları özellikle New York, Boston ve Chicago’da büro açmışlardır²⁷.

Amerikalı misyoner ailelerinin erkek ve kadın yerli Ermenileri hizmetçi olarak beraberlerinde Amerika’ya götürmek istemeleri, ABD’ye göçe neden olduğundan Osmanlı Devleti’nce yasaklanmıştır²⁸. Bu konu hakkında ABD ile diplomatik yazışmalar yapılmıştır²⁹.

Amerika’da bulunan Ermeni kuruluşları ve yardım örgütleri de Ermenilerin topluca göç etmeleri için çaba sarf etmişlerdir³⁰.

Amerika, aynı zamanda devrimci Ermeni parti üyelerinin politik sığınağı olmuştur³¹.

Amerika’ya göç ederek tabiiyet değiştirenlerin ailelerinin geride kalması göçün artmasının sebeplerinden birini oluşturmuştur. Ailelerin birleşmesi için çabalar devam etmiş ve ülkeler arası yazışmalara da neden olmuştur³². Eğitim ve ticaret maksadıyla gidenler, Amerika’daki şartları uygun bulup ailelerini yanlarına almak için çalışmış ve göç hakkında bilgi vererek göçü kolaylaştırmışlardır³³.

Osmanlı ülkesinde olaylara karışmış Ermenilerden bazıları kendi iradeleriyle bazıları da yapılan kötü muamelelerden dolayı ülkeyi terk ettiklerini ifade etmişlerdir³⁴.

Ermenilerden, güvenlik kaygısıyla göç kararı alanlar da mevcuttur. Ayrıca güvenlik konusunu suiistimal ederek göç etmeye teşebbüs edildiği de bugüne kalan

---

²⁷ Oshagan Minassian, *a.g.e.* s. 34.

²⁸ BOA. *Y. A. RES.* Dos. 80, No. 37, Lef 3.

²⁹ BOA. *A. MKT. MHM.* Dos. 628, No. 44; Erdal Açıkse, “Osmanlı Devletindeki Misyonerlik Faaliyetleri ile İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)”, *Yeni Türkiye*, Özel Sayı 38, Ankara, Mart-Nisan 2001, s. 943.

³⁰ Bkz. BOA. *HR. SYS.* Dos. 2859, No. 52; *Y.A. RES.* Dos. 80, No. 37.

³¹ Knarik Avakian, “The History of the Armenian Community of the United States of America (From the Beginning to 1924)”, <http://www.geocities.com/lira777/summaryE.html>.

³² Bu konu ile ilgili Osmanlı Arşivinde bulunan belge sayısı oldukça fazladır. Belgelerden bazıları şunlardır: BOA., *Y. A. RES.* Dos. 80, No. 114; *A. MKT. MHM.* Dos. 658, No. 29; *ZB.* Dos. 315, No. 32; *Y. A. RES.* Dos. 80, No. 37; *A. MKT. MHM.* Dos. 658, No. 42; *Y. PRK. EŞA.* Dos. 17, No. 51; *HR. SYS.* Dos. 2743.

³³ Işıl Acehan, “Eski Dünya’dan Yeni Dünya’ya: Anadolu’dan ABD’ye İlk Müslüman Türk Göçü Üzerine”, *Doğu Batı*, Sayı:32, Mayıs, Haziran, Temmuz 2005, s. 221–238.

³⁴ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1879–1918) I*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2002, s. 94 – 116.

belgelerden anlaşılmaktadır³⁵. Ermeni İhtilal örgütleri amaçlarına ulaşabilmek için kendi halkına da cefa çektirmiştir. Zengin Ermenilerden para istemişler ve alamadıkları takdirde onları öldürmüşlerdir³⁶. Papaz Mampre Üsküdar'da, avukatlardan Haçik Topkapı'da, Dikran Karagözyan köprü üstünde, tüccarlardan Apik Uncuyan Galata'da ve avukat Sebah Galata'da Havyar Hanı kapısında öldürülmüştür³⁷. Yurt dışına gidenleri de rahatsız etmişler ve para istedikleri Avrupa'da bulunan bir zengin Ermeni'den cevaben “ Ben, kendi paramla memleketin cellâdı olmak istemem” yanıtını almışlardır. Moskova'da Ermeni yetimhanesi idare eden Jamharyan ve Novorosisk'te yaşayan Bakalyan da bu nedenle öldürülmüştür. Aynı sebeplerle İzmir'de tüccar Balyozyan öldürülmüştür. Bu hareketlere kendi yandaşları dahi şikâyette bulunsa ölüme mahkûm etmişlerdir³⁸.

Ermeni parti temsilcileri, zorla yardımlar toplayarak Sason ve Muş Ermenilerine önceden verilmiş olan silahları satmışlar, bazen de zorla silah aldirmek için Ermenilerin ev eşyalarını, hayvanlarını ve sürülerini kaybetmelerine neden olmuşlardır³⁹. Tedhişçilerin bu davranışları Ermeni Devleti'nin kurulmasına rağmen devam etmiştir. Taşnak belgelerinden anlaşıldığına göre, Ermeni köylüleri Ermeni hükümetinin inanılmaz şiddetine maruz kalmıştır. Örnek olarak Taşnak hükümeti komiseri V. Agamyan'ın ordudan firarları önlemek bahanesiyle soruşturma veya mahkeme olmaksızın insanları cezalandırdığı ve kurşuna dizdiği belgelere yansımıştır. Agamyan, firarla suçlanan kişilerin eşlerini, annelerini ve kız kardeşlerini toplayıp, çırılçıplak kalana kadar soyup, köy meydanında bütün insanların gözü önünde kaz yürüyüşünü taklit etmek zorunda bırakmıştır. Taşnak yetkilisi, daha sonra çıplak kadınları dövmüş ve onları saatlerce suyun içinde

---

³⁵ BOA. *DH. MUİ*. Dos. 8-3, No. 12.

³⁶ Sempat Gabrielyan, *Ermeni Bunalımı ve Tekrar Doğuş*, Boston, 1905, s. 94 –157, K.S.Papazian, *Patriotizm Perverted*, Boston, 1934, Leonard Ramsden Hartill, *Men Are Like That*, Indianapolis, 1928, s. 97-98'den zikreden Erdal İlter, “Taşnak Partisinin Ermeni İsyanlarındaki Rolü (1892-1914)”, *21. Yü. Girenken Tarihe Dostça Bakış, Türk-Ermeni ilişkileri Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara, 2000, s. 87-88; Erdal Açıkse, “Göçün Ermeni Meselesi'ndeki Rolü Üzerine”, *Ermeni Araştırmaları: 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yay. Ankara, 2003, s. 3-13.

³⁷ *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri (Meşrutiyetin İlanından Önce ve Sonra)*, ATASE Yay. Ankara, 2003, s. 12.

³⁸ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. Baskı, Belge yay. İstanbul 1987, s. 452; BOA. *HR. SYS. Dos.* 2743, No. 65.

³⁹ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. Baskı, Belge yay. İstanbul 1987, s. 454.

tutmuştur. Ardından kadınları tutuklama emri veren Agamyana, geceleyin de genç kadınların ve kızların ırzına geçmiştir⁴⁰.

Almanya’da bir gazete 1893 yılında Erzurum’da meydana gelen kuraklık nedeniyle Müslüman ve Ermenilerin bölgeden göç ettiklerini yazmıştır. Her ne kadar Osmanlı yönetimi, Rusya’ya gidenler olduğunu ancak Amerika’ya gidenlerin tespit edilmediğini söylese de o dönemde Amerika’ya da gitmeleri mümkündür⁴¹. 1895 – 1896 yıllarındaki sert kış ve yaşanan olaylar nedeniyle “fakirlik ve sefaletin her sınıf ahaliyi etkilediği, ticaret ve zanaat yapılamadığı, ziraatın kesintiye uğradığı, binlerce kişinin işsiz güçsüz serseri bir şekilde sokaklarda dolaştığı” tespit edilmiştir⁴². Bütün bu nedenler halkın göç düşüncesini pekiştirerek ülkeyi terk etmeye yönlendirmiştir.

Adi suç işlemiş Ermeniler de göç etmeyi kurtuluş olarak görmüşlerdir. Agop adlı bir Ermeni Diyarbakır’da 39.950 lira parayı zimmetine geçirerek İstanbul’a gelmiş, üç yıl çinko ticaretiyle uğraştıktan sonra ailesiyle beraber Amerika’ya göç etmiştir⁴³. Yine Washington Sefiri Mavroyeni Bey’in bildirdiğine göre; Van vilayetinde 1.900 lira çalarak New York’a kaçan Cideciyan’ın yakalanması için yerel makamlara başvurulmuştur⁴⁴.

Bazı göçmenler, Amerika’ya gidenlerin kazandıkları paraları gördükçe ve öğrendikçe ister istemez göç etme isteği duymuş ve daha iyi şartlarda yaşamak arzusu göç etmelerine neden olmuştur⁴⁵.

---

⁴⁰ Mehmet Perinçek, “Taşnak ve Sovyet Ermenistanı Kaynaklarında Taşnaksutyun Gerçeği” 23–25 Kasım 2005, Gazi Üniversitesi Ermeni Sempozyumu Bildirisi, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=45&yazi=646>.

⁴¹ BOA. **Y. PRK. A.** Dos. 9, No. 21.

⁴² *Osmanlı Belgelerinde Osmanlı – Fransız İlişkileri I*, s. 79.

⁴³ BOA. **ZB.** Dos. 419, No. 162.

⁴⁴ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 11, Belge No. 113.

⁴⁵ Göçmenlerin zengin kıyafetlerle evlerine dönmesi memleketlerinde hayranlıkla karşılanmıştır. Akram Fouad Khater, *a.g.e.* s. 57; Harput’a 1888 yılında Amerika’dan LS 30,000/LT 33,000, 1892 yılında LS 80,000/LT 88,000 gelmiştir. Christofer Clay, “Labour Migration and Economic Conditions in Nineteenth-Century Anatolia”, *Turkey Before and After Atatürk: Internal and External Affairs*, der. Silvia Kedouire, Routledge, London, 1999, s. 1–32.

B. ERMENİLERİN GÖÇ YOLLARI VE KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR

1. GÖÇ YOLLARI

Ermeniler, ülkeyi terk edebilmek için her türlü yolu denemekten geri kalmamışlardır. Bütün iskele ve limanları kullanmışlardır. Limanlara ulaşmak için kilometrelerce yol yürümeyi göze almışlardır. Limanlara ulaşmak için araba, eşek, katır ve demiryolunu⁴⁶ kullanmışlar, gerektiğinde de yaya olarak yol almışlardır⁴⁷. Göç için yoğun olarak batı, doğu ve güney yönlerindeki istikametler kullanılmıştır⁴⁸.

Dâhiliye Nezareti'nin tespitine göre İstanbul'da ticaret yapmak maksadıyla Anadolu'dan mürur teskeresi alanlardan bazıları Amerika'ya kaçmak için İstanbul limanını kullanmışlardır⁴⁹. İzmir limanının da bu maksatla kullanıldığı anlaşılmıştır⁵⁰.

Halep, Diyarbakır, Bitlis, Hakkâri ve Van vilayetlerinde yaşayan Ermeniler, İskenderun İskelesi ve Mersin limanını kaçış maksadıyla kullanmışlardır. İskelelerde kontroller sıklaştırıldığında ise gemilere sahillerden binmişler, oradan Kıbrıs'a geçerek Kıbrıs'ı konaklama yeri olarak kullanmışlardır⁵¹. Haziran 1899 tarihinde İskenderun limanından ayrılan Messageries Maritimes Company vapuru Kongo 6 mil açıldıktan sonra iki sandalla gelen 30 kadar Ermeni'yi vapura alarak Kıbrıs'a götürmüştür⁵². Bazı Ermeni tüccarlar, Harput Ermenilerini ABD'ye kaçmak üzere Mersin'den Marsilya ve Liverpool'a getirmişlerdir⁵³. Harput, Ermeniler için Amerika'nın kapısı olarak görülmekteydi⁵⁴. Marsilya'ya giden Fransız posta vapurları da Beyrut sahillerinden aldığı Ermenileri, İzmir limanına da uğrayarak

---

⁴⁶ Peter Morton Coan, *Ellis Island Interviews*, Checkmark Books, New York, 1997, s. 395.

⁴⁷ Robert Mirak, *a.g.e.* s. 60-62.

⁴⁸ Isabel Kaprielian-Churchill, *Like Our Mountains: A History of Armenians in Canada*, McGill-Queen's Press, Canada, 2005, s. 30.

⁴⁹ BOA. *Y. PRK. DH.* Dos. 2, No. 86.

⁵⁰ BOA. *ZB.* Dos. 419, No. 162; BOA *Y. MTV.*, Dos.72, No.60.

⁵¹ BOA. *Y. PRK. ASK.* Dos. 83, No. 32.

⁵² BOA. *HR. SYS.* Dos. 2793, No. 7.

⁵³ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 13, Belge No. 47; Robert Mirak, *a.g.e.* s. 60.

⁵⁴ Isabel Kaprielian-Churchill, *a.g.e.* s. 28.

Marsilya'ya götürmüşlerdir⁵⁵. Osmanlı Devleti Lübnan sahillerini kontrol etmekte zorlanmıştır. Lübnan'daki Jounieh ve Jubayl iskelelerinden Avrupa vapurlarıyla göçmenler Marsilya, Barselona ve Liverpool'a nakledilmişlerdir⁵⁶.

Bazı Ermeniler yabancı ülkelere gitmek için Mısır ve Bulgaristan yolunu kullanmışlardır⁵⁷. Mısır'dan Amerika'ya doğrudan gidenler olduğu gibi, önce Londra'ya uğrayıp daha sonra Atlantik Okyanusunu geçenler de mevcuttur⁵⁸. En önemli konaklama yeri ise Marsilya limanıdır⁵⁹. Samsun'lu Kömürcüyan'ın, Ermenileri, Marsilya yoluyla Samsun limanından Amerika'ya sevk ettiği Marsilya Baş şebenderliğinden Bab-ı Âli'ye bildirilmiştir⁶⁰. Trabzon limanından fındık ticareti yapan Fransız gemileri Karadeniz limanlarından göçmenleri alarak Marsilya'ya götürmüştür⁶¹. Marsilya'da irtibatı ise Portakalyan sağlamaktadır⁶². Ermeniler, Amerika'ya gitmek için Marsilya'dan çeşitli limanlara geçmişlerdir⁶³.

Zaptiye Nezareti, 1907 yılında Dersim Ermenilerinin seyahatlerini Trabzon limanından hareket eden Yunan vapurlarının günlük kalkış saatlerine göre ayarlayarak Yunan vapurlarıyla Pire ve diğer ülke bandıralı vapurlarla Marsilya yoluyla Amerika'ya gittiklerini tespit etmiştir⁶⁴.

Hariciye Nazırı Sait Paşa, 21 Mayıs 1891 tarihinde Kars Şebenderi Danyal Bin Osman'a Rusya yoluyla ABD'e gidecek Ermenilere pasaport verilmesinin uygun

---

⁵⁵ BOA. *Y.PRK. UM.* Dos. 26, No. 97.

⁵⁶ Akram Fouad Khater, *a.g.e.* s. 52.

⁵⁷ BOA. *A. MKT. MHM.* Dos. 540, No. 25, *Y. PRK. AZN.* Dos. 20, No. 40; BOA *Y. MTV.* Dos. 258, No. 11; Bazı kimseler mürur teskeresiyle Mısır'a, oradan da pasaportla yabancı ülkelere gittiğinden 1893 yılında Mısır Valiliğine tedbir alınması bildirilmiştir. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 15, Belge No. 79; Sarkis Narzakian, *Memoirs of Sarkis Narzakian*, Gomidas Institute, Ann Arbor, 1995, s. 98–99.

⁵⁸ BOA. *Y. A. HUS.* Dos. 517, No. 41, Lef 1.

⁵⁹ BOA. *ŞD.* Dos. 2794, No. 3; *Osmanlı Belgelerinde Osmanlı – Fransız İlişkileri I*, s. 94 – 116.

⁶⁰ Aynı limanı Müslümanların da kullandığı tespit edilmiştir. BOA. *HR: SYS.* Dos. 2862, No. 1; BOA *A.MKT. MHM.*, Dos.658, No.28; ZB. Dos. 315, No.113.

⁶¹ İlhan Kaya, *a.g.e.* s. 47.

⁶² BOA. *HR. SYS.* Dos. 2735, No. 38.

⁶³ Özellikle Fransa'daki limanlar, Le Havre, Cherbourg vs. kullanılmıştır. Peter Morton Coan, *Ellis Island Interviews*, Checkmark Books, New York, 1997, s. 395, 401.

⁶⁴ BOA. *ZB.* Dos. 460, No. 69; BOA *A.MKT. MHM.*, Dos.658, No.28; Yunanistan yolunu kullanmak Ermeniler için yabancı olmasa gerek. 1870–80 arası Selanik-İstanbul demiryolu yapımında Muş'lu Ermeniler de çalışmıştır. Bu tarihten sonra Ermenilerin Yunanistan'a gelişi artmıştır. Bu yolu kullanmaları muhtemelen 19. yüzyıla kadar dayanmaktadır. I.K.Hassiotis, "Armenians", *Minorities in Greece: Aspects of a Plural Society*, der. Richard Clogg, C. Hurst & Co. Publishers, , 2003, s. 94-111.

olduğunu bildirmiştir⁶⁵. Batum Başkonsolosluğu, 16 Ağustos 1891 tarihinde Hariciye Nezaretine Diyarbakır, Harput ve diğer yöre Osmanlı Ermenilerinden bazılarının Odessa, Anvers veya Hamburg yolunu kullanarak pasaportsuz olarak Amerika'ya gittiğini bildirmiştir⁶⁶.

Dolayısıyla Osmanlı Devleti her türlü tedbiri almasına rağmen Ermenilerin ülkeyi izinsiz terk etmelerini engelleyememiştir. Bunda Osmanlı devlet görevlilerinin ihmali olduğu kadar yabancı devlet görevlisi ve ticaret şirketlerinin de katkısı olmuştur.

Doğu limanlarında (başta Ellis Adası olmak üzere) bulaşıcı hastalıkları (özellikle trachoma) nedeniyle veya yeterli parası olmadığından dolayı Amerika'ya girişi engellenen bazı Ermeniler Meksika yolunu kullanarak Amerika'ya giriş yapmışlardır⁶⁷.

2. ERMENİLERİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR

a. PASAPORT SORUNU

Osmanlı Devleti, topraklarında huzursuzluk çıkaranları engellemek / kontrol altında tutabilmek maksadıyla ülke içinde ve ülke dışına yapılacak seyahatler / yer değiştirmeler için ciddi tedbirler getirmiştir. Ülke içi seyahatlerde mürur teskeresi alınmasını zorunlu tutmuş ve ülke dışı seyahatlerde ise pasaport işlemlerini sıkılaştırmıştır. 16. yüzyıla kadar uzanmakta olan mürur tezkeresi uygulaması 1840'lı yıllarda taşrada kontrolü sıkılaştırmıştır. Yurt içi pasaport niteliği de taşıyan mürur tezkereleri ile herhangi birisinin yaşadığı mahalden ayrılması izne bağlanmıştır⁶⁸.

---

⁶⁵ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 9, Belge No. 167.

⁶⁶ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2769, No. 19; *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 10, Belge No. 22.

⁶⁷ Robert F. Zeidner, "From Babylon To Babylon: Immigration From The Middle East" *Peoples of Utah*, Ed. Helen Z. Papanikolas, Utah State Historical Society, Salt Lake City, 1976, s. 385-408.

⁶⁸ Cengiz Kırılı, "Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol", *Toplum ve Bilim*, No.83, 2000, s. 58-79.

Tanzimat'tan önce kazalarda mürur tezkerelerini Kadılara bağı ve belediye işlerinden sorumlu muhtesipler vermekteydi⁶⁹.

Osmanlı Devleti'nin emniyet ve asayiş sağlaması maksadıyla oluşturduğu ilk modern polis teşkilatı, 11 Rebiü'l-evvel 1261 (20 Mart 1845) tarihli 17 maddelik ilk Polis Nizamnamesi ile kurulmuştur. Nizamnamenin üçüncü maddesi; gerekli geçiş tezkerelerini vermek ve dördüncü maddesi de gerektiğinde geçiş tezkerelerinin ve pasaportlarının alınması hakkında olup yurt içi ve dışı seyahatlerle ilgilidir. Çıkarılan Polis Nizamnamesi, 21 Rebiü'l-evvel 1261'de (30 Mart 1845) yabancı devlet elçiliklerine bir "Müzekkere-i Umumiye" ile bildirilmiştir⁷⁰.

1789 Fransız ihtilalinden sonra, önce Avrupa'da yayılan ve taraftar bulan milliyetçilik hareketleri, çeşitli milliyet, din ve mezheplerden oluşan İmparatorluğu rahatsız etmeye başladı. Sınırların ve ülke coğrafyasının bilhassa yabancılar tarafından karış karış taranarak Türk olmayan unsurların milli duygularını öne çıkarma faaliyetlerinin arttığı zamanın yöneticileri tarafından görülmesi üzerine⁷¹, özellikle İstanbul'un 'asayiş'i ve 'nizamı' açısından sürgün, izam ve daha sonraları, bir tür dâhili pasaport sistemi olan 'mürur tezkeresi' gibi kontrol teknikleri geliştirmiş ve büyük şehirleri bu gibi 'gayr-i meşru' kesimlerden arındırmaya çalışmıştır⁷². Mürur tezkeresi uygulaması ile bir şehirden başka bir şehre gitmek izne bağlanmıştır. Mürur tezkeresi almadan yolculuk yapılmasına izin verilmemeye başlanmıştır. Tezkeresiz seyahat edenler şehirden çıkarken durdurularak geri döndürülüyorlardı. Dönüşlerde de teskere alınması gerekiyordu. Mürur tezkeresinin usul ve esaslarının belirleyen 'Mürur Nizamnamesi' yürürlüğe konuldu. Bu nizamname ile Türk veya yabancıların ülke içinde seyahat edebilmeleri için mürur tezkeresi almaları zorunlu hale getirildi. Hazırlanan mürur tezkeresi; adına tanzim edilen şahsın ismine, sanat ve sıfatına,

---

⁶⁹ Cengiz Sunay, "Belediyeciliğin Doğuşu Sürecinde Osmanlı Mirası" *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.3, No.1, 2002, s. 113–133.

⁷⁰ İbrahim YILMAZÇELİK, Prof. Dr., İdris KARABÖRK, "Türk Emniyet Teşkilatının Kuruluş ve Gelişmesi (1845-1920)", *Polis Dergisi*, Müzekkerenin Üçüncü maddesi; ülke içinde dolaşan ve gezen yolcuların seyahatleri esnasında gözetim altında bulundurulmuş ve gerekli geçiş tezkerelerini vermek ve yardımcı olmak, Dördüncü maddesi; Osmanlı Devleti uyruğunda olan veya olmayan konukların ellerinde bulunan geçiş tezkerelerinin ve pasaportlarının gerektiğinde alınması, saklanması ve ikamet tezkeresi verilmesidir.

⁷¹ Eyüp Şahin, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Suç Ve Suçluluğun Kontrolüyle Hükümlü ve Sanıkların Yakalanması", *Polis Dergisi*, No. 41, http://www.egm.gov.tr/apk/dergi/41/web/kriminoloji/Eyup_SAHIN.htm.

⁷² Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Yardım Uygulamaları: 1839–1918", *Toplum ve Bilim*, No. 83; 2000, s. 111–132.

babasının ismine ve şöhretine ait bilgilerle yanında bulunan 20 yaşını geçmemiş çocuklarına, eşine, hizmetçisine veya akrabalarına ait bilgileri ihtiva etmekteydi.

Osmanlı topraklarında seyahat edenlerden mürur tezkeresi taşımadığı veya vizesiz teskereyle seyahat ettiği tespit edilenler bir beşlikten beş beşliğe kadar para cezasıyla cezalandırılıyordu. Mürur tezkeresi uygulaması, 1908 yılında II. Meşrutiyet yönetimi ile kaldırıldı⁷³.

Osmanlı Devleti'nde en eski pasaport düzenlemesi 9 Şevval 1283 (1866) tarihini taşır. Pasaport Odası Nizamnamesi yürürlüğe girdiğinde seyahatler için Mürur Nizamnamesi uygulaması geçerliydi. 1887 tarihli düzenleme ile yurt içi seyahatler kısıtlayıcı tedbirler getirildi. 17 yıl yürürlükte kalan Pasaport Odası Nizamnamesi, 1884 yılında kaldırıldı. Daha sonra yürürlüğe konulan 1301 tarihli Pasaport Nizamnamesi, Osmanlı uyruklu kişilerin ülke dışına çıkışlarına kesin olarak pasaport alma zorunluluğu getiriyordu. 28 sayfadan oluşan pasaportların süresi en çok bir yıl olarak belirlenmiş, pasaport almak isteyenlere nüfus teskereleri ile birlikte ilmühaber ibraz etme koşulu getirilmişti. Sıkı bir denetime tabi olduğu şu hükümden de anlaşılır:

"Pasaportlar, mukarrer olan şekle tevkifen Türkçe ve Fransızca olarak Dersaadet'te Zaptiye nezareti ve taşradan Vilayet ve Liva'nın en büyük memuru tarafından imza ve mühr-ü resmi ile mehtum olarak ita kılınır."

Nizamnamenin 2. maddesi, pasaportlarda hangi bilgilerin mevcut olacağını belirtiyordu. Uyruğu, ikamet yeri ve mesleği, doğum yeri ve yaşı, gideceği yer gibi bilgiler vardı. Ayrıca karısı, çocukları veya hizmetçileri ile seyahat edecekler için, bu kimseler hakkında bilgiler de pasaporta işleniyordu. 3. madde ise pasaport harçları için düzenlenmişti⁷⁴. Osmanlı Devleti, seyahat edenlerin beraberinde bulunan ve zararlı faaliyetlerde bulunmayan hizmetçilere de mürur tezkeresi ve pasaport vermekteydi⁷⁵.

9 Şevval 1283 (1866) Tarihli Pasaport Odası Nizamnamesinin Polis teşkilatına

---

⁷³ Eyüp Şahin, *a.g.m.*

⁷⁴ Ergun Hiçyılmaz, "Pasaportlu Dünyaya Tarihsel Gezi", <http://www.sabah.com.tr/2004/11/23 cp/hob 105-20041121-102.html>

⁷⁵ BOA. A. MKT. MHM. Dos. 628, No. 44.

verdiği yetkiler şunlardır:

a. Gerek karayolu ve gerekse denizyolu ile yurda giriş yapan yabancıların pasaportlarını kontrol etmek.

b. Yurttan kalacakların, konsolos yardımcılarında alacakları İhna Tezkerelerini tasdik etmek.

c. Limanlara yanaşmış gemilerin mürettebat ve yolcularını, karaya çıkmadan önce, bir belge ile gelerek Kurşunlu Mahzeninde bulunan Liman Odasına, isbatı vücut etmek üzere müracaatını sağlamak.

d. İstanbul'da Liman Odasınca, taşrada ise bu iş için ayrılan yerden, müracaat etmiş bulunan yabancılar mürur tezkeresi verilmesini temin etmek.

e. Bir yıl süre ile verilen geçiş tezkerelerinin gününün geçip geçmediğini kontrol etmek.

f. Yurt dışına gideceklerin, İstanbul'da Liman Odasına, taşrada ilgili yere gidip vizesini yaptırmalarını sağlamak, böylece dışarı çıkmayı kontrol altına almak.

g. Pasaportsuz gelenleri derhal yurt dışına çıkartmak.

h. Sahte pasaport kullananlardan, yabancı uyruklu olanları yurt dışına kovmak, Osmanlı vatandaşı olanları ise yargılanmak üzere ilgili merciine teslim etmek⁷⁶.

Mürur tezkereleri ve pasaportlara ilişkin görevler, 1871 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyât Nizamnamesi'nin 31. maddesine göre Vilayet Nüfus memurlarına, 40. maddesine göre Liva Nüfus memurlarına ve 47. maddesine göre Kaza Nüfus memurlarına verilmiştir⁷⁷.

Osmanlı Hükümeti, Osmanlı tebaasının Osmanlı pasaportlarını kullanmasını ve yabancı pasaport kullananların pasaportlarının vize edilmeyeceğini ilan etmiştir⁷⁸.

---

⁷⁶ İbrahim YILMAZÇELİK, *a.g.m.*

⁷⁷ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri VI: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, cilt 5, No. 5, 1996, s. 89–103.

⁷⁸ BOA. *DH. MUİ.* Dos. 42, No. 28.

Osmanlı Devleti, yasal yoldan yer değiştireceklere teskere ve pasaport vermeyi ırk, dil ve din gözetmeden gerçekleřtirmiřtir⁷⁹. Ancak pasaport ve mürur teskeresi almayı başaramayanlar kanunsuz yollara sapsmışlardır. 1891 yılında Batum baş Şebenderliğinden gönderilen bir yazıya göre İran'ın Batum başkonsolosluğu Osmanlı Ermenilerine pasaport vermektedir⁸⁰. Atina elçiliğinden Hariciye Nezaretine gönderilen 12 Şubat 1895 tarihli yazıda da Yunanistan'ın İstanbul elçiliğinin sahte pasaport verdiği bildirilmiřtir⁸¹. Bu maksatla 1898 yılında Ermeni ve Yunan vizelerine dikkat edilmesi talimatı verilmiřtir⁸².

Babıâli 1880'lerin sonunda göçün hızı nedeniyle vilayetler ve mutasarrıflıklarla bir dizi yazışma yapmıştır. Bu yazışmalardan birinde Lübnan'daki mutasarrıfa sahilden kaçan göçmenlerin engellenmesi için mürur teskerelerinin sıkı kontrol edilmesini ve tedbirlerin artırılmasını istemiřtir⁸³.

Varna tüccar vekâleti, 19 Mart 1904 tarihinde Bulgaristan Emareti memurlarının Ermenilerin de dâhil olduğu ülkeyi terk etmek isteyen bazı Osmanlı tebaasına Bulgaristan vatandaşı gibi Bulgar pasaportu verdiğini bildirmiřtir⁸⁴.

İstanbul'da, Ermenilerin ABD pasaportu edinerek, ABD'ye firarlarında yardımcı olmak için bir örgüt kurulduğu Zaptiye Nazırı Nazım Bey tarafından bildirilmiřtir⁸⁵. Yine Zaptiye Nazırı Nazım Bey, 10 Eylül 1892 tarihinde Ermenilerin ABD'ye göçlerinin arttığını, daha sonra ABD pasaportlarıyla geri dönmeleri halinde büyük zorluklar çıkacağını bildirmiştir. Tabiiyet Kalemi Müdürlüğüne göre de her yıl 300–400 kişinin yabancılığu tasdik edilmektedir⁸⁶.

Osmanlı Devleti, Amerika'da yaşamak ve bir daha Osmanlı Ülkesine dönmek şartıyla Amerika'ya gidenlere pasaport vermektedir. Ancak tabiiyet değiştirdikten sonra bir yolunu bulup tekrar geri dönmelerini istememektedir. Bu

---

⁷⁹ BOA. *Y.A.RES.* Dos. 68, No. 63.

⁸⁰ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2769, No. 19.

⁸¹ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2779, No. 5; Harput'ta öğretmenlik yapan Haçatur'un 1895 yılında İstanbul Yunanistan Elçiliğinden aldığu sahte pasaportla Amerika'ya gittiği öğrenilmiştir.

⁸² BOA. *Y. PRK. PT.* Dos. 16, No. 66.

⁸³ Akram Fouad Khater, *a.g.e.* s. 52.

⁸⁴ BOA. *Y. MTV.* Dos. 258, No. 11.

⁸⁵ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 10, Belge No. 35.

⁸⁶ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 11, Belge No. 45.

gibiler tespit edildiğinde Tabiiyet Nizamnamesinin 6. maddesine dayanarak derhal uzaklaştırılacaklardır⁸⁷. Bazen bürokratik ve diğer nedenlerle vilayetlerden mürur tezkeresi veya pasaport alanlar tespit edilememiş ve karışıklıklar meydana getirerek diplomatik sorunlara neden olmuştur⁸⁸. Örneğin, Amerika'ya firar edecekleri öğrenilen bazı Mamuret-ül Aziz'li Ermenilerin mürur tezkeresi aldıkları İzmir'e ulaştıklarında öğrenilmiştir⁸⁹. Amerika'da New York'a eğitim maksadıyla giden Protestan cemaatinden İstanbul'daki Pigmalion mağazası sahibinin oğlu Samuel'e dönüş için pasaport verilmesi için Washington Sefareti Hariciye Nezaretinden talepte bulunmuştur⁹⁰.

Amerikan basını da Ermeni Örgütlerinin pasaport konusundaki davranışlarını hoş karşılamamıştır. 1895 yılında "The Herald" gazetesi Ermeni devrimcilerin pasaport sistemini kötüye kullandığını, Amerikan pasaportlarını sahtekârlıkla taşıdığını ve bu davranışların Amerika – Osmanlı ilişkilerini bozmayacağını yazmaktadır⁹¹.

Pasaportların vizeleri de sorun olmuştur. Washington Sefiri Mavroyeni Bey, 26 Eylül 1893 tarihinde Hariciye Nezaretine kanunsuz yolla tabiiyet değiştiren Osmanlı vatandaşlarının yabancı ülkeden aldıklarının vize edilmemesi için bütün konsolosluklara tamim gönderilmesini⁹², aynı tarihte New York Baş şebenderliğine ve 27 Eylül 1893 tarihinde de Boston Şebenderliğine vize edilmemesi talimatını kapsayan yazıları göndermiştir⁹³. Ülkeye giriş çıkışı kontrol etmek için elinde pasaport olup durumu uygun olmayan Ermenilerin pasaportlarına kırmızı mürekkeple işaret konulması bazı yanlışlıklara neden olduğundan kabul edilmemiştir⁹⁴. Ayrıca Amerika ve Rusya'dan gelen ve bir yabancı ülkeye gidip

---

⁸⁷ Tabiiyet Nizamnamesinin 6. maddesine göre Osmanlı Hükümetinden izinsiz olarak tabiiyet değiştiren veya yabancı bir devletin askeri hizmetine giren şahıs Osmanlı Devleti isterse tabiiyetinden düşürülecek ve tabiiyeti düşürülen şahsın Osmanlı Ülkesine dönüşü yasaklanacaktır. BOA. **Y. A. RES.** Dos. 68, No. 63; Nitekim aileleri ile tabiiyet değiştirerek Amerika'ya gidenlerin dönüşlerine izin verilmemiştir. BOA. **ZB.** Dos. 407, No. 78; **DH. SYS.** Dos. 67, No. 1–6.

⁸⁸ BOA. **Y. E. E.** Dos. 50, No. 111.

⁸⁹ BOA. **ZB.** Dos. 315, No. 113.

⁹⁰ BOA. **HR. SYS.** Dos. 2742, No. 36.

⁹¹ BOA. **HR. SYS.** Dos. 2739, No. 22.

⁹² *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 15, Belge No. 131.

⁹³ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 15, Belge No. 132.

⁹⁴ BOA. **HR. SYS.** Dos. 2860, No. 65.

seyahatleri esnasında Amerika ve Rusya'ya uğrayan Ermenilerin de ülkeye kabul edilmemesine karar verilmiştir⁹⁵. 1896 yılında da yabancı ülkelerden Osmanlı Ülkesine giren ve uluslararası kurallara aykırı olarak Osmanlı vizesi olmayan pasaportlara sahip Ermenilerin ülkeye alınmayacağı Avrupa devletleri, Amerika ve İran elçiliklerine bildirilmiştir⁹⁶.

Venedik Şehbenderliğinden, Venedik Murat-Rafael Ermeni Teknik Lisesi öğrencileri Trabzonlu Stefan Marmaroğlu'nun oğlu 18 yaşındaki Setrak ve İstanbullu Stefan Avedisian'ın 16 yaşındaki oğlu Leon Mikael'e 1899 yılında ülkeye dönüş için vize verilmesi talep edilmiştir. Çocukların ve ailelerinin komiteci Ermenilerle ilişkisinin bulunmadığı ve öğrencilerin belgelerinin kabul edilmesi istenmiştir⁹⁷.

Osmanlı Hükümeti, usulsüz pasaport alınmasını engellemek için, Yerköy Konsolosunun her konsolosun kendi bölgesindeki Ermenilere ait defteri bağlı olduğu sefarete göndermesi ve pasaport verilmesi sakıncalı Ermenilerin isimlerinin bildirilmesi teklifini kabul etmiş ve konu ile ilgili olarak konsoloslara talimat vermiştir. Yalnız muvazzaf konsolosların pasaport verebileceği ile ilgili olarak ayrıca emir verilmiştir⁹⁸.

Vizesiz pasaport ile ülkeye giriş yapan yabancılar, pasaport nizamnamesinin 14. maddesine göre cezalandırılmaktadır⁹⁹. Edirne vilayetine, Sefir ve şehbender bulunan mahallerden vizesiz pasaportla Osmanlı topraklarına giren yabancıardan alınacak para cezasını vermektan kaçınanların pasaportlarına, Cisir-i Mustafa istasyonunda el konularak mahkemeye gönderilmeleri zor olacağından, para cezası için incekleri istasyonda işlem yapılması bildirilmiştir. Ancak bu yolcuların bazılarının cezayı ödemeyerek mensubu oldukları konsolosluklarca memleketlerine

---

⁹⁵ BOA. **ZB.** Dos. 599, No. 87.

⁹⁶ BOA. **HR. SYS.** Dos. 2789, No. 14; **HR. SYS.** Dos. 71, No. 6; 1890 yılında Osmanlı Ülkesine gelecek Amerikalıların şehbenderliklere pasaportlarını vize ettirmelerine karar verilmiştir.

⁹⁷ BOA. **HR. SYS.** Dos. 2763, No. 60.

⁹⁸ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 25, Belge No. 112.

⁹⁹ Pasaport Nizamnamesinin 14. maddesinde ilgili bölüm şöyledir: "...Osmanlı Şehbenderhanesi bulunan bir mahalden lacilelazime usulü dairesinde bir pasaport istimsal ederek fakat bu pasaportu vize ettirmeği ihmal eden her şahıs vize harcının iki misli yani 40 kuruş tediye edecektir." BOA. **DH. SYS.** Dos. 67, No. 1-6.

gönderildiği öğrenilmiştir. Hazinesinin zarar görmemesi hakkında Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine tebliğ yapılmıştır¹⁰⁰.

Amerika'ya gitmek için pasaport alan Ermenilerin sadece aile reislerinin fotoğrafları alınmaktadır. Diğer aile üyelerinin fotoğraflarının alınmasıyla ilgili bir açıklık yoktur. Göç edecek çocuk veya kadınların yerine yaşıt veya akran başka birinin geçmemesi için 1900 yılından sonra aile reisinin de bulunduğu toplu bir fotoğraf çektirilmesine karar verilmiştir. Ayrıca geri dönerek zararlı faaliyetlerde bulunabilecek 18 yaşından büyük erkek çocukların da fotoğraflarının alınması uygun bulunmuştur¹⁰¹.

Vilayet ve kazalarda aylık olarak pasaport ve mürur teskeresi alan kişilerin kişisel bilgileriyle eşkâllerini kapsayan çizelgeler tutulmaktadır. Sivas'tan 1905 ılının Eylül ayında 16 Gregoryen ve 3 Protestan olmak üzere toplam 19 ermeni pasaport almıştır¹⁰².

Ermeni Patrikhanesi, Ermeni cemaatinin yolculuk ve ticaret ile ilgili karşılaştığı sorunları anlatan bir yazı ile Osmanlı Hükümeti'ne müracaat etmiştir. Ermeniler, ticaret ve alışveriş maksadıyla ülkenin bir yerinden diğerine ve Mısır, Bulgaristan ile diğer yabancı ülkelere gidip gelmek mecburiyetindedir. Ermeniler, Mürur tezkeresi ve pasaport almak için zahmetlere girmekte, dönüşlerinde de sorgulanmaktadır. Ermeni tüccarları, adamlarını vapurlara mal yüklemek ve indirmekle de görevlendirmektedir. Aynı sorunlar tüccarların adamlarının da başına gelmektedir. Patrikhane bu sorunların giderilmesi ve ticaretin sekteye uğramaması için meydana gelen engellerin kaldırılmasını talep etmektedir¹⁰³. Ancak patrikhane yalnız kendi cemaatine uygulanıyor havası verdiği bu durumun Müslüman ve gayri Müslimlerin tamamına uygulandığını bilmemesi mümkün değildir. Osmanlı hükümeti de suiistimal olabilecek böyle bir durumu kontrol altına almak için düşündüğü en uygun tedbiri almıştır. Tarsus Rus konsolosluğunda görevli Kavas Andon'un resmi görevini kullanarak yaptığı kötülükler yeterli birer kanıttır¹⁰⁴.

---

¹⁰⁰ BOA. *DH. EUM. THR.* Dos. 45, No. 48.

¹⁰¹ BOA. *ZB.* Dos. 315, No. 105.

¹⁰² BOA. *HR. SYS.* Dos. 2820, No. 9, Lef 19.

¹⁰³ BOA. *Y. PRK. AZN.* Dos. 20, No. 40.

¹⁰⁴ BOA *HR. SYS.* Dos.2795, No.64; Ayrıca Kavas Andon ile ilgili bkz. Dördüncü bölüm.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile beraber Osmanlı Devleti 16 ile 60 yaş arasındaki Ermenilerin ülkeye giriş ve çıkışlarını yasaklamıştır. Dost ve tarafsız ülke vatandaşı Ermenilerin çıkışları da izine bağlanmıştır. Ermeniler, sahte isimlerle pasaport aldıklarından dolayı yabancı ülke pasaportlarının titizlikle incelenmesi ve şüpheli şahısların süratle bildirilmesine karar verilmiştir¹⁰⁵.

b. PARÇALANMIŞ AİLELER

Ayrılıkçı örgüt üyeleri bir yana, Ermenilerin başlangıçta para kazanıp tekrar dönmek amacıyla gittiği Amerika'da şartların daha iyi olmasından dolayı yerleşmeye karar vermeleri ve bu kararlarını genellikle kanuna uygun olmayan yollardan uygulamaya koymaları çeşitli acılara neden olmuştur. Gidenler vatan hasretiyle kalanlar evlat ve eş özlemiyle sabırsızca olacakları beklemeye başlamıştır. Amerika'dakiler ailelerini ülke dışına çıkarmanın yollarını ararken, geride kalanlar ülkeden kaçış yollarını aramışlardır.

Bütün bunların farkında olan Osmanlı Hükümeti, vatandaşlarının ülke topraklarını terk ederek zaten kötü olan ekonomik durumlarını daha da kötüleştirmemek için vatandaşlarına sahip çıkmış, ancak yasal yoldan başka ülke tabiiyetine geçenleri de mağdur etmemeye çalışmıştır.

Osmanlı arşivleri bu sorunun çözülmesi için yapılan yazışmalarla doludur. Yasal yoldan tabiiyet değiştirmiş olan Ermenilerin aileleriyle birleşmeleri için gereken izinleri vermiştir. Ancak tabiiyet değiştirmelerin ülkeye kötülük yapmak amacıyla gütmesinin önünü kesmek için ülkeyi terk edenlerden bir daha geri dönmek üzere ayrılmak şartını koymuştur¹⁰⁶.

Örgüt üyelerinin usulsüz yollardan Amerikan tabiiyetine geçmesi ve ailelerini geride bıraktıklarından rahat hareket edememeleri Osmanlı Hükümetini bu konuda daha dikkatli davranmaya itmiştir. Gelen raporlarda ailelerinin yanlarına gönderilmesi onların daha pervasız hareket edecekleri yolunda olduğundan göç etmelerine izin

---

¹⁰⁵ BOA. **HR. SYS.** Dos. 2873, No. 4.

¹⁰⁶ Arşiv belge örnekleri için bkz: BOA. **HR. SYS.** Dos. 2794, No. 31; **HR. SYS.** 2743, 2795, 2796, 2798; **ZB.** Dos. 407, No. 37, 78; **A. MKT. MHM.** Dos. 545, No. 20.

verilmemesi yolun gidilmiştir. Keza Amerika'daki en azılı örgüt mensubu ve liderlerinden olan rahip Çitciyan, Derunyan ve Harputlu Kirkor Çakalyan'ın ailelerinin göç etmesine izin verilmemiş, kaçmalarının engellenmesi için de tedbir alınmıştır¹⁰⁷.

c. MASRAFLAR

Lübnan'dan Avrupa'ya geçmek için göçmenler, öncelikle ülke dışına çıkış masrafı olarak yaklaşık 180 dolar masraf etmekteydiler. Marsilya'ya bilet parası olarak 10 Dolar ve Marsilya'da gecelik otel parası 2,6 centten yaklaşık on günlük masraf yapılırdı¹⁰⁸. Karadeniz ve Akdeniz yoluyla ülkeden çıkış için toplam masraf 50-60 Dolardır. Vapur ücreti ise 1900 yılında İstanbul-New York arası 34 Dolardır. Bu fiyat 1913 yılından sonra 24 Dolara düşmüştür¹⁰⁹. Ermenileri Karadeniz ve Akdeniz limanlarından taşıyan şirketler “Companie General Transatlantique”, “the Austro American Line” ve “British Lloyd Lines”dır¹¹⁰.

Amerika'ya gelen insanların çoğunluğu bütün mal varlıklarını satarak ancak vapur bilet paralarını karşılıyordu. Biletler çok pahalıydı. Buna rağmen üçüncü sınıf yolcu biletlerinin tamamı satılıyordu. Şirketlerin satış elemanları Avrupa'daki şehir ve kasabaları dolaşarak bilet satıyordu. Avrupa'dan Amerika'ya yolcu taşıyan en güçlü şirketler Cunard, White Star (Titanic'in sahibi) ve Fabre'ydi. Üçüncü sınıf biletler çok kârlıydı. Buharlı gemilerin ortalama biletleri 25–30 Dolar civarındaydı. Büyük gemiler 1.500–2.000 yolcu kapasiteliydi ve 45.000 ile 60.000 Dolar kazandırıyorlardı. Bir göçmenin günlük yiyecek parası da sadece 60 sentti¹¹¹. Köpekler için 5 pound ve büyüklüğüne göre bohçalar için ortalama 5 şilin ücret alınıyordu¹¹².

---

¹⁰⁷ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2735, No. 45.

¹⁰⁸ Akram Fouad Khater, *a.g.e.* s. 52.

¹⁰⁹ Robert Mirak, *a.g.e.* s. 62.

¹¹⁰ Robert Mirak, *a.g.e.* s. 52.

¹¹¹ <http://www.depworld.com/ghtout/ftimgran1.htm>; <http://www.ewebbe.com/inmanline.htm>.

¹¹² <http://www.theshipslist.com/ships/fares/costofpassage.htm>, http://www.akvhs.org/their_journey_to_america.htm.

1904 yılında Ellis Ada'da kahvaltı 5,5 cent, öğle yemeği 11 cent ve akşam yemeği 8 centti¹¹³.

1894 yılında Ellis Adası'nda satılan yiyecek maddelerinin fiyatları aşağıya çıkarılmıştır:

- 900 gr. Çavdar ekmeği....10 c
- 900 gr. Buğday ekmeği....10 c
- 450 gr. Buğday ekmeği...5 c
- 900 gr. İsveç ekmeği....10 c
- Simit....1 c
- Turta....10 c
- Yarım turta.....5 c
- 450 gr. Bologna sosisi...20 c
- 450 gr. Haşlanmış jambon....30 c
- 450 gr. Mısırlı sığır eti....25 c
- 450 gr. Peynir....20 c
- Bir fincan kahve.....5 c
- Yarım litre süt.....5 c
- Bir kase çorba ve ekmek....10 c
- Jambon veya mısırlı sığır etli sandviç....7 c
- Sosis ve ekmek.....13 c, 2 tanesi 25 c
- Maden sodası, zencefilli gazoz, küçük....7 c
- Tütün....10 c
- Sigara.....5 c ve 10 c¹¹⁴.

Tren bileti için de yanlarında yaklaşık 25 Dolar para bulundurmak zorundaydılar¹¹⁵.

Bu masraflardan başka gizli ve beklenmedik masraflar da muhtemelen çıkmıştır.

---

¹¹³ http://www.akvhs.org/their_journey_to_america.htm; 20. yy. başında bilet fiyatı 35 dolardı. Çocukların bileti ise yarı fiyatındaydı. Gillian Houghton, *a.g.e.* s. 24; Göçmenler, yol masraflarını karşılamak için arazilerini satıyor veya kir alıyor, mücevherlerini satıyor ve zenginlerden borç alıyorlardı. Akram Fouad Khater, *a.g.e.* s. 53.

¹¹⁴ *The New York Times*, 13 Kasım 1894.

¹¹⁵ Andrea Temple, *a.g.w.*

C. ERMENİLERİN ÜLKEDEN ÇIKIŞ ŞEKİLLERİ, ERMENİLERE YARDIM EDENLER VE CEZAÎ MÜEYYİDELER

1. ÇIKIŞ ŞEKİLLERİ VE ERMENİLERE YARDIM EDENLER

Ermenilerin yasalar haricinde Osmanlı Devleti sınırlarını terk etmesi Osmanlı Devletinin göç politikası nedeniyle mümkün değildi. Ancak, Ermenilerden göç etmek isteyenler bütün olumsuz şartlara rağmen ülkeyi terk etmeye kararlıydı. Bunun için de her türlü yolu denemekten geri kalmıyorlardı. Ermenilerin bu kararlılığı menfaat elde etmek isteyenleri harekete geçirdi. Mümkün olan her yolu deneyerek Ermenileri ülke dışına çıkarmaya çalıştılar. Öyle ileri gittiler ki Müslümanları da “ermeni gibi” Amerika’ya kaçırmaya başladılar. Bu iş neredeyse bir meslek haline geldi¹¹⁶. Diğer bir yanda ermeni örgütleri de göçü desteklemek için elinden geleni yapmaktadır.

1891 tarihinde Ermenileri ülke dışına kaçırmak için gizli bir örgüt kurulduğu ve firar edecek Ermenilerin kıyafet değiştirdikleri Zaptiye Nezaretince öğrenilmiştir. Örgüt elemanları Mihran Desmak(?), Palu’lu Agop Kalaycıyan, Abraham Kaprilyan, Keşişyan takma adlı Kirkor Kalaycıyan, Çeraz Kalaycıyan takma adlı Asadur ve Hacı Ohannes Karaçulyan’dan oluşuyordu¹¹⁷. 6 Şubat 1891 tarihinde Washington Sefiri Mavroyeni Bey, Hariciye Nazırı Sait Paşa’ya Amerika’ya yapılan ermeni göçünü bir iki örgütün cesaretlendirdiğini bildirmiştir. Ayrıca Harput’ta ve İstanbul’da birkaç örgütün bulunduğu ve Hüseyin’li Gaspar Nahigian’ın bir örgütün lideri olduğundan ve bütün bunlara rağmen bütün Ermenilerin suçlanamayacağından söz etmektedir¹¹⁸.

Washington Sefiri Mavroyeni Bey, 4 Ekim 1892 tarihinde Bazı kimselerin ABD’de iş bulmak umuduyla ermeni ve Müslümanları göçe teşvik ettikleri ve böylece biçare zavallıların paralarını sızdırdıklarını Hariciye Nazırı Sait Paşa’ya

---

¹¹⁶ BOA, *HR. SYS.* Dos.72, No.16.

¹¹⁷ BOA. *Y. MTV.* Dos. 56, No. 51.

¹¹⁸ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2735, No. 29.

bildirmiştir¹¹⁹. Ayrıca, 15 Ekim 1892 tarihinde Adana'da Ermenilerin ABD'ye göç etmelerini kolaylaştıran üç ermeni tutuklanmıştır¹²⁰.

Mısır'daki Ermeni cemiyeti, 1892 yılında 300 kadar Zeytun'lu Ermeni'yi Mersin ve İskenderun limanlarından her posta üçer beşer alarak İskenderiye'ye getirmek için bir Nemçe vapuru kaptanına 500 lira vermiştir. İskenderiye'de Ermenileri Ohannes Acemyan adında bir ermeni karşılamaktadır. Ayrıca bazı Ermeniler Kudüs'ü ziyaret etmek maksadıyla seyahat izni almakta veya Hidiviyet-i Mısriyye vapuruyla İskenderiye'ye gitmektedir. İskenderiye'den ermeni cemiyetinin yardımıyla Amerika ve diğer ülkelere gönderilmektedir. Bu faaliyeti Atina'daki Hınçak komitesi üyelerinden olan ve Mısır'da bulunan Misak Mardirosyan takma adını kullanan Arapkirli Kirkor Karabet Açıkbaşıyan ile Rus Ermenisi Kigork Vesterak yürütmektedir. 1892 yılı öncesi "Ermeni Gönüllü Askeri" adı altında 40 – 50 kişi toplayan Papazyan, Erzincanlı ayakkabıcı Bağya Kibrityan, Kayserili Ovakim ve arkadaşı, İşçi Agop ile Hınçak komitesi üyesi Misvak, İskenderiye ve Port Said'de serbest olarak dolaşıp kötülük planlamaktadır. İskenderiye'de tüccar Aznavuryan ile Ovakim cemiyet reisleriyle irtibat halindedir. Kirkor Karabet Açıkbaşıyan Atina komitesi adına para toplamaktadır. Papazyan da Zeytun Ermenileri için para toplamaktadır. Süveyş kanalı yolu ile Amerika'ya giden Ermenilere Mısır ermeni papazlarından Muşlu Mempaara Ermenistan diye adlandırılan bölgeleri Osmanlı Devletinden ayırmak için her türlü fedakârlığı yapacaklarına dair yemin ettirmektedir. Bu kişiler Osmanlı topraklarında da rahatça dolaşmaktadır. Bağya Kibrityan Kırımıyan ile görüşmek üzere Port Said'den Kudüs'e, İşçi Agop ile Kayserili Ovakim Kayseriye gidebilmişlerdir.

Mahkûm olarak Akka'ya gönderilen Ermenilere orada oturan Rum tüccar ve ileri gelenleri tarafından yardım edilmekte ve haberleşmeleri sağlanmaktadır.

Ermenilerin Mersin ve İskenderun'daki memurların kayıtsızlıklarından faydalanarak, yasak olmasına rağmen, Amerika ve diğer ülkelere firar ettikleri yapılan soruşturmalardan anlaşılmıştır. Mersin ve İskenderun iskelelerinde görevli polis memurları değiştirilmiştir. Mısır'a giden Ermenilerin orada toplanmasına ve

---

¹¹⁹ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 11, Belge No. 55.

¹²⁰ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 11, Belge No. 59.

kanunsuz faaliyetlerde bulunmasına Mısır hükümeti tarafından izin verilmesine Osmanlı makamları şaşırırmaktadırlar.

Mersin’de Haçin’li Hacı Bey isimli bir şahıs da kaçaklara yardım etmektedir. Zaptiye nezareti, hükümetten bahsedilen şahısların takip edilmesi ve faaliyetleri tespit edildiğinde yakalanması konusunda Mısır hükümeti ve Komiser Gazi Ahmet Muhtar Paşaya, valilere ve bağımsız mutasarrıflıklara talimat verilmesini istemiştir¹²¹.

New York Şehbenderi Fuat Bey, yaptığı istihbarat çalışmasıyla İstanbul Beşiktaş’ta Hasan Paşa karakolu civarında oturan Doktor Dunciyan’ın İstanbul’dan firar edenlere yardım ettiğini öğrendiğini, Dunciyan’ın zabitanın kendisinden şüphelendiğini düşündüğünü ve kaçmak için fırsat kolladığını 20 Ocak 1893 tarihinde Washington büyükelçiliğine bildirmiştir¹²². Washington orta elçiliği de 22 Ocak 1893 tarihinde Fuat Bey’in raporunu Dışişleri Bakanı Sait Paşa’ya bildirmiştir¹²³.

Washington Sefiri Mavroyeni Bey, 14 Eylül 1893 tarihinde Hariciye Nazırı Sait Paşaya İstanbul’da çıkan “Aravelek” isimli Ermenice gazetenin Ermenilerin Amerika’ya göç etmesiyle ilgili yazılar yazıp Ermenileri Amerika’ya göç etmeye teşvik ettiğini bildirmiştir¹²⁴.

Washington Sefaretinin 1895 yılında yaptığı bir araştırmaya göre; 1893 yılında Chikago’da açılan sergiye katılan Ermenilerin ülkelerine geri dönmediğini tespit etmiştir¹²⁵.

Ermenilerin ülkeyi terk etmesine misyonerler de yardımcı olmuşlardır. Bunu engellemek için, 19 Nisan 1896 tarihinde Mamuret-ül Aziz vilayetine, Osmanlı tebaasından olan Ermenilerin misyonerlerle gitmelerine izin verildiği takdirde vilayet halkından ticaret maksadıyla Amerika’da bulunan Ermenilerin de ailelerini yanlarına isteyebileceklerin dolayı misyonerlerle gitmelerine izin verilmemesi bildirilmiştir¹²⁶.

---

¹²¹ BOA. *Y. MTV*. Dos.72, No.60.

¹²² BOA. *HR. SYS*. Dos.2735, No.38 Lef 1.

¹²³ BOA. *HR. SYS*. Dos.2735, No.38 Lef 2.

¹²⁴ BOA. *HR. SYS*. Dos. 2736, No. 10.

¹²⁵ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 27, Belge No. 29.

¹²⁶ BOA. *A.MKT. MHM*. Dos.658, No.29 Lef 2.

Clara Barton ve Kızıl Haç yardım konusunda misyonerlerle birlikte büyük çaba sarf etmiştir¹²⁷.

Osmanlı Devleti iletişim hatlarının yetersiz olması ve yetkililerin ciddiyetsizliklerinden dolayı bazı Ermeniler yabancı ülke vatandaşlarıyla beraber ülkeyi terk etme fırsatı bulmuşlardır. Şöyle ki; 14 Mayıs 1896 tarihinde Bab-ı Ali'den Hariciye ve Zaptiye Nezaretlerine Amerikalı misyonerlerin ve yanlarında kefil oldukları hizmetkârlarının mürur tezkeresi alarak Samsun'a gittikleri ve Samsun'a ulaştıklarında hizmetkâr kadın ve erkeklerin memleketlerine gönderilmeleri istenmiş¹²⁸ ve 16 Mayıs tarihinde Hariciye Nezaretince Samsun Mutasarrıflığına talimat verildiği bildirilmiştir¹²⁹. Trabzon vilayetine 18 Mayıs 1893 tarihinde, Harput'tan Amerika'ya gitmek için Ermeni hizmetkârlarıyla beraber Mr. Viller(?) ve Alan Wallis(?) ile Madam Gatis(?)'in Samsun'a doğru yola çıktıkları ve varışlarına dikkat edilmesi bildirilmiştir. Geçişlerine izin verilmesi ve vapura binince isim ve miktarlarının Bab-ı Ali'ye ve Zaptiye Nezaretine bildirilmesi istenmiştir¹³⁰. 19 Mayıs 1893 tarihinde de Zaptiye nezaretinden İstanbul'a varışlarına kadar hal ve hareketlerinin izlenmesi ve hizmetkârların daha sonra Harput'a dönmeleri, başka bir tarafa gitmelerinin engellenmesi emredilmiştir¹³¹. Yine 31 Mayıs tarihinde Amerikalıların İtalya şirketine ait Roma vapuruna bindikleri, hizmetkârların Amerika'ya kaçmak amacıyla olduklarının öğrenildiği ve Amerikalıların ayrılmasından sonra Harput'a iade edilmeleri Zaptiye Nezaretinden isteniyordu¹³². 6 Haziran tarihinde ise Mamuret-ül Aziz vilayetine yabancılarla beraber hareket eden Ninih Kuyumcuyan, Safin oğlu Kirkor ve eşi, İsidor Pırpıryan, Herpesya Avrutyanyan ile oğulları Bogos ve Bedros isimli hizmetkârların ve arkadaşları İsidor Vartansiyan(?)'in Amerika tabiiyetinde olup olmadıkları ve gitmelerinde sakınca olup olmadığı sorulmuştur¹³³. 8 Haziranda Mamuret-ül Aziz vilayetince, yasağa dayanarak yerli halk için izin verilmeyeceğinin bildirildiği, ancak müracaatlarının

---

¹²⁷ Edwin Munsell Bliss, *Turkey and the Armenian Atrocities*, Edgewood Publishing Company, 1896, s.551.

¹²⁸ BOA *A.MKT. MHM.*, Dos.658, No.28 Lef 1.

¹²⁹ BOA *A.MKT. MHM.*, Dos.658, No.28 Lef 2.

¹³⁰ BOA *A.MKT. MHM.*, Dos.658, No.28 Lef 3.

¹³¹ BOA *A.MKT. MHM.*, Dos.658, No.28 Lef 4.

¹³² BOA *A.MKT. MHM.*, Dos.658, No.28 Lef 5.

¹³³ BOA *A.MKT. MHM.*, Dos.658, No.28 Lef 6.

talimattan daha önce yapılmasından dolayı gitmelerine izin verildiği cevabı verilmiştir¹³⁴.

Mamuret-ül Aziz vilayetinin yurt dışına adam kaçırma konusundaki sorunları 20. yüzyılın başına kadar devam etmiştir. 1907 yılında vilayetin tespitine göre Ermenilerden rüşvet alan memurların miktarı 31'e ulaşmıştır. Rüşvetin engellenmesi için bu memurların, özellikle Baş Komiser Salih ve İkinci Komiser Hamdi Efendilerin görevden alınarak yerlerine uygun kişiler atandırılmıştır¹³⁵.

Sadrazam Rıfat Paşa, 23 Haziran 1896 tarihli meclis-i vükela mazbatasıyla Ermenilerin Amerika'ya gitmelerinin yasaklandığını, ancak bir takım memurların şahsi menfaat sağlayarak Ermenilerin Amerika'ya gitmelerine yardım ettiğini Padişah'a bildirmiştir¹³⁶. Bu memurların en önemlileri, Tabiiyet Kalemî Müdürü Ohan Bağdatlıyan ile Müdür yardımcısı İstavraki Efendi'dir. Zaptiye Nezaretince 1892 yılı Eylül ayında Bağdatlıyan'ın hastalık bahanesiyle 20 gün izin alıp Paris'e gittiği ve üç aydan beri dönmediği tespit edilmiştir. İstavraki Efendi de davranışlarından dolayı müdürlükten alınıp müdür yardımcılığına atanmıştır¹³⁷.

Hariciye Nezaretine Paris elçiliği kanalıyla Marsilya Şehbenderi, 20 Temmuz 1898 tarihli yazıyla Samsun'lu "A. Kömürcüyan" isimli Ermeni'nin Ermenileri kanuna aykırı olarak Marsilya yoluyla Amerika'ya gönderdiğini bildirmektedir¹³⁸.

Ermenilerin kaçışına yurt içinden olduğu kadar yurt dışı kaynaklarca da ellerinden gelen yardım yapılmıştır. Londra ve Marsilya Ermeni Komitesi Ortak Sekreterliği tarafından 9 Ağustos 1892 tarihinde Adana Ermeni Başpiskoposluğu'na gönderilen ve oradan da dolaylı olarak başlıca komitelere bildirilen mektupta şunlar yazılmıştır:

"Yüz civarında Harput Ermenisi sağ salim Amerika'ya varmışlardır. İtalyan kaptanın masraflarını ödedik. Henüz açılmış olan gizli yerden gemiye binen genç Zeytun Ermenilerini Yunan denizcisi kılığında

---

¹³⁴ BOA *A.MKT. MHM.*, Dos.658, No.28 Lef 7.

¹³⁵ BOA *ZB.* Dos. 157, No. 3, Lef 1.

¹³⁶ BOA *Y. A. RES.*, Dos.80, No.114.

¹³⁷ BOA. *Y. MTV.* Dos. 67, No. 31.

¹³⁸ BOA *HR. SYS.* Dos.2862, No.1; *HR. SYS.* Dos. 2749, No. 108.

Avrupa'ya göndermek çok kolaydır. Eğer yardım toplayan Suriyeli papaz kılığındaki şahıslar vasıtasıyla iletişim sağlanırsa amaca ulaşılacaktır¹³⁹.”

Aynı şekilde, 23 Mart 1895 tarihli bir rapora göre; göç etmek isteyenlerin hükümetin denetiminden kurtulmak için Yunan gemici tayfası kılığına girmesi tavsiye edilmektedir¹⁴⁰.

1896 yılında Adana'da Mardiros Ohannesyan adına Amerika'dan gelen bir mektuptan şüphe edilmiş ve şahıs takibe alınmıştır. Şahsın üzeri arandığında mektupla beraber 8 liralık bir çek ve on adet Ermenice yazılı evrak bulunmuştur. Yapılan sorgulama sonucunda; parayı Ohannesyan'a Amerika'ya kaçması için Amerika'dan Manuk Bedrosyan'ın gönderdiği ve mektupların içeriğinde Haçatur, Kavas Andon ve Adana'nın Ali Kocalı köyünden Harput'lu Bedros Tartayan'dan bahsettiği anlaşılmıştır. Belgelerde Ohannesyan'a adı geçen çok güvenilir şahısları gördüğü ve 8 lira verdiği takdirde kendisinin İskenderiye veya Marsilya'ya gönderileceği yazmaktadır. Kavas Andon Amerika'ya firar edecek Ermenilere yardımcı olmakta ve kavas elbisesiyle serbestçe limandaki vapurlara girerek iletişim sağlamaktadır. Ayrıca, silah kaçakçılığı yaptığı öğrenilmesine rağmen hakkında kanuni işlem yapılamamaktadır. Hariciye Nezaretince, Haçatur ve Bedros hakkında gerekli işlemin yapıldığı ve kavas Andon'un Tarsus Rus Konsolosluğundaki görevinden uzaklaştırılması gerektiği Adana vilayetine bildirilmiştir¹⁴¹. Marsilya Başkonsolosu, Paris Büyükelçisine 2,5 yıldan beri Marsilya'da oturan Avedis Nokhian'ın Harput'ta yaşayan ve bekâr Ermenilerin kaçmalarına yardım eden babasıyla yazıştığını bildirmiştir¹⁴².

Ermenilerin kıyafet değiştirerek ülke dışına çıkmayı düşünmeleri amaçlarına ulaşma kararlılığını göstermek açısından dikkate değerdir. 1 Haziran 1904 tarihli Zaptiye Nezareti'nden Trabzon vilayetine yazılan bir yazıyla; Trabzon'un Mumhane iskelesinde 12 Mayıs 1904 tarihinde üç Ermeni'nin Müslüman kıyafeti giyerek Rusya'ya kaçarken yakalandığı, yapılan tahkikat sonucunda iskele memuru Polis

---

¹³⁹ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri I*, s.19–20.

¹⁴⁰ *A.g.e.* s.37.

¹⁴¹ BOA *HR. SYS.* Dos.2795, No.64.

¹⁴² *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri I*, s. 23.

Ahmet Efendinin müsaadesiyle geldikleri ve Polathane iskelesinden de 30 Ermeni'nin Rusya'ya firar ettiğinin anlaşıldığı bildirilmiştir¹⁴³.

Bulgar Emareti pasaport memurlarından birinin 19 Mart 1904 tarihinde Ermenilere Bulgar vatandaşı gibi pasaport verdiği tespit edilmiştir¹⁴⁴.

5 Eylül 1905 tarihli yazı, ülkeden firar eden Ermenilerin dönüşlerinde kabul edilmeyeceklerini bildiklerinden Müslüman adı kullanarak kaçtıklarını belirtmektedir¹⁴⁵. 15 Ekim tarihinde Aydın, Mamuret-ül Aziz, Trabzon ve Halep vilayetlerine, Harput'un Han köy ahalisinden Mustafa ve kardeşinin, Samsun'da Hancı Mustafa'nın, İzmir'de Jandarma Hacı Çavuş'un ve Mamuretül-Aziz'de Katırcı Zador ve eşinin para karşılığı Müslümanların tezkereli ve Ermenilerin tezkeresiz olarak Amerika'ya kaçmalarına yardım ettikleri bildirilmiştir¹⁴⁶.

Osmanlı Devleti'nin dışarıya açılan bütün limanları firar için kullanılmıştır. 1907 yılında Mamuretül-Aziz vilayetinden gelen Ermeniler İskenderun limanından beşer lira karşılığında kaçırılmışlardır¹⁴⁷. Yine aynı yıl Adanalı Barsum Bedrosyan'ın Amerika'ya göç edenlere borç para verdiği Beyrut Avusturya postası yoluyla ihbar edilmiştir¹⁴⁸. Kaçakçılar Lübnan sahillerindeki açıkları biliyorlar ve göçmenlere para karşılığı yardım etmekteydiler. Ayrıca Mutasarrıflık da fazla miktarda teskere dağıtmaktaydı¹⁴⁹.

Yüzyılın başında ülke dışına kaçış ücretinin beş lira olduğu İskenderun limanındaki faaliyetten başka 1908 yılında da Antep'te tespit edilmiştir. Polis komiseri Esat Efendi ve Antep Nüfus memuru da beşer lira alarak Ermenilerin firarlarına yardım etmektedir¹⁵⁰.

Ermenilerin hatıralarında ve yazdıkları kitaplarda bahsettikleri ve Osmanlı hükümetlerini suçladıkları rüşvet olayları, cahil ve eğitimsiz memurların Osmanlı Devletine yüklettikleri talihsiz bir suçlamadır. Osmanlı Hükümetleri bu gibi

---

¹⁴³ BOA **ZB**. Dos.459, No.46.

¹⁴⁴ BOA **Y. MTV**. Dos. 258, No. 11.

¹⁴⁵ BOA **ZB**. Dos.426, No.59, Lef 1.

¹⁴⁶ BOA **ZB**. Dos.426, No.59, Lef 2.

¹⁴⁷ BOA **ZB**. Dos.427, No.28.

¹⁴⁸ BOA **ZB**. Dos.474, No.42.

¹⁴⁹ Akram Fouad Khater, *a.g.e.* s. 52.

¹⁵⁰ BOA **ZB**. Dos.426, No.112.

faaliyetlerde bulunan memurları hakkında tespit ettiğinde en kısa zamanda gerekli kanuni işlemi yapmaktan kaçınmamıştır. Yukarıda bahsedilen şahıslar hakkındaki yasal işlemlerin yanında 1907 yılında Mamuret-ül Aziz vilayetinde Jandarma kumandanı Mirza Bey, Ser komiser Hacı Salih ve diğer bazı kişilerin Ermenileri daha önce Amerika'ya gitmiş gibi gösterdikleri tespit edilmiş ve mahkemeye sevk ederek gerekli yasal işlemler yapılmıştır¹⁵¹.

2. CEZAÎ MÜEYYİDELER

Osmanlı hükümeti Ermenileri ülke dışına kaçıranları tutuklayarak Adliye'ye teslim etmektedir. Ancak, 1893 yılında bu şahıslar hakkında ceza kanununda hüküm bulunmamasından dolayı Pasaport Nizamnamesinin 18'nci maddesine göre işlem yapıldığı Beyrut vilayetinden bildirilmiştir. 18'nci madde şöyledir:

“ Devlet-i Aliye limanlarına işleyen vapur ve yelken sefaini kapudanları ve limanlarda bulunan kayıklar ve berayı yolcu taşımakta olanlar pasaport muayenesi için hükümetin tayin eylediği mevkiden gayriye yolcu götürmekten memnudur. Buna muhalif hareket eden kapudanlardan 10 Osmanlı altınından 50 altına kadar ve kayıkçı vesaire vesait-i nakliye esbabından 2 Osmanlı altını ceza-i nakdi ve bunlar bir haftadan 15 güne kadar hapis dahi olunur.”

Bu gibi şahısların cezalandırılması için Adliye'ye talimat ve vilayete de izin verilmesi istenmiştir. Talep Şura-i Devlete intikal ettirilmiştir. Yabancı ülkelere ve özellikle Amerika'ya firar ederek Osmanlı Hükümeti aleyhinde serbestçe tertip düzenlemek ve Osmanlı topraklarında bulunan kötü niyetli kişilere maddi ve manevi yardım ettiklerinden dolayı firarlarına meydan verilmemesi konusunda gerekli tedbirler alınmaktaysa da çeşit çeşit oyunlarla sonuçsuz bırakılmaktadırlar. Para cezası ve sonuçta 15 gün hapis cezasının firarların engellenmesi için yeterli olmamasından, bu kişiler hakkında ceza kanunnamesine maksadı karşılayacak uygun bir cezanın eklenmesi istenmiştir. 18'nci maddenin Osmanlı ülkesine pasaportsuz şahıs nakledenlere mahsus olması nedeniyle uygulanamayacağından ve ceza

---

¹⁵¹ BOA **ZB**. Dos.108, No.29; Bu dosyada savcılığın yaptığı soruşturma raporu da mevcuttur.

kanunnamesinde yazılı bir madde bulunmadığından ceza kanunnamesinin 206'ncı maddesine ek yapılmıştır¹⁵².

Ceza kanunnamesinin 206'ncı maddesi:

“ Her kimse buluğa varmamış bir çocuğu zor ve kandırarak kaçırsa 3 aydan bir yıla kadar hapis olunur. Eğer kaçırılan çocuk buluğa ermemiş bir kız ise kaçırın küreğe konulur. Eğer kaçırılan kıza kötülük yapılmışsa bunu yapanlar hakkında o faal için gerekli olan cezanın en son derecesi uygulanır. Eğer nikâh yapılmış ise şer'i kuralları uygulanır.”

Eklenen kısım:

“Osmanlı halkından pasaportsuz olarak yabancı ülkelere firar eden veya firar esnasında yakalanan bir aydan 6 aya kadar ve Osmanlı ahalisini yabancı ülkelere firara teşvik ederek ve isteklendirerek yardımda bulunanlar 3 aydan bir yıla kadar hapis olunur. Yardımları ve kolaylaştırmaları engellenerek uygulamaya koyamayanlar bir aydan 6 aya kadar hapis olunur¹⁵³.”

Şura- i Devletçe kaleme alınan 206'ncı maddeye eklenecek kanun layihası Adliye Komisyonunca incelenmiştir. Alınan karar göre; her devlet tebaasının başka ülkelere göçünü yasaklamak hakkına sahiptir. Buna muhalif hareket edenler için başka devletlerde dahi özel ceza hükümleri konulmuştur. Ceza kanunnamesine birkaç madde eklemek uygunsa da maksat bazı kötü niyetlilerin teşvikiyle Osmanlı Hükümeti aleyhinde maddi ve manevi fesat faaliyetleri için Amerika'ya firar etmekte ve özellikle teşvik edenleri yola getirmekten ibaret olan ceza kanunnamesinin uygun maddesine eklemek yeterli olur. Fakat şura-i devletçe esas kabul edilen kanun maddesi kız kaçırmak gibi suçlara müteallik olup meseleyle ilgisi yoktur. Ceza kanunnamesinin 156'ncı maddesinden 159'uncu maddesine kadar olan hükümleri yol emri, mürur tezkeresi ve emsali hakkındaki durumlara aittir. Düzenlemenin ya sahte evrak kullanarak veya resmi evrak olmadan firar edecekleri kapsamı nedeniyle kanun maddesinin bu maddelerden birine ilavesinin uygun olacağı açıktır. Bu şahıslara yardım edenlere, özellikle suiistimal olmaması için teşvik edenlere de

---

¹⁵² BOA *Y.A.RES.* Dos.69, No.8, Lef 1.

¹⁵³ BOA *Y.A.RES.* Dos.69, No.8, Lef 3.

uygulanacak cezaların derece derece şiddetli olması uygundur. Bu kanunun 157'nci maddesine ilave olunmak üzere kaleme alınan kanun maddesi aşağıya çıkarılmıştır¹⁵⁴.

“Sahte evrak kullanmayı fakat pasaport nizamnamesi hükümlerine aykırı olarak yabancı ülkelere firar eden veya firar ederken yakalanan şahıs bir aydan 6 aya kadar hapis olunur. Bu kişilerin yabancı ülkelere gitmelerine bilerek yardım edenler 3 aydan bir yıla ve bu yolda esasen teşvik edenler 6 aydan 3 yıla kadar hapis edilir. Teşviklerini uygulamaya koyamayanlar da 3 aydan az olmamak üzere hapis cezasıyla cezalandırılır¹⁵⁵.”

Ceza kanunnamesinin 157'nci maddesinde, 206'ncı maddedeki firar edenlere uygulanan bir aydan 6 aya kadar olan ceza ile yardım edenlere uygulanan 3 aydan bir yıla kadar olan ceza aynı kalmıştır. 157'nci maddeye 206'ncı madde ifadeleri genişletilip değiştirilerek; teşviklerini uygulamaya koyanların 6 aydan 3 yıla ve uygulamaya koyamadan yakalananların 3 aydan az olmamak üzere cezalandırılmaları eklenmiştir.

Ç. ANADOLU'DAN NEW YORK'A

1. ÇIKIŞ LİMANLARI VE GEMİLER

Yapılan bir araştırmada¹⁵⁶ Kıgılı Ermenilerin ülkeyi terk etmek için Trabzon ve Batum limanlarını, Avrupa yolu olarak da Bulgaristan (Varna, Rusçuk) yolunu kullandıkları ve büyük bir çoğunlukla Fransa üzerinden Amerika'ya geldikleri tespit edilmiştir. Bu dikkat çekici miktarın (2608) sebebi Fransa'da bir ermeni teşkilatının bulunmasıdır. Amerika'ya Atlantik Okyanusu yoluyla geldiklerinden Amerika'daki ulaşım noktaları New York'taki Ellis Adasıdır.

Liman

Miktar

Oran

---

¹⁵⁴ BOA *Y.A.RES.* Dos.69, No.8, Lef 4.

¹⁵⁵ BOA *Y.A.RES.* Dos.69, No.8, Lef 5.

¹⁵⁶ <http://arlanmb.org/arlanian/KeghiImmigrants.html>.

Le Havre, Fransa	1789	66,5
Cherbourg, Fransa	768	28,6
Boulogne, Fransa	28	1,0
Bordeaux, Fransa	23	0,9
İstanbul, Türkiye	21	0,8
Patras, Yunanistan	15	0,6
Piraeus, Yunanistan	14	0,5
Hamburg, Almanya	11	0,4
Southampton, İngiltere	7	0,3
Marseille, Fransa	4	0,1
Kristiania, Norveç	4	0,1
Beyrut, Türkiye	2	0,1
Rotterdam, Hollanda	2	0,1
Trieste, İtalya	1	0,0
Palermo, İtalya	1	0,0
	2690	

Kııılı Ermeniler 1896 – 1924 yılları arasında Atlantik Okyanusunu geçmek için 84 gemi ile yolculuk etmişlerdir¹⁵⁷.

<u>Liman</u>	<u>Gemi</u>	<u>Miktar</u>	<u>Oran</u>
Le Havre, Fransa	La Touraine	315	11,7
Le Havre, Fransa	Chicago	231	8,6
Le Havre, Fransa	La Bretagne	210	7,8
Le Havre, Fransa	La Provence	197	7,3
Le Havre, Fransa	La Savoie	167	6,2

¹⁵⁷ <http://www.fortunecity.com/littleitaly/amalfi/13/shipl.htm>; Altı gemi “Chicago” ve üç gemi “New York” adıyla Atlantik okyanusunda yolcu taşımıştır.

Le Havre, Fransa	La Lorraine	141	5,2
Cherbourg, Fransa	Olympic	132	4,9
Le Havre Fransa	La Gascogne	127	4,7
Cherbourg, Fransa	New York	117	4,3
Cherbourg, Fransa	Majestic	106	3,9
Cherbourg, Fransa	Oceanic	93	3,5
Cherbourg, Fransa	Saint Louis	92	3,4
Le Havre, Fransa	Floride	86	3,2
Le Havre, Fransa	Rochambeau	79	2,9
Cherbourg, Fransa	Saint Paul	78	2,9
Cherbourg, Fransa	Philadelphia	72	2,7
Le Havre, Fransa	France	62	2,3
Le Havre, Fransa	Caroline	48	1,8
Le Havre, Fransa	Niagara	37	1,4
Le Havre Fransa	Louisiane	22	0,8
Bordeaux, Fransa	Hudson	16	0,6
Cherbourg, Fransa	Zeeland	16	0,6
Le Havre, Fransa	Hudson	15	0,6
Le Havre, Fransa	Saint Laurent	14	0,5
Cherbourg, Fransa	Adriatic	13	0,5
Le Havre Fransa	La Champagne	10	0,4
Le Havre, Fransa	Mexico	10	0,4
İstanbul, Türkiye	King Alexander	9	0,3
Patras, Yunanistan	Calabria	8	0,3
Cherbourg, Fransa	Friedrich der Grosse	8	0,3
Cherbourg, Fransa	Gothland	8	0,3

Cherbourg, Fransa	Kaiserin Auguste Victoria	8	0,3
Hamburg, Almanya	Pennsylvania	7	0,3
Cherbourg, Fransa	Teutonic	7	0,3
Piraeus, Yunanistan	Themistocles	7	0,3
Le Havre, Fransa	Espagne	6	0,2
Boulogne, Fransa	Pennsylvania	6	0,2
Boulogne, Fransa	Batavia	5	0,2
Cherbourg, Fransa	Bremen	5	0,2
Bordeaux, Fransa	Californie	5	0,2
Piraeus, Yunanistan	King Alexander	5	0,2
Le Havre, Fransa	Leopoldina	5	0,2
Cherbourg, Fransa	Ohio	5	0,2
İstanbul, Türkiye	Acropolis	4	0,1
Marseille, Fransa	Britannia	4	0,1
Hamburg, Almanya	Patricia	4	0,1
İstanbul, Türkiye	Themistocles	4	0,1
Patras, Yunanistan	Argentina	3	0,1
Boulogne, Fransa	Graf Waldersee	3	0,1
Cherbourg, Fransa	Kaiser Wilhelm II	3	0,1
Southampton, İngiltere	Majestic	3	0,1
Southampton, İngiltere	Mauretania	3	0,1
İstanbul, Türkiye	Megali Hellas	3	0,1
Kristiania, Norveç	Oscar II	3	0,1
Cherbourg, Fransa	Prinz Frederich Wilhelm	3	0,1
Boulogne, Fransa	Rotterdam	3	0,1
Patras, Yunanistan	Belvedere	2	0,1

Le Havre, Fransa	Californie	2	0,1
Beyrut, Türkiye	Madonna	2	0,1
Boulogne, Fransa	Potsdam	2	0,1
Boulogne, Fransa	President Lincoln	2	0,1
Le Havre, Fransa	Roussillon	2	0,1
Boulogne, Fransa	Ryndam	2	0,1
Boulogne, Fransa	Statendam	2	0,1
Le Havre, Fransa	Virginie	2	0,1
Boulogne, Fransa	Amsterdam	1	0,0
Rotterdam, Hollanda	Amsterdam	1	0,0
Boulogne, Fransa	Blucher	1	0,0
Boulogne, Fransa	Bulgaria	1	0,0
Southampton, İngiltere	Carpathia & Titanic	1	0,0
Bordeaux, Fransa	Espagne	1	0,0
Patras, Yunanistan	Eugenia	1	0,0
İstanbul, Türkiye	Gülcemal	1	0,0
Patras, Yunanistan	Kaiser Franz Josef I	1	0,0
Cherbourg, Fransa	Konig Albert	1	0,0
Cherbourg, Fransa	Kronprinz Wilhelm	1	0,0
Bordeaux, Fransa	La Californie	1	0,0
Piraeus, Yunanistan	Megali Hellas	1	0,0
Le Havre, Fransa	Paris	1	0,0
Piraeus, Yunanistan	Patris	1	0,0
Palermo, İtalya	San Giorgio	1	0,0
Trieste, İtalya	Ultonia	1	0,0
Kristiania, Norveç	United States	1	0,0

Rotterdam, Hollanda	Uranium	1	0,0
		2690	

Bu gemilerden en çok yolcu taşıyanlardan bazıları ile ilgili bilgiler aşağıya çıkarılmıştır.

La Touraine; 1890 yılında inşa edilmiştir. 600 kişilik üçüncü sınıf yolcu taşıma kapasitesi vardı. Ana seyir güzergâhı Havre – New York'tur. 1892 yılında üçüncü sınıf yolcu kapasitesi 1,000'e çıkarıldı. 1923 yılında ıskartaya çıkarıldı.

La Bretagne; 1885 yılında inşa edilmiştir. 300 kişilik üçüncü sınıf yolcu taşıma kapasitesi vardı. Ana seyir güzergâhı Havre – New York'tur. 1895 yılında üçüncü sınıf yolcu kapasitesi 1,500'e çıkarıldı. 1923 yılında ıskartaya çıkarıldı.

La Provence; 1905 yılında inşa edilmiştir. 808 kişilik üçüncü sınıf yolcu taşıma kapasitesi vardı. Ana seyir güzergâhı Havre – New York'tur. 1916 yılında Akdeniz'de Alman U 35 denizaltısı tarafından torpido ile batırıldı.

La Gascogne; 1886 yılında inşa edilmiştir. 600 kişilik üçüncü sınıf yolcu taşıma kapasitesi vardı. Ana seyir güzergâhı Havre – New York'tur. 1895 yılında üçüncü sınıf yolcu kapasitesi 1,500'e çıkarıldı. 1919 yılında ıskartaya çıkarıldı.

Olimpic; 1,026 kişilik üçüncü sınıf yolcu taşıma kapasitesi vardı. Ana seyir güzergâhı Southampton – New York'tur. 1937 yılında ıskartaya çıkarıldı.

Oceanic; Atlantik'in en lüks yolcu gemisiydi. 1899 yılında inşa edilmiştir. 1,000 kişilik üçüncü sınıf yolcu taşıma kapasitesi vardı. Seyir güzergâhı Liverpool – New York'tur. 1895 yılında üçüncü sınıf yolcu kapasitesi 1,500'e çıkarıldı. 1914 yılında Shetlands adalarında kaza geçirdi.

Majestic; 1889 yılında inşa edilmiştir. 1,000 kişilik üçüncü sınıf yolcu taşıma kapasitesi vardı. Ana seyir güzergâhı Quinstown – New York'tur. 1914 yılında ıskartaya çıkarıldı.

Bremen; 1896 yılında inşa edilmiştir. 1,850 kişilik üçüncü sınıf yolcu taşıma kapasitesi vardı. Ana seyir güzergâhı Bremen - Southampton – New York'tur. 1921 yılında adı "Constantinople" olarak değiştirildi. 1924 yılına kadar İstanbul – New York seferini yaptı. 1924 yılında adı yeniden değiştirilerek "King Alexander" yapıldı. Pire - New York seferini yaptı. 1929 yılında ıskartaya çıkarıldı.

Madonna; 1905 yılında inşa edilmiştir. 1,650 kişilik üçüncü sınıf yolcu taşıma kapasitesi vardı. Ana seyir güzergâhı Napoli – New York’tur. 1934 yılında ıskartaya çıkarılmıştır¹⁵⁸.

Worcester’e gelen Ermenilerin bindiği gemiler şunlardır.

Pannonia;1919 – 1921 yılları arasında Akdeniz’den yolcu taşımıştır¹⁵⁹.

Olimpia;1871 yılında inşa edilmiştir. 500 kişilik üçüncü sınıf yolcu kapasitesi vardı. Ana seyir güzergâhı Glasgow – New York’tur. 1874 – 1897 yılları arasında Akdeniz’de yolcu taşımıştır. 1898 yılında ıskartaya çıkarılmıştır¹⁶⁰.

Atlantik okyanusunda yolcu taşıyan ve Türkler tarafından satın alınan gemiler ile ilgili bilgiler aşağıdadır.

Gülcemal (Germanic); 1874 yılında Belfast’ta inşa edilmiştir. İki baca ve dört direkliydi. Demirden yapılmış, tek uskurlu ve 15 not hızındaydı. 220 kişilik birinci sınıf ve 1,500 kişilik üçüncü sınıf yolcu kapasiteliydi. Ana seyir güzergâhı Quinstown – New York’tur. 1895 yılında yenilenerek bir güverte daha eklenmiştir. 2 Kasım 1909 – 27 Nisan 1911 tarihleri arasında Liverpool’dan İstanbul’a gelerek satılmıştır. Adı “Gül Djemal” olarak değiştirilmiştir. 3 Mayıs 1915 tarihinde Marmara Denizi’nde İngiliz denizaltısı E 14 tarafından torpillenmiştir. 1920 yılında İstanbul – New York seferini yapmıştır. 1928 yılında adı “Gülcemal” olarak değiştirilmiştir. 1950 yılında ıskartaya çıkarılmıştır¹⁶¹.

Marmara (State of Pennsylvania); 1873 yılında inşa edilmiştir. 400 kişilik üçüncü sınıf yolcu kapasitesi vardı. Ana seyir güzergâhı Larne (İrlanda) – New York’tur. 183 yılında bir Türk şirketi satın alarak adını “Medina” olarak değiştirmiştir. 1900 yılında tekrar satılarak “Marmara” olmuştur. 5 Eylül 1915 yılında Rus destroyerlerince Kefken açıklarında batırılmıştır.

Selamet (Kangaroo); 1853 yılında inşa edilmiştir. 1857 – 1869 yılları arasında Liverpool – New York arasında seyir etmiştir. 1888 yılında Türklere satılarak “Selamet” ismini almıştır. 1901 yılında ıskartaya çıkarılmıştır.

---

¹⁵⁸ <http://www.fortunecity.com/littleitaly/amalfi/13/ships.htm>.

¹⁵⁹ Bkz. <http://www.greatships.net/pannonia.html>.

¹⁶⁰ <http://www.fortunecity.com/littleitaly/amalfi/13/shipno.htm>.

¹⁶¹ Bkz. <http://www.greatoceanliners.net/germanic.html>.

Karadeniz (Darmstadt); 1890 yılında inşa edilmiştir. 49 kişilik birinci sınıf, 38 kişilik ikinci sınıf ve 1904 kişilik üçüncü sınıf yolcu kapasitesi vardı. Bremen – New York arasında seyir etmiştir. 1911 yılında Türklere satılarak “Karadeniz” ismini almıştır. 1923 yılında ıskartaya çıkarılmıştır¹⁶².

2. ATLANTİK OKYANUSUNDA YOLCULUK

Ermeni göçmenlerinin Amerika’ya gidebilmesi için ülke dışına çıkmasından başka Atlantik okyanusunu geçmek gibi zorlu bir işleri de vardı. O günkü şartlarda hem ölümcül risk hem de başarısızlık riski taşıyan yolculuk, sonu belli olmayan bir macera gibiydi. Atlantik’te göçmen taşımacılığı bir çeşit beyazlar arası köle ticareti haline gelmişti¹⁶³.

Vapurlarla Atlantik Okyanusunun geçilmesine 1850 yılında başlanmıştır. Atlantik Okyanusunu göçmenlerin çoğunun vapurla geçmesine rağmen 1870’lerde bile bazı göçmenler yelkenli gemiyle geçmektedir. O yıllarda vapur ile Bremen’den New York’a yolculuk yaklaşık 17 gün sürmektedir. Birinci Dünya Savaşı esnasında Atlantik Okyanusu vapurlarla 2–3 hafta, 1920’li yıllarda ise 1–2 haftada geçilmektedir¹⁶⁴. 1856 yılında Castle Garden’a gelen yolcuların %96,4’ü yelkenli gemilerle ve %3,6’sı ise vapurlarla gelmiştir. 1873 yılında ise oran tersine dönmüş ve yelkenli ile gelenler %3,2 ve vapurla gelenler %96,8’e ulaşmıştır¹⁶⁵. 1905 yılında 25 knot hızla seyir eden gemilerle Atlantik 10 günde geçilmektedir¹⁶⁶.

Her göçmen yolculuk için sözleşmeli bir bilet almıştır. Her yetişkin insanın bir haftalık yiyecek ihtiyacı devlet tarafından belirlenmekte ve sözleşmeli bilete yazılmaktadır. Örneğin; yaklaşık 20 litre su, 1,6 kg. ekmek, 453 gr. buğday unu, 815 gr. elenmemiş un, pirinç, bezelye, yaklaşık bir kg. patates, yaklaşık yarım kg. sığır

---

¹⁶² <http://www.fortunecity.com/littleitaly/amalfi/13/ships.htm>.

¹⁶³ Edith Abbott, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁶⁴ “Story of Immigration in the U.S. Ellis Island”, *The Brown Quarterly*, Vol.4, no.1, Fall 2000, [http:// brownboard.org/brwnqurt/04-1/04-1a.htm](http://brownboard.org/brwnqurt/04-1/04-1a.htm); Şirket yetkilileri yolculuğun altı gün süreceğini söylüyorlardı. Gillian Houghton, *a.g.e.* s. 24.

¹⁶⁵ Henry Pratt Fairchild, *Immigration: A World Movement And Its American Significance*, The Macmillan Company, New York, 1913, s.91.

¹⁶⁶ June Pelo, “The Immigrant Journey”, *Liberty: The Statu and The American Dream*, (Der. Leslie Allen), 19, Statu of Liberty-Ellis Island Foundation, New York, 1985.

eti, yaklaşık yarım kg. domuz eti, 60 gr. çay, 450 gr. şeker, 60 gr. tuz, biber, hardal ve sirke.

Göçmenler üçüncü sınıf bölmesinin kamarotları tarafından ranzalarına yerleştirdikten sonra devlet görevlileri tarafından yapılan bulaşıcı hastalık muayenesi için güverteye sıralanmaktadırlar. Biletleri tekrar kontrol edilmekte ve tespit edilen kaçak yolcular sahile çıkarılmaktadır.

Göçmenlerin büyük bir bölümü Atlantik yolculuğunu yataklarında ve ışısız üçüncü sınıf bölmelerde¹⁶⁷ yapmışlardır. Yolcu gemilerinin üçüncü sınıf yolcu bölümü aşağı yukarı 3 m. yüksekliğindedir. Genellikle köhne ve çürük olan ranzalar her yönde iki sıralı ve çoğunlukla 4 katlıdır. En alt kat yerden ortalama 61 cm. ve en üst kat ortalama 92 cm. yüksekliktedir. Her katta 46 cm. genişliğinde ve 1,83 m. uzunluğunda ahşap, bayıltıcı bir şekilde kireç ve karbonik asit kokan altı yatak bulunmaktadır. Yolcular yataklarını ve yemekte kullanacakları malzemeleri yanlarında getirmektedir. Yemek yendikten sonra ortada boşluk kalması için masalar tavana kaldırılmaktadır. Yakılan birkaç lamba saat dokuzda söndürülmektedir. Yolcular doğru bir sınıflandırma yapılmadan birbirini tanımayan erkek ve kadınlar karışık olarak yerleştirilmektedir. 1852 yılından itibaren çıkarılan bir yasayla erkekler ayrı ranzalarda yerleştirilmeye başlanmıştır.

Vapur, içeriye su sızan delikler vasıtasıyla havalandırılmaktadır. İlk günlerde deniz tutmasından dolayı yolcuların çoğu yolculuğu dışarıda yapmaktadır. Kötü havalarda ise güverteye çıkmak imkânsızdır. Üçüncü sınıf güverte ağızları kapatılmakta yolcular karanlıkta ve sallanan geminin içinde kalmaktadırlar. Her 100 yolcu için ortalama bir adet tuvalet bulunmaktadır. Tuvalet çoğunlukla kötü havalarda ulaşılamayan güvertede idi. Deniz dalgalyken bazen deniz suyu ile ıslanması nedeniyle kullanılamamaktadır. Yolcular çoğunlukla ağız ve vücut yaralarından ve bitlerden muzdariptir. Göçmen gemileri kokularından tanınmaktadır.¹⁶⁸ 1906 yılında bir göçmen, üçüncü sınıf yolcu bölümünü “her yerde

---

¹⁶⁷ Bu yolcular, kalabalık ve vapurun dibine yakın yerde, çoğunlukla sağlıksız koşullarda rahatsız bir şekilde yolculuk yapıyorlardı. “Story of Immigration in the U.S. Ellis Island”, *a.g.w.*; Kadınlarla erkeklerin bölmelerini araya battaniye gererek oluşturuyorlardı. Gillian Houghton, *a.g.e.* s. 24.

¹⁶⁸ <http://www.maggielblanck.com>; 18’inci yüzyılda fakir yolcular kendilerini yolculuk karşılığında geçici köle olarak satmaları için gemi sahipleri ile anlaşıyorlardı. Gemi Philadelphia veya New York’a ulaştığında yolcu halk müzayedesıyla en yüksek bedeli verene satılıyordu. Aileler serbest kalabilmek için çocuklarını satıyorlardı. Dağılan aileler bir daha asla tekrar birleşmiyorlardı. Yaşlılar ve dullar iyi fiyata satılmıyordu. Sağlıklı ailelerle sağlıklı çocuklar ve her iki cinsiyetten gençlerin piyasası her

kalabalık, hastalık kokan ranzalar, kullanılmayan tuvaletler, vapur şirketi tarafından verilen kötü yemek, bazı vapurlarda gönülsüzce verilen su. Üçüncü sınıf yolcular için ikinci sınıf bölümünden su çalardık” diye tanımlamaktadır¹⁶⁹.

Durumun korkunçluğundan dolayı ilk yıllardaki gemilere ölümlerin fazlalığından dolayı “tabut gemi” denilmekteydi. Nitekim 1847 yılında 1,879 yolcu New York’a yapılan yolculuk sırasında ölmüştür.

Şirket, erzakın pişirilmesi ve kamarotlar tarafından dağıtılmasını sağlamaktadır. Kalitesi değişken, miktarı sınırsız ve tayını kanunların gerektirdiğinden daha iyi üç öğün yemek servisi yapılmaktadır. Sabah sekizdeki kahvaltıda yulaf ezmesi, su veya sütle pişirilen lapa ve pekmez, tuzlu balık, sıcak ekmek ve kahve; saat on ikideki öğle yemeğinde çorba veya et/balık suyu, haşlanmış et, patates ve ekmek; saat altıdaki akşam yemeğinde çay, ekmek, tereyağı ve pekmez verilmekteydi. Ancak, öğün zamanlarında dikkatsiz ve pis bir şekilde servis yapılmaktaydı. Et, çorba ve lapa büyük, paslı ve temizlenmeye ihtiyacı olan teneke tabaklara konmakta, yolcular önce almak için kapişmakta ve sık sık çatal yerine kirli parmaklarını kullanmaktaydı. Kamarotlar kendileri pisti. Patatesler kötü ve ekmek yeterince pişirilmemişti. Fransız ve İngiliz gemi şirketleri, yolcuların yemeklerini yolculardan aldığı erzakla yaparken Alman gemi şirketleri yolcularının yemeklerini şirketten vermekteydi. Alman şirketinin yemek listesi;

Pazartesi: Tuzlanmış domuz eti, bezelye çorbası ve patates,

Salı: Tuzlanmış et, pirinç ve kuru erik,

Çarşamba: Tütsülenmiş domuz eti, rendelenmiş lahana ve patates,

Perşembe: Tuzlanmış et, patates ve fasulye çorbası,

Cuma: Ringa balığı, elenmemiş undan yapılan puding ve kuru erik,

Cumartesi: Tuzlanmış domuz eti, bezelye çorbası ve patates,

---

zaman vardı. Yolculuk esnasında aileden biri öldüğünde bütün ailenin değeri hesaplanıp toplanıyor ve kurtulanlara paylaştırılıyordu. Yetişkinler 3–6 yıl ve çocuklar büyüyene kadar hizmet etmek zorundaydı. Kaçaklar yakalandığında kaçak buldukları her gün için bir hafta, her hafta için bir ay ve her ay için altı ay daha hizmet etmek zorundaydı. Teknik olarak göçmenler “sözleşmeli hizmetçi”, ama gerçekte köleydiler. Göçmenlerin Philadelphia’da en son satışı 1818 ve 1819 yıllarında oldu. Amerikan hükümeti göç trafiğini engelledi ve üst sınıf insanların göç etmesi teşvik edildi. Ancak göçmenlerin kalacağı yerler düzenlenemedi ve aşağı yukarı her yüz kişiden yirmisi denizde humma ve açlıktan öldü. Henry Pratt Fairchild, *a.g.e.* s.176–180.

¹⁶⁹ Frederick Binder, *a.g.e.* s. 103.

Pazar: Tuzlanmış et, elenmemiş undan yapılan puding ve kuru erikten oluşmaktaydı.

Gemiler Doğuya doğru seyirlerinde pamuk, tütün ve kereste, Batıya doğru seyirlerinde ise yolcu taşıyorlardı. Yoğun sezonlarda bazı büyük vapurlar Liverpool'dan New York'a bir defada sık sık 1,500 yolcu taşımaktaydı. 1837 yılından sonra ABD'de bir limana giren her geminin gümrük bildirgesi vermesi gerekmektedir. Bildirge; geminin ismini, hareket ettiği limanı, ABD'ye ulaştığı tarihi ve yolcuların yaş, cinsiyet meslek ve milliyetlerini ihtiva eden bir yolcu listesini kapsamaktaydı¹⁷⁰.

Salgın hastalıklar da ölümcül sonuçlara neden oluyordu. Vapurda kısa sürede bütün yolculara bulaşan hastalık toplu ölümlere yol açmaktaydı¹⁷¹. Kolera salgını, 1832 yılından 1873 yılına kadar birçok yolcunun ölümüne yol açtı ve salgın göçmenlerden Amerikan topraklarına da sıçradı.¹⁷²

Yolculuk New York limanına gelince bitmezdi. 1846 yılına kadar bütün gemiler karantinaya alınırdı. Gemiler, Staten adasının yakınlara demir atar ve bütün yolcular sorgulanır ve hasta yolcu bulunursa Staten adasındaki karantina hastanesine sevk edilirdi. Eğer gemide hasta yolcu varsa 30 gün gemi karantina altında kalırdı. Bu çok etkili bir karantina sistemi değildi. 1847 yılında karantina hastanesinde 600 çiçek hastalığı, 3,000 tifüs ve 60 kolera vakası görüldü. Karantina hastanesinin bir üstü Staten adasının ilerisinde yapay bir ada olan Swinburne adasıydı. 1855 yılına kadar gemiler karantina kalkıncaya kadar yolcularını indiremezlerdi¹⁷³. Amerika'da ilk kapsamlı göçmen yasası 1891 yılında uygulamaya konuldu. Bu yasaya dayanarak 1897 yılında Trachoma salgın hastalık olarak kabul edildi. Yine aynı yasa kapsamında 1903 yılında bulaşıcı hastalık taşıyan yolcu getiren şirketlere 100 dolar ceza verilmeye başlandı ve şirketler yolcuları gemiye bindirmeden önce sağlık muayenesinden geçirmeye başladı. Bu nedenle 1906 yılında

---

¹⁷⁰ <http://www.maggieblanck.com>.

¹⁷¹ Edith Abbott, *a.g.e.* s. 43.

¹⁷² Edith Abbott, *a.g.e.* s. 47-48.

¹⁷³ Maggieblanck, *a.g.w*; New York, Amerika'nın ithalat ve ihracatının % 70'inin yapıldığı şehirdi. Frederick Binder, David M. Reimers, *All the Nations Under Heaven: An Ethnic and Racial History of New York City*, Columbia University Press, New York, 1996, s. 93.

sağlık nedeniyle Amerika'ya kabul edilmeyen birçok göçmen gemilerle Yunanistan'a geri dönmek zorunda kalmıştır¹⁷⁴.

Göçmenler karaya çıkınca eşyaları hırsızlar tarafından çalınmakta ve Batıya gidenlere sahte bilet satılarak kandırılmaktaydı. Bütün bu sorunlardan dolayı 1858 yılında Amerika Alman Derneği gemilerdeki göçmenlerin korunması için bir kanun tasarısının geçmesini kongreden istedi. Evli olanlar hariç kadınlar ve erkeklere ayrı bölmeler ayrılmasını, gemi doktoru olarak yetenekli cerrah görevlendirilmesini, eşyaların emniyetli dağıtım garantisini ve ABD'nin batısına giden tren ve nehir teknelerinin biletlerinin satışlarının kontrolünü talep ettiler¹⁷⁵.

Gemi taşımacılığı yapmayan bazı şirketler de Amerika'ya göçmen getirmiştir. Bunlardan birinin sahibi olan ve babaları Türkiye'de yaşayan Bulgar asıllı Tsokas kardeşler, göçmen kanununu ihlal ederek çok miktarda Bulgar, Türk ve Makedonyalıyı Virginia, New York ve Pennsylvania'ya getirdi. Daha sonra yaptığı kanunsuz işten dolayı Tsokas kardeşler sekiz ay hapis cezasına çarptırılmıştır¹⁷⁶.

3. CASTLE GARDEN, BARGE OFFİCE VE ELLİS ISLAND

1855 yılından önce¹⁷⁷ ABD'ye gelen göçmenler doğrudan iskelelere inerlerdi¹⁷⁸. Castle Garden, 1855'den 1890'a kadar New York'un göçmen kabul merkezi olarak kullanıldı. 1882 yılına kadar göç New York eyalet hükümetinin göreviydi. Hazine Bakanlığı göç hizmeti için New York eyaleti göç komisyonu ile 1 Nisan 1890 tarihine kadar süren bir kontrat yaptı ve göç işlerini ortak yürütmeye başladı¹⁷⁹.

---

¹⁷⁴ Edith Abbott, *a.g.e.* s. 71–79.

¹⁷⁵ Maggieblanck, *a.g.w.*

¹⁷⁶ Edith Abbott, *a.g.e.* s. 189–190.

¹⁷⁷ 19. yüzyıl başlarında Kuzey Amerika'daki limanlardan bazıları: Halifax, St.John, Portland, Boston, New York, Philadelphia, Annapolis, New Port. 1855 yılında Castle Garden açılmadan önce göçmenler bu iskelelere indirilmişlerdir. <http://www.theshipslis.com/Maps/MapNAmerica.htm>.

¹⁷⁸ Ruby Coleman, "Castle Garden, 1855-1890", <http://www.genealogytoday.com/columns/ruby/011117.htm>; "The Immigration Experience", http://members.tripod.com/~L_Alfano/immig.htm.

¹⁷⁹ 1896 – 1941 yılları arasında New York'ta akvaryum olarak kullanıldı. Bugün "Castle Clinton National Monument" olarak bilinmektedir. New York'un Ulusal Parkları ve Anıtları turizm danışma merkezi olarak görev yapmaktadır. Edith Abbott, *a.g.e.* s. 175; "The Immigration Experience", *a.g.w.*;

Castle Garden, Manhattan'ın güneybatısında bulunan eski bir kaledir. Göçmenlerin sorgulama ve göçmenlik işlemlerinin yapıldığı ilk merkezdi¹⁸⁰. Merkez, göçmen işlem binaları ve hastaneden oluşuyordu. Etrafı ahşap çit ile çevriliydi.

Göç komisyonu yönetim kurulu 1847 yılında oluşturuldu ve Castle Garden daha sonra göçmen kabul merkezi için uygun ve kullanışlı bir yer olarak seçildi.

Önce birinci sınıf ve kamaralarda yolculuk eden yolcular iskelede indirilirdi. Daha sonra Castle Garden'da üçüncü sınıf yolcuları karaya çıkarılırdı. Gümrük memurları bagajları kontrol eder, sandık, fiçı ve büyük bohçaları açıp bakarlardı. Bazı bekâr erkeklerin bir mendil büyüklüğünde çıkınları hariç bagajı olmaz, giysilerini omuzlarına atarak taşırlardı. Bazı yalnız kadınların başlık, şal ve mantoları dahi olmazdı.

Yolculara servetlerinin parasal miktarı sorulurdu. Gerçeğe yakın cevaplar verilmesi onlara duyulan güvenin kanıtı sayılırdı. Ortalama servetleri en azından 100 dolar para ve mallarının değeri olarak eklenen 50 dolar kadardı. 1869 yılında 259,000 göçmen Castle Garden'a geldi ve hazineye yaklaşık 39 milyon dolar gelir getirdi¹⁸¹.

Bagajların kontrolünden sonra bütün göçmenler depoya getirilir, dolandırıcı ve hırsızlardan tecrit edilirdi. Her göçmenin adı gemi bildirgesinden kontrol edilir ve tıbbi görevli tarafından muayene edilirdi. Bulaşıcı hastalıkları olanlar karantinaya alınırdu. Daha sonra göçmenler içinde postane, telgrafhane, döviz bürosu ve lokantanın bulunduğu yüksek kubbeli bir binaya getirilir ve kayıt masasına adını soyadını, yaşını, milliyetini, gideceği yeri, gemi adını ve limana geldiği tarihi eksiksiz bir şekilde kaydettirirdi. Yetkililerden biri kayıtlar tamamlanınca

---

<http://germanroots.home.att.net/ellisAdsa/castlegarden.html>; Aynı zamanda Ellis Adası ve Özgürlük Anıtı bilet gişesi de içindedir. Akvaryumda büyük cam tanklar içinde balık, fok balığı, kaplumbağa ve derin deniz canlıları koleksiyonu bulunuyordu. Peter Morton Coan, *a.g.e.* s. XIII. Ruby Coleman, *a.g.w.*; Maggieblanck, *a.g.w.*

¹⁸⁰ 1807 yılında New York limanını korumak için topçu kalesi olarak "Batı Kalesi" adıyla kuruldu. 1812 yılındaki savaştan sonra adı "Fort Clinton" olarak değiştirildi. Ruby Coleman, *a.g.w.*; Maggieblanck, *a.g.w.*

¹⁸¹ Sarkis Narzakian, *a.g.e.* s. 100; Bir ekonomistin tahminine göre devlete bir erkek işçi 1,500 dolar ve bir kadın işçi 750 dolar kazandırıyor. Her ikisinin ortalaması 1,125 dolardır. 1847 Mayıs ile 1870 Ocağı arasında 4.297.000 göçmen New York'a geldiğinden göçmenlerin 33 yıl içerisinde ulusal refaha katkısı yaklaşık olarak 5 milyar dolardı. 1873 yılında 267,000 (96,000 New York, 44,000 orta eyaletler, 99,000 batı ve kuzeybatı eyaletler, 24,000 doğu eyaletler, 2,000 güney eyaletler), 1874 yılında 149,584 (52,444 New York, 22,630 orta eyaletler, 56,615 batı ve kuzeybatı eyaletler, 12,237 doğu eyaletler, 3,506 güney eyaletler, 2.152 Kanada), 1875 yılında 99,093 ve 1876 yılında 113, 979 göçmen gelmiştir. Maggieblanck, *a.g.w.*

karşılamaya gelen tanıdığı, mektubu, telgrafı ve havalesi gelenlerin isimlerini yüksek sesle bildirirdi. Yakınları ve tanıdıklarıyla iletişim kurmak isteyen yolculara dillerini bilen yetkililer telgraf ve mektup yazmakta yardım ederlerdi. Çok dil bilen kişiler ücreti mukabili çıkan problemleri çözmek için hazır beklerdi. En sık rastlanan sorun dil bilmeyen göçmenlerin gidecekleri yer ile ilgili yetersiz ve yanlış bilgiye sahip olmasıydı. Örneğin; göçmenin elindeki adres “Farmington, America” olduğunda Farmington’un 21 eyalette bulunan ilçelerden hangisi olduğunu anlamak mümkün olmayabiliyordu.

Demiryolu şirketlerinin görevlileri de binada bulunurdu. Şehri terk etmek isteyen yolculara bilet gişelerini gösterir ve bagajlarını tren veya emanete ücretsiz taşırlardı. Göçmen trenleri genellikle kirli ve eski yolcu vagonlarından oluşurdu. Vagonlarda sigara içilmesine izin vardı.

Göçmenler kendi ülkelerinin paralarını en düşük değer üzerinden Amerikan Dolarıyla değiştirebilmekteydi.

Binada istirahat için izin alanlara 5 cent bedelle bir bardak kahve, çay veya süt ile küçük bir somun ekmek verilirdi. Eğer isterlerse yetkililer tarafından uygun görülmüş bir pansiyona giderek bir veya bir buçuk dolara yemek ve yatacak yer bulabilirdi.

Castle Garden’da erkekler ve kadınlara birer adet tahsis edilmek üzere iki adet hamam vardı. Sıcak su, sabun ve havlular bütün göçmenlere serbestti. Kışın ısıtılırdı. Sıcak mevsimlerde ise serin su akan çeşme kullanılırdı. Hiç yatak yoktu. Bundan dolayı göçmenler bir an önce işlemlerini bitirmek için uğraşırlardı. Bununla birlikte insanların balkonlarda uyumasına izin verilirdi. Bazen gecede 3,000 bitkin insanın uyuduğu olurdu.

Castle Garden’da aynı zamanda ihtiyaç duyulan işlerin yayımlandığı ve yeni gelen göçmenlerin iş bulabildikleri bir “iş borsa”sı da vardı. 1873 yılında 14,400 tarım işçisi, 3,500 tamirci ve 7,000 hizmetçi olmak üzere toplam 25,400 göçmen iş bulabilmişti. 1874 yılında 10,148 erkek ve 6.763 kadın, 1875 yılında 7,008 erkek ve 5,432 kadın ve 1876 yılında 5,394 erkek ve 4,821 kadın iş sahibi olmuştu.

O yıllarda ABD’ye giriş yapmak için herhangi bir pasaport ve vizeye ihtiyaç duyulmazdı. Her gemi limana girdiğinde kanun gereği gemi sahiplerinden yolcular vasıtasıyla, göçmenlerin ilk beş yıl süresince yerleşecekleri kasaba ve şehirlere

vermesi gereken vergiye karşılık olarak kişi başına 300'er dolarlık kefalet alınırđı. Aynı kanuna dayanarak göç komisyonunun zararlarını karşılamak için gemi sahipleri kişi başına 1,5 – 2,5 dolar arasında “kelle vergisi (head money)” denilen bir meblağ ödemekle yükümlüydü¹⁸².

1869 yılında Castle Garden'a gelen 258,989 göçmenin 7 adedi Osmanlı topraklarından gelmişti. Açıldığı 1855 yılından kapandığı 1891 yılına kadar 7,5 – 8 milyon göçmen Castle Garden'dan ABD'ye giriş yapmıştır¹⁸³.

18 Nisan 1890 tarihinden itibaren Hazine Bakanlığı New York limanından yapılan göçün kontrolünü eline aldı. New York eyalet yöneticileri federal hükümetin Castle Garden tesislerini kullanmasına izin vermedi. Manhattan adasındaki Barge Office tesisleri geçici olarak kullanılmaya başlandı. 3 Mart 1891 tarihli Kongre kararıyla Hazine Bakanlığı Göç Bürosu Başkanlığı kuruldu¹⁸⁴.

Göçmen kabul merkezinin kullandığı tesisler ve süreleri şöyledir;

---

¹⁸² Bu kanun Mayıs 1847 ile 20 Mart 1876 yılları arasında uygulanmıştır. 20 Mart 1876 yılında bu kanun kaldırıldı ve göç komisyonuna 200,000 dolar ödenek tahsis edildi. Daha sonra kelle parası yeniden alınmaya başlandı. Maggieblanck, *a.g.w.*; Kelle vergisi 18 Ağustos 1894 yılında 1 dolar ve 3 Mart 1903 yılında 2 dolar olarak belirlenmiştir. Henry Pratt Fairchild, *a.g.e.* s.113.

¹⁸³ O yıllarda yetkililer göçmenleri kıyafetlerinden tanıyorlardı. İsveçliler, genellikle sarımsı kahverengi deriden yapılmış pantolon ve yelek; İrlandalılar şapka, aşınmış palto ve fitilli kadife pantolon; İngilizler İskoç şapkası, kilden yapılmış pipo ve kâğıt yaka; Bohemyalılar çok renkli kaşkol, kadınlar çok parlak ceket ve hemen bütün erkekler askeri şapka; Fransızlar keten gömlek ve Norveçliler gri yünden sert yakalı arkasından 13 düğmeli ceket ve koyu yün pantolon giyiyorlardı. Castle Gardens'a gelen gemi bildirelerinin çoğu mikrofilme alınmıştır ve “National Archives Center in Manhattan”da muhafaza edilmektedir. 1869 yılı göçmenleri;

99,605 Alman

66,204 İrlandalı

41,090 İngiliz

23,453 İsveç (%90'ı batıya çiftçilik yapmaya gitti.)

2,870 Fransız

5 Yunanlı

5 Çinli

23 Afrikalı

4 Avustralyalı

7 Türk

2 Kudüslüden oluşuyordu. 1881 yılında 941 gemi 441,110 üçüncü sınıf yolcusu taşımıştır. Maggieblanck, *a.g.w.*

¹⁸⁴ Bu büro 28 Şubat 2003 tarihinde Adalet Bakanlığı bünyesinde “Immigration and Naturalization Service” 'e dönüştürüldü; John T. Cunningham, *a.g.e.* s. 59; “The Immigration Experience”, *a.g.w.*;

3 Mart 1891 kararı için bkz. Henry Pratt Fairchild, *a.g.e.*; s.110-114.

Castle Garden: 1 Ağustos 1855 – 18 Nisan 1890,

Barge Office: 19 Nisan 1890 – 31 Aralık 1891,

Ellis Adası: 1 Ocak 1892 – 13 Temmuz 1897,

Barge Office: 14 Temmuz 1897 – 16 Aralık 1900,

Ellis Adası: 17 Aralık 1900 – 31 Aralık 1924.

14 Temmuz 1897 tarihinde çıkan bir yangınla Ellis Adasındaki ahşap binalar kullanılamayacak duruma geldiğinden bir süre için Barge Office tekrar geçici göçmen kabul merkezi olarak kullanılmıştır. Ellis Adasına taş, briket ve demir kullanılarak yeni binalar inşa edilmiştir¹⁸⁵.

Önceden “Oyster Adası” olarak bilinen Ellis Adası 1808 yılında New York eyaleti tarafından satın alındı. Uzun zaman deniz kuvvetlerine ait barutların depolandığı ada New York limanının içinde Hudson nehrinin ağzında küçük bir adadır¹⁸⁶. Göçmen vapurları New York limanına girdikten sonra Brooklyn ile Coney adasının arasından ve Özgürlük heykelinin yanından geçerek Hudson nehrine girerdi.

---

¹⁸⁵ Yeni binalar 1,5 milyon dolara malolmuştur; Gillian Houghton, *Ellis Island: A Primary Source History of an Immigrant's Arrival in America*, The Rosen Publishing Group, New York, 2003, s. 19; Castle Garden’a ait 1855 – 1890 yılları arasındaki, Barge Office’deki ve Ellis adasındaki kayıtlar yandı. Gümrük tahsildarlarının aldığı yolcu listesi kopyaları Washington’dadır. Yolcu listeleri göçmen listeleri kadar ayrıntılı değildir. Bundan dolayı New York göçmen listeleri 16 Haziran 1897 yılından başlar. Maggieblanck, *a.g.w.*; Ruby Coleman, *a.g.w.*; “The Immigration Experience”, *a.g.w.*

¹⁸⁶ 1820 yılından önce ABD’ye giriş yapan göçmenler resmi bir kayıt altına alınmamıştır. Kayıtların tutulmaya başlandığı 1820 yılından 1890 yılına kadar giriş yapan göçmen sayısı 15.641.688’dir: “Ellis Adası – 1892”, <http://www.fortunecity.com/littleitaly/amalfi/100/ellis.htm>;

Almanya - 4.551.719
İrlanda - 3.501.683
İngiltere - 2.460.034
Kuzey Amerika İngiliz Toprakları – 1.029.083
Norveç ve İsveç – 943.330
Avusturya Macaristan – 464.435
İtalya – 414.513
Fransa – 370.162
Rusya ve Polonya – 356.353
İskoçya – 329.192
Çin – 292.578
İsviçre – 174.333
Danimarka – 146.237
Diğer Ülkeler – 606.006.

1892 yılına kadar olan 72 yılın değerlerini vermektedir; Cromwell Childe, “The Barge Office – 1898, The Arrival of the Immigrant”, *New York Times*, 14 Ağustos 1898; Amerikan bağımsızlık savaşı esnasında İngiliz gemilerinin New York limanını kontrol altında bulundurması nedeniyle limanın güvenliği için federal hükümet adayı satın almıştır. <http://brownvboard.org/brwnqurt/04-1/04-1a.htm>.

Hudson nehrinde kıyıya birinci ve ikinci sınıf yolcuları indirdikten sonra üçüncü sınıf yolcular feribotlarla Ellis Ada'ya taşınırdı. Feribotların üstü açık olduğundan hava durumuna göre çok soğuk veya çok sıcak bir havada kısa bir yolculuk yaparlardı. Ancak gelen göçmen çok olduğunda saatlerce, hatta günlerce beklemek zorunda kalırlardı¹⁸⁷.

Birçok kişi tarafından “altın kapı” diye adlandırılan¹⁸⁸ Ellis Adası 31 Aralık 1924 tarihine kadar göçmen kabul merkezi olarak kullanılmıştır¹⁸⁹. Günde 10,000 göçmen kabul edebilecek kapasitedeydi¹⁹⁰.

Adadaki göçmen kabul merkezi koğuş, hastane, mutfak, elektrik üretim bölümü, istasyon, çamaşırhane ve hamamdan oluşuyordu¹⁹¹. Yolcular iskeleye çıkarıldıktan sonra 3 – 5 saat süren sıhhi muayene ve hukuki incelemeye alınıyordu. Gemi bildirgelerinde göçmenin ismi ve göçmenlerin cevapladığı 29 sorunun cevapları bulunuyordu. Bu belge hukuki incelemeyi yapan görevliler tarafından kullanılıyordu. Ellis adasında göçmen işlemleriyle görevli iki kurum vardı: “United States Public Health Service” ve “United States Bureau of Immigration”. “Gözyaşı adası” lakabına karşılık Ellis Adası göçmenlere iyi davranılan ve birkaç saatte yeni bir hayata atılmalarını sağlayan bir yerdi. Gelen göçmenlerin ülkeye girişleri sadece doktorun halk sağlığını tehlikeye atacak bir bulaşıcı hastalığı teşhis ettiğinde ve hukuki görevlinin yasadışı bir durum tespit ettiğinde engellenirdi¹⁹². Göçmenler, Ellis Adası'nda ortalama olarak iki veya üç saat kalırlardı. Kabul hızı “Public Health

---

¹⁸⁷ Lucia Raatma, *Ellis Adası*, Compass Point Books, Minneapolis, 2002, s. 18–19; John T. Cunningham, *Ellis Adası: İmmigration's Shipping Center*, Arcadia Publishing, Chicago, 2003, s. 57–58; ¹⁸⁷ Peter Morton Coan, *a.g.e.* s. 395.

¹⁸⁸ http://www.esc20.net/TAKS/session5/Elem_Walkthrough_Handouts/Handout_3_SS_Ellis_Island.pdf

¹⁸⁹ 1924 yılından sonra göçmenler sadece fiziksel olarak Ellis Adası'ndan geçmişlerdi. Çoğunluğunun işlemleri de sınırda yapılmış ve adaya ayak basmamıştır. Diğer yanda 1924 – 1954 yılları arasında idari ve gözaltı tesisi olarak kullanılmıştır. Bütün göçmen kayıtları 1943 yılında New York göçmen bürosu Manhattan'a taşınmaya kadar adada muhafaza edilmiştir. “The Immigration Experience”, *a.g.w.*

¹⁹⁰ Andrea Temple, June F. Tyler, *Ellis Island, American All, a National Education Program*, <http://www.americansall.com>.

¹⁹¹ <http://library.thinkquest.org/20619/Eihist.html>; Andrea Temple, *a.g.w.*

¹⁹² “Story of İmmigration in the U.S. Ellis Island”, *a.g.w.*; “Ellis Island– 1892”, *a.g.w.*; Eğer meteliksiz oldukları, ülkeye mali yük getireceği, zararlı hastalığı olduğu, ahmak, deli veya hükümlü oldukları tespit edilenler ülkeye kabul edilmiyordu.

Service”in ruhsal ve fiziksel muayene hızına bağlıydı¹⁹³. Ayrıca birçok göçmen yasadışı yollardan ülkeye giriş yapıyordu¹⁹⁴.

İkinci kata sıhhi muayene ve sorgu için gidilirdi. Bazıları daha ileri fiziksel araştırma için seçilirdi. Diğerleri alt katta 10 sıra halinde dizilmiş olan “şecere sekreter”lerinin sorularını cevaplardı. Kabul edilen göçmenler gidecekleri istikametlere göre ayrılıyorlardı. Son olarak ayrılmadan önce para değişim bürosu gibi diğer hizmetleri kullanıyorlardı. 1909 yılında çıkan bir yasaya göre her göçmenin en az 25 doları ve bir tren bileti olması gerekiyordu. Ancak, bu miktar 3. sınıf yolcular için oldukça fazlaydı. Protestolar sonucunda bir süre sonra bu yasa kaldırıldı¹⁹⁵.

Sıhhi muayene oldukça kısaydı. Göçmen, kayıt odasına gitmek için bagajlarını taşıyarak merdivenleri çıkarken doktor kalp hastalığını kapsayabilecek solunum zorluğu çektiğini, topallık veya diğer anormalliklerini ve anormal duruşunu izleyebiliyordu. Merdivenlerin yukarısında göçmenin elleri, gözleri ve boğazı dikkatlice muayene ediliyordu. Ayrıca, kimlik kartı kontrol ediliyor ve üzerinde harfler bulunan kartlara baktırılarak gözleri tekrar muayene ediliyordu. Sağ taraflarına döndürülürken sağ ve sol taraflarıyla ilgili sorgulanıyordu. Bu hareket, anormal ifadeleri olanları ayırt etmeğe yardım ediyordu. Yetkililerce göçmenlerin elbiselerinin üzerine tebeşirle hastalığını ifade edecek harfler yazılıyordu. “K” fitik, “L” topal, “E” göz hastalığı, “H” kalp hastalığı, “X” akıl hastalığı, “B” sırt, belkemiği, “C” konjüktivit, “CT” trahom, “F” yüzünde rahatsızlık, “FT” ayak rahatsızlığı, “G” guatr, “N” boyun rahatsızlığı, “P” bedensel ve akciğer rahatsızlığı, “PG” hamile, “SC” saç mantarı ve “S” bunaklık anlamına geliyordu. Akıl hastalığı olduğu şüphe edilenler (X yazılı olanlar) ayrıca zekâ testine tabi tutuluyordu. Bu test esnasında sorguya çekiliyor, matematik problemleri çözülüyor ve bulmaca yaptırılıyordu. Bazen 20’den 1’e kadar saydırılıyordu. Diğer bir test baklava biçimi

---

¹⁹³ Edith Abbott, *a.g.e.* s. 244 - 245.

¹⁹⁴ John T. Cunningham, *a.g.e.* s. 60; Ellis Island – 1892, *a.g.w.*; Henry Pratt Fairchild, *a.g.e.* s.184-185.

¹⁹⁵ Andrea Temple, *a.g.w.*; http://www.esc20.net/TAKS/session5/Elem_Walkthrough_Handouts/Handout_3_SS_Ellis_Adsa.pdf; Göçmenler büyük gemilerden küçük botlarla taşınyordu. Çoğunlukla tuvaletler ve hayat kurtarma malzemeleri yetersizdi. Göçmenler saatlerce aç ve susuz yolculuk yapıyordu. Botlar kışın dondurucu soğuk ve yazın dayanılamayacak kadar sıcaktı.

şekil¹⁹⁶ çizdirmektir. Sıhhi muayeneyi geçenler ana salonda görevlilerin sorularını cevaplıyorlardı. 16 yaşından büyük bütün göçmenler ana dillerinde 40 kelimelik bir parçayı okumak zorundaydı. Görevlinin göçmeni kabul etmeye karar vermesi yaklaşık iki dakika sürüyordu. Görevliler sabah dokuzdan akşam dokuza kadar çalışıyorlardı¹⁹⁷.

Göçmenlerin her birinin omzuna gemi bildirge sayfası ve üzerinde yolcu isminin yazdığı hat numarası bulunan kimlik etiketi iğneleniyordu. Etiketlin açıklaması on dilde yapılmıştı. Ayrıca muhtelif kontrol safhalarından geçtiğini gösterecek şekilde her kontrolde işaretlenen bir kontrol kartı elbiselerine ilıstıriliyordu¹⁹⁸.

Yalnız kadınların tek başına adayı terk etmesine izin verilmiyordu. Eğer kadınla evlenmek için gelen erkek varsa adada evlendikten sonra ayrılabiliyorlardı¹⁹⁹.

Ellis adası ekonominin gelişmesine de etki ediyordu. Örneğin; fırıncılar günde 7 ton ekmek satıyordu. Tren bileti satıcıları haftada 560,000 dolar kazanıyorlardı. 1904 yılında 20 Mark 4,75 Dolara değıştiriliyordu²⁰⁰.

Adanın karşısında yeni gelen göçmenlerin eşyalarını koyabileceği veya kalabileceği sayısız otel ve Katolik ve Protestanlar tarafından desteklenen misyoner evleri bulunuyordu. Hükümet yetkililerince göçmenlerin soyulmaması ve kazıklanmaması için her türlü tedbir alınmıştı²⁰¹. Bütün bu tedbirlere rağmen göçmenler yine soyulup dolandırılmıştır. Adada yolsuzluklar da olmuştur. Araştırmalar göstermiştir ki vapur kaptanları ve göçmen memurları yeni gelen göçmenlere sahte vatandaşlık belgesi satmışlardır. Bu şekilde Amerika'ya yaklaşık

---

¹⁹⁶ Amerikalı yetkililer akıl hastalarının baklava şeklini doğru çizemeyeceğini düşünüyorlardı.

¹⁹⁷ Edith Abbott, *a.g.e.* s. 245 - 251; Andrea Temple, *a.g.w.*; www.lexisnexis.com/academic/guides/immigration/ins/insa3.asp; http://www.esc20.net/TAKS/session5/Elem_Walkthrough_Handouts/Handout_3_SS_Ellis_Island.pdf; <http://www.depworld.com/ghtout/ftimgran1.htm>; <http://www.ewebbe.com/inmanline.html>.

¹⁹⁸ Lucia Raatma, *a.g.e.* s. 21; June Pelo, *a.g.m.*

¹⁹⁹ http://www.esc20.net/TAKS/session5/Elem_Walkthrough_Handouts/Handout_3_SS_Ellis_Adsa.pdf.

²⁰⁰ June Pelo, *a.g.m.*

²⁰¹ Ellis Island – 1892, *a.g.w.*

10,000 göçmenin giriş yaptığı tahmin edilmektedir. Ayrıca para değişim bürosu ve tren bileti satılırken göçmenler aldatılmışlardır²⁰².

“The Armenian Colonial Association” Ellis Island’a yeni gelen Ermeni göçmenlerine hizmet etmekte oldukça etkindir. Öncelikle yeni gelenlerin iş bulmalarına yardım etmek için bir iş bürosu açmışlardır. İkinci olarak Ellis Adsa’da zorluklarla karşılaşan Ermenilere yardım etmişlerdir. Üçüncü olarak Ermenilere mali destek vermişlerdir. Dördüncü olarak Amerikan toplumu ve yapısı hakkında bilgi verilen halk eğitim kursları açmışlardır²⁰³.

Ellis Adasından 1892 – 1897 ve 1901 – 1931 yılları arasında Türkiye’den 212,825 göçmen geçiş yapmıştır²⁰⁴.

---

²⁰² Bu nedenle Başkan Theodore Roosevelt göçmen komisyonu yönetimini değiştirmiştir. Gillian Houghton, *a.g.e.* s. 20; John T. Cunningham, *a.g.e.* s. 97–98.

²⁰³ Oshagan Minassian, *a.g.e.* s. 49-50.

²⁰⁴ http://www.esc20.net/TAKS/session5/Elem_Walkthrough_Handouts/Handout_3_SS_Ellis_Adsa.pdf.

İtalya – 2.502.310
Rusya – 1.893.542
Macaristan (1905 – 1931) – 859.557
Avusturya (1905 – 1931) – 768.132
Avusturya-Macaristan (1892 – 1904) – 648.183
Almanya – 633.148
İngiltere – 551.969
İrlanda – 520.904
İsveç – 348.036
Yunanistan – 245.058
Norveç – 226.278
Osmanlı İmparatorluğu – 212.825
İskoçya – 191.023
Batı Hindistan – 171.774
Polonya (1892 – 1897 ve 1920 – 1931) – 153.444
Portekiz – 120.725
Fransa – 109.687
Danimarka – 99.414
Romanya (1894 – 1931) – 79.092
Hollanda – 78.602
İspanya – 72.636

Ellis Adası ABD'ye Atlantik Okyanusu tarafından girebilmek için kullanılan göçmen kabul merkezinin bulunduğu adaydı. Aynı şekilde Pasifik Okyanusu tarafında da göçmen kabul merkezi bulunmaktaydı. Japon, Çinli, Koreli ve Hintlilerin kullandığı batının Ellis Adası San Fransisko körfezindeki “Angel Adası” idi²⁰⁵. Bu adadan az da olsa Avrupalı göçmenler de giriş yapmıştır²⁰⁶.

1791 – 1910 yılları arasında onar yıllık dönemlerde ABD'ye gelen göçmenlerin miktarı aşağıdadır²⁰⁷:

1791 – 1800	100.000
1801 – 1810	100.000
1811 – 1820	98.000
1821 – 1830	143.439
1831 – 1840	599.125
1841 – 1850	1.713.251
1851 – 1860	2.511.060
1861 – 1870	2.377.279

Belçika – 63.141

Çekoslovakya (1920 – 1931) – 48.140

Bulgaristan (1901 – 1931) – 42.085

Galler – 27.113

Yugoslavya (1920 – 1931) – 25.017

Finlandiya (1920 – 1931) – 7.833

İsviçre – 1.103. Göç, 1892 yılında kolera salgını ve 1893 yılında ekonomik kriz nedeniyle yavaşlamıştır.

²⁰⁵ Bu ada ile ilgili olarak “Mary Bamford, Angel Island The Ellis Island of the West, The Women's American Baptist Home Missionary Society, Chicago, 1917” kitabı basılmıştır. Diğer göçmenlere nazaran Japonların göç nedenleri ilginçtir. Amerika'da yaşayan Japon genç Japonya'daki arkadaşından kendisine bir eş bulmasını isterdi. Eş bulununca kız mahkemeye başvurarak uzaktaki damadın adını kaydettirir ve saçını evli kadınlar gibi bağlayarak hayatına devam ederdi. Başka bir evlilik töreni yapılmazdı. En kısa zamanda gemiye binerek Amerika'ya eşinin yanına giderdi. Angel Adasında “picture bride” denilen bu kızlar elinde fotoğrafla eşinin kendisini karşılmasını beklerdi. Damat da elindeki fotoğraftan gelini tanırdı. Ancak amerikan kanunlarına göre evli olmayanların göçmenliği kabul edilmediğinden Angel Adasında evlendirilerek kabul edilirdi. <http://www.fortunecity.com/littleitaly/amalfi/100/angel.htm>

²⁰⁶ Angel adası 1903 yılında faaliyete geçmiştir. “Angel Adası, a historical perspective”, <http://www.americansall.com>; New York ve San Francisco'dan başka ayrıca, Boston, Seattle ve Chicago'da göç istasyonu vardı. Edith Abbott, *a.g.e.* s. 467 – 468.

²⁰⁷ Henry Pratt Fairchild, *a.g.e.* s.371.

1871 – 1880	2.812.191
1881 – 1890	5.246.613
1891 – 1900	3.687.564
1900 – 1910	8.795.386

4. KİĞİ'DAN NEW YORK'A²⁰⁸

Dedesı Dıkran Aslanyan 1906 yılında Erzurum'un Kığı kazasından Granite City'de bulunan demir elik fabrikasında çalışmak için ABD'ye göç eden Mark B. Aslan, yaptığı soy araştırmasında Kığı'dan ABD ve Kanada'ya giden Kığılıların listesini oluşturmuştur. Kığı'dan göç eden Ermenilerin miktarının bilimsel değeri tartıřmalđ olsa da yine de bize bir fikir vermektedir. Araştırmanın asıl kaynağı Ellis Adasına gemiyle gelen yolcu listeleridir. Listelerde gemilerin isimleri ve ait oldukları ülkeler de kayıtlıdır.

Belgelerde Ermenileri karşılayan yakınlarının isimleri ve akrabalık dereceleri de listelenmiştir. Bu listelerdeki isimler Ermenilerin akrabalıklara ne kadar düşkün olduklarının kanıtlarıdır. Gösterdikleri adresler o şehirlerdeki Ermenilerin çoğunlukla yaşadığı adresler ve pansiyonlardır.

Yolcu listelerine göre 1896 – 1924 yılları arasında ABD ve Kanada'ya gen Kığılı Ermenilerin miktarđ 2690 kişidir. Ermeni bilim adamlarının iddia ettiğı gibi 1896 ve 1909 yıllarında g yoğunlaşmamıştır. 1906 yılından itibaren artmaya başlamıştır. Bunun sebebi ülkenin girdiğı ekonomik krizler ve gerek Ermeni rgtleri ve gerekse daha önce göç eden yakınları tarafından ge teşvik edilmeleridir.

<u>Yıl</u>	<u>Miktar</u>	<u>Yıl</u>	<u>Miktar</u>
1896	1	1910	337
1898	3	1911	226

²⁰⁸ <http://arslanmb.org/arslanian/KeghiImmigrants.html>.

1900	5	1912	247
1901	4	1913	532
1902	12	1914	35
1903	164	1915	1
1904	11	1916	7
1905	13	1919	2
1906	189	1920	56
1907	193	1921	53
1908	147	1922	5
1909	431	1923	15
		1924	1

a. ERMENİLERİN GİTTİĞİ EYALETLER VE ORANLARI

Ellis Adası kayıtları, araştırmacı tarafından Amerikan nüfus kayıtlarıyla karşılaştırılmıştır. İsimlerin telaffuz hatalarından yapılan mükerrer kayıtlardan dolayı gerçek göçmen miktarı 2664'dür. Çalışmadan anlaşıldığına göre, Amerika'ya giden Ermeniler geçimlerini sağlamak için iş bulma durumlarına göre sürekli yer değiştirmişlerdir. Kığı'dan göç eden Ermenilerin gösterdikleri adreslerden ABD ve Kanada'da muhtemel yerleşim bölgeleri aşağıdadır. Anlaşıldığına göre Kığılı Ermeniler Amerika'da çoğunlukla doğu eyaletlerine yerleşmiştir.

<u>Eyalet</u>	<u>Miktar</u>	<u>Oran</u>
New York (NY)	743	27,9
Illinois(İL)	633	23,8
Michigan(Mİ)	296	11,1
Ontario(Canada)	268	10,1

Massachusetts(MA)	232	8,7
Rhode Adsa(RI)	208	7,8
Maine(ME)	166	6,2
Alabama(AL)	44	1,7
California(CA)	22	0,8
Missouri(MO)	12	0,5
Wisconsin(WI)	12	0,5
New Hampshire(NH)	10	0,4
Pennsylvania(PA)	9	0,3
New Jersey(NJ)	4	0,2
Virginia(VA)	2	0,1
Wyoming(WY)	2	0,1
Nebraska(NE)	1	0,0
	2664	

b. ERMENİLERİN YERLEŞTİĞİ ŞEHİRLER

Ermenilerin çalışmak için gittikleri şehirler zamanla yaşadıkları şehirler haline dönüşmüştür. Kıgılı Ermenilerin göç ettiği şehirler çoğunlukla bugün Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları şehirlerdir. Aynı zamanda yoğun olarak yaşadıkları eyaletlerin istatistiğini de çıkarmaktadır.

<u>Şehir</u>	<u>Eyalet</u>
Troy / Watervliet	New York (NY)
Niagara Falls	New York (NY)
New York	New York (NY)
Cold Spring	New York (NY)
Bloomfield	New York (NY)

Erie	New York (NY)
Kingston	New York (NY)
Rochester	New York (NY)
Whitinsville	Massachusetts (MA)
Boston	Massachusetts (MA)
Worcester	Massachusetts (MA)
Watertown	Massachusetts (MA)
Lynn	Massachusetts (MA)
Middleboro	Massachusetts (MA)
Caryville	Massachusetts (MA)
Leominster	Massachusetts (MA)
Haverhill	Massachusetts MA)
Weymouth	Massachusetts (MA)
Chelsea	Massachusetts (MA)
Dor	Massachusetts (MA)
Fitchburg	Massachusetts (MA)
Salem	Massachusetts (MA)
Newburyport	Massachusetts (MA)
Lawrence	Massachusetts (MA)
Lowell	Massachusetts (MA)
Cambridge	Massachusetts (MA)
Galesburg	Illinois (IL)
E. St. Louis	Illinois (IL)
Granite City	Illinois (IL)
Canton	Illinois (IL)
Madison	Illinois (IL)

Chicago	Illinois (IL)
Pullman	Illinois (IL)
Detroit	Michigan (MI)
Highland Park	Michigan (MI)
Pontiac	Michigan (MI)
Providence	Rhode Adsa (RI)
Central Falls	Rhode Adsa (RI)
Woonsocket	Rhode Adsa (RI)
Portland	Maine (ME)
Corey	Alabama (AL)
Fairfield	Alabama (AL)
Ensley	Alabama (AL)
Fresno	California (CA)
Oakland	California (CA)
St. Louis	Missouri (MO)
Racine	Wisconsin (WI)
Kenosha	Wisconsin (WI)
Dover	New Hampshire (NH)
Nashua	New Hampshire (NH)
Meadville	Pennsylvania (PA)
Philadelphia	Pennsylvania (PA)
Pittsburgh	Pennsylvania (PA)
Newark	New Jersey (NJ)
Hoboken	New Jersey (NJ)
Megeat	Wyoming (WY)
Rock Springs	Wyoming (WY)

Norfolk	Virginia (VA)
Richmond	Virginia (VA)
Whitman	Nebraska (NE)
Brantford	Canada / Ontario
Hamilton	Canada / Ontario
St. Catharines	Canada / Ontario
Dundas	Canada / Ontario
Toronto	Canada / Ontario
Galt	Canada / Ontario

Ermeniler yerleştikleri şehirlere sonradan gelenleri de y6nlendirmişler ve yerleştikleri şehirlerde birer Ermeni topluluğu oluşturmuşlardır.

<u>Eyalet</u>	<u>şehir</u>	<u>Miktar</u>	<u>Oran</u>
New York (NY)	Troy / Watervliet	418	15,7
Illinois (İL)	E. St. Louis	396	14,9
Michigan (Mİ)	Detroit	294	11,0
New York (NY)	Niagara Falls	278	10,4
Rhode Adsa (Rİ)	Providence	194	7,3
Illinois (İL)	Granite City	173	6,5
Maine (ME)	Portland	166	6,2
Canada / Ontario	Brantford	144	5,4
Canada / Ontario	Hamilton	85	3,2
Massachusetts (MA)	Whitinsville	76	2,9
Massachusetts (MA)	Boston	55	2,1
Massachusetts (MA)	Worcester	40	1,5
Alabama (AL)	Corey	31	1,2
Illinois (İL)	Canton	26	1,0

New York (NY)	New York	26	1,0
Canada / Ontario	St. Catharines	23	0,9
California (CA)	Fresno	21	0,8
Illinois (IL)	Madison	18	0,7
Illinois (IL)	Chicago	17	0,6
New York (NY)	Cold Spring	17	0,6
Massachusetts (MA)	Watertown	14	0,5
Rhode Adsa (RI)	Central Falls	13	0,5
Missouri (MO)	St. Louis	12	0,5
Canada / Ontario	Dundas	11	0,4
Wisconsin (WI)	Racine	9	0,3
Massachusetts (MA)	Lynn	8	0,3
Massachusetts (MA)	Middleboro	8	0,3
Alabama (AL)	Fairfield	7	0,3
Massachusetts (MA)	Caryville	6	0,2
Alabama (AL)	Ensley	6	0,2
Massachusetts (MA)	Leominster	6	0,2
New Hampshire (NH)	Dover	5	0,2
Pennsylvania (PA)	Meadville	5	0,2
New Hampshire (NH)	Nashua	5	0,2
Massachusetts (MA)	Haverhill	4	0,2
Canada / Ontario	Toronto	4	0,2
Wisconsin (WI)	Kenosha	3	0,1
New Jersey (NJ)	Newark	3	0,1
Massachusetts (MA)	Newburyport	3	0,1
Pennsylvania (PA)	Philadelphia	3	0,1

Massachusetts (MA)	Weymouth	3	0,1
Massachusetts (MA)	Chelsea	2	0,1
Illinois (IL)	Pullman	2	0,1
Massachusetts (MA)	Salem	2	0,1
New York (NY)	Bloomfield	1	0,0
Massachusetts (MA)	Cambridge	1	0,0
Massachusetts (MA)	Dor	1	0,0
New York (NY)	Erie	1	0,0
Massachusetts (MA)	Fitchburg	1	0,0
Illinois (IL)	Galesburg	1	0,0
Canada / Ontario	Galt	1	0,0
Michigan (MI)	Highland Park	1	0,0
New York (NY)	Kingston	1	0,0
Massachusetts (MA)	Lawrence	1	0,0
Massachusetts (MA)	Lowell	1	0,0
Wyoming (WY)	Megeat	1	0,0
Virginia (VA)	Norfolk	1	0,0
California (CA)	Oakland	1	0,0
Pennsylvania (PA)	Pittsburgh	1	0,0
Michigan (MI)	Pontiac	1	0,0
Virginia (VA)	Richmond	1	0,0
New York (NY)	Rochester	1	0,0
Wyoming (WY)	Rock Springs	1	0,0
New Jersey (NJ)	Hoboken	1	0,0
Nebraska (NE)	Whitman	1	0,0

Rhode Adsa (Rİ)

Woonsocket

1

0,0

2664

Göç eden Ermenilerin çoğunluğu erkekler ve evlilerden oluşmaktadır. Yaşları 7 ile 49 arasında değişmektedir. Ellis Adasına başvuranların bazıları sağlık vs. sebeplerle kabul edilmemiştir.

5. GÜRÜN'DEN AMERİKA'YA GİDEN ERMENİ GÖÇMENLERİ

Gürün/Kayseri'den Amerika'ya 1904–1924 yılları arasında göç eden Ermenilerin miktarı 109 kişidir²⁰⁹.

<u>Soyadı</u>	<u>Adı</u>	<u>Yaşı</u>	<u>Cinsiyeti</u>	<u>Varış Yılı</u>	<u>Gemi Adı</u>
Abdalian	Sourene	20	K	1911	Le Rochambeau
Afarian	Sarkis	19	E	1913	Roma
Afarian	Vahan	20	E	1911	Chicago
Aghopian	Sanassen	29	K	1921	Oropesa
Aprahamian	Hagop	20	E	1913	Roma
Bahadourian	Krikor	19	E	1911	La Touraine
Bandaian	Dzaghigh	30	K	1921	Acropolis
Bandaian	Hagop	7	E	1921	Acropolis
Barzakian	Andreas	20	E	1913	Floride
Bedjikian	Matatia	20	E	1913	Le Havre
Bejikian	Dikran	20	E	1910	La Gascogne
Boyardjian	Siranouche	?	K	1921	Britannia
Bozigian	Louren	20	E	1913	Kaiser Franz Joseph
Bozikian	Khatchik	22	E	1921	Chicago
Caladjian	Ohannes	21	E	1909	Princess Irene
Chahbazian	Roupen	20	E	1913	France
Chakirian	Khacher	20	E	1913	Roma
Chakerian	Takouhi	17	K	1921	Madonna
Cotsonian	Haik	20	E	1910	Argentina

²⁰⁹ <http://www.distancelearning.am/remembrances/historyofgurun/passengers.html>.

Cumanian	Manuel	28	E	1913	Pannonia
Dedayan	Makrouhi	16	K	1920	Leopoldina
Dedeyan	Arsen	20	E	1912	Atlanta
Delibashian	Hagop	17	E	1920	Leopoldina
Derabrakamian	Santouhie	20	K	1920	Gothland
Derabrakamian	Martha	25	K	1920	Gothland
Der Aprahamian	Sarkis	20	E	1913	La Lorraine
Diegalian	Armenak	27	E	1913	Ultonia
Diegalian	Haïganoush	22	K	1913	Ultonia
Djarouzian	Garabed	25	E	1921	France
Djamouzian	Marguerite	20	K	1921	La Savoie
Djemdjemian	Hovanes	17	E	1920	Lafayette
Djighilian	Haroutin	25	E	1920	Lafayette
Djighilian	Marian	50	K	1920	Lafayette
Djughalian	Arousiag	33	K	1920	Presidente Wilson
Donikian	Eouhar	?	?	1921	Britannia
Echlanian	Nazaret	21	E	1916	The Vestris
Fermanian	Vartan	20	E	1913	Argentina
Guibanian	Haikanouche	25	K	1921	France
Hachrachian	Katchadour	19	E	1913	Ultonia
Hagopian	Anna	43	K	1920	Megali Hellas
Hakimian	Haiganouche	31	K	1923	Le Rochambeau
Haladjian	Paul	28	E	1914	The Cedric
Handalian	Haroutian	21	E	1921	Chicago
Kalaydjian	Jean	34	E	1920	Leopoldina
Kalaydjian	Rupsine	55	K	1920	Leopoldina
Kalaydjian	Satenik	23	K	1920	Leopoldina
Kalaydjian	Lausintak	17	K	1920	Leopoldina
Kapakian	Serpouli	27	E	1921	Britannia
Karaian	Yenovk	25	E	1911	Philadelphia
Kasapian	Aram	21	E	1916	The Vestris
Kassarian	Armenak	5	E	1920	Le Rochambeau
Kassarian	Ghevonte	26	E	1920	Le Rochambeau
Kassarian	Hnazante	26	K	1920	Le Rochambeau

Kazantzian	Archalous	23	K	1921	Megalli hellas
Kelbashian	Armenak	40	E	1912	La Lorraine
Kelbashian	Anna	32	K	1912	La Lorraine
Kelbashian	Dikran	11	E	1912	La Lorraine
Kelbashian	Ankranig	4	E	1912	La Lorraine
Kelbashian	Vartouhi	2	K	1912	La Lorraine
Kelbashian	Mariam	20	K	1912	La Lorraine
Kelbashian	Izabelle	26	K	1920	Leopoldina
Kelbashian	Setrak	7	E	1920	Leopoldina
Kelbashian	Manuel	30	E	1910	Caroline
Kelbashian	Michan	21	E	1912	La Lorraine
Khachkhachian	Krgham	31	E	1923	Belgenland
Khachkhachian	Sandok	8	K	1923	Belgenland
Khaladjian	Elmast	18	K	1920	La Savoie
Khanzadian	Roupene	17	E	1910	Chicago
Khanzatian	Satenik	24	K	1923	France
Khanzatian	Satinik	24	K	1922	Paris
Kilbachian	Hagop	24	E	1913	Oceanic
Kouchonian	Veranouhi	?	K	1921	Adriatic
Krikorian	Alice	22	K	1921	Britannia
Krikorian	Satenig	15	K	1921	Britannia
Krikorian	Siroun	10	K	1921	Britannia
Kurmuzian	Ama	30	K	1922	Vandyck
Maguarian	Khatchadour	20	E	1923	Chicago
Maguarian	Tateos	9	E	1923	Chicago
Maranian	Armenouhi	?	K	1921	Adriatic
Marekian	Arsen	17	E	1920	Leopoldina
Missirian	Maritza	68	K	1921	Olympic
Mougabian	Yanoff	27	E	1910	Oceania
Mouradian	Mourad	18	E	1913	Roma
Naraignian	Nishan	32	E	1911	La Touraine
Nazarian	Agop	24	E	1913	La Savoie
Ohanesian	Manoug	25	E	1911	La Touraine
Piranian	Jerneze	24	K	1920	Leopoldina

Piranian	Rupen	18	E	1904	Panonia
Piranian	Tateos	32	E	1909	La Bretagne
Sarboyossian	Agop	21	E	1909	Princess Irene
Shahbazian	Zakaria	20	E	1913	La Savoie
Siramoussian	Vartan	19	E	1920	La Savoie
Siramoussian	Zarouki	27	K	1920	La Savoie
Tchouldjian	Kharem	25	E	1910	Caroline
Topalian	Kerop	18	E	1913	Roma
Topalian	Anna	18	K	1920	Gothland
Topalian	Haigouhi	36	K	1922	Paris
Toumadjian	Messia	30	E	1919	Belvedere
Tuturjian	Nishan	21	E	1913	California
Vartabedian	Toros	28	E	1912	Kaiser Franz Joseph
Vartabedian	Varsan	19	E	1923	Chicago
Viranian	Rouben	19	E	1920	Gothland
Vizirian	Zano	38	K	1919	Lafayette
Vizirian	Artin	8	E	1919	Lafayette
Vranian	Ohanes	20	E	1911	La Touraine
Zarougian	Vartan	20	E	1920	Le Rochambeau
Zeytounian	Marie	23	K	1924	Olympic

Gürünlü Ermenilerin yıllara göre göç eden Ermeni sayısı aşağıya çıkarılmıştır.

<u>Yıl</u>	<u>Sayı</u>
1904	1
1909	3
1910	6
1911	7
1912	9
1913	19
1914	1
1916	2

1919	3	
1920	26	
1921	19	
1922	3	
1923	7	
<u>1924</u>	<u>1</u>	
Toplam	107	kişidir.

6. YARDIM KURULUŞLARI VE YARDIM EDEN ŞAHISLAR

Ermeni toplumunun Amerika’da genişlemesine yardım eden birçok örgüt ve şahıs bulunmaktadır. Bu yardım olgusu tamamen insani amaçlar doğrultusunda olabileceği gibi insani amaçlar görüntüsünde de olmuştur. Bu durumu istismar etmek için yalanlar söylenmiş, doğrular çarpıtılmış ve Türkler aleyhine kullanılacak her türlü gerçekdışı olay yaratılmıştır. Destek mesajlarının verildiği, para ve yardım malzemesinin toplandığı mitingler düzenlenmiş, gazete ve dergilerde makaleler yayımlanmış ve parlamentolarda oturumlar düzenlenmiştir. “Mağrur millet” ile “mağdur millet” kavramları birbirine karıştırılmıştır. Ancak yardım etme duygusunun tatmin edici sonuçları çoğunlukla bu kavramların gerçek anlamlarının göz ardı edilmesine yol açmıştır.

Göç eden Ermenilere en önemli yardım daha önce ABD’ye göç edenlerden gelmiştir. Amerika’da iş bulan göçmen en kısa zamanda banka havaleleri veya American Express çekleriyle aile ve yakınlarına para göndermeye başlamışlardır. Göçmenler aile ve yakınlarına gönderdikleri mektuplarla ABD, seyahat güzergâhları ve tavsiye edilen seyahat şirketleri hakkında bilgi vermişler ve bir yıl içinde de ücreti ödenmiş biletleri kardeşleri, eşleri veya diğer akrabalarına göndererek ABD’ye gitmelerini sağlamışlardır. Bu yöntem göç etmek isteyen başkalarına da yol göstermiştir. Bu yolla ABD’ye gidenler 1899–1914 yılları arasında giden

göçmenlerin % 25'ini oluşturmaktadır. Diğerleri kendi imkânlarını kullanmışlardır²¹⁰.

Ermenilere ilk yardımı sağlayan kişi, 1854 yılında Osganian ile birlikte yolculuk eden James Gordon Bennett'dir. Osganian'a batıda, geniş arazilerinin bulunduğu Ohio'ya gidip orada bir Ermeni topluluğu oluşturmasını teklif etmiştir²¹¹. Bu planın Osganian'a ait olduğu 1868 yılında "Cincinnati Inquirer" gazetesinde yayımlanmıştır. Osganian, sözde Richmond'da "Yeni Ani" isimli bir koloni kurup, şehrin sokaklarına da Ermeni şehir ve kahramanlarının isimlerini vermeyi planlamıştır²¹².

En erken oluşturulan Ermeni yardım cemiyeti "Armenian Colonial Association (ACA), 1900 yılında New York'ta kurulmuştur. Kurucular; Mihran Karagheusian, M. Dadrean, Gullabi Gulbenkian, Sarkis Minasian, Hovannes Tavshanjian, L. Gosdigian, Sarkis Telfeyan, A. Kitabian, A. Aleon, Papaz Hovagim Hagopian ve Papaz Mashtots Vartabed Papazian. Kuruluş Papaz Hagopian'ı Castle Garden ve Ellis Island'a yeni gelen Ermenilere irtibat kurmakla görevlendirmiştir. 1900 yılındaki yıllık raporuna göre 112 kişi ucuz taşımadan faydalanmış, 99 kişiye iş bulunmuş, 5 kişinin Marsilya'ya dönüşlerine yardım edilmiş, 5 Ermeni çocuğu yetimhaneye yerleştirilmiş, 48 kişiye tıbbi yardım yapılmış, 8 aile ve 15 kişi "Barge Office"den kurtarılmış ve 9 kişinin gümrük yetkilileriyle olan sorunları çözülmüştür. Raporunda işsiz 180 kişiye iş bulunamamasının üzüntüsü ifade edilmektedir. New York'ta Mihran Karagheusian ve Chicago'da Garabed Pushman'ın destekleriyle büyüyen kuruluş Chicago (1911) ve Marsilya (1912)'da ajanlar görevlendirmiştir. 1912 yılı raporuna göre ACA 1521 Ermeni'yi fabrikalar, oteller, hastaneler ve okullarda işe yerleştirmiş, 83 göçmenin Ellis Island'daki sorunları çözülmüş, 35 kişiye yasal destek sağlanmış, 253 kişiye Chicago'da iş bulunmuş, Marsilya'daki şartlar iyileştirilmiş ve 2.000 Dolar yolculukta ihtiyacı olanlara dağıtılmıştır²¹³.

---

²¹⁰ Robert Mirak, *a.g.e.* s. 51.

²¹¹ Oshagan Minassian, *a.g.e.* s. 36.

²¹² Robert Mirak, *a.g.e.* s. 38. Robert Mirak, *a.g.e.* s. 38.

²¹³ *A.g.e.* s. 70–71.

Los Angeles Glendale'nin haftalık gazetesi The California Courier'e göre; "Armenian Evangelical Social Service" göçmenlere iş bulmak ve Amerikan hayatına uyum sağlama konularında yardım etmiştir²¹⁴.

Mary Louise Graffam, 1901 yılında 30 yaşındayken ABCFM'nin Sivas'taki Yakın Doğu misyonunda kadınların eğitimi amacıyla görevlendirilmiştir. 1903 yılında tifoya yakalanmış ve tedavi için İsviçre'ye gitmiştir. 1909 yılında Amerika'ya dönerek Türkiye'deki açlık üzerine konferanslar vermiş ve Ellis Adasına yeni gelen Ermeni göçmenlere yardım etmiştir²¹⁵.

"Women's Christian Temperance Union (WCTU)"²¹⁶ örgütü, Ermenilerin göç etmeleri ve Amerika'ya uyum sağlamalarına yardımcı olmuştur²¹⁷. Worcester'e gelen bekâr Ermeni erkeklerini kalacak yer buluncaya kadar misafir eden şehir merkezindeki YMCA ile fabrikalara yakın bir yerde bulunan YWCA onların sosyal hayata uyum sağlamalarına da katkıda bulunmuştur²¹⁸. 1896 yılında Marsilya'da Ermeni göçmenlerine yardım edenler içinde Lady Henry Somerset ve American Women Temperance Union Başkanı Emma Willard bulunmaktadır. Amerika'ya ulaşan göçmenlere Hagop Bogigian, Moses Gulesian, Moorfield Storey, WCTU Massachusetts Eyalet Yöneticisi Susan B. Fessenden, Emma Willard, Alice Stone Blackwell yardım etmiştir. Göçmenler için 65.000 Dolar yardım toplanmıştır²¹⁹. İstanbul'a giden ilk misyoner olan ve Worcester'in Tempelton köyünde doğan William Goodell'in Ermenilerin Worcester'e göç etmesinde etkili olması.

---

²¹⁴ Leonard Pitt, Dale Pitt, *Los Angeles A to Z: An Encyclopedia of The City and County*, University of California Pres, Los Angeles, 2000, s. 26; Ermeniler maddesi.

²¹⁵ Susan Billington Harper, "Mary Louise Graffam: Witness to Genocide", *America and The Armenian Genocide of 1915*, Cambridge University Pres, Cambridge, UK, 2003, s. 215 – 239; Graffam Birinci Dünya Savaşı esnasında Türk ordu hastanelerinde görev yapmış ve hastalanarak ölmüştür.

²¹⁶ Dernek, 1874 yılında aile ve toplumlarında alkol problemi olan Ohio ve New York'lu kadınlar tarafından Cleveland'da kurulmuştur. Daha sonra en büyük kadın örgütü haline dönüşmüştür. Washington'da lobi faaliyetlerinde bulunmuştur. 1945 yılında Birleşmiş Milletler tarafından Sivil Toplum Örgütü olarak kabul edilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. <http://www.wctu.org/>

²¹⁷ Anthony P. Mezoian, "A Brief History of Portland's Armenian Settlement", <http://www.armeniansofmaine.org/history.htm>

²¹⁸ Pamela E. Apkarian-Russell, *a.g.e.*, s.91–92.

²¹⁹ Robert Mirak, *a.g.e.* s. 69–70.

Muhtemeldir. Ayrıca Harput'taki Ermeni papazı Assadour Antreassian Ermenileri Worcester'e göç etmeye teşvik etmiştir.²²⁰

Frances E. Willard, 12 Aralık 1896 tarihinde Amerikan kamuoyuna Ermeni yetimlerine yardım için bir mektup yayımlamıştır. Mektupta her Hristiyan anne ve kız kardeşten aylık bir dolar yardım istemiş ve paranın toplanacağı merkez olarak "Brown Bros. & Co. Şirketi"²²¹ ve Rev. F. D. Greene'i göstermiştir²²².

Sanayiciler John D. Rockefeller, Spencer Trask ve Jacob Schiff'in başkanlığındaki "National Armenian Relief Committee" Ermeniler için binlerce dolar harcamışlardır. Yardımı ulaştırması için de Clara Barton'u görevlendirmişlerdir²²³. Amerikan Kızılhaçı Başkanı Clara Barton, 1895-96 yıllarında American Board tarafından Ermenilere yardım etmesi için davet edilmiş ve yaptığı çalışmalar Amerika'daki Osmanlı yetkilileri tarafından zararlı bulunmuştur²²⁴.

New York'taki Ermeni Yardım Derneği, 1896 yılında Anadolu Ermenilerinin Amerika'ya göç etmelerine yardım etmek için bir milyon dolar toplayacağını açıklamış ancak Ermeni taraftarı olan "New York Times" gazetesini bile buna inandıramamıştır²²⁵. "Armenian General Benevolent Union (AGBU)"un Worcester şubesi 1909 yılında Anadolu'daki Ermenilere maddi yardımda bulunmuştur²²⁶. "The Armenian Benevolent Union" ve "The Armenian Colonial Association" yeni gelenlerin iskânını sağlamış ve onlara iş bulmalarında yardımcı olmuştur²²⁷. "The

---

²²⁰ Margaret B. DiCanio, *Memory Fragments from Armenian Genocide: A Mosaic of a Shared Heritage*, Üniverse Inc., Lincoln, 2002, s. 84.

²²¹ Brown Bros. & Co. Şirketi Philadelphia, Pennsylvania da tüccar bankası olarak George ve John Brown kardeşler tarafından kurulmuştur. 1825 yılında New York'ta ve 1845 yılında Boston'da şubeleri açılmıştır. 1931 yılında Harriman Brothers Company ile birleşerek Brown Brothers Harriman & Co. olarak adını değiştirdi; http://en.wikipedia.org/wiki/Brown_Bros._&_co.

²²² Pamela E. Apkarian-Russell, *The Images of America: Armenians of Worcester*, Arcadia Publishing, Charleston, Great Britain, 2000, s.40; mektupta oldukça etkili bir dille her şeyden yoksun zavallı Ermenilere yardım talebi vardır.

²²³ Jason Sohigian, Balakian 'Resurrects' The Burning Tigris at Clark University, *the Armenian Weekly*, Kasım/Aralık 2003.

²²⁴ Merrill D. Peterson, *Starving Armenians: America and the Armenian Genocide, 1915-1930 and After*, University of Virginia Pres, Virginia, 2004, s. 25-26.

²²⁵ BOA. *HR. SYS.* Dos. 74, No. 28; Daha sonra Ermenilere 30 milyon dolarlık yardım kampanyası açılmıştır. Pamela E. Apkarian-Russell, *a.g.e.* s.11-15.

²²⁶ Margaret B. DiCanio, *a.g.e.* s. 86.

²²⁷ <http://www.encyclopedia.chicagohistory.org/pages/69.html>.

Armenian Colonial Association” Mihran Karagoezian ve Garabed T. Poushmanian’ın içlerinde bulunduğu zengin Ermeniler tarafından kurulmuştur. Örgütün ana hedefleri şunlardır.

a. Yoksulluk içinde ve yardıma muhtaç Ermeni göçmenlere yardım etmek.

b. Amerika’daki ermeni göçmenlerinin zihni ve ahlaki açıdan yükseltmeye çalışmak²²⁸.

Chicago ve New York Ermeni Yardım Cemiyeti misyonerleri, özellikle Misyoner Barton’u kullanarak göçe yardım etmeye çalışmıştır²²⁹. Misyonerler Ermenilerin Amerika’ya göç etmelerini kolaylaştırmışlardır²³⁰. Rev. Albert Hitchcock, Ermenileri yeni bir hayat ve özgürlük arayan hacılar olarak görmüş ve 14 Temmuz 1901 tarihinde Ermenileri doğunun ‘yankee’leri olarak isimlendirmiştir²³¹.

Yine misyonerlerin bağlantı kurduğu²³² Amerika’daki Ermeni taraftarı bazı Demiryolu Şirketleri de Ermenilerin Amerika’ya göç etmelerini desteklemiştir²³³.

Mormonlar 1898 yılında 101 kişiye ulaşmışlar, 1900 yılında 5 misyon oluşturmuşlardır. 1905 yılında da Mormon kitabını Türkçeye çevirmişlerdir. Ermenilere para yardımı yapmışlar ve Ermenilerin göç etmeleri için Moapa (Nevada)’da 485 hektar arazi satın almışlardır²³⁴.

“American Bible House”un İstanbul’daki görevlisi William Peet, Ermenilerin İstanbul’dan Amerika’ya gitmelerine yardım etmiştir²³⁵.

Faneuil Hall’da 1890 yılında Julia Ward Howe’un liderliğindeki “The United Friends of Armenia” örgütü yiyecek, kıyafet ve tıbbi malzeme almak için bir yardım kampanyası düzenlemiştir. Diğer etkili kişiler olan Isabel Barrows, Alice Stone Blackwell, William Lloyd Garrison Jr., Charlotte Perkins Gilman, Stephen Crane;

---

²²⁸ Oshagan Minassian, *a.g.e.* s. 49.

²²⁹ BOA. *HR. SYS.* Dos. 74, No. 28; Dos. 2859, No. 52.

²³⁰ Justin McCarthy, *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, Oxford University Press, New York, 2001, s. 69.

²³¹ *A.g.e.* s. 47: yankee Amerikalı demektir.

²³² J. Rendel Harris , B. Helen Harris. *a.g.e.* s. 19.

²³³ BOA. *Y. A. RES.* Dos. 80, No. 37, Lef 1.

²³⁴ Thomas G. Alexander, *Mormonism in Transition: A History of the Latter-Day Saints, 1890–1930*, University of Illinois Press, U.S. 1996, s. 231.

²³⁵ Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.* s. 15.

daha sonra Theodore Roosevelt, Ezra Pound, H.L. Mencken ve William Jennings Bryan Ermeniler hakkında destekleyici konuşmalar yapmışlardır²³⁶.

---

²³⁶ Jason Sohigian, Balakian 'Resurrects' The Burning Tigris at Clark University, *the Armenian Weekly*, Kasım/Aralık 2003; *the Armenian Weekly*, Haziran/Temmuz 2001.

III. AMERİKA'DAKİ ERMENİLER

A. ERMENİLERİN AMERİKA'YA YERLEŞMESİ

1. ERMENİLERİN AMERİKA'DA YERLEŞTİKLERİ ŞEHİRLER

Ermeni göçmenlerin yerleştikleri tarihi merkezler; Worcester, New York, Boston, Watertown, Philadelphia, Detroit, Chicago, Fresno, San Francisco, Los Angeles, Hollywood, Glendale ve Pasadena'dır¹.

Amerika'ya gelen bilinen ilk Ermeni "Martin the Armenian", 1618 yılında tütün ticareti için Virginia'ya gelmiştir. İranlı "George the Armenian" ise aynı yere 1650 yılında ipekböceği yetiştirmek için gelmiştir. 19. yüzyıl ortalarında ise ancak birkaç kişi gelmiştir². Sonraki Ermeni göçü ise Protestan misyonerlerinin eğitim maksadıyla New England'a gönderdiği öğrencilerdir³. Bilinen ilk öğrenci 1834 yılında gelen Khachatur Osganian'dır⁴. 1848 yılında Amerika'ya gelen Christopher Der Seropian, Yale Üniversitesinden mezun olmuş ve daha sonra Dolar üzerinde kullanılan yeşil mürekkebi bulmuştur⁵.

İlk gelenlerden bazıları oldukça ilginçtir. "Lucky Rupe" Minassian 1867 yılında ABD'ye gelip Kızılderili kabileleri arasında yaşamış, Mormonlardan çiftçiliği öğrenmiş, Idaho'da altın ve gümüş aramış ve sığır çobanlığı (Cowboy) yapmıştır⁶.

---

¹ Bugün yaklaşık olarak Amerika'da 800,000 ile 1.000.000, Güney Amerika (Arjantin, Brezilya, Uruguay, Venezuela)'da 100,000 ve Kanada'da 50,000 Ermeni'nin yaşadığı iddia edilmektedir. Dickran Kouymjian, *a.g.m.*

² 1800 yılından önce Amerika'ya giden Ermenilerle ilgili bilgi Vartan Malcolm isimli bir İngiliz avukatın 1919 yılında yazdığı bir kitaptan alınmıştır. Robert Mirak, *a.g.e.* s. 35–36; David M. Reimers, *Other Immigrants: The Global Origins of the American People*, New York University Press, New York, 2005, s. 39; Arpena S. Mesrobian, *Like One Family: The Armenians of Syracuse*, Gomidas Institute, U.S. 2000, s. 3; Vahan M. Kurkjian, *a.g.e.*, s.473 – 474; Dennis Papazian, "Armenians in America" *Het Christeljik Oosten* 52, No. 3–4, 2000, s. 311–347.

³ Dickran Kouymjian, "Armenians in the United States", (Les Armeniens aux Etats-Unis), *Armenie: 3000 ans d'histoire of Les Dossiers d'Archéologie*, Paris, no. 177, December 1992, s. 136–138.

⁴ Robert Mirak, *a.g.e.* s. 35–36; Dennis Papazian, *a.g.m.*

⁵ Robert Mirak, *a.g.e.* s. 38.

⁶ *A.g.e.* s. 39.

Ermeni göçmenleri Amerika'nın her tarafına yayılmıştır. Çoğunlukla New York, Massachusetts, Rhode Island, Illinois, California, Michigan, Pennsylvania, New Jersey, Connecticut, Wisconsin eyaletlerinde yerleştiler. Öncelikle, 1834 yılında ailelerini anavatanlarında bırakan genç bekârlar ve erkekler, çoğunlukla eğitim için New York'a ve çalışmak için Worcester'e geldiler. Eş ve çocukların da geldiği 1880'lerde Ermeniler çoğunlukla Amerika'nın kuzeydoğu, kuzey, merkez, merkez batı ve batı (özellikle tarım bölgesi olan California) bölgelerine yerleştiler. Zamanla mal mülk sahibi olarak hayat şartlarını ve ekonomik durumlarını geliştirdiler⁷.

Bazı Ermeniler, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında para kazanıp memleketlerine geri dönmek için gelmiştir. Bu dönemde Amerika'ya gelenlerin çok azı geriye dönmüştür⁸.

1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra ülkenin düştüğü ekonomik kriz nedeniyle zanaatkâr ve tüccar Ermeniler ülkeden göç ettiler. Amerikan iç savaşı (Civil War)(1861-65) sonrası ekonomik, sosyal ve politik gelişmeler Ermenileri Amerika'ya göçe cesaretlendirmiştir. 1870'lerin başında da mevcutları yaklaşık 70'e ulaşmıştır.

1880'lerde Amerikan misyonierlerinin faaliyetleri (kilise kurma, okul ve kolej açma ve diğer) gelişip yayılınca Ermenilerin göçü başlıca Harput'tan (%40) olmak üzere her şehirden, genellikle bekârlar (%95) olmak üzere artmıştır. Zenginler ise bu sırada Avrupa'ya göç etmişlerdir.

1904 yılında Amerika, Rus Ermenileri için de cazip hale gelmiş ve Mushegian ailesinin öncülüğünde Kars'tan göç başlamıştır. Göç eden Rus Ermenileri Osmanlı Ermenileri kadar çok değildi. Rusya'dan büyük miktarda göç 1917 yılından sonra başladı. 1899-1924 yılları arasında Rusya'dan Amerika'ya yaklaşık 3.500 Ermeni göç etti. 1908 yılında Meşrutiyetin ilanı göçü yavaşlattı, ancak durdurmadı⁹.

---

⁷ The History of the Armenian Community, *a.g.m.*

⁸ Vahan M. Kurkjian, *a.g.e.*

⁹ Knarik Avakian, The History of the Armenian Community of the United States of America (From the Beginning to 1924), <http://www.geocities.com/lira777/summaryE.html>.

a. ERMENİLERİN AMERİKA'SI: WORCESTER

15 Ocak 1888 tarihinde Harput'lu Setrak ve Misak Soghigian Filadelfia'ya geldiğinde, onlara yardım etmek isteyen kilim tüccarı Mardiros Nahigian, nereye gitmek istediklerini sormuştur. Nahigian, "Amerika'ya gideceğiz" cevabını aldığı anda zaten Amerika'da olduklarını söylemesi üzerine "O zaman biz Amerika'da kalmak istemiyoruz, biz Ooster (Worcester)'e gitmek istiyoruz." cevabını almıştır¹⁰. Ermenilerin Amerika'daki kökleri Worcester'de atılmış ve oradan diğer bölgelere yayılmıştır. Bundan dolayı Worcester, Ermeniler için önemlidir¹¹. Hagop Martin Deranian, Worcester Ermeni toplumunun Amerika'daki Ermenilerin "ana toplumu" olduğunu ve Ermenilerin Worcester'e gelinceye kadar Amerika'ya geldiklerini anlamadıklarını ifade etmektedir. Harput'ta görevli misyoner ve Hüseyinik Ermeni Evanjelik Kilisesi Pastor'u Assadour Antreassian da Ermenileri Worcester'e gitmeye teşvik etmiştir¹².

Worcester'e Harput'tan gelen ilk Ermeni, Misyoner George Knapp'ın evine hizmetkâr olarak 1867 yılında gelen Garo'dur. Garo daha sonra fabrikalarda daha iyi kazanç olduğunu fark etmiş ve memleketinde bir haftada kazandığı 75 cent günlük ücretle tel fabrikasında çalışmaya başlamıştır. Garo'nun Harput'taki akraba ve arkadaşlarına yazdığı mektuplar Ermenilerin Worcester'e göç etmesine neden olmuştur¹³.

Worcester'e gelen bekâr Ermeni erkekleri, kalacak yer buluncaya kadar YMCA binası ile şehir merkezinde olup fabrikalara yakın bir yerde bulunan YWCA binasında kalmıştır. Buradaki yaşantıları onların sosyal hayata uyum sağlamalarına katkıda bulunmuştur¹⁴.

---

¹⁰ S. Hagopian, *a.g.m.*

¹¹ Pamela E. Apkarian-Russell, *a.g.e.*, s.47.

¹² Margaret B. DiCanio, *a.g.e.* s. 84.

¹³ Robert Mirak, *a.g.e.* s. 41.

¹⁴ Pamela E. Apkarian-Russell, *a.g.e.*, s.91–92.

Worcester’de 1887 yılında tamamı erkek olmak üzere 250 Ermeni yaşıyordu¹⁵. Göç eden Ermenilerin ilk kurdukları müessese kilise olmuştur¹⁶. Ermenilerin Amerika’daki ilk ruhani lideri olan Hovsep Vartabed Sarajian, 1889 yılında Worcester’de bir otelde ekmek ve şarap ayinini (Divine Liturgy) yönetmiştir. Bu tanınmış kilise adamı 1849 yılında İstanbul’da doğmuştur. Kudüs’te eğitimini tamamlayarak papaz olmuş ve Van’daki Surp Arakelots manastırında görevlendirilmiştir. Daha sonra Patrik tarafından Amerika’ya gönderilmiş ve Holly Savior (Surp Prgiç) cemaatini oluşturmuştur. Sarajian, Ocak 1891 tarihinde kiliseyi kutsamıştır. Sarajian Ermeni devrimci hareketine sempati duymayan açıksözlü birisi olarak bilinmektedir. Amerika’dan ayrılarak 1893 yılında İstanbul’a dönmüştür. Daha sonra Amerika’da kiliseler arası meydana gelen karışıklık üzerine Patrik, Sarajian’ı Kuzey Amerika Piskoposu olarak görevlendirip Worcester’e göndermiştir. 1899 yılı sonunda Amerika’ya ulaşan Sarajian Haziran 1901 tarihinde ilk piskoposluk meclisini toplamıştır¹⁷.

New York Başşehbenderi, 1890 yılında Harput’lu Serkis Bogosyan, Simon Yağdıkoğlu ve Serop oğlu Bogos’un memleketlerine dönmek için pasaport almak için geldiklerinde Worcester’deki bazı dostlarından Marsilya’ya ulaşınca 12 Osmanlı Lirası verdiklerinde kendilerine yardım edebileceğini ve Osmanlı Ülkesine girmesi yasak olan gazeteleri Harput’a götürmeleri hakkında mektup aldıklarını ihbar etmişlerdir. Ayrıca “Panatlıyan” adında bir Ermeni’nin Worcester’de bir kilise kurmak için teşebbüste bulunduğunu da haber vermiştir. Ancak Washington Sefiri, bahsedilen kişinin adının “Tophaneliyan” olduğunu Hariciye Nezaretine bildirmiştir¹⁸.

New York Baş şehbenderliği, Ağustos 1890 tarihinde Worcester’de “Vatanperver” adıyla bir örgütün bazı Ermenilere imzasız mektup göndererek 25–50 Dolar para istediği, vermeyenleri Osmanlı Devleti gözünde asi duruma düşürmek için Anadolu’daki evlerine “Armenia” gazetesini adlarına göndermekle tehdit

---

¹⁵ Pamela E. Apkarian-Russell, *a.g.e.*, s.96.

¹⁶ Margaret B. DiCiano, *a.g.e.* 2002, s. 2.

¹⁷ George Byron Kooshian, Jr., *the Armenian Immigrant Community of California: 1880–1935*, yayımlanmamış doktora tezi, University Of California Los Angeles, 2002, s. 88–89.

¹⁸ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2823, No. 15.

ettikleri ihbarını aldığını bildirmiştir. Worcester'de 500 kadar Ermeni vardır ve her hafta 20 kadar göçmenin gelip çeşitli şehirlere dağılmaktadır. Ermeniler ihbarlar yüzünden istedikleri halde memleketlerine dönmekten korkmaktadırlar. Ayrıca New York Baş şebenderliği tarafından Worcester'de bir şebenderlik kurulması teklif edilmektedir¹⁹.

Mavroyeni Bey, 6 Şubat 1891 tarihinde Worcester'de ikamet eden bir Ermeni'den bir ihbar mektubu aldığını, Amerika'ya göç eden Ermenilere İstanbul'da Tasmajaran ve oğlu ile Harput yakınlarındaki Hüseyinlikli Gaspar Nahigian'ın yardımcı olduğunu bildirmektedir²⁰.

Washington Sefiri Mavroyeni Bey'in 4 Şubat 1892 tarihinde Hariciye Nezaretine gönderdiği rapor: Massachusetts eyaletine bağlı Boston şehrinde demiryoluyla bir saat uzaklıktaki Worcester kasabası bir endüstri şehridir. İşçi olarak çalışan çok sayıda Ermeni'nin yanı sıra bir miktar Müslüman işçi de şehirde yaşamaktadır. Sayılarının çokluğundan İstanbul Ermeni Patriği, şehre Varadjian isimli papazı görevlendirmiştir. Ermenilerin sayısı giderek artmaktadır. Worcester'e bir Osmanlı memurunun görevlendirilebilecek ve aylık 500 dolar yeterli olacaktır.

15 Mart 1892 tarihinde Mavroyeni Bey, Worcester'deki Ermeni gruplaşmasından bahsetmektedir. Nahigian isminde bir şahıs Amerikan Kongre Üyesi Walker'e başvurarak bir referans mektubu ile vize başvurusunu sekreteri vasıtasıyla sefire ulaştırmıştır. Nahigian övülmekte ve Worcester şehrinde hakkındaki kötü söylentilerin düşmanı Tophanelian tarafından çıkarıldığından bahsedilmektedir. Worcester'de iki karşıt Ermeni grubu olduğu, Nahigian'ın mensubu olduğu grubun devlet yanlısı ve Tophanelian grubunun dini bir grup olup Gregoryen Ermenilerden oluştuğu öğrenilmiştir. Mavroyeni Bey iki grubu da tanımadığını ve bu kişilerden hiçbirisiyle görüşmediğini belirtmektedir. Ayrıca

---

¹⁹ BOA. *Y. A. HUS.* Dos. 238, No. 53; *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 8, Belge No. 133, 137.

²⁰ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2735, No. 29; *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 9, Belge No. 121; Cilt 10, Belge No. 57; Bazı Müslümanların da din değiştirerek misyoner mektuplarıyla ABD'ye gittiklerini bildirmiştir.

Mavroyeni Bey, Nahigian hakkında yeterli bilgi alamadığından dolayı Nahigian'a vize vermediğini bildirmektedir²¹.

Göçmen topluluğunun ulusal uyanışı Mkrtich Portakalian'ın Amerika'yı ziyaretiyle başlamıştır. Portakalian'ın, 3 Ekim 1888 tarihinde Worcester Amerikan Protestan Kilisesinde bir konuşma yapması planlanmıştır. Muhafazakâr bir vaiz olan Asadour Antreasian'ın Portakalian'ın kilisede konuşma yapmasına karşı çıkması üzerine kilise papazı konuşmayı iptal ettirmiştir. Portakalian konuşmasını başka bir yerde yaparak dinleyicilerin dikkatini başkalarının insafına muhtaç olmamak için kendi kurum ve tesislerinin kurulmasına ihtiyaç olduğuna çekmiştir. Düşüncesi hemen uygulamaya konularak "Armenian Academy (Kachar Haykakan)" kurulmuş ve 16 Ekim tarihinde Mikael Tophanelian Akademiye başkan seçilmiştir. Daha sonra Antreasian ile düşman olmuşlar ve O da kendi protestan organizasyonunu kurmuştur. Dinin toleranssızlığı her iki grubu da zor duruma düşürmüş ve toplulukta anlaşmazlıklar artmıştır. Sonunda Antreasian, Washington Sefaretine Ermeni Akademisi'nin devrimci faaliyetler içinde olduğunu ve Osmanlı Padişahı karşıtı propaganda yaptığını iddia ettiği bir dilekçe vermiştir²². Tophanelian Washington'a gidip Sefirle konuşarak durumu düzeltmeye çalışmıştır. Aynı zamanda 3 Kasım tarihinde Patriğe bir mektup yazarak Sefaret ile arasında aracılık etmesini talep etmiştir. Patrik 13 Kasım tarihinde Amerikan Ermeni cemaatinde kendisine bağlı papaz bulunmadığı için temsil edemeyeceği cevabını vermiştir. Bunun üzerine Ermeni Akademisi Patrikten sadece Worcester Ermenileri için olmamak üzere bütün Ermenileri temsil edecek bir görevlinin gönderilmesini talep etmiş ve Patrik Hovsep Sarajian'ı göndermiştir. Protestan Ermeniler ile 13 Şubat 1886 tarihinde New York'da kurulan ve milliyetçi fikirleri yaymaya çalışan Ermeni Birliği örgütü buna karşı çıkmışlardır²³. 21 Mart 1894 tarihinde "Worcester Daily Spy" gazetesi Hınçak lideri Nişan Karabetyan ile bir röportaj yayınlarak propagandaya yardım etmiştir²⁴.

---

²¹ BOA. *HR. SYS.* Dos. 69, No. 13.

²² Söz konusu dilekçe ile ilgili BOA'da bir bilgiye ulaşılamamıştır.

²³ George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 128–130.

²⁴ Haluk Selvi, "Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeni Faaliyetler (1892–1896)", *Ermeni Araştırmaları: 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, III. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yay. Ankara, 2003, s. 27–37.

Harput’lu bazı Müslümanların New York’a gelerek Worcester, Providence ve diğer şehirlere dağıldığı anlaşılmıştır. Boston Şehbenderi Baltacı Efendi’nin bildirdiğine göre bu Müslümanların 1893 tarihindeki miktarı 60–70 civarında olup bazıları da işsizdir. Şehbender, Ermenilerle Müslümanlar arasında bazı anlaşmazlıklar bulunduğunu, çare bulunmazsa sorun çıkacağını ve Worcester’de bulunan “Ferhat” isimli kişinin bir arbede çıkarmasının beklendiğini bildirmiştir²⁵. Washington Sefareti, Hariciye Nezaretine, Ermenilerin Müslümanlara kötü davrandıklarını ve Müslümanların muhitlerinden memnun olmadıklarını bildirmiş ve ABD’ye göç etmelerinin önlenmesini istemiştir²⁶. Washington Sefaretinin 28 Mayıs 1894 tarihinde bildirdiğine göre; Worcester fabrikalarında çalışan Müslümanlar Ermeni tahrikçilerinden şikâyet etmektedirler. Amerika’da bulunan Ermenilerin Müslümanlarla ilgili her konuda aleyhte bulunmayı alışkanlık haline getirdiklerini bildirmişler ve sefir de bu durumu teyit etmiştir. Ermeni örgütü için para topladığını ancak toplanan miktarın abartıldığını bildirmektedir. Ermenilerin Osmanlı sularına gönderilmek üzere Amerikan Hükümetine iki zırhlı satın aldıkları dedikodusu vardır²⁷. Harput’lu Nahigian’ın Müslümanları da Osmanlı Devleti aleyhine faaliyette bulunmak için teşvik ettiği Hariciye Nezaretine bildirilmiştir²⁸.

9 Nisan 1893 tarihinde tespit edilen ilk Müslüman-Ermeni kavgası gazetede yayınlandı. Worcester’in Dungarvan bölgesinde Paskalya nedeniyle Katolik Ermeniler, Müslümanlar ve Yunan asıllıları kutlama için davet etti. Hristiyanlardan birinin masa örtüsüne haç işareti çizmesiyle başlayan tartışma silahlı bıçaklı bir çatışmaya döndü. Görgü tanıklarının anlattığına göre kan oluk gibi aktı. On bir kişi kavga nedeniyle tutuklandı²⁹. Mavroyeni Bey, 15 Mayıs 1893 tarihinde Worcester polis tutanaklarını Hariciye Nezaretine göndermiştir. Raporlar Ermenilerden de Türk diye bahsetmektedir. 1 Nisan 1893 tarihinde Bloomingdale Caddesinde bir grup Türkün toplandığını ve polislerin olay yerine gelerek kalabalığı dağıtmaya çalışırken arbede yaşandığı ve yaralananlar olduğu rapor edilmiştir. Tutuklananların isimleri

---

²⁵ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2851, No. 14; 8 Mart 1893 tarihli bir yazıda da ermeni göçmenlerin Müslüman göçmenlere kötü davrandığı bildirilmiştir. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 11, Belge No. 154.

²⁶ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 16, Belge No. 10.

²⁷ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2853, No. 3.

²⁸ BOA. *MV.* Dos. 82, No. 86.

²⁹ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2735, No. 43.

şunlardır; George Visara, Akel Haddad, İsak Bisara, George Mekeol, Selim Martin ve V(?). Abdno³⁰. Tutuklananlar aslen Türk olmamalarına rağmen resmi tutanaklara Osmanlı vatandaşlığının Amerika’da algılandığı şekliyle, Türk olarak kaydedilmiştir.

1893 tarihinde rahip Çitciyan’ın devlet aleyhinde faaliyette bulunduğu tespit edilerek kim olduğu, ne zaman Worcester’e gittiği ve ne ile meşgul olduğu New York Şehbenderinden araştırması istenmiştir³¹.

1895 yılından itibaren Osmanlı Devleti, özellikle Ermeniler için önemli bir yerleşim merkezi olan Worcester’i izlemiştir. Rahip Derunyan ve Tophaneliyan başta olmak üzere Worcester’deki Ermeni liderleri Osmanlı Sefaretinin dikkatle takip ettiği, en çok önem verdiği kişiler olmuştur³².

Worcester’de yaşayan Ermenilerin yaptıkları miting ve toplantılarda söyledikleri “Sason Feryadı” isimli Ermenice şarkı 1895 yılında Washington

---

³⁰ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2735, No. 44.

³¹ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2735, No. 40; Mehmet Şükrü Efendi isminde bir Türk, Eleşkirt’te Gegham isimli bir Ermeniyeye Türkçe öğretmiş ve kendisi de Ermenice öğrenmiştir. Ermeni okullarında Türkçe öğretmenliği yaparken Çevirme köyünde sağlığı pekiyi olmayan Harput Amerikan Koleji öğrencisi Karekin Çitjian ile karşılaşmıştır. İki iyi arkadaş olmuşlar ve bir gün Çitjian ile aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir.

- Daha fazla Müslüman kalmak istemiyorsan kendine bütün Hıristiyanlar gibi ikinci bir isim almalısın

- O zaman Abrahamian olarak çağırılmak isterim. Çünkü ben İbrahim’in oğluyum.

- Hayır, sen beden olarak İbrahim’in oğlusun, ruh olarak İncil’in oğlusun. Bundan dolayı Aveteranian (İncil’in oğlu) olarak çağırılacaksınız.

Aveteranian (Mehmet Şükrü Efendi) Rusya, İsveç, Çin, Almanya ve Bulgaristan’da misyoner olarak çalıştı. 1918 yılında German Orient Mission’dan ayrılarak Richard Shafer ile Potsdam’da Dr. Lepsius’un misyonuna katıldı ve 1919 yılında öldü.

Karekin Çitjian, Harput’ta eğitimini tamamladıktan sonra vaiz olarak bir köye gönderildi. Orada bulunduğu zaman içinde politikaya merak sardı ve Türklerden nefret etmeye başladı. Karısı ve çocuklarını geride bırakarak Amerika’ya kaçtı. Amerika’da Armenian Evangelical kilisesinde vaizliğe başladı. Ermenileri bir arada tutmak için “Voice from the Homeland” adıyla bir dergi çıkarmaya başladı. Amerika’da 20 yıl çalıştıktan sonra Londra’da devrimci Ermeni komitesi toplantısına katıldı. Liberal bir Ermeni toplumunun oyunlarla, düzenbazlıkla ve yanlışlıklarla başarılacağını sadece barışçıl olarak başarılacağını savundu. Çoğunluğun desteğini alarak Dünyada Ermenilerin yaşadığı ülkelere giderek oralardaki Erenilere anlatmasına karar verildi. Bir devrimci Ermeni gazeteci onu insanlık düşmanlığı ile suçladı. İlk olarak Avrupa gezisine çıktı. Bulgaristan’a gitti. Şumnu da Aveteranian ile görüştü. Aveteranian kendisine tehlikede olduğunu, politik partilerle mücadeleyi bırakmasını ve vaiz olarak insanlara hizmet etmesini tavsiye etti. Çitjian, Tiflis’te vereceği konferanstan sonra işine döneceğini söylemiş ancak Odesa’da Ermeni devrimcileri tarafından öldürülmüştür. John Aveteranian, Richard Shafer, John Richard, *A Muslim Who Became a Christian*, Autors Online Ltd. Hartford, England, 2002, s. 43–46.

³² BOA. *HR. SYS.* Dos. 2739, No. 22.

Sefaretince Fransızcaya çevrilerek Hariciye Nezaretine gönderilmiştir. Tercüme bürosunun Osmanlıcaya çevirdiği şarkı şöyledir:

“Sason Feryadı

Ağla ey bedbaht Sason kazâsı ağla. Sana “ne için ağlıyorsun” diyecek kimse yoktur. Tali-i na-sazın ağlamaktır. Senin hal-i yeis-i alüd yine teselli bahş olacak ferd-i aferide mefkuddur.

Ey garik-i hüzn ve keder Sason toprağı heyhat senin gözlerinden efşandır. Ben senin ah u iniltini işitiyorum. Nale ü feryadın beni dilhun ediyor.

Pir-ü masume izhar-ı rahm ve şefkat olunmayarak biçare yavrularım hak-i pak-i vatan üzerinde bilarahm helak edildiler.

Validesinin aguş-u şefkatinde izhar-ı şebaşetle tebessümnişar olan bir tıfl-ı masumun tebessümüne düşman kalbini mukabele etti.

Ötede beride (.....) olan vatan (....) sadaları vasıl-ı zaman dehşet olunca hedef-i tiğ-i düşman oldu.

Zalimler genç kızları bir mahalle cem ile tebdil-i din etmelerini teklif verdi. Muvafakat görmeyince bikirlerini izale ediyorlar.

O biçareler biz Hristiyan geldik, Hristiyan kalacağız. Toprak üzerinde sürünen bu vücutlardan başka bir şeyimiz yoktur. Bizi katl ediniz demekle iktifa ediyorlar.

Biçare kızlar ve daha sair birçok kesân suret-i barahmanede itlaf olunuyor.

Elli Ermeni bir mahalde toprağa yatırılarak üzerlerine çalı çırpı yığılmış ve ateşe verilerek ve diri diri ihrak olunmuştur.

Biraz sonra sağ olarak meydana çıkan bir Ermeniye vay daha sağ Ermeni kalmış denilerek parça parça edilmiştir.

Yalnız köy çobanıyla bir rahip(.....) namında biri masum ve itaatkar ad olunarak tüme-i şimşir olunmadan korunmuştur.

Caniler kimseye merhamet etmiyorlar. Bir rahibin boynuna zincir geçirerek bir dağdan diğerine sürükledikten sonra kesmiştir.

Memalik-i Şahanede katl ve şenayi icra olunmakta orada Ermeni ecdadıyla memlü kanlı bir nehir cereyan etmektedir.

Osmanlı askeri, Ermeni itlaf eder ise bunu makam-ı iftiharda beyan eylemekte diğeri yüz kişi katl eylediğini söylemektedir.

Ey cemiyet-i beşeriye Ermenilerin duçar buldukları sefalet ve mezelleti görmüyor musunuz? Ne zamana kadar gayri müteessir kalacaksınız? Kulaklarınız sağır mıdır, işitmiyor musunuz? Bu nida ve niyaz hep Ermenilerindir.

Ey Cenab-ı Hak, ümidim yalnız sendedir. Sen adilsin. Ahkam-ı ilahiyyen (.....) Sen müntekimsin. Elbette Ermenilerin düşmanlarını görür ve intikam alırsın³³.”

Anlaşılan Ermeniler kendi milletine de asılsız iddialarla ilgili olarak propaganda faaliyetlerini başarıyla yürütmüşlerdir. Bu toplantılara katılan yabancıların da etki altında kalmamaları mümkün görülmemektedir. Ermeniler masum millet rolünü başarıyla oynamışlardır. Bu propaganda sadece Worcester’de kalmamış Ermenilerin bulunduğu her yere yayılmıştır.

Washington Sefiri Mavroyeni Bey, 27 Aralık 1892 tarihinde Hariciye Nazırı Sait Paşa’ya gönderdiği yazıda Ermenilerin en büyük toplantılarından birinin Worcester Lorell St.deki Ermeni Kilisesinde G. Giragos’un başkanlığında toplandığını ve amacın Nisan ayında Worcester’de Amerika’daki Ermenilerin kongresinin yapılması kararının verildiğini bildirmiştir. Toplanacak kongrenin amacı, Amerika’daki Ermenileri entelektüel, sosyal ve politik yönden yükseltmenin tartışılmasıdır. Kongrenin Worcester’de toplanmasının nedeni de diğer şehirlere nazaran daha çok Ermeni’nin bu şehirde yaşamasıdır³⁴. Yine 1895 yılında Worcester Ermenileri, merkezi Worcester’de veya New York’ta olmak üzere birleşik bir Ermeni

---

³³ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2855, No. 35.

³⁴ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2735, No. 36.

derneği kurulması için Amerika'daki Ermenilere müracaat etmeye karar vermişlerdir³⁵.

Worcester'de 1895 yılında yapılan bir toplantıda ise, Amerika kamuoyuna hitaben bir beyanname yayımlamaya karar verilmiştir. Beyanname sadece Worcester gazetelerinde yayımlanmıştır³⁶.

Worcester'de görevlendirilen Pinkerton Dedektiflik Bürosu, Ermeni komitelerinin her Pazar toplanarak Osmanlı memurlarına dayandırılan asılsız mezalim ile ilgili görüşüklerini bildirmiş, dışarıdan başka birinin bu topluluğa girmesinin zor olduğunu, çünkü Ermenilerin sadece kendi millettaşlarıyla iş yaptıklarını tespit etmiştir³⁷.

Washington Sefareti, New York Ermenilerinin Worcester Ermenileriyle birlikte, Londra'da bulunan Sason'lu üç Ermeni'yi masraflarını karşılayarak Amerika'ya getirtmek istediğini öğrenmiştir. Ermeniler, Amerika'ya gelecek Ermenileri kullanarak Ermeni davasına yardım edeceklerini düşünmektedir. Bunu en çok destekleyenler Seron, Sekayan, Derunyan ve Barakyan isimli Ermenilerdir. Mitinglerle daha önce Fransa, Rusya ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne teklif ettikleri ıslahatı reddedip bağımsızlık talep etmektedirler. Rahip Filip Maksım (?), Rahip Frederik Gadin (?) ve Rahip Frank (?) gibi Ermeni yanlıları ile Kulasyan(?) isimli Ermeni Osmanlı Devleti aleyhinde nutuklar söylemektedir. Ermenileri destekleyen İngiltere'nin faaliyetlerini desteklemesini Amerika Hükümetinden istemektedirler. Ayrıca "Terkibat-ı Faaliye Cemiyet-i Milliyesi" kâtabi rahip Frank (?)'ın Gladston ve Bryce'a yazdığı bir yazının imza kampanyasını sürdürmesi Protestan rahiplerden rica etmektedir. "Dük Darjil" ve "Dük de Westminster" gibi Osmanlı Devleti aleyhinde bulunanların desteğini almayı ummaktadırlar.

Yine 1895 yılında Rahip Marshall, Hallway, Miks (?), Gold tarafından Worcester'de düzenlenmesi planlanan mitingin düzenlenememesi üzerine Protestan

---

³⁵ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 26, Belge No. 31.

³⁶ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2855, No. 43.

³⁷ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2855, No. 68.

rahiplerinden Ermeni mezalimi hakkında vaazda bulunmaları tavsiye edilmiştir. Artık Ermeni meselesi kamuoyunda dini bir sorun haline getirilmiştir³⁸.

Bu faaliyetler ve miting çalışmaları nedeniyle Washington Sefareti Amerika Dışişleri Bakanlığına 27 Haziran 1895 tarihinde bir nota vermiştir³⁹.

8 Eylül 1895 tarihinde Worcester Ermenilerinin yaptıkları mitingde Amerika Hükümetinden Ermenilerin yaşadıklarına kayıtsız kaldığı, Osmanlı Devleti taraftarı olduğu ve misyonerlerin haklarını korumadığı için İstanbul Elçisi Terrell'in görevden alınmasını istedikleri Washington sefaretinden bildirilmiştir⁴⁰.

Worcester Belediye Başkanı, 1896 yılı başında Amerikan Kızıl Haç Başkanı Miss Barton'un Ermenilere gönderilecek tahılın yükleneceği bir savaş gemisinin Osmanlı Devleti nezdine gönderilmesini Amerikan Kongresinden talep etmiştir. Washington Sefareti, Ermenilere yardım toplamak için daima Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyette bulunulduğunu, maksadın yardım toplamak olmadığını ve bunun kabul edilemez olduğunu Amerika Dışişleri Bakanlığına bildirmiştir⁴¹.

1895 yılında İstanbul Ermeni Patriğinin Sason'da meydana gelen olaylardan dolayı çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan Ermenilere yardım edilmesini, kiliselerde yardım toplanmasını isteyen bir mektubun açıklandığı İngiliz gazetelerinde yazılmıştır. "Association Fil-Armen D'americ" derneğinin katibi Ayvazyan Washington'da bulunan rahip Johnston'a ve Worcester Ermenileri rahip F. E. Clark'a bahse konu yardım kampanyasından dolayı teşekkür etmiştir⁴². Worcester Our Savior kilisesi rahibi Derunyan, İstanbul Ermeni Patriğinin kendisinden Anadolu'da yardıma muhtaç Ermeniler için yardım toplamasını istediğini iddia ederek kilisesinde yardım toplamış ve Worcester'de çıkan "Telegram" gazetesinde haber olarak yayımlanmıştır. Sefaret zaten fakirlik içinde bulunan Ermenilerden Patriğin böyle bir istekte bulunamayacağını bildirmiştir⁴³. Gazete her zaman

---

³⁸ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2850, No. 4.

³⁹ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2850, No. 3.

⁴⁰ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2838, No. 41.

⁴¹ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2834, no. 27.

⁴² BOA. *HR. SYS.* Dos. 2850, No. 22.

⁴³ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2834, No. 47.

Ermenileri destekleyici yazılar yazmıştır⁴⁴. Anlaşılan, Derunyan propagandanın her türlüünü kullanmıştır.

Worcester’de kadınların çalıştığı fabrika “The Denholm and McKay Company”dir⁴⁵. Ermeni genç kızlar ise ilk işlerine Front St.’deki F.W.Woolworth mağazasında başlıyorlardı⁴⁶. Ermeni erkeklerin çoğunluğu İsveç göçmenlerinin çalıştığı “Norton Company”nin Ermenilere kapalı olduğu zamanlarda, daha sonra “American Steel and Wire Company” olacak olan “Washburn Moen Company”de çalışıyorlardı⁴⁷. Washburn şirketi Ermenilerin başlangıçta Lake kasabasına, fabrikanın taşınmasından sonra Waukegan’a gelmelerine neden olmuştur⁴⁸. 1867 yılında Worcester’e gelen ilk Ermeni Aaron Yenovkian bu fabrikada çalışmaya başlamış ve bütün arkadaşlarına gelmeleri için mektup yazmıştır. Gelenlerin bazıları ihtiyaç duyulan tecrübeli işçi, tenekeci/kalaycı ve metal işçileriydi. İngilizce bilenler büro işlerine alınmıştır⁴⁹.

“The Worcester Theater” Ermeni ailelerinin en popüler eğlence yerlerinden biriydi⁵⁰. Institute parkında kayak yapmak ve hokey oynamak her zaman en popüler kış sporları olmuştur⁵¹.

Anlaşılan kan davaları bile Amerika’ya ulaşmıştır. 1896 yılında Worcester’de Misak Der Sahacian, Bağdasar Şivanyan tarafından öldürülmüştür. Şivanyan, Sahacian’ı Tarsus’ta Hacı Kiragos ve eşini öldürdüğü için katlettiğini söylemektedir. Sahacian’ın avukatı bu konunun açıklığa kavuşturulması için Washington Sefaretine başvurmuştur⁵².

---

⁴⁴ Pamela E. Apkarian-Russell, *a.g.e*, s.116.

⁴⁵ Pamela E. Apkarian-Russell, *a.g.e*, s.96.

⁴⁶ Pamela E. Apkarian-Russell, *a.g.e*, s.104.

⁴⁷ Pamela E. Apkarian-Russell, *a.g.e*, s.107.

⁴⁸ <http://www.rootsweb.com/~illake/ethnic.html>.

⁴⁹ Pamela E. Apkarian-Russell, *a.g.e*, s.108,128.

⁵⁰ Pamela E. Apkarian-Russell, *a.g.e*, s.98.

⁵¹ Pamela E. Apkarian-Russell, *a.g.e*, s.108.

⁵² BOA. *HR. SYS.* Dos. 2859, No. 15.

b. CALIFORNIA

California'daki "Armenian Yellow Pages"'e göre Ermenilerin en yoğun oturdukları on yerleşimin isimleri; Burbank, Fresno⁵³, Glendale, Hollywood, Los Angeles, Montebello, Orange County, Pasadena, San Fernando Valley ve San Francisco'dur⁵⁴.

1980 yılında yapılan nüfus sayımına göre; California'daki Ermenilerin % 9,7 si Türkiye topraklarında doğanlardan oluşmaktadır⁵⁵. 1990 yılı Amerikan Nüfus Sayımı Kurumuna göre California da 120.000 Ermeni yaşamakta, ancak Ermeniler bu sayının 250.000 olduğunu iddia etmektedirler.

Ermenilerin California'ya geliş sebeplerinden biri iklim ve doğasının yaşadıkları yerlere benzemesidir. Gelenler akrabalarını ve arkadaşlarını da yanlarına çağırılmışlardır⁵⁶. Kaliforniya'ya ilk gelen Ermenilerden biri olan Hagop Seropian(1881), Merzifon'daki akraba ve arkadaşlarını "tekne büyüklüğünde karpuzlar, yumurta büyüklüğünde üzümler ve 9-10 kilo ağırlığında patlıcanlar" yetiştirmek üzere Fresno'ya davet etmiştir⁵⁷. Bu davet 40 Merzifonlu Ermeninin 10 Ekim 1883 tarihinde ve 20 Yozgatlı Ermeninin de Kasım ayında Fresno'ya gelmesi için yeterli olmuştur⁵⁸.

1846 yılında California'ya gelen misyonerler cemaatlerini oluşturmak için yeni bir yer keşfettiler. Dişbudak ağaçlarının içindeki bu yerin adını "Fresno" koydular. Misyonerler Fresno'nun bulunduğu San Joaquin vadisine geldiklerinde orada Amerikan yerlileri yaşıyordu ve misyonerler evlerini kurup ilk üzüm bağlarını diktiler. Misyonerlerin amaçları oldukça basitti: Kutsal şaraplarını imal etmek.

---

⁵³ Dan L. Usher, *A Companion to the Regional Literatures of America*, Blackwell Publishing, Madlen, 2003, s. 390.

⁵⁴ "Hollywood Armenian Community", <http://www.angelfire.com/yt/ArmMitk/>

⁵⁵ İvan H. Light, Parminder Bhachu, *Immigration on Entrepreneurship: Culture, Capital, and Ethnic Networks*, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 2004, s. 248.

⁵⁶ "Hollywood Armenian Community", *a.g.w.*

⁵⁷ Dennis Papazian, *a.g.m.*; Nicole Vartanian, "A Fruitful Legacy", <http://www.clicia.com/armo-article-fruitful-legacy.html>.

⁵⁸ Robert Mirak, *a.g.e.* s. 42; George Byron Kooshian, Jr., *a.g.e.* s. 35.

Misyonerlerin yerleşmesinden sonra 1848 yılında California’da altın bulunması ve 1850 yılında demiryolu inşa edilmesi insanların akın halinde bölgeye gelmesine neden olmuştur. Bölgeye çiftçilerin de gelmesiyle işgücü ihtiyacı ortaya çıkmış ve 1880 – 1890 arası nüfus üç katına ve üzüm endüstrisi 100 katına çıkmıştır⁵⁹.

İlk Ermeni Fresno’ya 1876 yılında ulaşmıştır. Daha sonra gelecek Ermenilere tezat olarak cennet’e gelmeyi beklerken daha çok cehenneme benzeyen sıcak ve iç açıcı olmayan bir yere geldiğini düşünmüştür. Mardiros Yanikian olan adı Ellis Island’da Frank Normart’a dönüşmüştür⁶⁰. Ermeniler o günlerde incir endüstrisinin gelişmesinde kili rol oynadılar. İzmir inciri ve beyaz Adriyatik inciri gibi türler ürettiler ve ülkenin diğer bölgeleriyle dünyaya ihraç ettiler. Benzer şekilde bulgur ile üzümün gelişmesinde ve California’da endüstrinin gelişmesinde yardımcı rol oynadılar⁶¹.

Amerika’nın Doğu kıyısına gelen ilk göçmenler, Merzifon’da protestanlığa mezhep değiştiren ilk kişiler olan Hagop ve Garabed Seropian kardeşlerdir. Küçük kardeş Simon, 1870’lerin başlarında geri dönen birkaç misyonerle birlikte Worcester’e gelmiştir. Orada üç kardeş bir dükkân açarak meyve ve kırtasiye malzemesi satmışlardır. Kısa bir süre sonra babaları ölünce Garabed ve Simon Hagop’u dükkâna bakması için bırakarak Türkiye’ye dönmüşlerdir. İklim ve ağır çalışma şartları Hagop’a iyi gelmemiş ve tüberküloz olmuştur. Kardeşler 1880 yılında yanlarında üvey kardeşleri Kevork ve Hovhannes ile geri dönmüşlerdir. Doktor Hagop’a sağlığını koruması için Massachusetts’i terketmesini terketmesi gerektiğini söylemiştir. İyileşmek için Mısır ve Kaliforniya’ya gitmesi gerekmektedir. Mısır’da kimseleri olmayan kardeşlerin Fresno’da, tanıdıkları eski protestan misyonerleri Lucy Hatch ve Minnie F. Austin bulunmaktadır. Simon, diğer genç kardeşlerini Worcester’de bırakarak Hagop ile birlikte 1881 sonbaharında Fresno’ya ulaşmıştır. Hagop daha sonra Worcester’deki kardeşlerine ve Merzifon’daki arkadaş ve akrabalarına yazarak Fresno’ya çağırmıştır. Kardeşler

---

⁵⁹ <http://www2.ups.edu/faculty/wkupinse/ENGL132AFA04HistDrafts/Megan.htm>.

⁶⁰ Yanikian, görevlilere “Nor Mart em” yani “ben yeni gelen adamım” diye Ermenice konuşmuş, görevlinin yanlış anlama sonucu adını Normart diye yazmıştır. George Byron Kooshian, Jr., *a.g.e.*, s. 32.

⁶¹ Nicole Vartanian, *a.g.m.*

1882 yılında ulaşımlar ve Hagop Worcester'de kazandığı parayla 16.000 m2 arazi satın almıştır. Daha sonra Haji Bedros Seferian, S. Minasian, Merzifonlu Stepan Shamirian ve üç çocuğu gelmişlerdir. Şubatta Muş'lu Melkon Markarian karısı ve dört çocuğu ile Erzurum'lu Mahdesi Bedros Bedrosian (Amerika'da bilinen adıyla Hadji Agha Peters) ve ailesi ulaşmıştır. New York halı tüccarı Melkon Markarian Amerikan vatandaşı olduktan sonra Türkiye'ye dönmüştür. Markarian Amerika'da ev inşa eden ilk Ermeni'dir. Çocukları arazi sahibi olmuş ve en büyük oğlu Hrant zamanında Kaliforniya'nın en büyük incir bahçesinin sahibi olmuştur. Bedros'un arazisi şehir büyüdükçe değerlenmiştir⁶².

1885 yılında Bitlisli Vartanian ve kardeşi Reverend Avedis Vartanian gelmiş ve Yette'm'de "Armenian Library"i kurmuştur. Büyük bir üzüm bağı da satın almıştır. 1886 yılında Osmanlı polisinden kaçan Garabed Nishigian ve ailesi gelmiş ve büyük bir arazinin sahibi olarak zengin olmuştur. Arabkir'den 1887 yılında gelen ilk göçmen Sarkis Jihanshahian ve kardeşi üzüm bağı sahibi ve terzi olarak zengin olmuşlardır. Diğer Azadian kardeşlerden dördü 1885 yılında üzümbağı sahibi olmuşlar ve kuyumculuk yapmışlardır. 1888 yılında Diyarbakır'dan gelen ilk Ermeni olan Reverend Giragos Hovhannesian, topluluğun dini ve politik ilişkilerini sürdürmüştür. Büyük miktarda hemşehrisinin bir kısmı New Jersey ipek fabrikalarında çalışmaya gelmiş, diğer bir kısmı da Del Rey ve Sander'a yerleşmişlerdir. Birçok Harput'lu göçmenden ilk gelen Mahdesi Hagop Rustigian'dır. Ailesinin diğer mensupları daha sonra gelerek üzüm yetiştirmiş ve yüzlerce dönüm arazinin kontrolünü ele geçirmişlerdir. Sonraki yıllarda Harput'luların miktarı artmış ve Fresno'daki en büyük Ermeni topluluğu haline gelmişlerdir. Üzüm yetiştirici olarak birçoğu daha sonra zengin olmuştur⁶³.

1890 yılında Fresno'da içlerinde birkaç protestan din görevlisi bulunan fakat hiç gregoryen din görevlisi olmayan Ermeni nüfusu sadece 165 kişiden oluşmaktaydı. Hagop Nishigian'a göre 1897 yılında Fresno'da 51 evli çift, ailesi Türkiye'de 7 erkek, 5 dul erkek, 15 dul kadın, 88 genç erkek, 18 genç kız, 15 yaşın altında 94 çocuk, 3 yabancıyla evli erkek ve 1 yabancıyla evli kadın olmak üzere 329

---

⁶² George Byron Kooshian, *a.g.e.* s.33-35.

⁶³ George Byron Kooshian Jr, *a.g.e.* s. 38-39.

kişi bulunmaktaydı. Genç erkekler göçmen işçiler, doğudaki fabrikalarda çalışan dökümcüler, genç kardeşler ve göçmen ailelerinin yetişkin çocuklarından oluşmaktaydı. Erkek iş gücü yaklaşık 154'tü ve diğerleri küçük yaşta veya çalışamayacak durumdaydı. Ermenilerin sosyal sistemine göre bütün kadınlar aileye dâhildi ve ya evde oturur veya aile işinde çalışırdı. Nishigian'a göre 54 kişi şehirde, geri kalanlar ise 50–100 kişilik gruplar halinde tarım sektöründe çalışmaktaydı. Yıllar sonra Ermenilerin çoğu toprak sahibi olarak hayatlarına devam etmişlerdir.⁶⁴

Ghazar Melkonian, Harput'ta çobanlık ve işçilik yapıyordu. Karısı, Haiganoush, fakir bir köylü ailesinin kızıydı. 1913 yılında Ghazar eşi ve üç çocuğundan ikisi ile bindikleri Fransız gemisinde Amerika'ya sığınma hakkı için başvurmaya karar vererek yönlerini ABD'ye çevirmiştir. Fresno kasabasında tarım işçisi olarak çalışmaya başlamıştır. Gelininin büyükbabası, Misak, Merzifonlu küçük bir burjuva ailesindedir. 20'li yaşlarda Hınçak Partisinin aktif bir üyesi olduğundan iki kez hapis cezası alarak sınır dışı edilmiştir. Fresno kasabasına gelip satın aldığı küçük bir çiftlikte geçimini sağlamaya başlamıştır.

Misak'ın kardeşi, Jacob Seropian, 1870 yılında California'nın Fresno kasabasında arazi alan ilk Ermenilerden biridir. O dönemde şehrin doğusundaki tepelerde sığır hırsızları ve tren soyguncuları saklanıyordu. Yıllar sonra 1890'larda, Jacob'un kardeşleri John ve George, San Joaquin vadisinde nefret edilen Güney Pasifik Demiryolu şirketinin tekeli kırılmaya yardımcı oldular⁶⁵.

M. Mukjian, Dickran Kaloostian, Peter Thompson ve Harry Yanukian 1898 tarihinde Fowler'a göç etmiş ve geçimlerini sağlamak için üzüm bağlarını kiralamıştır. Komşu kasaba Selma'ya da Hadji Asadoor 1898 yılında göç etmiştir. Aynı zamanda Del Rey, Kingsburg ve Parlier'e de Ermeni göçmenler yerleşti⁶⁶. Papaz Herautoon Jenanian 1901 yılında Fresno yakınlarındaki gelişmemiş küçük

---

⁶⁴ George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 41–42.

⁶⁵ Monte Melkonian, "An Interview with Markar Melkonian: Author of 'My Brother's Road' Brother of National Hero and Martyr", *Massis Weekly*, 9 Nisan 2005.

⁶⁶ http://www.stgregoryfowler.com/History_Main.htm.

araziyi Ermenilere sattı. Yettem veya “Garden of Eden” denilen bu bölgede yalnız Ermenilerden oluşan bir topluluk oluşturuldu⁶⁷.

Parnag’a yerleştiği bilinen ilk Ermeni Kayseri’li Serope Yezdikardashian’dır. Kaliforniya’ya 1900 yılında üniversitede okumak için gelmiştir. Daha sonra orman mühendisi olarak çalışmaya başlamıştır. O’ndan sonra gelenlerden bazıları şunlardır: 1900 yılında gelen Harputlu Avedis Enfiajian ve Hovhannes; 1901 yılında gelen⁶⁸ Reverend Haigag Khazoyan, 1902 yılında gelen Hovhannes Arakelian, Elmas Dinjian ve oğlu; 1903 yılında gelen Dikran Avakian ve karısı; 1903 yılında gelen M. Jamgochian ve oğulları. 1905 yılı sonunda Parnag’a yerleşen Ermeni sayısı 100’e ulaşmıştır⁶⁹.

1914 yılı ortalarında Kaliforniya Ermeni nüfusu Los Angeles’da 2.000 kişi olmak üzere 10.000’e ulaşmıştır. 1915 yılı Fresno rehberine göre de Fresno’daki Ermenilerin sayısı 6.334’dür⁷⁰.

İlk Ermeni göçmenleri “Altın Ülke’nin Ekmek Sepeti”ne San Joaquin vadisine geldiklerinde bu sıcak, kuru iklimli, düz ve verimli toprağı sevmişler ve büyük üzüm bağları kurarak meyveyi paketleyerek satmaya başlamışlardır. Üzüm, daha sonra 1898 yılında Fresno kültüründe önem kazanıp “Armenian’s Grape Blessing Festival”i yapılmaya başlandığında amaç üzümün önemini ortaya çıkarmaktı. Çünkü Ermeni inancına göre Nuh tufanından sonra Nuh karaya ayak bastığında yere bir şişe şarap gömmüş ve bu gün yediğimiz üzüm gömülen şaraptan gelmektedir. Üzüm tanrıya sunulan bir üründür. Ermeniler, her yıl bir çanta kutsal Fresno üzümüyle festivalden ayrılmaktadır⁷¹.

Ermeniler, 1909 yılında yeni çıkan göçmen yasasından önce Asyalı sayılırken yasadan sonra beyaz sınıfına alınıncaya kadar Kaliforniya’da tarım arazisi almakta

---

⁶⁷ Nicole Vartanian, *a.g.e.*

⁶⁸ Burke, Alison, “Eden in the Valley: The Armenian Community in Fresno”, *World & I*, Vol. 18, Issue 12, Dec. 2003, s. 162–189.

⁶⁹ George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 57.

⁷⁰ George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 45.

⁷¹ <http://www2.ups.edu/faculty/wkupinse/ENGL132AFA04HistDrafts/Megan.htm>.

güçlük çekmişlerdir⁷². Kaliforniya’da gizli azınlık diye bilinen Ermeniler, kuru üzüm endüstrisi konusunda oldukça açık bir rol oynamışlardır. İş birliği içinde çalışma becerileri küçük işletmeler halinde bulunan Ermenilerin tekelleşmelerini sağlamıştır⁷³. İşçi olarak başladıkları bağ ve paketleme atölyelerinde kazandıkları birikimleriyle arazi satın almışlardır. Zamanla incir ve kuru üzümleri demiryolu ile pazarlamaya başladılar. Başarılı Ermeniler diğerlerini tarla ve paketleme atölyelerinde işe aldılar. Paketleme atölyeleri ekonomik değişimin bir aracıydı. Çünkü birçok Ermeni nispeten yüksek ücret alarak göçmen statüsünden arazi sahipliğine bu yöntemle geçmiştir⁷⁴.

1908 yılında Amerikan Göçmen Komisyonunun tespitine göre; Ermenilerin sahip oldukları 10.100 hektar araziden 6.464 ile 8.080 hektar arasındaki miktarı başlıktır. Yani Ermeniler endüstrinin 1/6’sine sahiptirler⁷⁵. Ermeniler, arazi satın alırken diğer milletlere nazaran daha yüksek fiyat teklif ederek Kaliforniya’da büyük arazi sahibi olmuşlardır. 1921 yılında Fresno’da %20’si kiralık olmak üzere 3.000 çiftliğin sahibiydiler⁷⁶.

Kuru üzüm endüstrisine sahip şehirlerdeki Ermeni nüfusu aşağıya çıkartılmıştır⁷⁷.

<u>Şehir</u>	<u>Ermeni Sayısı (1918)</u>	<u>Toplam nüfus (1920)</u>	<u>Yüzde</u>
Fowler	1,000	1.528	65
Fresno	4,000	45.086	9
Kingsburg	600	1.316	46
Reedley/Dinuba	700	5.847	12
Sanger/Centerville	200	2.578	8

⁷² Camile Guerin-Gonzales, *Mexican workers and the American Dreams: Immigration, Repatriation and Californian Farm Labor, 1900–1939*, Rutgers University Press, U.S. 1994, s. 21.

⁷³ Victoria Saker Woeste, *The Farmer’s Benevolent Trust: Law and Agricultural Cooperation in Industrial America, 1865–1945*, The University of North Carolina Press, U.S. 1998, s. 53.

⁷⁴ Victoria Saker Woeste, *a.g.e.* s. 54–55.

⁷⁵ Victoria Saker Woeste, *a.g.e.* s. 55.

⁷⁶ Carey McWilliams, *Factories in The Field: Story of Migratory Farm Labor California*, University of California Press, Los Angeles, 2000, s. 120–121.

⁷⁷ Victoria Saker Woeste, *a.g.e.* s. 57.

Selma	500	3.158	16
Turlock	400	3.394	12
<u>Visalia/Tulare</u>	<u>400</u>	<u>9.292</u>	<u>4</u>
Toplam	7.800	72.199	10,8

Washington Sefareti, 1893 yılında California’da yaşayan Ermenilerden Fresno’da bulunanların bazılarının Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyette bulunduğunu tespit etmiştir. Bunlardan Misak ve Agop isimli Ermeniler Fresno’ya birkaç kilometre uzakta bulunan ve Ermeniler tarafından kiralanmış bir çiftlikte çalışmaktadır. Mıgırdıç ve Karnik isimli Ermeniler ise işsiz güçsüz olup zamanlarının çoğunu Seropyan adında bir Ermeni’nin yanında geçirmektedirler. Bahsedilen şahıslar çok dikkatli davrandıklarından haberleştikleri ve iletişimde buldukları şahıslar hakkında bilgi alınamamıştır⁷⁸.

San Francisco Şehbenderliği, 20 Ekim 1912 tarihinde Fresno Ermeni kolonisinin Yunanlılara yaptığı yardımları bildirmiştir. Sefir Yusuf Ziya Paşa da bu bilgiyi 31 Ekim 1912 tarihinde Hariciye Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendiye iletmiştir⁷⁹.

24 Haziran 1895 tarihli San Francisco Call gazetesinde yayımlanan ilginç bir makalede yasadışı göçmenlerin yasadışı işler yapması ile ilgili olarak şunlar yazılmıştır;

“Bu eyalette çok az kişi Arap afyonu (Hashish)’nun Akdeniz’in doğu kıyıları ve Kızıldeniz boyundaki gibi yetiştirildiğini, hazırlandığını, içildiğini ve çiğnendiğini bilir. Ticaret Odası Başkanı Mr. Nahon Stokton yakınlarında Arap ve Ermeniler veya Türkler tarafından 81.000 m2 kenevir yetiştirildiğini öğrendi. Çiftçilere kuşyemi olduğunu söylemişler. Bu şehirde ve ABD’nin diğer bölgelerinde haşhaş içen Arap ve Türklerin bulunduğu şehirlere kullanmaları için büyük miktarda haşhaş gönderiyorlar.

Daha sonraları Suriyeli diye nitelenecek, Amerika’ya Lübnan çevresinden göç etmeye başlayan ve California’da oldukça az olan Orta

⁷⁸ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2853, No. 66.

⁷⁹ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2799, No. 35.

Doğu’lu göçmenleri tanımlamakta kullanılan ve birbirleriyle değiştirilebilir terimler olan “Türk” “Arap” ve “Ermeni”lerin, Stokton’da sahip oldukları 81.000 m2 arsa oldukça büyük gelir getirmektedir. Aynı büyüklükteki arsada eczacılıkta kullanılabilecek 4.530 ile 9.060 kg. ürün yetiştirilebilir. Ortalama 1/25 üretilebileceğini farz etsek 226,5 ile 453 kg. haşhaş veya 250.000 ile 500.000 doz alınıyor demektir. 1880 yılında haşhaşın 450 gramı 3 Dolardan satılmaktadır.”

28 Nisan 1895 tarihli New York Herald’a göre ise; **Sözde** "Turkish Smoking Parlor"lar "Türkler veya Ermeniler" tarafından işletilmektedir⁸⁰.

c. PROVIDENCE (RHODE ISLAND)

1937 yılında Providence (Rhode Island) Ermeni topluluğu yaklaşık 80 yıllıktı. İlk Ermeni Providence’a 1877 yılında Osmanlı-Rus Savaşı esnasında görevli gelen Osmanlı askerleriyle birlikte gelmiştir. Askeri birliğin başında Sen Petersburg’da Rusya’nın savaş ilanı notasını teslim alan İsmail Hakkı Paşa’nın oğlu Tevfik Paşa vardır. Rhode İsland Tool Company yetkilileriyle Martini-Henry tüfekleri satın almak için görüşmeye gelmişlerdir. Bu heyetten başka Ömer ve Abdullah Efendi heyetleri Providence’e gelmiştir. Amerikalı bir bayanla evlenen Ömer Efendi’nin bir kızı olmuştur. Boşandıktan sonra evlendiği ikinci karısından da iki oğlu olmuş, daha sonra da ismini Miller olarak değiştirmiştir.

Tevfik Paşa’nın çağırdığı 34 askeri personel silahlı eğitimi için Providence’in çöl tarafını kullanmıştır.

1877 yılında Arakel Soghigian’ın üvey oğlu Harput’lu Ghoogas Aloojian ve iki Ermeni arkadaşı Rhode Island Lokomotif şirketinde çalışmak için gelmişler daha sonra Worcester’e gitmişlerdir.

1877–1884 yılları arasında Worcester’den birkaç ermeni Providence’e gelmiştir. Providence ermeni topluluğunun gelişmesi için önemli bir kişi olan

---

⁸⁰ Dale H. Gieringer, "The Forgotten Origins of Cannabis Prohibition in California," *Contemporary Drug Problems*, Vol 26, Summer 1999.

Diyarbakır (Dikranakert)'lı Dikran Kohararian da aralarındadır. D.J.Cook takma adıyla tanınmıştır. Topluluğun babası sayılan Kohararian 20 yaşında Worcester'e çalışmak için gelmiş ve Mikael Topanelian'ın evinde pansiyoner olarak kalmaya başlamıştır. Fakat Topanelian'ın kızına olan beğenisini söylediği arkadaşı, bu ilgisini kızın babasına ihbar etmiştir. Bunun üzerine Topanelian, Kohararian'ı evinden kovmuştur. Worcester'i terk eden Kohararian Providence'e gelmiş ve Lokomotif şirketinde işe girmiştir. Birçok Ermeni'nin iş sahibi olmasına yardımcı olmuş iyi İngilizce bildiğinden geceleri de dil öğretmeye başlamıştır. Toplumun ileri gelenlerinden Setrak Samurian tarafından desteklenmiştir. O yıllarda 50'ye yakın öğrencisi vardı.

1884 yılında, Providence'e gelen ilk ermeni kilim tüccar Krikor S. Krikorian'dır. İlk Ermeni ailesi ise 1890 yılı civarında gelen Asadour Mavian ve sonradan Mavian'ın kızı Aghavni ile evlenen Melkon Shishmanian'dır.

1890 yılından önce Providence'e yerleşen Ermeniler şunlardır:

Harput'tan; Setrak Samourian, Hagop Demirjian, H. Ekizian, Shahen Shainian, Bedros Kazanjian, Bedros Manoian, Rupen Berberian, Sarkis Rustigian, Toros Boghosian, Mardiros Keshishian, Mardiros Demirjian, Manoog Hovanessian (Sharkhos Mans), Feshi Kevo, Setrak ve Misak Soghigian, Frank Melkonian, Harutune Sargavakian (vaiz), Davouljian'ın çocukları, Krikor Krikorian (halı tüccarı), Markar ve Kevork Samourian, Simon Samourian, Asadour Kayajian ve Harutune Boghigian.

Arghin'den; Hagop Pamboshooshian, Kachadour Kasbian ve kardeşi Garabed.

Harput'lu Setrak Samourian, New York'a 1885'de gelmiş, bulaşıkçı olarak bir yıl çalıştıktan sonra Worcester'e giderek haftada 8-10 dolara tel fabrikasında çalışmaya başlamıştır. Providence'de 1888 yılında "Browne and Sharpe" fabrikasında haftada 9 dolar ücretle çalışmaya başlayan ilk kişidir. Alexan Bedrosian, Providence'e 9 ağustos 1889 tarihinde ulaşan ve o zamanlar dünyanın en büyük imalathanesi olan "Nicholson File Company"de işe başlayan ilk Ermeni'dir. Kısa bir süre sonra Koylu Voskian Keoseian, Hovaness Mooshoian, Hagop Tadekhian;

Shentel'li Minas Derderian ve Zakar Sarkisian (bilinen adıyla Fırıncı Siurgin Kakar) gelmiştir.

Harutune A. Samourian 10 yaşında Amerika'ya gelen ve Providence'de sokaklarda gazete satan ilk ermeni öğrencidir.

Ermeni avukat Caspar Rustigian, Taşnak (Armenian Revolutionary Federation)'in aktif bir lideridir.

İlk gelenler önce en sağlıksız yer olan Kömürhane (the Coal Inn)'de kalmışlardır. Daha sonra Ermeniler topluca kaldıkları pansiyonlara yerleşmişlerdir. 18 Ermeni dört odalı yatağı olmayan bir evde yaşıyordu. Her odanın içinde büyük bir tahta kalas vardı ve üzerinde ilk gelenler uyuyabiliyordu. Bu evin sakinleri arasında üç Taşçıyan kardeş, zurnacı Muşeg ve Erzincanlı adı Mehmet olan bir Türk vardır. Her biri haftada 90 sent kira veriyordu. Boghos Boyacıyan üç kardeşiyle kendi dükkânını açmış ve evden ayrılarak arka odasında oturmaya başlamıştır. Kalan 14 kişiden biri aşçı olarak seçilmiştir. Her Pazar hafta boyunca yiyebilecekleri miktarda yemek yapmışlar ve yaşamlarını devam ettirmişlerdir.

İkinci grup olarak gelen Hagop Pamboshooshian, Arav-Pekhav Paul ve birkaç Harputlu Ermeni de aynı evde kalmışlardır.

12 kişiden oluşan üçüncü grup Davulcu Toros'un liderliğinde üçüncü bir evde yaşamışlardır. Davulcu'nun oğlu (ismini Martin (Mardiros) Charleson olarak değiştirmiştir.) 20 Dolara komisyonla yeni gelenlere iş bulmuştur. Şehre gelen papaz Vaghinag Vartapet kendisini tehdit ederek şehirden ayrılmasını sağlamıştır.

Bir gün "The Daily Telegram" gazetesi Ermenilerin uzun yaşamadıklarını ve evlerinin hastalık yuvası olduğunu yazmıştır. Evin sağlık uzmanlarınca kontrol edileceği gün Ermenilere gizlice bildirilince Samourian kardeşler, Zakar Sarkiaian, Hagop Terzian, Krikor Parghamian ve Frank Melkonian evi temizlemişler ve sonuçta gazeteler Ermenilerin temiz insanlar olduğunu yazmışlardır. 1891 yılında birkaç ermeni Providence'de Rhode Island Hastanesine birkaç yüz dolar bağışlamışlar ve bu haber gazetelerin birinci sayfalarında yayımlanmıştır. Diaspora Ermenilerinin toplumun desteğini almaları böylece başlamıştır.

İlk fırıncı M. Maksoudian herkesin 5 sentten sattığı ekmeği 3 sentten satarak müşterilerin büyük çoğunluğuna sahip olmuştur. Aynı zamanda fırının üst katında lokanta ve haftalığı 3 dolardan pansiyon işletmiştir.

Cemaat büyüdükçe dini ihtiyaçlar artmış ve bir grup Ermeni Hovsep Vartapet Sarajian'ı Providence' e davet etmiştir. Sarajian'ın gelişinden sonra o günkü toplantı yerinde ve aynı şarkılarla her Pazar toplanmaya devam etmişlerdir. O günlerde Kırmian Hairik Katalikos seçilmişti. Ermeniler buna çok sevinmişler ve 7 Eylül 1890 tarihinde cemaati "Khrimian Association" olarak dernekleştirmişlerdir. İstanbullu Shishmanian başkan, Harputlu Setrak Samourian sekreter ve Harputlu Sarkis Rustigian veznedar seçilmiştir.

New York'ta Parnak M. Aydanian tarafından basılan Ararat, 1891 yılında Providence'de dağıtılan ilk Ermeni gazetesidir. Haigag Eginian Amerika'da Ermeni gazeteciliğinin babasıdır. Jersey City de aylık "Arekag", New York'ta "Azadutiun" ve Fresno da "Nor Giank" gazetelerini çıkarmıştır.

Hovsep Vartapet Sarajian Amerika'daki ilk Armenian Apostolic Kilisesi papazıdır. 25 Temmuz 1889 tarihinde İstanbul'dan Worcester'e gelmiş, daha sonra Van piskoposu olarak 1913 yılına kadar görev yapmıştır.

Minas Cheraz, 1893 yılında Chicago Uluslararası Fuarı için Amerika'ya geldiğinde Setrak Samourian kendisini Providence'ye davet etmiştir. Minas Cheraz Brown Üniversitesinde Ermenistan, Ermeniler, inançları ve dilleri ile ilgili bir konferans vermiştir. 7 Ekim 1891 Cumartesi günü Providence Journal, Minas Cheraz ile yapılan uzun bir röportajı sabah ve akşam baskılarında yayımlamıştır. Providence'deki dördüncü günü (8 Ekim 1893)'nde Ermenilere verdiği konferansta Hınçakistlerin Ermenileri tehlikeye sürüklediğini söyleyince salonda bulunan Hınçakistlerin protestolarına maruz kalmıştır. Bundan sonra Cheraz, 9 Ekim 1893 tarihinde Worcester Politeknik Enstitüsü müdürü Profesör Homer T. Fuller ile buluşarak bir konferans vermiştir. Worcester cemaati Cheraz'a "Eğer kalemin mürekkebi biterse biz kanımızla dolduracağız" diyerek altın bir kalem hediye etmiştir.

Cheraz'ın gidişinden sonra Providence'de Pazar toplantıları, halk toplantıları, politik ve eğitim konferansları ve hatta askeri eğitim yapılmaya başlanmıştır. Providence Ermenilerinin ilk askeri eğitimcisi Yüzbaşı Hackett'ti. Ermeni toplumundan eğitim görevlisi ise Dzaghig'di.

Providence Gregoryen Ermeni cemaatinin ilk resmi papazı Vaghinag Vartapet'tir. Mütevelli heyetini de Jorjorian, Deroyentz, Keshishian, Mardiros Paghdikian ve Dr. Shahbazian oluşturmuştur.

Providence'deki ilk eğitim derneği 1894 yılında Setrak Samourian ve Boghos Aloojian'ın kurduğu Pro-Educational Association of Kharpert'dır. Kuruluş toplantısı "Protestan Evi"nde yapılmıştır. Harutune Samourian, Hovaness Soghigian, Arakel Soghigian, Soghomon Kazanjian, Hovsep Keshishian imtiyazlı üye yapılmışlardır.

"The Armenian National Economic Union Library", 1895 yılında kurulmuştur. Harputlu Setrak Soghigian, Mardiros Keshishian, Caspar Arzoomanian, Palulu Harutune Mangooni ve Setrak Samourian kütüphanenin gelişmesini sağlamışlardır.

24 Kasım 1894 tarihinde Utica (New York)'da dağıtılan "Saturday Globe" gazetesinin yayımladığı bir fotoğrafın fotokopisinin Providence'de dağıtılması nedeniyle 8 Aralık 1894 tarihinde Music Hall da Ermeniler ve Amerikalıların katıldığı bir protesto mitingi yapılmıştır. Papaz Anderson, Bay ve Bayan Dionian, Ermeni asıllı Amerikalı şarkıcı Bosse, Papaz F. H. Tomkins, Grace Kilisesinin papazı F. A. Horton, James L. Barton (Ermeni misyoneri) ve Rhode Island Valisi Russell Brown mitinge katılmıştır. ABD Başkanı Grover Cleveland'a da davetiye gönderilmiştir. 1894 yılından sonra Hairabedian fotoğraf stüdyosu; Takvor Kavezian, Sarkis Papazian, Hagop Chekinian, Giragos Minasian lokanta; Levon Haroutunian perakende dükkânı; Dr. Arshag Der Margosian eczane ve Dr. Ardashes H. Merdinian muayenehane açmıştır. Giragos Minasian'ın lokantası Rhode İsland'daki en eski Ermeni lokantasıdır.

1914 yılında St. Sahag and Mesrop kilisesinin binası satın alınmış ve piskopos Muşeg (Seropian) tarafından kutsanmıştır. Armenian Evangelical kilisesi Eylül 1889 tarihinde kurulmuştur. Diyarbakırlı Hagop Paragian ve 7 üye daha önce

ibadetlerini Methodist Episcopal kilisesinde yapıyordu. Arpiarian, Providence'deki Congregational Kilisesine atanan ilk papazdır.

Providence'de Sarkis Goshdigian, Garabed Parghamian ve Dikran Asnoian Hınçak Partisi şubelerini 1890 yılında açtılar. Aghoian, A. Derovents, K. Arzoomanian partinin diğer üyeleri idi. Politik konferanslar ve halk toplantıları planladılar. Cheraç'ın gelişinden sonra Hınçakistler Khan-Azad'ı Marksizm ile ilgili konferans vermesi için çağırdılar. Hınçak karşıtları "The Armenian Union" adıyla örgütlendiler. Bu kargaşa 1896 yılında Hınçak Partisi ikiye ayrılana kadar devam etti. Hınçakistler etkili olamayınca Ermeni Devrimci Federasyonu (ARF), Providence'e geldi. Bir yıl sonra Hınçakistler Sarkis Shamirian, Bedros Papazian tarafından yeniden örgütlendiler. H. Parechanian, A. Meldonian, G. Mardigian ve P. Roupenian halk konferansları vermiş ve askeri eğitim grubu Yüzbaşı rütbesiyle S. Bedrosian liderliğinde Jirair adıyla örgütlenmiştir. Ermeni Devrimci Federasyonu (ARF) komitesi Providence'de 1896 yılında S. Vahanian tarafından örgütlenmiştir. Kurucuları Aslan Aslanian (Bitlis), Hovaness Kazarosian (Shishko, Kigı), Nazareth Tateosian (Dzaghigh, Khuyly) ve Harutune Mangooniydi.

Tovmas Jelalian (1908'de Türkiye'ye geri dönmüştür), Marcus Der-Manuelian, Nazareth Mangooni ve Hovsep Nahigian (Brown Üniversitesinden mezun) önemli rol oynadılar. Marcus Der-Manuelian (Çemişkezek-Hairenik gazetesinde Papken adıyla yazı yazıyordu) başkan; Bedros Manoian (Khuyly) veznedar, Asadour M. Der Hovanessian (Kemah) sekreter ve Garabed Stepanian (Kayseri) üye olarak görev aldılar. "Tigris" gazetesini çıkarmaya karar verdiler.

İlk Ermeni doktor Dr. Shabazian'ın California'ya gitmesinden sonra Harputlu Dr. Arshag Der Margosian gelmiştir. Margosian 1895 yılında Yale Üniversitesine girmiş, Philadelphia Jefferson Medical okulundan da 1901 de mezun olarak Providence'e gelmiştir. Margosian 1911-13 yıllarında Bahag ve 1917-21 yıllarında "Pouzhang" (Doktor) gazetesini çıkarmıştır. Harputlu Caspar Rustigian ilk Ermeni avukattır. 1904 yılında Amerika'ya gelmiş ve Providence'de 6 yıl kaldıktan sonra Boston'a hukuk okumaya gitmiştir. Boston A.R.F. üyesidir. 1913 yılında mezun olunca tekrar Providence'ye gelerek bürosunu açmış, Hairenik ve bazı Amerikan

yayınlarında yazılar yazmıştır. Harputlu Dr. K. Emirzian 1907 de gelmiş ve Harvard dışçılık okulundan 1913 yılında mezun olmuştur.

Amerika'ya yalnız fakirler ve kaçaklar gelmeyip parası olup yeni bir hayat kurma sevdasıyla gelenler de olmuştur. Providence'deki önemli Ermeni zenginleri şunlardır:

Harputlu Apel Aharonian

Diulgerian kardeşler

Harutune Y. Samourian

Vahan Der Mkhsian

Sarsamian kardeşler

Aram Nalbandian

Garabed Sahagian

Zakar Tanielian

A. Anjarian (halı tüccarı)

Harputlu Hagop Jorjorian (şirket sahibi)

Garabed Movsesian (şirket sahibi)

Harputlu Fred Avakian (şirket sahibi)

Garabed Khazarosian (şirket sahibi)

Heditsian (kuyumcu)

Charles ve Peter Azhoohan (kuyumcu)

Harputlu Asadoorian kardeşler

İstanbullu Khachig Arabian

Ordulu Michael Serejanian

Charles Chorbajian

Nazareth Haronian

Boghos Sahagian

Berberian kardeşler
H. Oulahojian
Harputlu Garabed Okhoumian
Bedros Kaloosdian
Shaghalian
Ruben Berberian⁸¹.

ç. CHICAGO (ILLINOIS)

Chicago'ya Ermeniler, 1800'lü yılların ortalarına doğru misyonerlerin desteğiyle erkekler okumak ve ticaret maksadıyla gelmeye başladılar. İlk gelenler şark halısı ticaretinde önemli başarılar elde ettiler. Bazı girişimci tüccarlar 1893 yılında açılan fuarda halılarını sergilediler⁸². Chicago fuarı Amerika'ya olan ilgiyi artırmıştır⁸³.

Diyarbakırlı Pushman ailesi 1887 yılında ABD'ye gelmiş ve Chicago'da Ortabatı'nın en büyük şark halısı şirketini kurmuştur⁸⁴. Chicago Şehbenderliğinin 12 Şubat 1895 tarihli yazısında fuara katılan Ermenilerden yaklaşık 350 kadarı geri dönmemiştir. İndiana, Illinois ve Milwaukee civarında yerleşmişlerdir⁸⁵.

Ermeni meslek kulübü 1900 yılında ve bir bilim birliği olan Ermeni eğitim derneği 1906 yılında kuruldu.

---

⁸¹ Bu bilgiler Brown Üniversitesi Kütüphanesi ve Providence Journal'dan alınmıştır. Ayrıca yazının hazırlandığı 1937 yılında yaşayan ilk göçmenler ile de görüşmeler yapılmıştır. Önemine binaen yazının tercümesinin büyük bir kısmı alıntı yapılmıştır. S. Hagopian, "The Armenian Community of Providence, Rhode Island, up to 1937", (Ermeniceden tercüme eden James H. Tashjian), *Hairenik*, Boston, Vol. XV (8–176), (9–177), (10–178), Haziran, Temmuz, Ağustos, 1937.

⁸² <http://www.encyclopedia.chicagohistory.org/pages/69.html>.

⁸³ Cole, Donald, *Immigrant City: Lawrence, Massachusetts, 1845–1921*, University of North Carolina Press, U. S. 2002, s. 70.

⁸⁴ Robert Mirak, *a.g.e.* s. 39.

⁸⁵ BOA. *Y. A. HUS*. Dos. 325, No. 43.

Chicago'daki küçük Ermeni cemaati göçmenlere yardım etmiştir. Ermeni Kızılhaçının Chicago şubesi Ermenilerin iskân edilmelerine ve aile üyelerinin kaçmalarına yardım etmiştir. “The Armenian Colonial Association”, “the Armenian Benevolent Union” (Chicago şubesini 1906 yılında açmıştır.) gibi yeni gelenlerin iskânını sağlayan ve onlara iş bulan bir şubesini Chicago'ya açmıştır.

Sonradan gelen göçmenler öncekiler gibi hızlı bir yükseliş tekrarlayamadılar. Çoğunluğu “Pulman” dükkânlarında, “The Union Stok Yard” veya “Waukegan”ın çelik fabrikalarında ve “Granite City”de işçi olarak çalıştılar. Hala hepsi yalnız erkeklerden oluşmakta, İngilizce konuşamamakta ve diğer Ermenilerle birlikte Ermenilerin sahip olduğu yeni gelen göçmenler için hazırlanmış merkezler olan, hem kahvehane hem de hamam olarak kullanılan pansiyonlarda yaşamaktaydılar. Hafta sonları tavla ve poker oynayıp kıymalı sandviç yerlerdi.

1920 yılına kadar Chicago'da çoğunlukla erkek 1,200 Ermeni yaşamaktaydı. Ermeniler anlaşmalı evlilik yapacakları sözde “picture-bride” bulmak için memleketlerine dönerlerdi. Yeni kurulan aileler “North Side”, “Evanston”, “Waukegan” ve “Indiana Harbor”da yerleştiler. “West Pullman”a 30–60 aile yerleşmiştir. Çoğunluğu “West Pulman” ve diğer şehirlerde Ermeni bakkal, ayakkabıcı, terzi ve halı satıcı ve tamircisi gibi küçük işler kurmaya çalıştılar.

İlk olarak Ermeni Protestan ve Gregoryen kiliseleri kuruldu ve topluluğun odak noktası haline geldi. Doğu Ortodoks kilisesinden bağımsız Ermeni Apostolik kilisesinin ilk cemaat yönetimi 1899 yılında Chicago'da kuruldu ve 1915 yılında resmi olarak St. Gregory cemaati olarak düzelendi. Diğer erken Ermeni Apostolik cemaatleri 1924 yılında kurulan West Pullman'daki Holy Savior kilisesi ve Evanston'daki St. James cemaatini oluşturdu. Protestan Ermeniler ilk cemaatlerini 1899 yılında oluşturdu ve resmi olarak “Amenian Congregational Church of Chicago” 1916 yılında kuruldu.

Ermeni sosyal vatansever dernekleri kültürel gruplar olarak 1920 ve 1930'larda oluşturuldu. Vatansever dernekler, “Engerayeen Miyootyoon” (“arkadaşlık derneği” West Pullman), “Yeridasartaz Miyootyoon” (“gençlik derneği” West Pullman) ve “Chomakhlutzee Patriotic Association” (Evanston)'dur. 1922 yılında “the AGBU Shant Theatrical Group” kuruldu ve 1931 yılında “the Philo Arts

Club”, “the Armenian National Chorus”a dönüştürüldü. İki bağımsız Ermeni okulu 1920’lerde West Pullman ve Indiana Harbor’da kuruldu. ARF daha sonra Armenian Youth Federation olarak bilinen Tzaghagron gençlik organizasyonunu kurdu. Hınçak Partisi “Yeridasart Hayastan” adıyla bir gazete çıkardı. “The Harachteemagans” (Ermeni İlerici Parti) 1930’larda faaliyete geçti ve “the Armenian Youth of America” isimli gençlik örgütünü kurdu⁸⁶.

Osmanlı Devletinde meydana gelen olayları protesto etmek için 2,000 kişinin katıldığı miting 1895 yılında yapıldı. Türklere hakaret edilip Ermenilere yardım vaatleri verildi. Kiliselerde “Ermeni Pazarları” organize edildi. Bir misyoner ailesinin çocuğu Edwin M. Bliss’in “Turkey and the Armenian Atrocities” isimli kitabı basıldı⁸⁷.

d. DİĞER YERLEŞİM YERLERİ

(1) NEW YORK (NEW YORK)

New York’a Osmanlı Devletinden gelen ilk Ermeni yeni kurulan New York Üniversitesinde Protestan Misyonerlik eğitimi almak için 1834 yılında gelen Khachatur Osganian’dır. Eğitimini tamamlamasını müteakip New York Herald-Tribune’de çalışmaya başlamış ve daha sonra New York Press Club’ın Başkanı olmuştur. “The Sultan and His People”(1857) isimli Amerikan halkının hakkında bir şey bilmediği Türklerle ilgili bir kitap yazmıştır.

1841 yılından sonra Orta Doğu’lular, özellikle Ermeniler New York’un güneyine, bugün “the Financial District” olarak bilinen bölgeye yerleştiler. Burası 1960 yılına kadar Suriyeli ve Lübnan’lı Hıristiyanların bölgeye göç etmesinden dolayı “Syrian Quarter” ismiyle de anılmıştır.

---

⁸⁶ <http://www.encyclopedia.chicagohistory.org/pages/69.html>

⁸⁷ Merrill D. Peterson, *a.g.e.* s. 25.

1900'lü yıllarda gelen Ermeni göçmenleri Lexington and Third Avenue köşesindeki East 20th St'e yerleşmişlerdir⁸⁸.

(2) SYRACUSE (NEW YORK)

Syracuse'ye gelen ilk Ermeni 1893 yılında Filadelfiya iskelesine inen Maraşlı John Bayerian'dır. Saatçiliği öğrenmek için Waltham (Massachusetts)'a gitmiştir. Daha sonra Syracuse'ye gelerek "Solway Process Company"de çalışmaya başlamıştır. İlk gelen diğer Ermeni Nazareth Rejebian'dır⁸⁹.

Bayerian dört yıl sonra Maraş'taki çocukluk arkadaşına bir mektup yazarak kız kardeşi Mariam ile evlenmek istediğini bildirmiştir. Misyonerlerin yardımıyla nişanlısını Syracuse'ye getirmiş, ancak yolculuk esnasında hastalanan Mariam, bir süre "First Presbyterian Church" yöneticileri Gifford kardeşlerin bakımı ile iyileşmiştir. Aynı kilisede evlenen çift Presbyterian kilisesine devam etmiştir. Misyoner okulunda okuyan Bayerian, İngilizce, Ermenice ve Türkçe bilmektedir. Mariam ise İngilizceyi Maraş'ta yatılı okulda öğrenmiş ve 1895 yılında anaokulu diploması⁹⁰ almıştır⁹¹.

Bayerian'ın dört çocuğu olmuştur. 1898 yılında doğan ilk çocuğu Grant Syracuse'de doğan ilk ermenidir⁹².

1899 yılında Syracuse'ye İstanbul'dan zengin bir kişi olarak gelen Harutun Bab Azadian İsviçre, Fransa ve Almanya'da eğitim görmüş bir saatçidir. Aynı zamanda mucit ve hassas alet yapımcısıdır. Syracuse'de kurduğu "Azadian Gauge

---

⁸⁸ Hrag Vartanian, "New York City." *AGBU Magazine*, Nisan 2002.

⁸⁹ Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.* s. 4-5.

⁹⁰ Anaokulu diploması 19. yy.da Alman eğitimci Friedrich Froebel'in geliştirdiği çocukları eğitim programına aittir. 1851 yılında Prusya hükümeti tarafından yasaklanmış ve Froebel ülke dışına çıkarak eğitim sistemini yaymıştır. Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.* s.6; Kısa bilgi için bkz. Brian Johnson, "Unutulan Bir Anaokulu: Türkiye'nin İlk 'Çocuk Bahçesi', Çev. Handan Cingi, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı:48, İstanbul, Nisan 2006, s. 56-59.

⁹¹ Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.* s. 5-6.

⁹² Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.* s. 6.

Manufacturing Company” (Ölçü Aleti İmalat Şirketi) birçok Ermeni’nin çalıştığı bir firmadır⁹³.

Azadian’ın Ermeni olmayanlarla sosyal ilişkileri ve İngilizce bilgisi Amerikan yaşamına kolaylıkla girmesini sağlamıştır. 1908 yılında Azadian ve eşi Mason locasına girmiştir. Aktif olarak çalışmışlar ve Rotary kulübüne üye olmuşlardır. Gregoryen Ermeni olan Azadian politik partilerle, eşi Ermeni Kızılhaç’ı ile bağlantılıydı⁹⁴.

Syracuse’deki 1898 yılında ilk halı dükkânını (Persian Palace Rug Company) açan kişi Harry Panos Philibosian’dır. Kısa sürede Columbus (Ohio), Rochester (New York) ve Richfield Springs (New York)’a şubelerini açmıştır⁹⁵.

Syracuse’de çiftlik satın alan Babikian ve Koolakian’ın çiftlikleri Ermenilerin toplanma yerleriydi⁹⁶. Koolakian terzi dükkânı açmış ve Syracuse’deki birçok terzi bu dükkânda yetişmiştir⁹⁷.

1912 yılında Syracuse’deki Ermenilerin nüfusu 150 kişidir. Sivas’tan gelen elli Ermeni’nin geldikleri yıllar ve sayıları aşağıdadır.

<u>Yıl</u>	<u>Gelen Sayı</u>
1903	1
1905	1
1906	2
1908	2
1909	2
1910	3
1911	4
1912	23

---

⁹³ Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.* s. 8–9.

⁹⁴ Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.* s. 11.

⁹⁵ Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.* s. 12.

⁹⁶ Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.* s. 14-15.

⁹⁷ Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.* s. 16.

1915	7
1918	2
1920	1
1927	2

Bu elli kişinin bir bölümü Troy ve Waterviliet'ten zamanla buraya gelmiştir. Alışılmadık bir örnek olarak, Mannig Zahrajian Taşnak üyesi bir kadın olarak kayıtlara girmiştir⁹⁸.

(3) PORTLAND (MAİNE)

Portland'daki Ermeni yerleşimi 1896 yılında Yeghoian ailesinin Türkiye'den gelişiyle başlar. Önce yüzlerce Ermeni göçmeniyle birlikte Marsilya'ya ve oradan da "Women's Christian Temperance Union" (WCTU)'ın yardımıyla Portland'a gitmişlerdir. Garabed Yeghoian (Charlie Baba) çömlek imalathanesinde çalışmaya başlamıştır. Portland'a; Kiğı, Van, Harput, Erzurum, Adana ve Sivas'tan göçmenler gelmiştir. Portland'da 159 Lancaster sokağında bir bina Ermeni toplumu tarafından toplantı maksadıyla kullanılmıştır. En parlak günlerinde Ermeni kahvehanesi, okul ve lokantaya ev sahipliği yapmıştır. Çatı katında da bekâr erkekler kalmıştır.

1908 de Ermeni topluluğu 25 aileye ulaşmıştır. 1910 yılında Ermeni okulu açılmıştır. Ermeniler, çömlekçi, soba imalatçısı, bakkal ve berber olarak çalışıyorlardı. Ermeni Devrimci Federasyonu (ARF) Portland'da 1904 yılında büro açmıştır⁹⁹.

---

⁹⁸ Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.* s. 18–19.

⁹⁹ Anthony P. Mezoian, *a.g.m.*

(4) TEKSAS

Geyveli 54 yaşındaki ipekböceği yetiştiricisi Khatchadoor Donigian 1882 yılında kardeşi, iki erkek yeğeni, karısı Mary ve 5 çocuğuyla Ellis Adasına gelmiştir. Zengindir ve yanında 10.000 Dolar parası vardır. Teksas'ta bir çiftlik satın alarak oraya yerleşmiştir. Yeğeni Horn Donigian kovboy olarak Kansas'a sığır nakletmiş ve daha sonra Teddy Roosevelt'in "Rough Riders"larına katılarak Küba'da savaşmıştır.

Donigianlar, 1886 yılında Pattison'a taşınarak çırçır ve değirmen işine başladılar. Bu başarıları memleketlerine ulaştığında oradaki yakınları ile arkadaşları da Teksas'a gelerek Waller County'de bir Ermeni topluluğu oluşturmuştur. 1890 nüfus sayımı belgeleri yandığından Ermeni nüfusu bilinmemekte, ancak 1900 yılındaki nüfus sayımına göre Türkiye'den 29 Ermeni'nin geldiği ve 15 Ermeni'nin de orada doğduğu tespit edilmiştir. Bugün Huston yakınlarındaki Pattison ve Waller County de 318 Ermeni yaşamaktadır.

1875 Harput doğumlu George Donigian 1890 da cebinde sadece 25 cent ile Teksas'a geldiğinde İngilizce bilmiyordu. Waukegan (İllinois)'da çelik fabrikasında haftalık 5 Dolara bir süre çalıştıktan sonra Pattison, Teksas'a gelmiştir. Diyarbakır göçmeni bir Ermeni'nin kızı Rosa ile evlenmiş, banker, tüccar ve petrolcü olan çok başarılı altı çocuğu olmuştur.

O tarihlerde Teksas'ta Ermeni kilisesi olmadığından Fresno'dan bazen bir papaz dini hizmet için gelmiştir. Diğer Ermeni topluluklarıyla irtibatları olmamış, ancak ara sıra doğudan gelen Ermenice gazeteleri okuyarak temas sağlamaya çalışmışlardır¹⁰⁰.

(5) DETROİT (MİCHİGAN)

Detroit'e gelen ilk Ermeni yerleşimci bir misyonerle tıp okumaya gelen Esther Nvart'tır. Eğitimi esnasında bir Amerikalıyla evlenerek Detroit'e yerleşmiştir.

---

¹⁰⁰ David Zenian, "The Armenian Pioneers of Texas", <http://www.armeniafest.com/history/texasarms.html>.

1906 yılında Detroit’li Ermeni sayısı yaklaşık 45’ti ve bunlardan yalnız iki tanesi evliydi. İlk gelenler arasında eczacı Der Garabedian, İngilizce konuşabilen Krikor Goshgarian ve emlakçı Mesrob Kurkjian vardı¹⁰¹.

Çalışmak için Detroit’e gelen eğitimsiz ve vasıfsız Ermeniler, Delray, Highland Park, Saline ve Pontiac’ta bulunan fabrika ve imalathanelerde saatler boyu ve uygunsuz koşullarda çalışmışlardır. İlk gelen Ermenilerin ailelerini daha iyi şartlarda yaşatma isteği, eğitimi önemli kılmıştır. Çocuklarını eğitmeyi başarmak onlar için gurur kaynağı olmuştur¹⁰².

1915’e kadar Ermeni topluluğu 3.000’e ulaşmıştır. Endüstri kenti olan Detroit’te Henry Ford ücretleri günlük 5 dolar olarak açıklayınca ülkenin dört bir yanından Ermeniler gelmeye başladılar. Bir an önce çok para kazanıp anavatanlarına geri dönmeyi planlıyorlardı. Kısa sürede Detroit’te oluşan Ermeni topluluğu Rusya, İran ve Osmanlı Ermenilerinden oluşmasına rağmen çoğunluğu Osmanlı Ermenileri [Yozgat, Kayseri, Everegtzis (?), Fenecetzis (?), Gürün, Sivas, Şebinkarahisar, Harput, Kiğı, Erzincan, Darontzis (?), Van ve Govgastzi (?)] oluşturuyordu¹⁰³.

(6) UTAH

“Utah Copper Company” hakkında yapılan araştırmalara göre 1910–1920 yılları arasında 150 Ermeni’nin şirkette çalıştığı tespit edilmiştir. Bugün Utah’taki Ermenilerin yarısından fazlası Mormon olup atalarının 1897 yılı civarında Sivas’tan geldikleri bilinmektedir. Diğerleri de aynı zamanlarda Gaziantep yöresinden göç etmişlerdir. Yaklaşık 20 aile Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıcında Utah’a ulaşmışlardır. Daha sonraları Halep ve Beyrut’tan da Ermeni göçmenler gelmişlerdir.

Sivas’tan ilk gelenlerden olan Hagop Thomas (Tumas) Gagosian (doğumu 25 Ocak 1868) ve Marrow Sherinian Gagosian Zara doğumludur. “Church of Jesus Christ of Latter-Day-Saints”e katılmışlar ve “rüyalarının ülkesine” göç etmişlerdir.

---

¹⁰¹ “The History of St. Sarkis Church”, http://www.saintsarkis.org/st_sarkis_church.htm.

¹⁰² Dennis Papazian, Carolyne Sirian, “Ethnic Groups in Michigan”, *The Peoples of Michigan*, Vol. 2 The Ethnos Press, Detroit, 1983, s. 12–17.

¹⁰³ “The History of St. Sarkis Church”, http://www.saintsarkis.org/st_sarkis_church.htm.

Aşırı yoksulluk yılları Gagosian'ın Utah'a göç etmeyi planlamasına neden olmuştur. Sıvacı olarak çalışırken Zara'da 6 Ekim 1888 tarihinde Mormon kilisesini kuran Mormon misyoneri F. F. Hintze'i duymuş ve onunla irtibata geçmiştir. Gagosian, karısı Nisham K. Sherinian'ın karşı çıkmasına rağmen 27 Mayıs 1894 tarihinde Zara nehrinde vaftiz edilmiştir.

Zararlı bir cemiyet üyesi olan Gagosian karısı ve üç çocuğunu bırakarak parasız bir halde yola çıkmıştır. Kıbrıs, Mısır, Fransa ve Londra yoluyla 10 Temmuz 1897 tarihinde Salt Lake City'e Mormonların gelişinin 15. yıl kutlamaları esnasında ulaşmıştır. Altı ay sonra Hintze tarafından Kudüs'te bir arazi satın alarak Mormon Ermeni kolonisini kurmasını teklif etmişler, fakat kabul ettirememişlerdir. Saint George'a giden Gagosian Dixie Kolejinin inşaatında çalışmıştır. Oradan Nevada, Nephi ve Price'a giderek hayatını kazanmaya çalışmıştır.

Sivas'tan giden bir diğer göçmen Herond Nishan Sheranian Salt Lake City'de ünlü bir göz doktoru olmuş ve bir hastane ile klinik kurmuştur. Hatıralarını "Odyssey of an Armenian Doctor" adıyla yayımlamıştır. Ünlü bir halı dokuyucusu olan annesi Salt Lake City'deki kiliseye 13 Aralık 1899 tarihinde bir halı hediye etmiştir.

Kilisenin etkisine rağmen ilk gelen Mormon Ermeni göçmenleri evlilikleri aralarında yapmışlardır. Ancak üçüncü nesil Ermeniler, Ermeni topluluğu dışından evlenmeye başlamıştır. 1920 nüfus sayımına göre Utah'da oturup başka yerde doğan 18 Ermeni bulunmaktadır¹⁰⁴

B. AMERİKA'YA GÖÇ EDEN ERMENİLERİN SAYISI

Bir öğrenci olan Khachik Oskanian'ın Amerika'ya 1834 yılında gelen ilk Ermeni olduğu kayıtlarda görülmektedir¹⁰⁵. Ancak 1820 ile 1855 yılları arasında Amerika'ya Türkiye'den geldiği tespit edilen ve geliş yılları ve sayıları aşağıya çıkarılan 123 kişinin kimliği hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Bu kişiler arasında Ermenilerin bulunması da mümkündür. Bu olasılığı gerçek olarak kabul

---

¹⁰⁴ Robert F. Zeidner, *a.g.m.*, s. 385-408.

¹⁰⁵ Dennis Papazian, *a.g.m.*

edersek Amerika'ya Ermenilerin göç etmesinin başlangıcını 1820 yılı olarak kabul edebiliriz. Bu sayılar birçok kaynaktaki verilerle örtüşmektedir¹⁰⁶.

<u>Yıl</u>	<u>Sayı</u>
1820	1
1822	4
1823	2
1824	2
1826	2
1827	1
1828	6
1829	1
1830	2
1833	1
1834	1
1836	3
1839	1
1840	1
1841	6
1842	2
1843	5
1844	10
1845	3
1846	4
1847	2
1848	3
1849	9
1850	15
1851	2

¹⁰⁶¹⁰⁶ William J. Bromwell, *History of Immigration to the United States: Exhibiting the Number, Sex, Age, Occupation and Country of Birth of Passengers Arriving In the United States by Sea from Foreign Countries from September 30, 1819 to December 31, 1855: Compiled Entirely Official Data With an Introductory Review of the Progress and Extent of Immigration to the United States Prior to 1819, and Appendix Containing the Naturalization and Passenger Laws of the United States, and Extracts from the Laws of the Several States Relative to Immigrants, Importation of Paupers Convicts, Lunatics, Etc.* Redfield, New York, 1856, s. 178; Başka bir kaynaktaki şu veriler bulunmaktadır. Oshagan Minasyan, *a.g.e.* s. 38;

<u>Yıl</u>	<u>Türkiye'den Göç Eden Ermeni Sayısı</u>
1820-30	21
1831-40	7
1841-50	44
1851-60	83
1861-70	129
<u>1871-82</u>	<u>78</u>
Toplam	762

1852	3
1853	15
1854	7
<u>1855</u>	<u>9</u>
Toplam	123

Osmanlı Devleti'nden Amerika'ya 1860–1923 yıllarında göç edenlerin büyük bir çoğunluğunu Ermeniler ve Lübnan-Suriye bölgesinde yaşayan Araplar oluşturmaktadır. Atlas Okyanusunu geçen diğer Müslümanlar ise Balkan ve Doğu Anadolu vilayetleri ahalisindedir¹⁰⁷. Amerikan gazeteleri Türkleri fanatik Müslümanlar ve masum Hıristiyanları öldüren kana susamışlar olarak betimlediğinden birçok Türk göçmen, yetkililere kendilerini Ermeni veya Sırp olarak tanıtmıştır¹⁰⁸.

1870'lerin başında mevcutları 70'e ulaşmıştır¹⁰⁹.

1890 yılında Amerika'ya gelen Ermenilerin sayısının yaklaşık 12.000, 1913 yılında gelenlerin sayısının ise 13.000, 1889–1914 yılı arasında gelen toplam nüfusun 65.950 olduğu ve göçün artmasına Karadeniz ve Akdeniz'den üçüncü sınıf yolcu taşıma ücretlerinin düşmesinin sebep olduğu iddia edilmektedir¹¹⁰. Bir başka yazar 1898 yılında 15.913 Ermeni'nin Amerika'ya ulaştığını iddia etmekte ve 1897–1917 yılları arasında 55.000 kişinin daha geldiğini söylemektedir¹¹¹.

Carl Wittke'e göre, 1894 yılında Amerika'da çoğunluğu Amerikan misyonierlerinin etkisi sonucu gelen yaklaşık 3.000 Ermeni bulunmaktadır¹¹².

1910 yılında Amerika'da yaşadığı tespit edilen, Türkiye Avrupa'sından gelmiş göçmen sayısı 32.230 ve Türkiye Asya'sından gelmiş göçmen sayısı 59,029'dur. Bir mali yılda kabul edilebilir yıllık % 3 kontenjan miktarı Türkiye Avrupa'sı için 967 ve Türkiye Asya'sı için 1.762'dir. Ancak 1910–1914 yılları arasındaki dört yıl içinde

---

¹⁰⁷ Barbara Bilge, “Voluntary Associations in the Old Turkish Community of Metropolitan Detroit”, *Muslim Communities in North America*, Suny Press, Albany, 1994, s. 381–406.

¹⁰⁸ Barbara Bilge, *a.g.m.*

¹⁰⁹ Knarik Avakian, “The History of the Armenian Community of the United States of America (From the Beginning to 1924)”, <http://www.geocities.com/lira777/summaryE.html>.

¹¹⁰ David M. Reimers, *a.g.e.* s. 207.

¹¹¹ Merrill D. Peterson, *a.g.e.* s. 26.

¹¹² Oshagan Minassian, *a.g.e.* s. 31.

Türkiye Avrupa'sından göç eden göçmen miktarı 13.930 ve Türkiye Asya'sından göç eden göçmen miktarı 16.790'dır. Oran, Türkiye Avrupa'sı için 3.482 ve Türkiye Asya'sı için 4.197'dir¹¹³.

Washington Sefiri Mavroyeni Bey, Hariciye Nazırı Sait Paşa'dan 21 Mayıs 1895 tarihinde Türkiye'de yaşayan Ermenilerin nüfusları hakkında abartılı rakamların söylendiğini ve gerçek sayının bildirilmesini istemiştir¹¹⁴.

Washington Sefiri Mavroyeni Bey, Amerikan Dışişleri Bakanlığında 1896 yılında mümkünse göç eden Ermenilerin isimlerinin ayda iki defa olmak üzere gönderilmesini talep etmiştir¹¹⁵.

1990 yılı nüfus sayımında yaklaşık 300.000 kişi milliyeti ile ilgili sorulan soruya "Ermeni" cevabını vermiştir. Ancak Anny Bakalian sayının doğru olmadığını ve ABD'deki Ermeni nüfusunun 800.000 ile 1 milyon arasında olduğunu iddia etmektedir¹¹⁶. Bu propagandaya inanan yazarlar ABD'deki Ermeni nüfusunu 1 milyon dolaylarında göstermektedir. 1920 yılında ise Amerika doğumlu 36.620 Ermeni ve 52.840 Ermenice konuşan insan vardı¹¹⁷. Bir başka araştırmacıya göre ise, 1899-1924 yılları arasında ABD'ye 76.129 Ermeni göç etmiştir¹¹⁸.

1910 yılında Worcester'deki Ermeni Piskoposluğuna Kaliforniya'dan gönderilen bir raporda Kaliforniya'da 5.000 Ermeni'nin bulunduğu ve bunlardan 4.000 kişinin Fresno'da yaşadığı bildirilmiştir¹¹⁹.

"The US Immigration and Naturalization Service Fiscal Year 2000 Statistical Year Book"a göre; 1861-70 yılları arasında 131, 1871-80 yılları arasında 404, 1881-90 yılları arasında 3.782, 1891-1900 yılları arasında 30.425, 1901-10 yılları arasında 157.369 ve 1911-20 yılları arasında 134.066 Türk göçmeni Amerika'ya giriş

---

¹¹³ Edith Abbott, *a.g.e.* s. 238.

¹¹⁴ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2739, No. 39.

¹¹⁵ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2741, No. 73.

¹¹⁶ David M. Reimers, *a.g.e.* s. 217.

¹¹⁷ Benjamin F. Alexander, *Armenian and American: The Changing Face of Ethnic Identity and Diasporic Nationalism 1915-1955*, PhD. In History, The City University of New York, 2005, s. 4.

¹¹⁸ Donna R. Gabaccia, *Immigration and American Diversity: A Social and Cultural History*, Blackwell Publishers Inc. Madlen Massachusetts, 2002, s. 140.

¹¹⁹ Arra S. Avakian, *a.g.m.*

yapmıştır¹²⁰. Bu göçmenlerin Harput, Elazığ, Dersim ve Siverek bölgelerinin de içinde olduğu Osmanlı şehirlerinden gitmeleri dikkat çekicidir.

Ermenice yayımlanan “Hrasayan” gazetesine göre 1903–1913 yılları arasında Amerika’ya göç eden Ermenilerin sayısı 32.269’dur¹²¹.

Ermeniler, yaşadıkları şehirlerde “Little Armenia” adını verdikleri bölgelerde yaşamaktadırlar. Minasyan’a göre; 1917 yılında Amerika’nın çeşitli eyaletlerinde yaşayan Ermenilerin sayıları şöyledir.

<u>Eyalet</u>	<u>Ermeni Nüfusu</u>
New York	17.391
Massachusetts	14.192
Rhode Island	4.923
Illinois	3.313
California	2.564
New Jersey	2.115
<u>Pennsylvania</u>	<u>2.002</u>
Toplam	46.500 ¹²²

Hariciye Nezaretine 18 Nisan 1890 tarihinde Washington Sefaretinden gönderilen yazıda Amerikan kaynaklarından alınan 1889 yılında Amerika’ya gelen göçmenlerin sayısının 444.427 kişi olduğunu ve Osmanlı topraklarından göç edenlerin sayısının 1.190 kişi olarak tespit edildiğini belirtmektedir. Açıklaması aşağıdadır¹²³.

<u>Yaşadıkları Bölge</u>	<u>Sayı</u>
Osmanlı Avrupası	252
Arabistan	216

¹²⁰ İlhan Kaya, *a.g.e.* s. 48.

¹²¹ Recep Karacakaya, *a.g.e.* s. 136–137.

¹²² Oshagan Minassian, *a.g.e.* s. 54.

¹²³ BOA. *HR SYS.* Dos. 71, No. 8.

Ermenilerle Meskün Vilayetler	96
Anadolu	593
<u>Mısır</u>	<u>33</u>
Toplam	1.190

1889 yılında göç eden Ermenilerin istatistikî bilgileri şöyledir.

	<u>Erkek</u>	<u>Kadın</u>	<u>Toplam</u>
15 Yaşından Küçük Olanlar	13	1	14
15–40 Yaş Arasında Olanlar	68	7	75
<u>40 Yaşından Büyük Olanlar</u>	<u>5</u>	<u>2</u>	<u>7</u>
Toplam	86	10	96

Belgedeki “Ermenilerle meskün vilayetler” tabirinin Amerikan kayıtlarında geçtiği şekilde alınmasından kaynaklandığına dikkat edilmelidir.

Washington Sefareti 4 Mayıs 1891 tarihinde 1890 yılında Amerika’ya göç edenlerin sayısını 455.302 olarak ve Osmanlı Devleti’nden göç edenlerin de 2.167 kişi olduğunu bildirmiştir¹²⁴.

<u>Yaşadıkları Bölge</u>	<u>Sayı</u>
Osmanlı Avrupası	206
Arabistan	226
Ermenilerle Meskün Vilayetler	598
Asya	1.126
<u>Mısır</u>	<u>11</u>
Toplam	2.167

29 Mart 1892 tarihinde gönderilen yazıda 1891 yılında 560.319 kişi göç etmesine rağmen Osmanlı Devleti’nden 3.297 kişinin göç ettiği bildirilmektedir.

¹²⁴ BOA. **HR. SYS.** Dos. 71, No. 37.

<u>Yaşadıkları Bölge</u>	<u>Sayı</u>
Rumelideki Osmanlı Vilayetleri	265 (165)*
Arabistan	352
Ermenilerle Meskûn Vilayetler	812
Anadolu	1.828 (2.488)*
<u>Mısır</u>	<u>40</u>
Toplam	3.297 (3.957)*

Hariciye Nezareti görevlileri işaretli sayılarda toplama hatası yapmışlardır. Göç edenleri çoğunluğunu Suriye'liler oluşturmaktadır. Rumların sayısının az olduğu ve Amerika'da isimlerinin bile geçmediği; Müslümanların ise 20–30 kişiden ibaret olduğu ifade edilmektedir¹²⁵.

3 Nisan 1893 tarihli ve 1892 yılı ile ilgili raporda Amerika'ya 683.084 göçmen gelmiş ve bunların 6.333 kişisi Osmanlı Devleti'nden göç etmiştir.

<u>Yaşadıkları Bölge</u>	<u>Sayı</u>
Osmanlı Avrupası	227
Arabistan	191
Ermenilerle Meskûn Vilayetler	2.726 (2.728)
Asya	3.172
<u>Mısır</u>	<u>17</u>
Toplam	6.333 (6.335)

İşaretli sayıların toplamalarında hata yapılmıştır. Amerikan yetkilileri Anadolu ile Ermenilerle meskûn vilayetler ayrımını yapmalarına rağmen Ermenilerle meskûn vilayetler dışından da göç eden Ermeniler bulunmaktadır¹²⁶.

Osmanlı yetkililerinin Amerikan kayıtlarından aldığı rakamlarla Ermeni araştırmacılarının rakamları birbirini tutmamaktadır. Ermenilerin o yıllarda bile

¹²⁵ BOA. *HR. SYS.* Dos. 71, No. 70; *Y. A. HUS.* Dos. 260, No. 93.

¹²⁶ BOA. *HR. SYS.* Dos. 72, No. 42.

Amerikalı yetkilileri etkilemeye, göç olgusunu kendi yönlerine çekmeye çalışmaları Ermeni araştırmacıların da çoğunluğunun aynı görüşte olması rakamlar üzerinde daha sağlıklı verilere ulaşılması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır¹²⁷.

Mayıs 1911 tarihinde New York'ta yaşayan Y. Akuni adında bir Ermeni gazeteci şebenderliğe yazdığı bir mektupta, 6 ay süreyle ABD ve Kanada'da yaptığı seyahatte 50'yi geçen şehirde 50 binin üzerinde Ermeni ve 400 bin civarında da çeşitli milliyetlere mensup siyasi mülteci bulunduğunu belirtmiřtir¹²⁸.

Ermeni yazar Robert Mirak¹²⁹ ve Ermeni araştırmacı Knarik Avakian yazdığı tezde 1899 – 1914 yılları arasında 51.950 Osmanlı Ermeni'sinin genelde bekâr ve geçici olarak Amerika'ya göç ettiğini yazmaktadır¹³⁰. Türk Tarih Kurumu'nun bir proje çalışması sonucunda da Amerikan göçmen bürosu kayıtlarına göre 1899 – 1914 yılı arasında ABD'ye giren Ermenilerin sayısının 51.950 olduğu tespit edilmiřtir¹³¹. Akla en yakın ve her iki tarafın araştırmalarında tespit edilen ortak sonuç olması itibarıyla doğruya en yakın sonuç olarak kabul edilebilir.

Bugün Ermeniler diasporayı tanımlarken Rusya'da yaklaşık 2.000.000, ABD'de 800.000, Fransa'da 250.000, Ukrayna'da 150.000, İran'da 100.000, Suiye'de 70.000, Arjantin ve Türkiye'de 60.000, Kanada'da 40.000, Avustralya'da 30.000 ve 25.000'den 3.000'e kadar olmak üzere İngiltere, Yunanistan, Almanya, Brezilya, İşve, Mısır, Ürdün, Irak, Kuveyt, BAE, İtalya, Belçika, Hollanda, Avusturya, Romanya, Bulgaristan, Venezuela, Macaristan, Özbekistan ve Etiyopya'da Ermeni yaşadığını iddia etmektedir¹³².

---

¹²⁷ BOA. *Y. A. HUS*. Dos. 260, No. 93.

¹²⁸ BOA. *HR. SYS*. Dos. 70, No. 30.

¹²⁹ Robert Mirak, *a.g.e.*, s. 71.

¹³⁰ Knarik Avakian, The History of the Armenian Community of the United States of America (From the Beginning to 1924), <http://www.geocities.com/lira777/summaryE.html>.

¹³¹ Hikmet Özdemir vd., *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, TTK yay. Ankara, 2004, s. 165.

¹³² Khachig Tölölyan, "Elites and Institutions in the Armenian Transnation", *Diaspora*, Vol. 9, No. 1, 2001.

B. OSMANLI DEVLETİ'NİN ERMENİLERİ TAKİBİ

Başlangıçta Osmanlı Devleti Ermenilerin Amerika'daki faaliyetlerini önemsememiştir. Nitekim 30 Eylül 1889 tarihinde Hariciye Nazırı Sait Paşa Sadrazam Kamil Paşa'ya Amerika'daki Ermenilerin Amerikan kamuoyunu etkileyecek kadar güçlü olmadıklarını bildirmiştir¹³³. Ancak çok geçmeden 9 Ekim 1889 tarihinde Washington Sefiri Mavroyeni Bey, 200 kadar Ermeni'nin Hoboken'de toplantı yaptıklarını ve burada rahip Ossep Saraciyen'in yaptığı konuşmanın ikiyüzlü ve politik olduğunu Hariciye Nezaretine bildirmiştir¹³⁴.

2 Ağustos 1890 tarihinde New York'da Ermeniler "Eastern Star Hall"da "Gabril" isimli bir Ermeni'nin başkanlığında toplanmışlardır. Gabril Ermenilerin memleketlerinde zulüm gördüğünü ve yakın bir zamanda Erzurum'da 400 Ermeni'nin öldürüldüğünü ileri sürerek ABD Cumhurbaşkanı'na Ermenilere yardım etmesi için İstanbul Amerika Elçisine gerekli talimatın verilmesini isteyen bir dilekçe verilmesini teklif etmiş ve teklif kabul edilmiştir¹³⁵.

Washington Sefiri Mavroyeni Bey, 1889 yılında Ermeni faaliyetlerinin kamuoyunu etkileyemeyeceğini bildirmesine rağmen beş yıl sonra Ermenilerin etkisi şaşkınlık verecek kadar büyümüştür. 28 Kasım 1894 tarihli bir yazısıyla çok sayıda Ermeni ve Amerikalının katıldığı bir mitinge Massachusetts valisinin de katıldığını ve Amerikan yasalarında valinin mitinglere katılımını engelleyecek bir hükmün bulunmadığını Hariciye Nazırı Sait Paşa'ya bildirmiştir¹³⁶.

Hariciye Nazırı Sait Paşa, 5 Kasım 1893 tarihinde Washington Sefiri Mavroyeni Bey'den ABD'deki Ermenilerin faaliyetlerinin izlenmesini ve kimlerle irtibatlı olduklarının araştırılmasını istemiştir¹³⁷.

---

¹³³ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 7, Belge No. 102.

¹³⁴ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 7, Belge No. 104.

¹³⁵ BOA. Y. A. HUS. Dos. 238, No. 53.

¹³⁶ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 23, Belge No. 98.

¹³⁷ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 16, Belge No. 18; Konu hakkında ayrıca bilgi için bkz. Bilal N. Şimşir, "Washington'da Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Gaillesi", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 4, Ankara, Aralık 201-Ocak 2002; Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, 2. Basım, Bilgi Yay. Ankara, 2005.

1894 yılından itibaren belgelerde Osmanlı Devleti'nin görevlendirdiği dedektif bürolarıyla ilgili yazışmalara rastlanmaktadır. Mavroyeni Bey, Bogigian isimli bir Ermeni iş adamından bilgi almaya başlamıştır¹³⁸. Daha sonra Bogigian'ın tavsiyesiyle Khachadourian isminde bir Ermeni'den de bilgi almıştır¹³⁹.

16 Mart 1894 tarihli Washington Sefaretinden gönderilen yazıda Boston Dedektif Bürosunun (Pinkerton) 61 Dolar 35 centlik hesap defterinin 6 Mart 1894 tarihinde gönderildiği bildirilmektedir. Dedektif Bürosuna yeterli ücreti vermeleri halinde hizmetinden memnun olacaklarını düşünmektedir. Boston'dan "Buzcuyan" adındaki bir kişi Sefarete Hınçak Örgütü hakkında bilgi verebilecek bir ermeni bulunduğunu bildirmiştir. Sefir, Ermeni'nin verdiği bilginin yeterli olmayacağı ve dedektif bürosu ile bir iki ay daha çalışmanın yararlı olacağını söylemektedir¹⁴⁰.

Washington Sefareti 28 Mayıs 1894 tarihinde dedektif raporlarından 18 adedini Hariciye Nezaretine göndermiştir.

Birinci raporda: Dedektif, "Karabetyan"'ın Hınçak Komiteleriyle irtibata geçtiği, önemli biri gibi davrandığı ve Osmanlı Ülkesindeki Ermeniler yerine Atina Ermenileriyle haberleştiğini bildirmektedir. Atina'da Ermenilerin adamının "Brinyard" adında bir kişinin olduğunu haber vermektedir.

İkinci raporda: Sefirin daha önce hakkında bilgi verdiği "Miss Alice Stone Blackwell" ile yaptığı görüşme ile ilgili bilgi vermektedir. Bahsedilen kişi Ermeni taraftarıdır ve özellikle Amerikan tabiiyetine geçen Ermenilere yardım etmektedir. Bayan Blackwell'e göre Amerikan misyonerleri Ermenilerin düştüğü kötü durumdan haberdar oldukları halde bu konuda Osmanlı Hükümetinin dikkatini çekmemek için açıktan açığa fikir beyan etmemektedirler. "Ermeni Muhipleri Cemiyeti"'nin Hınçakistlerle aynı faaliyetlerde bulunmadıklarını, amaçlarının Avrupa ve Amerika kamuoyunu Ermeniler lehinde etkilemek olduğunu söylemektedir.

Üçüncü raporda: Dedektif, Boston'da iki Ermeni lokantası olduğunu söylüyor. Bu lokantalardan birinde kendisinden şüphe edildiği için bir şey

---

¹³⁸ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 103–105.

¹³⁹ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.* s. 107.

¹⁴⁰ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2830, No. 11.

yapamadığını ama diğerinde Ermeniler arasında bir siyasi konuşmaya şahit olmuştur. İngiltere'nin Ermenilere yardım edeceğini ümit etmektedirler.

Dördüncü raporda: Dedektif, Ermeni Muhipleri Cemiyeti üyesi “ Rahip Harlis” ile yaptığı bir görüşmeden bahsetmektedir. Rahip Ermeni Muhipleri Cemiyetinin Amerika tabiiyetine geçen Ermenileri Osmanlı Devletine karşı savunmaya karar verdiğini, Osmanlı ülkesinde Ermenilere yapılan zulümün Ermenilerin faaliyetlerinde haklı gösterdiğini beyan etmiştir.

Beşinci raporda: Dedektif, Amerikalıların Ermenilere nakdi yardımda bulunduğunu ve toplanan paranın ciddi bir faaliyette kullanılacağına inanmadığını beyan etmiştir.

Altıncı raporda: Karabetyan'ın oturduğu ev ve civarı hakkında bilgi vermektedir.

Yedinci raporda: Karabetyan'ın asıl dostlarının kimler olduğu hakkında evinin çevresinde yapılan araştırmadan bahsetmektedir.

Sekizinci raporda: Yedinci raporda bahsedilen araştırma sonunda ihtilalci rahip “Çitciyan”ı bildirmektedir. Çitciyan'ın evi Karabetyan'ın evinin karşısındadır. Dedektif rahip Çitciyan'ın odasına bitişik bir oda tutmuş ve Çitciyan'ın odasına gizlice girmiş fakat önemli bir şey bulamamıştır. Dedektif kendi odasından konuşulanları duymakta ancak Ermenice bilmediğinden bir şey anlamamaktadır.

Dokuzuncu raporda: Dedektif bir olaydan bahsetmektedir.

On, on bir ve on ikinci raporlarda: Dedektif Karabetyan ve Çitciyan ile ilgili araştırmalarından bahsetmekte fakat önemli bir bilgi vermemektedir.

On üçüncü raporda: Dedektif rahip Çitciyan'ın karısıyla konuşmaları dinlediğini ancak anlayamadığını söylemektedir. Çitciyan'ın odasında bulduğu yarısı yırtılmış bir zarfın üzerindeki Ermenice yazıyı kopyalamıştır.

On dört ve ön beşinci raporlarda: Dedektif, Karabetyan ve Çitciyan'ın hareketlerini takibe devam etse de bir neticeye ulaşamamıştır. Kaabetyan'ın evine girmeyi başaramadığından sadece görüştüğü insanları takip etmek zorunda kalmıştır.

On altıncı raporda: Dedektif, Karabetyan ve Çitciyan'ın bazı Ermenilerle görüşmeleri esnasında odasına tekrar girmiştir. Çitciyan'ın evraklarını sakladığı torbayı açık bulmuş, ancak evraklar Ermenice olduğundan hiç birini okuyamamıştır. Bunlardan bazılarını Atina'da bir gazeteye gönderdiğini zannetmektedir. Rahip Çitciyan'ın odasında "Timovanis Kulumis(?)" adlı bir gazetenin bazı sayılarını görmüştür.

On yedi ve on sekizinci raporlarda: Dedektif, Karabetyan'a birçok mektup geldiğini ve Karabetyan ile Çitciyan'ın en çok yazışma ile meşgul olduğunu bildirmektedir.

Sefir, on sekiz raporun eğer Ermenice bilen dedektif olsaydı Amerika'daki reisleri Karabetyan ve Çitciyan olan ihtilalci hareket hakkında çok bilgi alınabileceğini belirtmektedir. Boston Başşehbenderi dedektife Çitciyan'ın evraklarını almasını teklif etmiş, ancak bunun mümkün olmadığı cevabını almıştır. Eğer odaya dedektifle birlikte Ermenice bilen birinin girdiği görülecek olursa bütün teşebbüsleri ortaya çıkabilecektir.

Sefir, New York'ta bulunan "Amerika Ermeni Cemiyeti" başkanı "Tavşancıyan"dan aldığı mektupta, New York'ta dört yıldır başkanlığını yaptığı derneğin en önemlisi olduğunu ve kesinlikle siyasi bir dernek olmadığını öğrenmiştir. Derneğin Hınçakistlerle aynı yolda hareket etmesine müsaade etmediğini ve ihtilalci örgütlere katılmayan Ermenilerin miktarının çok olduğunu bildirmiştir¹⁴¹.

14 Mayıs 1894 tarihinde Pinkerton Dedektiflik Bürosu memuru F. E.'nin Boston Başşehbenderine verdiği on üçüncü raporda şunları yazmıştır:

"13 Mayıs 1894 Pazar günü, Karabetyan'ın evini gözetlerken otuz yaşlarında üç kişi ve ardından 15 yaşlarında bir genç eve gelmişlerdir. Gencin evden çıktığı tespit edilememiştir. Gece saat üçte genç bir kadın evden çıkarak "San Furin(?)" lokantasına gitti. Arkasından yemek yemek için lokantaya gittim, fakat tüm çabalarım rağmen kadınla konuşamadım.

---

¹⁴¹ BOA. **HR. SYS.** Dos. 2853, No. 3, Lef 2; ABD'deki Hınçak Örgütü Atina'daki örgüt merkezine bağlıdır. Bilal N. Şimşir, **a.g.m.**, s. 32-54.

Postane Pazar günleri saat altı ile on arasında açıktır. Karabetyan, Çitciyan veya adamlarından kimse postaneye gelmemiştir. Karabetyan ve Çitciyan gün boyu evlerine gelmemişlerdir. Çitciyan saat sekizde evine gelerek hemen yazı yazmaya başlamıştır. Eşkâlini göremediğim bir adamla saatlerce Ermenice konuştu. Lisanlarını bilseydim tüm konuşmalarını anlayabilecektim. Çitciyan'ın yazdığı bir zarfı ele geçirdim. Zarfın üzerindeki adresi kopyaladım. İngiltere'de yayınlanan dini bir gazetenin 100 nüshasının Çitciyan'a gelmiş olduğunu gördüm. Kendisi Karabetyan'ın güvendiği veya hizmetinde olan biridir. Odada bulunan zarfın üzerinde "Ermeni Protestanları vaizi:.....Hovnanyan Efendi vasıtasıyla Erzurum vilayeti dahilinde (?) de (?) da Matmazel(?) (?) Akikyan'a" yazmaktadır¹⁴²."

Osmanlı Sefiri, dedektiflik bürosundan Worcester'de yaşayan Ermeni isyancıların isimleri ile eşkâllerini, Lowell'deki Ermenilerden bazılarının Rusya'ya ve oradan da Osmanlı Ülkesine geçmek için Amerika'dan yola çıkıp çıkmadıklarını araştırmasını istemiştir¹⁴³. Araştırma sonunda Pinkerton dedektiflik bürosunun 1895 yılı Ocak ve Şubat aylarında 53 State St. Boston Massachusetts'deki Osmanlı Şehbenderliğine yazdığı raporlar şunlardır:

"23 Ocak 1895 (Çarşamba) – Sizden aldığım emirler doğrultusunda Worcester'e sabah 11 trenine bindim ve 12.10 da vardım. "Worcester Telegram" muhabiri Mccarthy'den öğrendiğime göre Ermeniler Laurel St. Our Savior Kilisesinde ayın 14'ünde toplanmışlar ve gizlilik ve bağlılık yemini eden on kişilik bir komite atanmış. Bu on kişi isimlerini sadece kendilerinin bileceği 12 kişi görevlendirecektir. Ocakın 27'sinde Our Savior Kilisesinde buluşacaklar ve 12 kişiyi atayacaklardır.

Our Savior Kilisesi Ermeni kilisesidir ve şu an sorumlusu rahip Rev. Maghakia Deroonian, iki yıl önce rahip olarak Ermeni patriği ile beraberdi. Bu hareketin liderliğini ve kilisenin sorumluluğunu geçen

---

¹⁴² BOA. **HR. SYS.** Dos. 2853, No. 3, Lef 1.

¹⁴³ BOA. **HR. SYS.** Dos. 2855, No. 35; Belgede raporların Osmanlıca özetleri bulunmaktadır.

Mart'ta aldı. Önceki kilise sorumlusu Rev. Hersop (Hovsep) V. Sarajian'ın şu an İran'da bulunduğu rapor edildi.

Bu hareketin öncülerinden ve Fountain St. de yaşayan zeki Ermeni Elia Boyajian geçen hafta ailesini görmeye gitti ve İstanbul'da yakalandı. Worcester'deki Ermeni kolonisinin sayısı bin civarında ve birbirlerini çok tutuyorlar. Mr. Boyajian'ın tek İngilizce konuşan olduğu söyleniyor ve Our Savior kilisesi rahibi Rev. Maghakia Deroonian İngilizce bilmiyor. Yarın bu hareketle ilgisi olanların isimlerini ve adreslerini temin edeceğim ve Ermenilerin en zekileriyle göreve devam edeceğim.

24 Ocak 1895 (Perşembe) – Burada Ermenilere ait iki ayrı parti var. Birincisi Hınçakist ve genel merkezi Atina'da. Sekreteri M. B. Seron, 14 Castle St.'de oturuyor. Teknik ressam ve Belmont sokağındaki gece okulunda öğretmen. Seron buradaki Ermeniler tarafından sevilmiyor.

M. S. T. Hahigian bu hareketteki diğer bir kişi. Hannover sokağında komisyonculuk ve doğu ile ilgili ve matematik kitapları satıcılığı yapıyor. İki yıl kadar önce İstanbul'a gidip dönmüş. Rev. Mr. Kamalian'ın sorumluluğundaki Congregationalist Protestant kilisesine bağlı. Elm sokağındaki YMCA binasındaki Curtis salonunda buluşuyorlar.

Devrimci (Revolutionary) Parti gizlice Türk kilisesi (Our Savior Kilisesi)'nde toplanıyor ve Deroonian'ın bu hareketin öncüsü olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Bu partinin seçimi Pazar günü olacak ve 12 kişi seçilecek.

İlişikteki kâğıtlar Boston Globe Ofis tarafından oluşturulmuş ve Worcester'deki diğer gazetelere gönderilmiş, fakat hiçbiri tarafından yayımlanmamıştır. Ofisi Walker binasında olan Avukat Carroll tarafından bir mektup İran'a gönderilmek üzere Paris'teki bir ajansa gönderilmiştir. Mektup oradan da Sasun'a gönderilecektir. Carroll Worcester Ermenilerinin işlerini takip ediyor.

Dün gece muhabir Mccarthy'i Belmont Sokağı Ermeni okulunda ziyaret ettim ve Seron ile tanıştırdım. Sonra Our Savior kilisesi bodrumundaki Ermeni okulunu ziyaret ettik. Rahip Deroonian'ı gördük.

Bir grup Ermeni evini ve Elm Sokağındaki salonda bir grup genç Ermeni'yi ziyaret ettik.

Telegram gazetesi bürosunda Mccarthy'den ayrıldığımda saat tam 12.55'ti. Buradaki Ermeniler çok korkaktı. Buralarda casuslar olduğuna inanıyorlardı. Onlara sessizce ürkütmeden yaklaşmam gerekiyor. Her nasılsa bir şekilde güvenlerini kazandım ve Pazar günü toplantıya davet edildim.

25 Ocak 1895 (Cuma) – Worcester'deki önde gelen Ermeni tahrikçileri aşağıdaki gibidir:

Manoog B. Seron; Hınçakistlerin veya Devrimcilerin sekreteri

M. S. T. Hahigian; komisyoncu, 47-1/2 Hanover St.

Rev. Maghakia Deroonian; Our Savior kilisesi rahibi

Edward Topanalian; 5 Flint St.

Rev. Mr. Chitcian; Boston Protestan Kilisesinden, Worcester Hınçakistlerinin önde gelenlerinden

Rev. K.G. Kamelian; Ermeni Congregational Kilisesinden

John Yazigian; aynı kilisenin Pazar okulu öğretmeni, aynı zamanda Hınçakist liderlerden.

Worcester'de iki gizli örgüt var. Hınçakist veya Devrimci (Revolutionary) partisi sekreteri Manoog B. Seron. 244 Main St. deki Grange salonunda buluşuyorlar. Toplantı için belli zamanları yoksa da genelde Pazar geceleri toplanıyorlar. Bunlar Worcester'deki Ermenilerin küçük bir kısmını oluşturuyorlar.

Diğer örgüt, Ermeni Ulusal Ligi 63 Laurel St.'deki Our Savior kilisesine bağlıdır. Marttan beri orada olan ve kilisede yaşayan rahip Maghakia Deroonian tarafından yönetiliyorlar. Pazar akşamları kilisede toplanıyor ve toplantı akşam yediden gece bir-ikiye kadar sürüyor.

Kilisenin önceki papazı Hersop V. Sarajian, şu an İran sınırında ve ona buradan posta gönderiliyor. Diğer elemanlarca iç kesimlere iletiliyor.

Postanın çoğunluğunu Komisyoncu M.S.T. Hahigian gönderiyor, Manoog B. Seron da bazen gönderiyor. Ermeniler davaları için Amerikalıların yardım ettiğine inanmıyor. Burada her Ermeni davaları için 10 dolar yardım yapıyor.

Worcester'deki Ermeniler hakkında pek fazla bir şey bilinmiyor. Kendilerini çok iyi gizliyorlar. İngilizceyi konuşanların sayısı 18'i geçmiyor. Deroonian çok az İngilizce biliyor. Dışarıdan ilgi gösterenler "Worcester Daily Telegram"dan McCarthy ve McPherson'dur.

Bu akşam rahip Deroonian'ı ziyaret ettim. Orada yabancı bir Ermeni vardı. Topluluk büyük miktarda gazete ve mektup aldıklarından dolayı oldukça heyecanlıydı. Yabancıyı muhabir McCarthy de tanııyordu. Sanırım pazar toplantısına katılmayı planlıyordu.

Avukat Carroll beş yıldır Ermenilerle iş yapıyordu. Şimdi ondan uzaklaştıklarını ve sorumlunun Komisyoncu Hahigian olduğunu düşünüyor. Bu iki adam iyi anlaşamıyor ve Carroll, Hahigian'ın Ermenileri soyduğunu söylüyor.

26 Ocak 1895 (Cumartesi) – Bu sabah Rev. Alexander H. Vinton'u 13 Ashland St. Worcester adresindeki "All Saints Episcopal Church"de ziyaret ettim. Bana Ermenilerin Worcester'e ilk geldiklerinde ibadet edecekleri bir yerleri olmadığından kendi kilisesine katıldıklarını söyledi. Üç yıldan biraz fazla süre önce, "Congregational" misyoneri Rev Mr. Hitchcock, Ermenice bilmediğinden geriye döndü ve kilisesine bağlı çok sayıda Ermeni'yi Congregational kilisesine götürdü. Yaklaşık o zamanlarda Hersop V. Sarajian geldi ve Ermeni kilisesini kurdu. Kilisenin papazı oldu ve Our Savior kilisesini inşa etti. Doktor, bana Horsep V. Sarajian'ın şimdi İran'da bir yerde olduğunu söyledi. Bana onun rahip elbiseli bir fotoğrafını gösterdi. Doktor Tophanelian isimli birinin hala Worcester'de olup olmadığını sordu. Orada olduğunu söyledim. Bana onun hilekâr biri olduğunu ve bir defasında üç yıl önce Türk hükümeti adına çalıştığı düşünüldü. Para hangi taraftaysa o tarafta yer alabileceğini söyledi. Kilisede gizli planlar hazırladığını söyledi.

Saat 02.00'de Ermeni çevirmen Armen Kunoony ile buluştum ve birkaç Türk evini ziyaretten sonra 11 Fountain St.'deki evine gittik. Burası 20 Ermeni'nin kaldığı bir evdi. Kunoony'e kendisi ve Worcester'deki önde gelen Ermenilerin isimlerini yazdırdım:

Maghakia Deroonian; rahip

Kamalian; başkan

M. S. T. Nahigian; ithalatçı

M. Tophanelian; profesör

G. Barakian; başkan

S. Prood; kuyumcu

Vartoogicus; vaiz

E. Boyagian;...

Önceki raporda bahsedilen kişi Vartoogicus'tur. Ailesi ve evi New York'tadır. Bana 32 yıldır Amerika'da oturduğunu, 7 yıl önce evine gidip ailesini getirdiğini söyledi. Rahip Deroonian ile birlikte kalıyor.

Bu gece Ermenilerin YMCA binasındaki Curtis salonunda yaptığı toplantıya katıldım. "Enclosed Song" söylendi ve büyük alkış aldı. Toplantının kapanışında amaçları yararına satış yapıldı. Deroonian'ın Gladston'a yazdığı mektubun cevabını almak üzere olduğunu duydum.

27 Ocak 1895 (Pazar) – Bu sabah New York Herald gazetesinin birkaç nüshasını alarak Our Savior kilisesine gittim. Kilise yönetim odasında Seron, Deroonian ve Vartoogicus ile görüştim.

Akşam, Main St.'deki Grange salonundaki Hınçakist karargâhına gittim. Fakat toplantı yoktu. Sonra Our Savior kilisesinin bodrum katındaki toplantıya katıldım. Konuşma yapmak için çağırıldım ve bir tercüman vasıtasıyla hitap ettim. Gece boyunca Seron benden New York Herald adına çalıştığımı gösteren belgeleri istedi ve ben gösteremedim. New York Herald gazetesi ofisine telgraf çekti ve olumsuz cevap alınca benden açıklama istedi. İki adam benimle Bay State oteline gelirse onlara

belgeleri gösterebileceğimi söyledim. Teklifimi kabul etmediler ve tehlikede olduğuma dair gazete yöneticisine telgraf çekmemi istediler. Toplantı bitinceye dek beni orada tuttular ve toplantı bitince Worcester Telegram muhabirleri McCarthy ve McPherson ile birlikte ayrıldım. Birkaç Ermeni bizi Laurel St. in başına kadar takip etti. Evleri oralarda sanırım. Otele gelince Seron ve diğer Ermenileri beni beklerken buldum. Tekrar benden belgelerimi göstermemi istediler. Onlara bu tarz davranıştan hoşlanmadığımı ve şu an gösteremeyeceğimi söyledim. Yarın (Pazartesi) onları tekrar görüp göstereceğimi söyledim.

28 Ocak 1895 (Pazartesi) – Worcester’i bu sabah saat 09.32 de terk ettim ve Boston’a saat 10.45 de ulaştım. Ajansa rapor verdim.

Aşağıdaki rapor Worcester’deki Ermeni liderlerinin bilgilerini kapsamaktadır:

Maghakia Deroonian; rahip, 55 yaşında, 1.68 boyunda, iri yapılı, koyu renk gözlü, uzun siyah sakallı, uzun siyah pelerin ve siyah takke giyiyor ve az İngilizce konuşuyor.

K. G. Kamelian; Congregational kilisesinin vaizi, 55 yaşında, 1.73 boyunda, orta yapılı, griye dönen saçlı, koyu renk gözlü, gri bıyıklı, gri takım elbiseli ve yumuşak keçe bir şapka giyiyor.

M.S.Nahigian; ithalatçı ve komisyoncu, iş adresi 47-1/2 Hanover St. Worcester, 50 yaşında, 1.73 boyunda, iri yapılı, koyu tenli, koyu renk saçlı, koyu renk gözlü, siyah sakallı, koyu renk kıyafetli, altın rengi çerçeveli gözlüklü, siyah keçe şapka giyiyor.

M. Tophanelian; profesör, 51 Friends St. Worcester, teknik ressam, 60 yaşında, 1.73 boyunda, koyu tenli, gri saçlı, koyu renk gözlü, kısa kesilmiş gri sakallı, gri elbiseli, arkadaşlarından daha iyi İngilizce konuşuyor.

Vartogicus; vaiz, New York’ta oturuyor, 60 yaşında, 1.73 boyunda, orta yapılı, soluk tenli, gri saçlı, gri renk gözlü, kısa kesilmiş sakal ve bıyıklı, siyah elbiseli, konuşurken ellerini ovuşturuyor.

Armen Kunoony; 11 Fountain St. Worcester, Ermenice çevirmen, 23 yaşında, 1.68 boyunda, iri yapılı, koyu tenli, kahverengi saçlı, koyu renk gözlü, yeni çıkan sakalları var, gri elbiseli.

Boyagian; 11 Front St., 32 yaşında, 1.73 boyunda, ince yapılı, koyu tenli, siyah saç ve sakallı, koyu renk gözlü, gri elbiseli.

M. D. Seron; Hınçakistlerin sekreteri, evi 14 Castle St.de, Belmont sokağı gece okulunda Ermenilerin öğretmeni, 45 yaşında, 1.70 boyunda, koyu tenli, koyu renk gözlü, siyah saçlı, siyah bıyıklı, siyah elbiseli, gözlüklü.

Sarkis; 11 Fountain St., 22 yaşında, 1.68 boyunda, iriye yakın, koyu tenli, koyu renk gözlü, koyu renk saç ve sakallı, kahverengi elbiseli.

30–31 Ocak, 1 Şubat 1895 - Sizlerden aldığım talimatlar gereğince Lowell'e gittim ve üç günlük süre içinde bütün bilet satış yerleri ve komisyoncuları dolaştım. Ermenilere herhangi bir bilet satan birini bulamadım. Bağlantı kuran Ermeni veya Rus ajanlarına ait bir bilgiye ulaşamadım.

Geçen üç gün boyunca Lowell'i didik didik ettim. Fakat 50 Ermeni'nin Rusya'ya gemiyle gönderilmesine dair hiçbir şey bulamadım.

Rehberden aşağıdaki listedeki bilet ajanslarını buldum ve hepsini sorguladım.

W.L.Moore; 41 Merrimac St.

Simon H. Haris; 33 Central St.

C.H.Nudd&Co.

B.G.Quimby

J.B.Swift; Barrasters' Hall

Bankerler arasından şu isimleri buldum.

Allen, Whiting & Co.; 53 Central St.

F.R.Cordley&Co.; 26 Central St.

A.S.Guild; 1 Wyman Exchange

M.Gilbert Perkins; 265 Liberty St.

18 Appleton St'de nakliyatçı adı altında Dennis Murphy adını buldum. Sipariş ofisi yoktu, fakat rehberi araştırırken Lowell'de Automatic Cartridge Mfg. Co. Şirketinin bulunduğunu öğrendim. İşleri mühimmat üretimiydi. Bunu Rusya'daki isyan zamanında buradan Ermenilerin siparişleri ile bağlantılı olabileceğinden dolayı notuma aldım. Dennis Murphy nakliyatçıyı ziyaretimde biletleri satmış olabileceğinden dolayı gardını düşürebilmek için iyi bir hikâye uydurdum. Onu dükkânında özel bir odaya aldım ve Rudolf Spinoff ve Luther Grotck adlı Union Court, Lynn'de yaşayan iki Ermeni'yi aradığımı söyledim. Onların bir saldırıdan dolayı arandığını ve onları Lowell'e kadar takip ettiğimi ve onların Rusya veya diğer bir ülkeye gönderildiği haberini aldığımı söyledim. Geçen ay içerisinde Ermenilere veya Rusya'ya veya herhangi bir ülkeye gitmek isteyen birilerine bilet satıp satmadığını sordum. Mr. Murphy ilgileniyormuş gibi yaparak hafızasını yokluyormuş gibi yaptı ve sonra satmadığını söyledi. Memuruna da sordu ve olumsuz cevap aldı.

Bu yolla başka ofislere de sordum, fakat kayda değer bir cevap alamadım.

Araştırmalarım esnasında Ermenilerin karargâhı olabilecek iki yer tespit ettim. Biri 353 Market St., diğeri 458 Market St. Bu yerlere bazı Ermenilerin girip çıktığını gördüm. Araştırmalarım bu yerlerin Rus ya da Ermeni ajanlarının yeri olabileceğini ümit ederek derinleştirdim. Bazı Ermenileri takip ettim, fakat Lowell'den akşamüstü saat 04.00'de başarısız bir şekilde ayrıldım. Boston'a saat 04.50'de ulaştım¹⁴⁴.”

Yapılan araştırmada elli kadar Ermeni'ye bir Rus memuru tarafından Osmanlı Ülkesine giderek fesat faaliyetlerinde bulunmak maksadıyla maddi yardım yapıldığına dair çıkan söylentiyle ilgili olarak dedektiflik bürosu ve New York şehbenderliği bir bilgiye ulaşamamıştır. Bundan dolayı Sefaret, Ülkeye dönecek

---

¹⁴⁴ BOA. **HR. SYS.** Dos. 2739, No. 22; raporlar İngilizcedir.

Ermenilerin takibi için Liverpool ve Havr şebenderliklerine talimat verilmesini talep edilmektedir¹⁴⁵.

Amerikalı dedektiflerin Ermenice bilmemelerinden dolayı meydana gelen sorunları gidermek için Pinkerton Dedektiflik Bürosu ile görüşmelere neden olmuştur. Bu durumun iki plandan birinin uygulanmasıyla düzeltilebileceğine karar verilmiştir.

Birinci plan; dedektiflerden birinin Worcester'de bir dükkâ kiralayarak bir meslek sahibi Ermenileri dükkâna çekmeye çalışmasıdır. Ermenilere iş verecek ve Ermenilerle zaman geçirerek tavır ve hareketlerini yavaş yavaş öğrenecektir. Bu yolun işlenmesi birkaç ay alacaktır. Masraf, öncelikle dedektif bürosuna 28 dolar, ayrıca dükkân kirası, tefrişi ve memurun yiyip içmesi olacaktır. Uzun vadede bu yol uygundur ve sonuç alınabilir.

İkinci plan; dedektiflerden birinin Ermenilerin çalıştıkları bir fabrikada iş bulup onlarla ilişki kurmaya ve güvenlerini kazanmaya çalışmasıdır. Bu yol ilki gibi etkili görünmüyorsa da masrafı daha az olacaktır.

Ermenilerin niyetlerini öğrenmek için bir Ermeni bulmak oldukça zordur. En uygun yolun Ermenice bilen birini görevlendirmek olmasına rağmen bu da kolay olmadığına göre İngilizce bilen bir kişi görevlendirmekten başka çare yoktur. Bunun için de çok dikkatli davranmak gerekmektedir. Yalnız Ermenilerin bu gün ne söylediklerini ve ne yaptıklarını anlamak değil, doğrudan doğruya kendileriyle ilişkiye girmekten ibarettir. Bunun için de görevli bir işle onların arasında yaşası gerekmektedir.

Bu planlardan başka Avukat Carroll, gazete muhabiri McCarthy veya Tophaneliyan'dan birinin muhbir olarak görevlendirilmesi teklif edilmiş, ancak Sefire göre bu şahısların güvenilmez olduğuna karar verilmiştir. Çünkü Carroll, adeta Ermenilerin avukatıdır. Tophaneliyan ise iki taraflı çalışacağı ve her iki taraftan da para koparabileceğinden güvenilmezdir.

Her iki plan için de Sefarete tahsis edilen günlük sekiz dolar tahsisat yeterli değildir. Sefaret bunun için yeniden tahsisat yapılmasını talep etmektedir¹⁴⁶.

---

¹⁴⁵ BOA. **HR. SYS.** Dos. 2855, No. 35.

Pinkerton Dedektiflik Bürosu, 24 Şubat 1895 tarihinde Ermeni lisanını bilmeyen birinin onlarla beraber bulunmasının bir faydası olmayacağını bildirmiştir. Çünkü Ermeniler sadece kendi millettaşlarıyla iş yapmaya çalışmaktadırlar. İngilizce bilenlerin kendilerine yaklaşımlarından daima şüphe duymuşlardır¹⁴⁷.

Washington Sefaretinden, Massachusetts’de yaşayan Ermenilerin Amerikan Kongre üyelerini Ermeni davası lehinde harekete geçirmek için birkaç milletvekili gönderdikleri 9 Aralık 1895 tarihinde Hariciye Nezaretine bildirilmiştir. Boston’da yaşayan Buzcuyan heyet başkanı olarak görevlendirilmiştir. Bu heyetin çabalarını engellemek için Sefir, Buzcuyan’ın hizmet ettiği Ermeniler hakkında daha önce Sefarete gizlice bilgi verdiğini Amerika Dışişleri Bakanı ile kongrenin bazı üyelerine söylemek zorunda kalmıştır¹⁴⁸.

Ermeni örgütleri, Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyette bulunmak için fırsat kollamışlardır. Bu faaliyetlerini resmi kurumları veya sivil toplum kuruluşlarını davalarına dâhil ederek, önemli kişilerin davet edildiği mitingler düzenleyerek, etkili kişilere mektup göndererek, tehdit ederek, şantaj yaparak, korkutarak vs. Bu konuda cinayet işlemekten dahi geri durmamışlardır. Başlangıçta sempati toplayarak taraftar kazanmak önemli bir yöntemdi¹⁴⁹.

New York Times gazetesi, 6 Eylül 1889 tarihinde Ermenilerin planladığı bir seri mitingden ilkinin Hoboken (New Jersey)’de yapıldığını bildirmiştir. İpek değirmenlerinde çalışan 300 kadar Ermeni’nin yaşadığı Hoboken ve Jersey City’de bu maksatla kurulan komitede S. Gabriel başkan, P.M.Aravad sekreter, H. Sarrafian veznedar ve H. S. Tavshandjian, H. Topralianian ile K. Bogdanian üye olarak görev almışlardır. Amaçları, Ermenilerin yaşadığı bütün doğu eyaletlerde

---

¹⁴⁶ BOA. **HR. SYS.** Dos. 2855, No. 42.

¹⁴⁷ BOA. **HR. SYS.** Dos. 2855, No. 68.

¹⁴⁸ BOA. **HR. SYS.** Dos. 2858, No. 33.

¹⁴⁹ Tezin geneli değerlendirildiğinde bu yöntemler kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Ancak önemli bir faaliyetleri vardır ki, kamuoyunu uzun yıllar etkileyecek davranışlardır: Örneğin; eğitim kurumları ve hastanelere yapılan yardımlar. Providence’den atılmak üzereyken yokluk içindeyken bile hastaneye yapılan yardım ve üniversitelerdeki bugüne kadar uzanan etkileri en önemli örneklerdir. Hatta 1890’lı yıllarda küçük Worcester Ermeni topluluğu şehirdeki yetimhaneye yiyecek yardımı yaparak halkın sempatisini kazanmaya çalışmıştır. Paul R. Dauphinais, “Étre a l’ouvrage ou être maitresse de maison: French-Canadian Women and Work in Late Nineteenth- Century Massachusetts”, *Women of the Commonwealth: Work, Family and Social Change in Nineteenth-Century Massachusetts*, Ed. Susan L. Porter, University of Massachusetts Press, U.S. 1996, s. 76.

miting düzenlemektir. M. Oscanian'ın yönettiği mitingde Rahip Dr. Saragian etkili bir konuşma yapmıştır. Daha sonra, birkaç hafta önce Hoboken'den Ermeni dostu ve parlamento üyesi James Bryce'a gönderilen teşekkür mektubuna gönderilen cevap okunmuştur. Toplantı sonunda yardım toplanmıştır¹⁵⁰. İngiltere ve ABD'den Ermeni faaliyetlerine izin vermemeleri istenmiş, demokrasinin gereği olarak basına sansür konulamayacağı, ancak mahkeme yolunun açık olduğu cevabı verilmiştir¹⁵¹.

Propaganda, her yönüyle uygulanmıştır. İç politikaya yönelik çabalardan başka diğer devletlerin desteğini almak için de çabalanmıştır. Phil-Armenic Association of America örgütünün sekreteri Herant B. Kiretchjian, 1895 yılında Rus Çarı ve İngiltere Kraliçelerine ayrı ayrı hitaben Ermenilere yapılan katliamla ilgilenmelerini talep eden mektuplar göndermiştir¹⁵².

12 Kasım 1914 tarihinde Piskopos Mushegh Seropian, dört partinin temsilcilerini her partiden iki delegenin bulunacağı bir "All-Party Committee" oluşturmak ve aşağıdaki maksatları gerçekleştirmek için davet etmiştir.

1. Halen savaşmakta olan gönüllü alaylara yardım etmek,
2. İtilaf Devletlerinin desteğini alıncaya kadar silahlı ayaklanmayı sürdürmek,
3. Ermeniler adına diplomatic faaliyetleri gerçekleştirmek.

Kısa süre sonra Ermeni kilisesinden iki delegasyon birleşerek "*Amerikayı Azgayin Pashtpanutian Komite* (National Defense Committee of America)" oluşturulmuştur. Akabinde komitenin topladığı paranın dağıtımı konusundaki sorun ortaya çıkmıştır. Taşnaklar paranın yarısının Ruslarla birlikte hareket eden Ermeni gönüllü alayları için kullanılmak üzere Tiflis'teki Ermeni Ulusal Büro'suna gönderilmesini talep etmişlerdir¹⁵³.

---

¹⁵⁰ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2735, No. 9.

¹⁵¹ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 16, Belge No. 105.

¹⁵² BOA. *HR. SYS.* Dos. 2739, No. 22.

¹⁵³ George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 147.

C. ERMENİLERİN AMERİKA'DAN ANADOLU'YA GERİ DÖNMESİ

İstanbul Ermeni patrikliği, 18 Aralık 1894 tarihinde Hükümete, Osmanlı tebaası Ermenilerden olup çalışmak üzere Amerika'ya giden Mamuret-ül Aziz'li Ermenilerin geri dönmek üzere geldiklerinde memurlar tarafından geri çevrildiklerinden Kıbrıs adasına çıktıkları, perişan olan bu insanların memleketlerine gönderildikleri takdirde hem kendilerinin açlıktan kurtulacağı hem de diğerlerine ibret olacaklarından müsaade buyurulmasını önermiştir¹⁵⁴.

Ermenilerin geri dönme nedenlerinden biri Osmanlı Devleti'nin de rahatsız olduğu başka bir devletin koruyuculuğu altına geçerek Osmanlı topraklarındaki zararlı faaliyetlerine devam etme istekleridir. Nitekim 1894 yılında Washington Sefiri Mavroyeni Bey, Washington Post'ta çıkan bir yazısında ABD Başkanının ABD tabiiyetine geçenlerin müsaadesiz tabiiyet değiştirdiklerinden dolayı hapsedilmelerini doğru bulmadığını söylemesine cevap vermiştir. Sefir, bu Ermenilerin kargaşalık çıkararak, güdültücü insanlar olduklarını, dehşet verici baskılardan kurtulmak için cennet diye tanımladıkları yere göç edip vatandaş olduktan sonra da nefret ettikleri memlekete tekrar dönmelerinin düşündürücü olduğunu söylemiştir. Ayrıca, bunların geriye dönüş sebeplerinin ABD vatandaşlığı dolayısıyla haiz oldukları himayeden faydalanarak saldırı ve hakarete bulduklarını yazmıştır¹⁵⁵.

Geri dönenlerin iadelerine karar vere Osmanlı Devleti, iade olunmadığı takdirde firar olaylarının şiddetleneceği ve dönenleri destekleyen kötü yayınların faaliyetlerinin artacağını düşünmektedir¹⁵⁶.

Ç. OSMANLI TOPRAKLARINDAKİ GAYRİMENKULLER

---

¹⁵⁴ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 24, Belge No. 132.

¹⁵⁵ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 24, Belge No. 29/1.

¹⁵⁶ BOA. A. MKT. MHM. Dos. 659, No. 51.

Osmanlı Devleti, tabiiyet değiştirenlerin bir daha geri dönmeyeceklerine dair taahhüt aldığından arazi ve emlakları ile de bağlantılarının kalmayacağını düşünmektedir. Nitekim Şura-i Devlet 15 Ocak 1898 tarihinde izinsiz olarak Amerika'ya giderek tayin edilen süre zarfında dönmeyenlerin uhdelerinde bulunan arazilerinin geride kalan kardeşlerine bırakılsa dahi mahlûl nazarıyla bakılacağına karar vermiřtir¹⁵⁷. 12 Kasım 1898 (27 Cemaziyelahir 1316/31 Teşrinevvel 1314) tarihinde Erzurum vilayetinde yabancı ölkelere kaçan Ermenilerden kalmış olan arazi, çayır ve evden bir kısmı Rusya'dan kağanlar tarafından kullanılmakta ve bir kısmı da diğer göçmenlere tahsis edilmiřtir¹⁵⁸.

Ermeniler verdikleri taahhütlerine rağmen arazi ve emlaklerini geri almak için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, 20 Mayıs 1908 tarihinde Washington Sefiri Mehmet Ali Bey'e daha önce firar ederek Amerika'ya giden Ermenilerin vekâlet vererek emlaklerini satmak istediklerinin ve vekâlet almaya çalıştıklarının öğrenildiğini bildirmiştir. Ancak tabiiyet kanunu gereği bunun mümkün olmadığını, bu tür vekâletlerin bir daha tasdik edilmemesini ve Boston Şehbenderinin de vekâlet onaylarından kağınmasını iğeren bir talimat göndermiřtir¹⁵⁹.

Osmanlı Devleti, emlak ve arazi sorunlarını çözmek için 23 Temmuz 1908 tarihinden önce yabancı ölkelere gidenlerden dönmek isteyenlerin tabiiyetleri ile emlak ve arazileri hakkında kanun çıkarmıştır. Kanun maddeleri aşağıya çıkarılmıştır.

“Birinci Madde: 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihinden evvel Memâlik-i Ecnebiyeye azîmet ederek bu kere avdet etmek isteyenler iki sınıftır. Biri esna-i azimetinde hükümetin ol bâbdaki kararı mûcibince senet itasıyla tâbiyet-i Osmaniyyeyi terk eden ve kayıtları terkîn olunanlardır ki bunlara ‘Rızâi’ tabir olunur. Diğeri, hükümetçe bir muamele görmeksizin firar edenlerdir ki bunlara da ‘firârî’ itlak olunur. Bunlar da iki kısımdır. Biri tâbiyetleri ıskat edilmeyenler, diğeri de tabiiyetleri ıskat edilenlerdir.

Birinci Fasıl

---

¹⁵⁷ BOA. *A. MKT. MHM.* Dos. 542, No. 21.

¹⁵⁸ BOA. *A. MKT. MHM.* Dos. 642, No. 5.

¹⁵⁹ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2743, No. 53.

İkinci Madde: Rızailerin yahut hal-i firarda iken tabiiyetleri iskat edilenlerin Memalik-i Osmaniye'ye kabulü ve avdetleri ancak iki şart ile olur.

Biri, memleketinde buldukları devletin tabiiyetini kabul ettikleri halde mezkûr tabiiyetten kayıtları terkîn edildiğine yahut tebdil-i tabiiyette müncer bulduklarına dair o devletten Sefâret-i Osmaniyyeden musaddak bir vesika-i resmiye istihsali, diğeri bir takım taahhüdatı havi nüshateyn olarak bir senet itasıdır.

Bu senede derc olunacak taahhüdat evvela tabiiyet-i Osmaniye'ye kabul olundukları tarihten itibaren tabiiyet-i ecnebiye iddiasında bulunmamak. Saniyen: gerek kendileri ve gerek zevce ve zükûr ve inâs sair çocukları haklarında Osmanlı muamelesi itasına, tabiiyetini terk ettikleri devlet tarafından ecnebiliklerinde ısrar veya kendi taraflarından tabiiyet-i ecnebiye davasına kıyam edildiği halde Memâlik-i Osmaniye'den ihraç edilmek. Rabian: böyle ısrar-ı deâvî vukuuyla Memâlik-i Osmaniyye'den ihraç edildikleri takdirde uhdelerindeki arazi ve emlak hakkında ecânibin hakkı istimlâkine dair kanunun birinci maddesinde istisna olunan eşhasın emlak ve arazisine mahsus kanun hükmü icra olunmak. Hamisen: sagir çocuklarından bilahare sin-ni reşide vasıl olanlar tabiiyet-i ecnebiyeye ihtiyar ettikleri takdirde onlar da ber minval-i meşru Memalik-i Osmaniye'den ihraç edilmek hususlarıdır. Bu senede eşhas-ı mezkûrenin zevceleri ile gerek Memalik-i Osmaniye'de tevellüt etmiş olsun ve gerek Memalik-i ecnebiyede doğmuş bulunsun sin-ni rüşte vasıl olmaksızın kendileri ile birlikte Memalik-i Osmaniye'ye avdet eden evlâd-ı sıgarinin ve taht-ı velayetlerindeki fahirlerin isim ve sanları ayrı ayrı tasrih edilecektir.

Üçüncü madde: Rızailerin verecekleri senetler kendileri Memalik-i Osmaniye'de oldukları halde mukâvelât muharrirliklerinden memâlik-i ecnebiyede buldukları takdirde şehbenderhaneler tarafından, şehbenderhane olmayan yerlerde ise mahalli mukavelât muharrirliklerinden ve mukavelat muharriri bulunmayan yerde iseler mukavelat muharrirliği vazifesini ifa eden memurlar tarafından musaddak olacaktır.

Dördüncü madde: Bu taahhüt senetlerinin bir nüshası tekrar tabiiyet-i Osmaniye'ye kabul olunan şahsın mukayyed bulunacağı Memalik nüfus dairesinde hıfz edilecek, diğeri nüshası ibraz edecekleri vesika ile beraber kezalik lieclil hıfz tabiiyet kalemine irsal olunacaktır.

Beşinci madde: Rızailerin veya hal-i firarda iken kayıtları terkin edilmiş olanların Memalik-i Osmaniye'ye avdet etmek isteyen evlatları pederleri tarafından verilen senede ithal olunmayıp onlar hakkında ayrıca muamele edilecektir.

Altıncı madde: 10 Temmuz 324 tarihinden mukaddem Memalik-i ecnebiyeye firar edip hükümetçe resmen kayıtları terkin edilmeyen firariler haklarında tabiiyet kanunnamesi ahkâmı dairesinde muamele olunur.

İkinci Fasıl

Firari ve rızailerin emlak ve arazisi hakkındadır.

Yedinci madde: Gerek firari ve gerek rızailere ait iken taraf-ı ahardan hak kararı ihraz ve buna binaen senet ita edilen arazi sahip-i asliyelerine teslim olunur. Zilyetler tarafından arazi üzerine bir şey ilave edildiği takdirde ilave edilen şeyin kıymeti arazinin kıymetinden dûn ise bedeli bade takasiyet-i münasibe ile malın sahip-i aslisinden istifa edilmek şartıyla ilave edene hükümet tarafından ba'det takasiyye arazi ilave sahib-i aslisine ita olunur. İlave edilen şeyin kıymeti arazinin kıymetinden ziyade ise arazinin zilyed uhdesine geçtiği tarihteki kıymeti ba'de takasiyet-i münasibe ile zilyetten tahsil edilmek şartıyla hükümet tarafından sahip-i aslilerine tesviye ve arazi zilyede ibka edilir.

Sekizinci madde: Firari ve rızailere ait iken müstehak tapu-u adi ile hakkı tapu ahabına bila müzayede tapu-misliyle verilmiş olan arazinin bedeli veyahut muvafakat ettikleri halde bedel-i mezkûre mukabil arazi-i haliye veya mahlul-u canib-i hükümetten zilyedlere ita olunarak emlak ve arazi sahip-i aslilerine teslim olunur. Zilyetler tarafından bir şey ilave edilmiş ise bâlâdaki ahkâm dairesinde muamele edilir.

Dokuzuncu madde: Firârî ve rızâîler tarafından iddia olunacak arazi hükümetçe mahlûl addiyle bilâ müzayede talibine ihale olunmuş olduğu halde müşteri tarafından tezyit ve kıymet kazanmış ise bedel-i müzayedenin taraf-ı hükümetten sahip olana itasıyla iktifa ve arazi müşterisi yedinde ika olunur.

Onuncu madde: Firari ve rızailere ait iken hükümetçe muhacirine tahsis olunmuş arazi olduğu halde müddet nazar-ı itibara alınmaksızın arazi-i mezkûre sahip-i aslilerine iade ve muhacirin başka mahalle irae

olunur. Muhacirin tarafından araziye bir şey ilave edilmiş ise yedinci madde ahkâm dairesinde muamele edilir.

On birinci madde: Firariler bir aralık avdetle veya firar etmezden evvel uhdelerindeki emlak ve araziye senet-i adi ile ahara satmış oldukları halde emlak ve arazinin şahs-ı müsemması ile evvelki kıymeti arasında gabe-i fahir görülür ise muamele-i vakıa keenlemyekün add olunarak zilyedin tesviye ettiği şahs-ı bade sahib-i aslîlerinden takasiyet-i münâsibe ile istifa edilmek şartıyla hükümetçe kendisine itâ olunarak emlak ve arazi sahib-i evvellerine iade olunur. Araziye bir şey ilave olunmuş ise ahkâm-ı sulh mûcibince muamele edilir.

Gabe-i fahir yok ise muamele-i bey'ıye muteber ad ve zilyede sened-i resmî itâ olunur.

Hakk-ı karar ihrâz olunmak ya müstehak tapu veya mahlûl add edilmek veyahut sened-i âdi ile satılmak sûretlerinden hiç birine muvafık olmayarak fuzûlen tasarruf edilen arazi zilyetlerinden istirdat olunarak sahib-i aslilerine iade edilir.

On ikinci madde: Balada zikir olunan kıymet veya muaddel olarak tespit olunacak arazi bidayetden mahkemece tayin olunacak yetkililer vasıtasıyla takdir ve alâkadârân tarafından itiraz vukuunda meclis-i umûmî-i vilâyet azasından yine mahkemece tayin olunacak üç zattan mürekkep bir heyet marifetiyle tetkik olunur. Heyet-i mezkûrece ittihaz olunacak karar katidir.

On üçüncü madde: Firariler ve rızailer tarafından iddia olunacak emlak ve arazi taraflarından tapu ibraz edilemediği ve defter-i hâkânice namlarına kayıtları bulunmadığı halde zilyetleri yedinde ika edilerek ait olduğu mahkeme müracaatta muhtariyetleri kendilerine tefhim olunur.

On dördüncü madde: Firarilerin müddet-i firarları mürur-u zamana manidir.

On beşinci madde: İş bu kanunun arazi ve emlak hakkındaki ahkâmını tatbik etmek için bir veya müteaddit seyyar sulh mahkemeleri teşkil edilecektir. Mahkeme reisi Adliye Nezareti tarafından nasb edilecek ve şehri la akal üç bin kuruş maaş ahz edecektir. Bu mahkemelerden sadır olan ahkâm tarih-i tefhim veya tebliğlerinden itibaren bir hafta zarfında itiraz edilmediği halde lâzîmü'l icrâdır.

On altıncı madde: On beşinci maddede zikir olunan müddet zarfında itiraz vukuunda ahkâm-ı lahak vilayat-ı mütecavire seyيار hâkimlerinden müteşekkil üç kişiden mürekkep heyetler tarafından istinafen tetkik ve lahak olan hüküm hemen infaz edilecektir. Bidayeten hükümü ita eden hâkim istinaf heyetine dâhil olunur.

On yedinci madde: Bidâyeten ve istinâfen sadır olan hükümler kâbil-i temyîz değildir.

On sekizinci madde: İş bu kanunun tatbik edileceği mahallerde sakin herhangi sınıfa mensup ahaliden bir kişi arazinin ilan-ı meşrutiyetten nihayet on beş sene mukaddem taleben zabt olduğunu iddia ve ispat ettiği halde ol babdaki senedat-ı tasarrufiye keenlemyekün hükmünde add ve arazi sahip-i evvellerine iade olunur. Arazi-i mezkûreye zilyet tarafından bir şey ilave olunur ise ilave hakkında yedinci madde mucibince muamele edilir.

On dokuzuncu madde: Münaza-ül fih olan arazinin zilyedi nezdinde ki sened-i hakanide muharrer olan dönümden fazla olduğu anlaşıldığı halde bilmiş fazla zuhur eden miktar sened-i hakanide muharrer olan dönümün nihayet beş misline baliğ ise mesela sened-i hakanide sekiz dönüm indel misah kırk dönüm zuhur etmiş ise sahip-i aslileri uhdesinde terk ve beş mislinden fazla ise fazlası istirdat olunarak hükümetçe talibine ihale edilir ve sened-i hâkânî ona göre tashih olunur.¹⁶⁰

Meşrutiyetin ilanından sonra firari veya rızai durumda olan Ermeniler Osmanlı Hükümetine dilekçe ve telgraflarla başvurarak terk ettikleri arazilerin kendilerine iadesini talep etmişlerdir. Osmanlı Devleti mahlûl hale gelen emlak ve arazilerin bir bölümünü çeşitli nedenlerle Osmanlı topraklarına göç eden muhacirlere tahsis etmiştir. Meşrutiyetten sonra Ermeniler 20–30 yıl önce terk ettiklerinden dolayı hazineye devredilen veya gitmeden önce sattıkları bazı arazilerin kendilerine anne ve babalarından intikal ettiğini iddia ederek iadelerini talep etmişlerdir. Bu gibi davalar mahkemeleri uzun süre meşgul etmiştir. Zamanla Ermeniler iddialarında ileriye giderek çiftliklerini işgal edenlerin kendilerine işkence ederek göç etmeye zorladıklarını ifade etmişlerdir. Osmanlı Hükümeti bir dizi yazışmalarla arazilerin çiftlik kurmaya müsait olmadığını, bahsedilen mahalde “bir hane “ bile

---

¹⁶⁰ BOA. *DH. SYS.* Dos. 67, No. 1–6.

bulunmadığını ve Şura-ı Devlet tarafından teşkil edilen heyetin yaptığı incelemelerde defter-i hakanide herhangi bir kayıt bulunmadığını tespit etmişlerdir. Bu iddialara din adamları da müdahale ederek olayı resmileştirmeye çalışmışlardır. Ermeniler Muş, Bitlis, Diyarbakır, Dersim Erzurum, Erzincan, Ağrı, Mamuret-ül Aziz ve Sivas bölgelerindeki Müslümanlara ait arazi ve emlakleri ele geçirmeye çalışmışlardır¹⁶¹. Ermeniler bugün olduğu gibi o zamanlarda da asılsız iddialarda bulunmuşlardır.

---

¹⁶¹ Bu başvurulardan birinde Massachusetts’de yaşayan Agop Mıgırdıçyan ve 8 oğlunun imzaları vardır. Bahse konu araziler için Van, Mamuret-ül Aziz, Sivas, Erzurum, Diyarbakır ve Bitlis vilayetlerinin 1911 yılında mahkemeye bildirmek için biçtiği değer 6.546.358 kuruştur. Adana valisi bu şekilde arazi bulunmadığı cevabını vermiştir. Mahkemeler Ermeniler aleyhine sonuçlanmıştır. BOA. **DH. SYS.** Dos. 67, No. 1–6.

IV. ERMENİLERİN AMERİKA'DAKİ HAYATA KATILIMI

1. VATANDAŞLIK VE SOSYAL HAYATA UYUM

Amerika'ya yeni gelen her göçmen Amerikanlaştırılır/asimile edilirdi. ABD Vatandaşı olmak isteyen İngilizce öğrenmek, kendi yaşam şekillerini ve geleneklerini terk etmek zorundaydı. Kadınların olmadığı ve erkeklerden oluşan göçmen toplulukları, işte ve evlerde ırkdaşlarıyla birlikte olduklarından Amerikalılarla ilişki kurmamışlardır. Bundan dolayı İngilizce öğrenmeye, Amerikan gelenekleri hakkında bilgi edinmeye ve Amerikan standartlarına uymaya ilgi duymamışlardır. Ailelerde bu asimilasyon oldukça hızlı olmuştur. Asimilasyona en uygun kişiler, okullarda Amerikan hayatını öğrenen ve her zaman ailelerinin kalkınmasında bilinçsiz ajanlar olan çocuklardı. Çocuklar büyüdükçe para kazanırlar ve genellikle babalarından daha iyi işlere girerlerdi. Böylece tüm aile Amerikanlaşma etkisiyle eski alışkanlıklarını terk edip Amerikan standartlarına daha çok yaklaşırdı. Çocukların bu etkisi, küçük endüstriyel merkezlerden daha çok büyük şehirlerde güçlüydü¹.

“United States Naturalization Division” Başkanı Richard Campbell'e göre; Ermeniler, sarı ırktır ve poligami hayatı yaşamaktadır. Dolayısıyla vatandaşlık için uygun değildirler. Bir yazara göre ise, genellikle Ermeniler sevilmezlerdi. Çünkü işlerindeki başarıları kendileri içindi, toplum için çalışmazlardı. 1908 yılında Fresno'da yaklaşık 3.000 kişiydiler ve sevilmiyorlardı. Massachusetts, New Hampshire ve Pennsylvania'da grev kırıcı olarak suçlandılar. Kendilerine “Levant'ın pisliği” adı takılmıştı². Amerikalıların çoğunluğu Ermenilerin Türk olduğunu düşünüyor ve “sessiz yabancılar” diye çağırıyordu³. Fresno'da siyah Türk dendiği hatta Fresno Kızılderilisi denildiği olmuştur⁴. İlk gelenler bu ayrımcılık ve ev özleminin sıkıntısını

---

¹ Edith Abbott, *a.g.e.* s. 547–548.

² Philip Perlmutter, *Legacy of Hate: A short Story of Ethnic, Religious and Racial Prejudice in America*, M.E.Sharp, New York, 1999, s. 144 - 145.

³ Pamela E. Apkarian-Russell, *a.g.e.* s.92.

⁴ Victoria Saker Woeste, *a.g.e.* s. 58.

çekmişlerdir⁵. Tüm bu olumsuzluklara rağmen kendi halinde insanların yaşadığı ve bir zamanlar atalarının da göçmen olduğu Amerikalılar, koşulları uygun olan bütün yabancıları vatandaşlığa kabul edip başka ülkelerde haklarını sonuna kadar koruma kuralını uygulamaya devam ettiler.

Bir göçmen Amerikan vatandaşı olmaya karar verdiğinde, vatandaşlık için dilekçe ile başvururken öncelikle bir iyi niyet bildirimi de doldurmak zorundaydı. Ayakkabı imalat sanayisiyle endüstrileşen eski balıkçı kasabası olan Beverly (Massachusetts)'de Beverly Yüksek Okulu, göçmenlerin Amerika'nın bilinçli kesimi haline gelinceye kadar Amerikanlaştırılmasının başarılı olamayacağı sonucuna ulaşmıştır⁶.

Yalnız vatandaşlık başvurusunda bulunmak yeterli değildir. Göçmenler ülkenin dilini ve kültürünü de benimsemek zorundaydı. Bu zorunluluk yasal zorunluluktan çok gereklilikten doğmaktaydı. En önemli konu ise eğitim, özellikle dil eğitimiydi. Ermenilerin çoğu Amerika'ya geldiklerinde İngilizce bilmiyorlardı⁷. Sarkis Narzakian dil sorununu çözmek için yanında getirdiği Antep'li Alexan Boyajian tarafından hazırlanan Ermeni harfli Türkçe-İngilizce sözlüğü kullanmıştır⁸. Etnik gazeteler okuyucularını İngilizce öğrenmek ve vatandaş olmak için cesaretlendiriyordu. Ermeni gazetesi Gotchag'a göre "fabrikalardan çıkmanın ve başarının anahtarı okula gitmek ve Amerikalılarla konuşmaktır"⁹. Misyonerlerin çabasıyla Yakın Doğu'daki batılılaşmanın öncüleri olmasına rağmen¹⁰ Amerika'ya ilk giden Ermeniler milletlerinin geleceğini hazırlamışlardır. Kültürlerini kaybetmeden yaşamayı

---

⁵ Pamela E. Apkarian-Russell, *a.g.e.*, s.128.

⁶ Jessica Bardosh, "Education", *The Americanization of Beverly's Immigrants Through*, Beverly High School, January 2003 (www.primaryresearch.org/PRTHB/schoolhistory)

⁷ Frederick H. Lowe, "Oriental Treasures Abound In Evanston", *Chicago Sun Times*, 29 Mayıs 2000; Edith Abbott, *a.g.e.* s. 267.

⁸ Sarkis Narzakian, *a.g.e.* s. 101.

⁹ Philip Perlmutter, *a.g.e.* s. 240.

¹⁰ Merrill D. Peterson, *Starving Armenians: America and the Armenian Genocide, 1915-1930 and After*, University of Virginia Press, Virginia, 2004, s. 5.

öğrenmeleri asimilasyonlarını yavaşlatmıştır¹¹. Ancak 1920 yılı Amerikan nüfus sayımına göre Ermeni göçmenlerden sadece % 29'u vatandaşlığa alınmıştır¹².

Amerika'ya gelen göçmenler genellikle eğitimsiz ve farklı dinlere mensuptular. Nasıl asimile edileceklerdi? Şehir meclislerinden yabancıları Amerikan hayatına hazırlamaya yardım edecek uygun bir Amerikanlaştırma programı istenmekteydi¹³. Göçmenlere İngilizce öğretmek için akşam okulları açıldı¹⁴. Öğretmenlerin ücretleri, "Young Men's Christian Association (YMCA)" ve "Daughter of American Revolution" tarafından karşılandı¹⁵. Bu maksatla Lowell (Massachusetts) kasabasında 21 yaşın altında İngilizce okuma yazma bilmeyen göçmenler için bir adet¹⁶ ve İllinois eyaletinde altı adet akşam okulu kuruldu¹⁷. Syracuse'de akşam okulu¹⁸ ve Presbiterian kilisesinin açtığı okul Ermenilere İngilizce ve vatandaşlık eğitimi konularında hizmet etmiştir¹⁹.

Beverly kasabası okul yönetimine göre; yabancıların Amerikanlaştırılması probleminin çözümü göçmenlerin dikkatini akşam okullarına odaklamaktan geçiyordu. İnsanları akşam okullarında zorla toplamak yerine öncelikle onların katılmasını sağlamak için özendirici bir şey yapılmalıydı. Çünkü esas sorun İngilizce konuşamayan insanların asimilasyonu değildi, aksine henüz vatandaş olmayanları okullarda toplayabilmektir. Vatandaş olmayan çoğu yetişkin akşam okullarına gitmeye enerji ve zamanı olmayan çalışan ailelerdi. İlk kurslarda öğretilen Yurttaşlık Bilgisi, Tarih, İngilizce Muhasebecilik ve el yazısı dersleri geçimlerini sağlamaya yardım etmediği için göçmenlerce gerekli görülmedi²⁰. Bazı yetişkinler on veya daha

---

¹¹ Nancy a. Humpreys, Ludmila Haroutunian, "Armenian Refugees and Displaced Persons and the Birth of Armenian Social Work", *Immigrants and Social Work*, der. Diana Drachman, Haworth Pres, New York, 2004, s. 31-48.

¹² Merrill D. Peterson, *a.g.e.* s. 27.

¹³ Jessica Bardosh, *a.g.m.*

¹⁴ Edith Abbott, *a.g.e.* s. 527.

¹⁵ Edith Abbott, *a.g.e.* s. 550.

¹⁶ Philip Perlmutter, *a.g.e.* s. 241.

¹⁷ Edith Abbott, *a.g.e.* s. 550.

¹⁸ Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.* s. 17.

¹⁹ Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.* s.21, 29.

²⁰ Jessica Bardosh, *a.g.m.*

fazla saat çalıştıktan sonra eğitime alındı. Çalışan kadın ve anneler için bir şeyler öğrenmek ihmalkârlık veya yemek hazırlamak, bulaşık yıkamak, çamaşır yıkamak gibi sayısız ev işlerine ek demektir. Yetersiz okul faaliyetleri zaten gücü tükenmiş olan bireylere daha çok yorgunluk verdi. Büyük miktarda yetişkinin kayıt yaptırmasına rağmen çok azı kursları tamamladı. Uzun saatlerce çalışma, yetersiz okul koşulları ve tecrübesiz öğretmenler nedeniyle zorlandılar. Psikolojik eğitimleri olmayan öğretmenler göçmenleri derslerden soğuttu²¹.

Göçmenlerin bazıları, kurslara 6–7 mil yol yürüyerek ve akşam yemeği yemeden katılırdı. Çünkü evleri yerleşim merkezlerinin dışındaydı²². Chicago’da 1915 yılında bu okullardan mezun olan göçmenlerden 48 erkek ve kadınlardan 27 kadın biraz İngilizce konuşabilmekte, yedi erkek okuyabilmekte ancak yazamamakta ve sadece altı erkek ve üç kadın okuyup yazabilmekteydi²³.

Açılan özel okullar, devlet okullarından başka göçmen çocuklarının eğitiminin önemli bir bölümünü oluşturuyordu. Bu okullar içinde en önemli bölümü ise kilise okulları oluşturuyordu²⁴.

Okulların saat 19.00 ile 21.00 arası²⁵ açık olduğu geceler, haftada iki gecedan altı geceye kadar değişmekteydi²⁶.

Amerika’da okul – iş ilişkileri açıldı: İyi vatandaş iyi işçi, iyi işçi de iyi vatandaştı. İngilizce bilmeyen aileler çocuklarını okula göndermeyi kabullenemedi. Ancak eğitilmiş olmak gerçek bir Amerikalı olmak ve diğerlerinin saygısını kazanmak demektir. Bunu kavrayan Ermeni aileleri sık sık çocuklarını “ benim gibi bilgisiz olma, oku ve adam ol” diyerek uyarırdı²⁷. Amerika’ya göç eden diğer etnik gruplarla karşılaştırılırsa Ermeniler nispeten yüksek okuryazarlık oranıyla geldiler ve

---

²¹ Philip Perlmutter, *a.g.e.* s. 240 – 242; Yetişkin erkekler akşam okullarında, çocuklar devlet okullarında eğitim görürken bazı çalışmayan annelerin eğitimleri ihmal edilmiştir. Edith Abbott, *a.g.e.* s. 573.

²² Edith Abbott, *a.g.e.* s. 552.

²³ Edith Abbott, *a.g.e.* s. 552.

²⁴ Edith Abbott, *a.g.e.* s. 563.

²⁵ Edith Abbott, *a.g.e.* s. 573.

²⁶ Edith Abbott, *a.g.e.* s. 569.

²⁷ Philip Perlmutter, *a.g.e.* s. 240 – 242.

eğitime büyük önem verdiler²⁸. 1899-1917 yılları arasında Amerika'ya gelen erkek, kadın ve ocuk Ermeni gçmeninin sadece % 23.9'u Ermenice okuyup yazamıyordu²⁹.

1896 yılında Amerika'da beyazlar siyalara karşı "ayrı ama eşit" kararını yaşama geçirdiler. Irkılar eğitim konusunu göçmenlere karşı kullanmaya başladılar. Massachusetts senatörü Henry Cabot Lodge, herhangi bir dilde 40 kelimelik bir yazıyı okuyamayan yetişkin göçmenlerin alınmaması ile ilgili bir yasa teklifinde bulundu. Ancak kongreden geçen yasayı Başkan Grover Cleveland veto etti. Aslında yasa, okuryazarlık oranı % 76 olan Ermeni'lerin g etmelerini engellemektedir³⁰.

Eğitim ğretim görevi yalnız devletin ve göçmenlerin görevi değildi. Yaşadıkları olumsuzluklar şirketleri de tedbir almaya itti. Birçok işveren fabrikasında derslik açtı. Işilerin ders devamlılıklarını takip altına aldı. cretlerinden çalışmadıkları zaman için kesinti yapmadı. Springfield'de iki fabrika göçmenlere akşam yemeği verdi. Işverenler ve ustabaşılar derslikler için broşürler hazırladı³¹. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce "International Harvester Corporation" tarafından

---

²⁸ The History of the Armenian Community, *a.g.m.*

²⁹ Diğer milletlere göre Ermenilerin durumu şöyledir. Oshagan Minassian, *a.g.e.* s. 55–56.

<u>Milliyeti</u>	<u>Dilinde Okuyup Yazamayan (%)</u>
Portekizli	68.2
Güney İtalyalı	53.9
Suriyeli	53.3
Bulgar	41.7
Rus	38.47
Polonyalı	35.4
Romen	35.0
Yunanlı	26.4
Musevi	26.0
Ermeni	23.9

³⁰ Sean Dennis Cashman, *a.g.m.*

³¹ Edith Abbott, *a.g.e.* s. 570.

Polonya göçmeni işçilerinin İngilizce öğrenmeleri için hazırlanan broşürün ilk pasajı Amerikalıların göçmenlere bakış açısını yansıtan tipik bir örnektir³²:

I hear the whistle. I must hurry...(Siren sesini duyuyorum, acele etmem lazım)

It is time to go into the shop...(Dükkana gitme zamanı)

I change my clothes and get ready to work. (Elbiselerimi değiştirip işe gitmeye hazırlanırım)

The starting whistle blows. (İşe başlama sireni çalar)

I eat my lunch. (Yemeğimi yerim)

It is forbidden to eat until then...(O zamana kadar yemek yemek yasaktır)

I wait until the wistle blows to quit. (Gitmek için sirenin tekrar çalmasını beklerim)

I leave my place nice and clean. (Çalıştığım yeri düzenli ve temiz bırakırım)

I put all my clothes in the locker.(Bütün elbisemi dolaba koyarım)

I must go home. (Eve gitmeliyim)

Bazı şirketler kütüphane ve İngilizce kursları açtı. Sağlık eğitimlerinden geçirdi. “Goodyear Tire and Rubber Company” vatandaşlığı özendirmek için sadece vatandaş olanların oy kullanabileceği işçi delege planını oluşturdu. Bu konuda en çok çaba gösteren elliden fazla milletten ve yüzden fazla dil ve diyalekt kullanan göçmen işçi çalıştıran “Ford Motor Company”dir. Bir Ford yetkilisi “Bizim büyük hedefimiz Amerikalı olan veya olacak bu adamları eski ırk, millet ve dil farklılıklarını unutacak şekilde etkilemektir.” demiştir.

Değişik araştırmalar İngilizce bilmeyenlerin daha sık ve daha ciddi şekilde sakatlandıklarını göstermiştir. Çalışanların % 34’ünün göçmen işçi olduğu bir fabrikada kazaların % 80’ine göçmen işçiler sebep olmuşlardır. Bir işveren “1.000’in üzerinde üyesi olan kulüpler kurarak mücadele ettik. Herkesin geldiği toplantılarda

---

³² Neil Campbell, Alasdair Kean, *American Cultural Studies: An Introduction to American Culture*, Routledge, London, 1997, s. 54.

yabancılar çabuk İngilizce öğrendiler. Yabancı işçilerin yaptığı kazaların oranı düzenli olarak düştü.” demiştir.

Amerikanlaşma etkisi, aynı zamanda üyelerinde göçmen bulunan işçi birliklerinde vardı. Göçmenler, kendilerinden veya yerli işçilerle iş birliği yaparak daha yüksek ücret, çalışma saatlerinin indirilmesi, emniyetlerinin geliştirilmesi ve işten çıkarılmalarda birbirlerini desteklemeyi başarabildiler. Göçmenler, İngilizce öğrenmelerinin gerekliliğini ve birlik toplantılarında konuşulanlarla kendilerini ilgilendiren diğer konuları anlamaları gerektiğini de öğrendiler³³.

Massachusetts’de yaşayan göçmenler için açılan derslik ve öğrenci istatistikleri aşağıdaki gibidir³⁴:

	<u>1918–19</u>	<u>1919–20</u>	<u>1920–21</u>	<u>1921–22</u>
Dersliklere bağlı				
Yetişkin göçmen sayısı	3,381	9,030	20,475	22,242
Akşam Okulu Derslik				
Miktarı	-	420	750	855
Fabrika Derslik miktarı	-	131	327	366
Semt ve Kulüp				
Derslik miktarı	-	92	248	294
Toplam Derslik miktarı	-	643	1,325	1,515

Dikkat çekici olan semt ve kulüp derslik sayısındaki artıştır.

Göçmenlerin Okur Yazar oranı şöyledir³⁵:

Ermeni	76
Doğu Avrupalı Yahudi	74
Bohemyalı ve Moravyalı	98
Bulgar, Sırp ve Karadağlı	58
Finli	99
Macar	88

³³ Philip Perlmutter, *a.g.e.* s. 241 – 242.

³⁴ Edith Abbott, *a.g.e.* s. 567.

³⁵ Robert Mirak, *a.g.e.* s. 74.

Güney İtalyalı	46
Polonyalı	65
Ortalama	64.

“The Armenian Colonial Association” Ellis Island’da yeni gelen Ermeni göçmenlerine Amerikan toplumu ve yapısı hakkında bilgi verilen halk eğitim kursları açmışlardır³⁶.

Massachusetts’li Ermeni tüccar Hagop Bogigian, Mount Holyoke College’den mezun bir Amerikalıyla evliydi. İlk gelen Ermeniler gibi kendini eğitime adanmış, Massachusetts’deki Mount Holyoke ve Philadelphia’daki Wilson College’e yardımda bulunmuştur³⁷.

Amerikanın her türlü asimilasyon çabalarına rağmen Ermeniler, kiliseler, etnik birlikler, organizasyonlar, kulüpler, dernekler ve partiler kurarak bağlarını koparmadılar³⁸. Dillerini korumak için özel okullar (hai throts) açtılar³⁹. Protestan Ermeniler ise Ermenice kullanmaktansa Türkçe ibadet etmekteydiler. Amerika’da İngilizce; Türkçe ve Ermenicenin yerini almıştır. Gregoryen Ermeniler ise ibadetlerinde ve kilise okullarında Ermenice kullanmışlardır. Amerika’da doğan çocuklarına evde Ermenice konuşmalarını telkin etmişlerdir⁴⁰.

Worcester’de 1889 yılındaki ilk kilise ayininde Papaz Hovsep Sarajian, Amerika’da olduklarını, Amerikalıların tarz ve adetlerine uymaları gerektiğini, fakat Ermenistan’ı unutmamalarını söylemiştir. Birlik mesajları vermiştir. Bir Ermeni göçmeni, kilisenin kurulmasından sonra tel fabrikasında çalışırken daha az acı duyduğunu söylemiştir⁴¹.

Ermeniler Amerika’daki hayata uyumlarını mümkün olduğu kadar kendilerine özgü yaşam şeklini değiştirmeden sağlamaya çalışmışlar, ancak kaçınılmaz olan gerçekleşerek çocukların Amerikan okullarına gönderilmesiyle ister

---

³⁶ Oshagan Minassian, *a.g.e.* s. 49-50.

³⁷ Margaret B. DiCanio, *a.g.e.* s. 88.

³⁸ The History of the Armenian Community, *a.g.m.*

³⁹ Merrill D. Peterson, *a.g.e.* s.153.

⁴⁰ Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.* s. 7.

⁴¹ Margaret B. DiCanio, *a.g.e.* s. 85.

istememez asimilasyon gerçekleşmiştir. Kùltürlerini yaşatma çabası kilise, Pazar okulları ve hafta sonu toplantılarıyla sağlanmaya çalışılmıştır. İş hayatı uyumun en önemli unsurunu teşkil etmiştir. Her ne kadar çoğunluğu büyük Amerikan şirketlerinde işçi olarak çalışsalar da alıştıkları ticarete dönmek için her türlü fırsatı değerlendirmişlerdir. Yeterli parası olanlar küçük de olsa açtıkları ticarethanelerle bu toplumun birer üyesi haline gelmişlerdir.

Evanjelik Hristiyanlar için Amerikanlaşma Protestanlaşma demektir⁴². Bundan dolayı evanjelik Ermeniler yeni katıldıkları topluma daha iyi uyum sağlamışlardır. Zaten gelmeden önce yarı asimile olmuş durumdaydılar. Amerika'nın büyük uyanışının köklerinin bulunduğu New England cemaatine dâhil edilmiş ve ana kilisenin bulunduğu yere getirilmişlerdir. Amerikan mirasını kabullenmişlerdir. Kilise organizasyonları en az diğerleri kadar Amerikalıdır. Doktrinleri bütün otoriteleri reddedip Protestan reformundan çıkmış kutsal emir ve vicdana uymaktır. İbadet şekilleri Amerikalıların ibadet şekilleriyle aynıdır. Şarkıları misyonerlerin şarkı kitaplarından tercüme edilmiştir. Onlar için Ermeni olmak din ve ideoloji değil kimlik ve milliyet sorunudur. Apostolik (Gregoryen) Kilisesi İstanbul ve Echmiadzin arasında dünyayı yarı yarıya yöneten bir hiyerarşik düzene sahiptir. Kilise yasasına göre halk bir cemaat kurmak veya bir papaz çağırarak çin bağımsız hareket edemez. Her şey uygun kanallar kullanılarak icra edilir.⁴³

Ermenileri Anadolu'da yaşarken giydikleri kıyafetlerle diğer Osmanlı vatandaşlarından ayırt etmek oldukça zordu. Ama Amerika'ya göç ettikten sonra yöresel kıyafetlerini kolaylıkla terk ettiler. Bu davranış Amerikan toplumuna uyumun en belirgin göstergesiydi⁴⁴.

Ermeniler, 1790 Vatandaşlık yasasına göre Asya coğrafyasından geldikleri kabul edilerek "Asyalı" olarak sınıflandırılmışlardır. 1909 yılında Massachusetts

---

⁴² Philip Perlmutter, *a.g.e.* s. 241.

⁴³ George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 90-91.

⁴⁴ Pamela E. Apkarian-Russell, *a.g.e.* s.18-30; Ermenileri Karadeniz bölgesinde giydikleri kıyafetle Karadenizliden, Erzurum'da giydiği kıyafetle Erzurumlulardan ayırt etmek çok zordu. Rus Ermenilerinin kıyafetleri de o yöreye özgüydü.

mahkemesine açılan itiraz davası sonucunda “beyaz” oldukları kabul edilmiştir⁴⁵. Bu statü değişikliği Ermeni göçmenlerine California’da tarım arazisi satın alma hakkı kazandırmış ve zenginleşmelerini sağlamıştır⁴⁶.

2. EKONOMİ, İŞ VE İŞVERENLER

19 yy.da Amerikan ekonomisindeki gelişmeler fakir insanların göç etmelerinin sebeplerinden birini oluşturmuştur. Ekonomisindeki gelişme ile orantılı olarak işgücüne de ihtiyacı olan Amerika’da 1865–1900 yılları arasındaki üretimde çalışan insanların miktarı 1,3 milyondan 4,5 milyona ve fabrikaların sayısı da 140.000 den 512.000 e yükselmiştir⁴⁷. 19 yy. Amerika’nın en büyük ve en gelişmiş şehri New York’ta 1890 yıllarında hazır giyim endüstrisi gelişti. İş yerinde ortalama 20 erkek, kadın veya çocuk haftada en az 84 saat çalışırdı. Yeni gelen binlerce işçi uzun çalışma saatleri, sezonluk iş, çocuk işçiler, çok düşük ücretler ve havasız çalışma ortamlarına yeni mensuplar olarak katıldı⁴⁸.

Göçmenler, Amerika’ya geldiklerinde ilk iş bulma şanslarını Ellis Island’da değerlendiremezlerse⁴⁹ bu şartlarda iş bulabilirdi. İşçi örgütleri de ücretleri düşürdükleri için göçmenlerden şikâyetçiydi. Aslında ücretler sabit değildi. International Silver Company’de çalışan bir göçmen kadın 1915 yılında, saatte en az 12,5 sent ve vasıfsız işçi en az 17,5 sent ücret alırdı⁵⁰. Çorap fabrikasında çalışan bir göçmen kız iki Dolar ve fırça fabrikasında çalışan göçmen kızı ise yedi Dolar

---

⁴⁵ Orm Overland, *Immigrant Minds, American Identities: Making the United States Home 1870–1930*, University of Illinois Press, New York, 2000, s. 60.

⁴⁶ Ian F. Haney Lopez, *White by Law: The Legal Construction of Race*, New York University Press, New York, 1996, s. 130–132; Victoria Saker Woeste, *a.g.e.* s. 53–54.

⁴⁷ Sean Dennis Cashman, *a.g.e.* s. 100.

⁴⁸ Frederick Binder, *a.g.e.* s. 95.

⁴⁹ Virginia Yans-McLaughlin, *Immigration Reconsidered: History, Sociology, and Politics*, Oxford University Press, New York, 1990, s. 3.

⁵⁰ Edith Abbott, *a.g.e.* s. 262 – 269.

haftalık alırdı⁵¹. Massachusetts’de makine başında çalışan vasıfsız işçi Türkler haftalık 8 – 12 Dolar ücret alırdı⁵².

Lynn’deki ayakkabı fabrikasında günlük ücret 1,5 Dolar ve Waukegan’daki demir çelik fabrikasında ücret günlük 2 Dolardı. 1910 yılında Pennsylvania’daki kömür madenlerinde kömür arabalarını dolduranlara 1,75 Dolar ve kömür çıkaranlara 2–2,5 Dolardı⁵³.

1830 yılında imzalanan ticaret anlaşmasının etkisiyle Ermeniler öncelikle Amerika’nın belli başlı şehirlerine bürolarını açmışlardır. Özellikle halı ticareti ticari ilişkilerin gelişmesine neden olmuştur. Ayrıca meyve ve üzüm yetiştiricilerinin Ermeni olması ticari bağlantıları sıklaştırmış, Amerika’ya meyve, fındık, gümüş, yün dokuma ve deri ithalatı yapılmıştır⁵⁴. Hagop Isganian 1865’te ve Samuel Donchian 1884’te ABD’ye göç ederek halı ticareti yapmaya başlamışlardır⁵⁵. 1875 yılında göç eden Hagop Bogigian, Boston’un en başarılı antikacısı ve halı tüccarıydı. Dükkânı Massachusetts eyalet binasının yanındaydı. Amerika’nın ilk Ermeni asıllı milyoneridir⁵⁶. Jerrehian ailesi 1905 yılında Diyarbakır’dan Filadelfiya’ya göç ederek ilk bakkal dükkânını açan ailedir. Aile 1907 yılında iş değiştirip doğuya özgü kilimlerin satışı ve kilimlere değer biçme işine başlamıştır⁵⁷. Oscar İsberian da 1912 yılında ailesi tarafından Chicago çarşısında kilim uzmanı olan amcası Pete Klujian’ın yanına gönderilmiştir⁵⁸.

New York, Chicago ve Boston’da yerleşen Ermeni tüccarların çoğunluğu Amerikan misyonerlerinin etkisi ile göç etmişlerdir⁵⁹.

---

⁵¹ Edith Abbott, *a.g.e.* s. 527.

⁵² Edith Abbott, *a.g.e.* s. 530.

⁵³ Robert Mirak, *a.g.e.* s. 80–81.

⁵⁴ Oshagan Minassian, *a.g.e.* s. 35.

⁵⁵ Robert Mirak, *a.g.e.* s. 39.

⁵⁶ Margaret B. DiCanio, *a.g.e.* s. 88; Bogigian iklimin sağlığına zararlı gelmesi nedeniyle Fresno’ya göç etmiştir. Dennis Papazian, *a.g.m.*

⁵⁷ <http://www.greystonehall.com/history.htm>.

⁵⁸ Frederick H. Lowe, *a.g.m.*

⁵⁹ Robert Mirak, *a.g.e.* s. 39.

Washington Sefiri Mavroyeni Bey, Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa'ya gönderdiği 28 Kasım 1889 tarihli yazıda H. S. Tavşancıyan'ın Osmanlı sanayi mallarının ticaretini yapan bir kişi olduğunu bildirmektedir⁶⁰. 1893 yılındaki Chicago fuarına katılıp dönmeyen Ermeniler Osmanlı Devleti ve İran'dan halı, sofrta takımı, şıra ve Osmanlı sigarası ticaretiyle ve İndiana, Wiskonsin, Racine Millwakee'de fabrikalarda çalışmışlardır⁶¹.

Ermeniler, Ellis Adası yetkililerine verdikleri formlarda mesleklerini de belirtmişlerdir. O dönemin önemli zanaatkârları anlaşıldığına göre Osmanlı ülkesini terk ederek Amerika'ya giriş yapmıştır⁶².

Aşçı (Cook)

Ayakkabıcı (Shoemaker)

Ayakkabı tamircisi (Cobbler)

Barmen (Barkeeper)

Berber (Barber)

Bilim adamı (Scholar)

Boyacı (Painter)

Çiftçi (Farmer)

Değirmenci (Miller)

Demirci (Smith, Hammersmith, Forger)

Demir Kalıpçısı (Ironmoulder)

Demirci ustası (Iron-seder)

Dokumacı (Weaver)

Dökümcü (Founder)

Duvarcı (Mason)

---

⁶⁰ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2735, No. 13.

⁶¹ BOA. *Y. A. HUS.* Dos. 325, No. 43.

⁶² <http://arslanmb.org/arslanian/KeghiImmigrants.html>.

Eczacı (Druggist)
Ekici (Cultivator)
Ev işçisi, ev hanımı (Housework-er)
Fabrika işçisi (Factory hand)
Fırıncı (Baker)
Fotoğrafçı (Photographer)
Garson (Waiter)
Gündelikçi (Day laborer)
Hallaç (Spinner)
Hancı (İnn-keeper)
Hizmetçi (Servant)
Irgat (Farmhand)
İşçi (Workman, Laborer)
Kadın işçi (Workwoman)
Kadın terzisi (Dressmaker)
Kâhya (Housekeper)
Kalaycı, tenekeci (Tinsmith, Tinman)
Kalıpçı (Moulder, Coremaker)
Kapıcı (Porter)
Kasap (Butcher)
Kiremitçi (Tiler)
Kuaför (Hairdresser)
Kumaş boyacısı (Dyer)
Kuyumcu (Jeweller, Goldsmith)
Kürkçü (Furrier)

Mandıra işçisi, sütçü (Dairyworkman)
Marangoz (Joiner)
Marangoz, dülger (Carpenter)
Muslukçu, su tesisatçısı (Plumber)
Mühendis (Engineer)
Nalbant (Blacksmith)
Öğretmen (Teacher)
Öğrenci (Pupil, Student)
Papaz (Priest)
Pirinç işçisi (Brasier)
Profesör
Saatçi (Watchmaker)
Sanatçı (Artist)
Şoför (Chauffeur)
Tamirci (Mechanician)
Tarım işçisi (Farm laborer)
Taşçı (Stonecutter)
Taş Duvarcısı (Stonemason)
Terzi (Tailor)
Tezgâhtar, satıcı (Clerk)
Tüccar (Merchant)
Ustabaşı (Journeyman)
Yol, kaldırım işçisi (Walkman)
Yüksek Fırın işçisi (Smelter)

Ancak, Robert Mirak'a göre; göçmenlerin yarısı çiftçi ve işçidir. Diğerleri içinde de ayakkabıcı, terzi, marangoz ve dokumacı gibi kalifiye elemanlar da oldukça fazla bulunmaktadır. İstatistiklere göre de Ermeni göçmenlerin durumu oldukça iyidir⁶³.

	Meslek Sahibi (%)	Kalifiye İşçi (%)	Tarım İşçisi (%)	İşçi (%)	Diğer (%)
Ermeni	2,3	39,3	23,5	17,8	17,1
Doğu Avrupalı Yahudi	1,3	67,1	1,9	11,8	18,0
Alman	3,5	30,0	17,9	19,8	28,8
Yunanlı	0,3	7,7	19,4	66,8	5,8
Güney İtalyalı	0,4	14,6	34,5	42,5	7,9
Romen	0,2	2,7	59,4	34,4	3,3
İskandinavyalı	1,2	20,5	7,6	36,2	34,5

Ermeniler, Ellis Adası yetkililerine adres olarak bazı şirketleri de bildirmişlerdir. Bu şirketler, muhtemelen akraba ve yakınlarının çalıştığı şirketler olmalıdır. Bu şirketler⁶⁴;

Brantford (Canada / Ontario)'da Malleable Iron Company ve John Bertram & Sons Company,

Hamilton (Canada / Ontario)'da Havester Company ve Malleable Iron Company,

Ste Catherine (Canada / Ontario)'da McKinon Dash Company,

East St Louis (Illinois)'de Malleable Iron Company,

Granite City (Illinois)'de American Steel Company,

⁶³ Robert Mirak, *a.g.e*, s. 73.

⁶⁴ <http://arslanmb.org/arslanian/KeghiImmigrants.html>.

Detroit (Michigan)'de Malleable Iron Company,
Bloomfield (New York)'de Malleable Iron Company,
Troy/Watervliet (New York)'de Malleable Iron Company,
Providence (Rhode Island)'de American Screw Company ve Rhode Island Tool Company,
Norfolk (Virginia)'da Norfolk Silk Company⁶⁵,
Brandford (Canada / Ontario)'da Cocshutt Plow Works⁶⁶dür.

Ermeniler ABD'ye ulaştıklarında bir işyeri açamayacak ve bir çiftlik satın alamayacak kadar fakirdiler. 1899–1902 yılları arasında gelen Ermenilerin ortalama olarak üzerlerinde 31,67 Dolar para bulunmaktaydı⁶⁷.

Worcester'deki Protestan misyonerleri sanayici Philip Moen ve Charles Washburn ile irtibat halindeydi ve gelen göçmenlere iş sağlamaktaydı. 1889 yılına kadar 300 Ermeninin iş bulması sağlanmıştı. Worcester'deki diğer iş yerleri ise şunlardır:Crompton and Knowles fabrikası, Assonet Manufacturing Company, Winslow Skate Manufacturing Company ve Norton Abrasive Company. Boston limanına yakınlığından dolayı Hood Rubber Company en çok Ermeninin çalıştığı işyeri haline gelmiştir⁶⁸.

Worcester'e gelen Ermenilerin çalıştığı, dünyanın en büyük tel fabrikası Washburn and Moen Manufacturing Company de 4,000 işçi çalışmaktaydı. 1889 yılında bu fabrikadaki işçilerden 265 adedi ermeniydi.⁶⁹ Rhode Island'da ipek fabrikaları, Providence'de boya fabrikaları ve Central Falls, Pawtucket, Cranston'da tekstil fabrikaları; Schenectady, New York'da “General Electric” ve lokomotif

---

⁶⁵ John Bertram & Sons Company; Kanada'da makine parçaları üreten bir firmadır. 1863 yılında Kanada'ya gelen bir İskoç göçmeni tarafından kurulmuştur. American Screw Company;1860 yılında 1 milyon Dolar kapitalle kurulmuş ve kısa sürede Amerika'nın en büyük vida fabrikası haline gelmiştir. Rhode Island Tool Company; iç savaş sonrası silah sanayine devam etmeye karar veren şirket zamanın en gelişmiş silahlarını üretmiştir. Daha sonra ismini Providence Tool Company olarak değiştirmiştir.

⁶⁶ Isabel Kaprielian-Churchill, *a.g.e.* s. 48.

⁶⁷ Robert Mirak, *a.g.e.* s. 77.

⁶⁸ *A.g.e.* s. 80.

⁶⁹ Margaret B. DiCanio, *a.g.e.* s. 86–87.

fabrikaları, Troy’da gömlek fabrikası, Niagara Falls’da alüminyum fabrikası ve West Troy’da demir atölyeleri; Paterson, Camden ve West Hoboken, New Jersey’de ipek fabrikaları, Philadelphia’da tabakhaneler ve Pennsylvania’da bitümlü kömür madenleri; Waukegan, West Pullman ve Granite City, Illinois’de demir-çelik fabrikaları, Chicago’da mezbahalarda, Detroit’te otomobil fabrikaları ve Wisconsin, Grand Rapids, Michigan ve Racine’de mobilya fabrikaları Anadolu’dan göç eden Ermenilerin çalıştığı işyerlerini oluşturmaktadır. Rusya’dan gelen Ermenilerin çoğunluğu East St. Louis çelik fabrikaları ve Riverside, California’da beton dökme işlerinde; diğerleri ise St. Paul, Minnesota’da demiryolu inşaatında ve California’da konserve fabrikalarında çalışmışlardır⁷⁰.

Oscar Kalenian 1892 yılında Hop Brook, Worcester’de 1800 yılında inşa edilmiş en eski değirmeni satın almış ve bulgur sanayini kurmuştur⁷¹.

1908 yılında Syracuse’ye gelen Stephen Philibosian, önce elbise imalathanesinde günlüğü bir dolardan haftada altı gün günde on saat çalışmaya başlamıştır. Kısa bir süre sonra amcasının dükkânında haftada üç dolar ve oda karşılığı çalışmaya başlamıştır⁷².

1914 yılında, 9 Romen ve 22 Ermeni göçmen, yaz boyunca demiryolu döşeme işinde günde 10 saat ve 1,75 dolar yevmiye ile çalışmak maksadıyla Chicago’dan Ottawa’ya gitmek için bir firma ile anlaşmışlardı. İşveren sobalı bir pansiyon kiralayacaktı. Bu iş için her göçmen, iş ajansına kişi başına 12 dolar, iş için 10 dolar ve Ottawa’ya yol parası için iki dolar ödeyecekti. Ancak, firma anlaşmaya uymayınca olay mahkemeye intikal etmiştir⁷³.

Amerika’da işverenler grevlerde Ermenileri grev kırıcı olarak kullanmışlardır. Nitekim 1893 yılında Maine’de ayakkabı işçileri grevinde kullanılmaları düşünülmüştür⁷⁴.

---

⁷⁰ Robert Mirak, *a.g.e.*, s. 79.

⁷¹ The old mill on Hop Brook

⁷² Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.* s. 13.

⁷³ Edith Abbott, *a.g.e.* s. 627–632.

⁷⁴ Eric Arnesen, Julie Gren, Bruce Laurie, *Labor Histories: Class, Politics and the Working Class Experience*, University of Illinois Press, New York, 1998, s. 277–278.

3. AMERİKA'DA ERMENİ KÜLTÜRÜNÜN İNŞA EDİLMESİ

Ermeniler, etnik kimliklerini muhafaza etmek için kiliseler inşa etmiş, Ermeni okulları kurmuş, partiler oluşturmuş ve Ermenice gazete ve dergi çıkarmışlardır. Dernekler kültürel ve sosyal faaliyetler gerçekleştirmiştir. Aralarındaki iletişimi genişletmek için lokantalar, kahvehaneler ve kulüpler açmışlardır⁷⁵. Kültürel hayatlarını geliştirirken çok iyi organize olmuşlardır.

a. KİLİSE FAALİYETLERİ

Diaspora kurumları arasında en önemlisi büyük miktarda Ermeni'nin bağlı olduğu Ermeni Apostolik (Gregoryen) kilisesidir⁷⁶. Ermeniler Hristiyanlığın Gregoryen (Apostolik veya Doğu Ortodoks), Katolik ve Protestan doktrinlerini takip ederler. Gregoryen kilisesinin başında Eçmiazin ve Antilyas'taki katalikoslar bulunur. Ayrıca İstanbul ve Kudüs'te patriklik mevcuttur. Katolik Ermeniler, Mekhitarist'tir. Merkezleri Venedik'te San Lazzaro adası (1711) ve Viyana (1817)'dadır. Protestan Ermenilerin merkezi Paramus (New Jersey)'dadır⁷⁷. Amerika'daki çok az sayıdaki Katolik Ermeniler kendi kiliselerini inşa edinceye kadar Roma Katolik kilisesine bağlı kiliselerde ibadetleri icra etmişlerdir⁷⁸.

Müslüman din kurumları, sadece ibadetle ilgilendiklerinden dolayı Amerika'ya göç eden Müslümanların din ve kültürlerini devam ettirmelerinde bir rol oynamamıştır. California'da Ermenilerin daha üst tabaka komşularından ev satın almaları yasaklandığından Ermeniler, kendi etnik topluluklarını oluşturmuştur. Ermeni kiliselerinde ibadet etmişler ve kilise ile ilişkileri en önemli destekleri olmuştur.

---

⁷⁵ Oshagan Minassian, *a.g.e.* s. 66; The History of the Armenian Community, *a.g.m.*

⁷⁶ Eduard Melkonian, "The Armenian Diaspora (Spyurk)", <http://www.armeniaemb.org/DiscoverArmenia/Diaspora/HistoryofDiaspora.htm>.

⁷⁷ Meliné Karakashian, *a.g.m.*

⁷⁸ Dennis Papazian, *a.g.m.*

Dolayısıyla kültür ve dillerini kaybetmediler⁷⁹. Ermeni kilisesi Ermeni göçmenlere yardımda ve Amerika'yı Ermenilere tanıtmada anahtar rol oynamıştır⁸⁰.

İkinci nesil Ermeniler, İngilizcenin konuşulduğu, okullarda laik ve tek tip eğitimin olduğu, genel bir politik ortama ve genel ekonomi ile iş ilişkilerinin bulunduğu bir hayata geldiler. Bir süre sonra kiliseler ibadet dilini değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu durum Ermeni kiliseleri arasında çekişmelere neden olmuştur. Bazıları bütün milletlere açık olmayı isterken diğerleri ermeni kültürü ve mirasından ayrılmak istememiştir⁸¹.

(1) GREGORYEN ERMENİ KİLİSELERİ

Gregoryen Ermeniler ilk günlerde şehirden şehre dolaşıp vaftiz, evlilik ve eğer rastlarsa cenaze işlemleri yapan düzensiz gezgin rahiplerle ibadetlerini sürdürdüler. Ayrıca kutsal ayin düzenleme ve günah çıkarma işlemleri de yapıyordu. İlk göçmenler Protestan Episkopal kilisesinin imkânlarından yararlanmışlardır⁸².

Amerika'da ilk kurulan Ermeni Kilise cemaati Worcester'deki "Armenian Apostolic Church of Our Savior"dır. İstanbul Ermeni Patriğinin Amerika'ya gönderdiği Papaz Hovsep Sarajian tarafından 1889 yılında kurulmuştur⁸³. Katolikos, Amerika'da kendini işine adanmış bir şekilde görev alabilecek, istekli ve uygun bir din adamı bulmanın çok zor olduğunu işaret etmiştir. Amerikan koşullarına, diline ve adetlerine yabancı ve benliğini yitirmeyecek birini göndermişlerdir. Kilisenin özelliği meşruluğuna karşı konulamayacak tek Ermeni Kurumu olmasından kaynaklanmaktadır. Amerika'nın özgür ikliminde tartışmalar demokrasi ve temsil etme terimleri üzerine kurulmuştur. Din adamlarının çoğunluğunun muhafazakâr

---

⁷⁹ Susan J. Dicker, *Languages in America: A Popularist View*, 2nd Edition, Multilingual Matters Ltd. New York, 2003, s. 54.

⁸⁰ David M. Reimers, *a.g.e.* s. 207.

⁸¹ Vahan H. Tootikian, "Armenian Congregationalists flee from genocide and find a home in the U.S." <http://www.ucc.org/aboutus/histories/chap4.htm>.

⁸² Dennis Papazian, *a.g.m.*

⁸³ Margaret B. DiCanio, *a.g.e.* s. 85.

çizgide olması asileri sinirlendirmektedir. Buna rağmen bir kaçını kendi taraflarına çekmişlerdir⁸⁴.

1890 yılında Washington Sefareti Ermenilerin Worcester'de bir kilise kurmak için teşebbüse geçtiğini bildirmiştir. Ermeniler Protestan telkinatını engellemek için kilise kurmak istemektedir. Bu maksatla "Tophaneliyan" yardım toplamak için Avrupa'ya gidip Marsilya'da 2.500 frank toplamıştır. Hastalanması üzerine seyahatini yarıda keserek dönmek zorunda kalmıştır. Worcester Ermenileri 3.000 dolar ve kilise arsası için de yeterli miktarda para toplamışlardır. Toplanan para sadece kilise binasının inşası için kullanılmıştır⁸⁵. Kuruluşundan 50 yıl sonra kilise binası yeniden inşa edilmiş ve Amerika'da ilk ermeni stili kilise inşa edilmiştir⁸⁶.

1893 yılında Hovsep Vartabed Sarajian Raffi'nin kitaplarını ve *Mushag* ile *Hunchag* gazetelerini kilise içinde bulunan "National Library"den atmaya çalışmıştır. Bundan dolayı şiddetli tartışmalar çıkmıştır⁸⁷.

Batı sahilindeki Ermeni topluluğunun genişlemesinde Worcester'deki kilisenin otoriter yönetiminin etkisi açıktır. Hovsep Sarajian'ın 1899 yılında Kuzey Amerika piskoposluğunu kurmasından hemen sonra Kaliforniya'da resmi mütevelli heyetleri Apostolik kilisesi cemaatlerini kurmaya başlamıştır. Kilise cemaatleri Fresno'da 1900, Los Angeles'de 1907, Yettlem'de 1909 ve Fowler'da 1910 yıllarında oluşturulmuştur. Kuzey Amerika'da mesafeler arasında çok büyük aralıklar bulunması bütün cemaatin gözetim ve denetiminin yapılması başpiskopos için çok zordu. Örneğin 1901 yılında Holy Trinity Kilisesinin mütevelli heyeti Piskopos Sarajian'a bir mektup yazarak bir papaz atamasını talep etmiştir. Fakat altı ay geçmesine rağmen bir cevap gelmemiştir. 1912 yılında Los Angeles'te iki rakip papaz ayin yapmaktadır. Bunlardan biri uygunsuz davranışlarından dolayı Fresno'dan kovulmuştur. 1914 yılında da Ghevont Vartabed Martoogesian Fowler'daki St. Gregory Kilisesine el koymuştur. Bu durumu araştırmak için

---

⁸⁴ George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 91-92.

⁸⁵ BOA. *HR. SYS.* Dos. 2823, No. 15.

⁸⁶ http://www.churcharmenia.com/news_2002/armenian_parish.html.

⁸⁷ George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 92.

başpiskopos Arsen Dzairakuin Vartabed Vehouni trenle Worcester'den yola çıkmıştır. Böylece Kaliforniya'da piskoposluk kurulma hareketi başlamıştır⁸⁸.

İlk yerleşimci San Joaquin Valley (Fresno)'e 1871 tarihinde ulaştı. İbadet ihtiyacı doğduğunda Apostolic ve Protestan Ermeniler ilk defa 17 Ekim 1883 tarihinde First Congregational Church of Fresno'da ayinlerini birleştirdiler. 1895'de Papaz Aharon Melkonian oğluyla birlikte Fresno'ya geldiğinde Apostolic ayini kilisenin kiralanmış bölümünde yaptı. Bu durum cemaat 1899 yılında 150 üyeye ulaşmaya kadar devam etti. Kendi ibadetlerini yapacak bir kilise binasına ihtiyaç duyuldu. Bütün Ermenilerin Katalikos'u Mkrtich Khirmian (Hairik), 2 Haziran 1898 tarihinde Amerika'da ayrı bir Ermeni piskoposluğu kurdu. İlk piskoposluk binası Worcester, Massachusetts'de 2 Ekim 1906 tarihinde inşa edildi. 1907'de Fresno Holy Trinity cemaati Piskoposluktan istifa eden Hovsep Sarajian'ı kabul etti. 1910'da, Fresno cemaati California'daki 5,000 Ermeni'den 4,000'inin Fresno'da yaşadığını Worcester'deki piskoposluk merkezine rapor etmiştir.

Fowler'daki Ermeni Apostolic Kilise Cemaati komşu şehir Selma'nın cemaatiyle beraber Fowler Episcopal Kilisesinde Fresno Holy Trinity Kilisesi Pastor'u Sahag Vartabed Nazaretian yönetiminde ibadet ediyorlardı. Piskopos Hovsep ve ziyaret eden diğer papazlar muhtelif zamanlarda ayini yönetiyorlardı. O zamanlar cemaat, 75 ile 100 aile arasındaydı. 1903 yılında bir kilise binasına ihtiyaç duyuldu. 3 Şubat 1910 tarihinde kilise inşasına başlandı. Nishan Saghigian, John Kazanjian, Harry Soghigian, John Kasparian, Dikran and Levon Kasparian, Arakel Mirigian, Hovsep Kandarian, Aharon Ajootian ve Manoog Garabedian kuruluş taşının vaftiz babaları oldu.

17 Nisan 1910 tarihinde kilise St. Gregory the Illuminator Ermeni Kilisesi adıyla Piskopos Hovsep Sarajian tarafından kutsandı. Böylece Amerika'daki dördüncü Apostolic Ermeni kilisesi kuruldu. Bir hafta sonra Ghevont and Hayasdan Shahbazian kilisede evlenen ilk çift oldu. Daha sonra kilise binası geliştirilerek Pazar Okulu sınıfları ve spor tesisleri eklendi⁸⁹. A.B.D.nin batısındaki tek Ermeni Apostolic kilisesi Fresno'daki Holy Trinity kilisesiydi. 1908–1911 yılları arasında

---

⁸⁸ George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 401–402.

⁸⁹ http://www.stgregoryfowler.com/History_Main.htm.

piskoposluktan ayrılan Hovsep Sarajian pastor olarak kiliseye görevlendirildi. Onun zamanında bir süreden beri kapalı olan Ermeni Okulu 85 öğrencisiyle açıldı. Fowler’da St. Gregory, kilisesi 17 Nisan 1910 ve Yettem ‘de St. Mary, kilisesi 16 Temmuz 1911 tarihinde kuruldu⁹⁰.

Amerika’daki kutsanmış ilk beş Ermeni Apostolik Kilisesinden üçü Kaliforniya’da San Joaquin vadisindedir: 1900 yılında kurulan Holy Trinity of Fresno, 1910 yılında kurulan St. Gregory of Fowler ve 1911 yılında kurulan St. Mary Yettem⁹¹.

<u>Holy Trinity Kilisesi Papazları</u> ⁹²	<u>Başlangıç</u>	<u>Bitiş</u>
Aharon Vartabet Melkonian	1885	1901
Sahag Vartabed Nazaretian	1902	1906
Theodorus Isahakian (Isaacs)	1906	1907
Emekli Piskopos Hovsep Sarajian	1907 ⁹³	1911
Hamasasp Sarkisian	1911	1911
Vartan Dz. V. Kasparian	1912	1933

Providence’ye gelen Ermeniler ibadet için 1913 yılında satılıncaya dek Jefferson Baptist kilisesi binasını kullanmışlardır. Kilisenin satılmasıyla birlikte bir mütevellî heyeti oluşturarak kendi kiliselerini kurmak için çalışmaya başlamışlardır. Setrag Sohigian başkan; Nigoghos Kashmanian sekreter; Boghos Yaghjian veznedar; Harootiun Garabedian, Hagop Jo:rjorian, Garabed Sarafian, Alexan Manougian,

---

⁹⁰ History Of The Diocese İn The West, <http://www.armenianchurchwd.com/history.htm>.

⁹¹ Victoria Saker Woeste, *a.g.e.* s. 57; http://www.stgregoryfowler.com/History_Main.htm; History Of The Diocese İn The West, <http://www.armenianchurchwd.com/history.htm>; Arra S. Avakian, “The History of St. Paul Armenian Church” <http://www.Stpaulfresno.com/History.html>.

⁹² Arra S. Avakian, “The History of St. Paul Armenian Church” <http://www.Stpaulfresno.com/History.html>

⁹³ Sarajian’a kilise papazlığı 1907 yılında teklif edilmiş ve 1908 yılında Fresno’ya gelerek görevi devralmıştır. Arra S. Avakian, *a.g.m.*

Garabed Mooradian, Kevork Avedisian, Aslan Elmassian ve Avedis Talanian üye olarak görevlendirilmiştir. Bina 1913 yılı sonunda satın alınarak hizmete açılmıştır⁹⁴.

Adı bilinmeyen bir papaz Providence, Rhode Island'dan Detroit'e geldi. Ermeniler için bir kilise yapılmasını istedi. Herkesi Khoungianos Keteyian'ın evinde toplayarak Ermeni kilisesi olmadan Ermenilerin hayatta kalamayacağına ikna etti. Khoungianos Keteyian, Toros Tavitian, Kaloust Sogoian, Khachig Der Manuelian ve diğerlerini mütevelli heyeti olarak görevlendirdi. Heyet başarısız olunca Providence'ye geri döndü.

Detroit'te iki mütevelli heyeti vardı. Highland Park heyeti: Karekin Magarian Hovanes Douroujalian, Garabed Kutukian, Hadji Mouseghian, Vahan Kuyumjian, Siroun Debelian, Hmayag Fesdjian, Garabed Mardirosian, Mihran Elvan, Smpad Zadigian, Garabed Ajemian, ve diğerleri. Delray mütevelli heyeti: Arakel Saroian, Bedros Derderian, Pilos Poladian, Misak Amroian, Toros Khederian, Dikran Baghdoian, Ohannes Vosgerchian, Mateos Der Vartanian, Krikor Antranigian (Keri) ve diğerleri. Mütevelli heyetlerinin ilk iş olarak Fresno'dan Der Sahag Vartabed Nazaretian 'ı davet edip ilk ruhani lider olarak görevlendirdiler⁹⁵.

New Jersey'de 1898 yılı başlarında üç ayrı Ermeni cemaati kiraladıkları salonda ibadet etmeye devam etmiştir. "Holy Cross Armenian Church" ise Union City'de 1906 yılında kurulmuştur⁹⁶.

(2) PROTESTAN ERMENİ KİLİSELERİ

Protestan Ermeniler 1860'larda kilise birlikleri şeklinde örgütlendiler: Anadolu'da Bytina Union (1864), Eastern Union (1866), Cilician Union (1867) ve Central Union (1868). Yüzyılın başında da Amerika'da iki grup oluşturuldu:

---

⁹⁴ A Brief History of Sts. Sahag & Mesrob Armenian Church, http://www.stsahmes.org/History/SSMhistory_2.html.

⁹⁵ The History of St. Sarkis Church, *a.g.m.*; Dennis Papazian, *a.g.m.*

⁹⁶ *Encyclopedia of New Jersey*, Rutgers University Pres, New Jersey, 2004, s.37.

Armenian Evangelical Union of Eastern States (1901) ve Armenian Evangelical Union of California (1908)⁹⁷.

Amerikan Board'u oluşturan iki gruptan Presbiteriyenler'in çalışma alanı Arapça konuşulan coğrafya ile İran ve Congregationalistlerin ise Anadolu ve Balkanlardı⁹⁸.

Protestan Ermeniler önceleri kendi mezheplerinden ve özellikle Presbiteriyen kiliselerinden yararlanmışlardır. Dinlerini ırklarından üstün tutarak Amerikanlaşmaya ve yeni katıldıkları topluma karışmaya uygun hale gelmişlerdir⁹⁹.

İlk Evanjelik toplantı Amerika'ya eğitim için gelen genç erkekler tarafından yapılmıştır. Bu özel evlerde dua toplantılarını başlatmış ve resmi cemaatlerin kurulmasını başlatmıştır. Dua toplantıları ve cemaat teşekkül tarihleri aşağıdadır¹⁰⁰.

<u>Şehir</u>	<u>Dua Toplantısı</u>	<u>Cemaat Teşkili</u>
Worcester(Massachusetts)	1881	1 Ocak 1892
New York	1881	14 Kasım 1896
Fresno(Kaliforniya)	1883	1897
Belmont(Massachusetts)	1891	1908
Providence(Rhode Island)	1892	1912
Chicago(İllinois)	1901	20 Şubat 1916

Kuzey Amerika'da kurulan ilk Protestan Ermeni cemaati Worcester'de 1881 yılında kurulan "Armenian Congregational Church of the Martyrs"dir. Amerika'daki bütün Ermeni Congregationalistler Anadolu'dan gelmiştir. İbadete çok düşkünlerdi ve bir kilise etrafında toplanmak istiyorlardı¹⁰¹.

Fresno'ya 1883 yılında gelen ilk grup Ermeni göçmenlerinin tamamı Türkiye'de kilise üyelik belgesi alan Protestanlardır. 17 Ekim tarihinde ilk Protestan

---

⁹⁷ George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 103; Vahan H. Tootikian, *a.g.m.*

⁹⁸ Vahan H. Tootikian, *a.g.m.*

⁹⁹ Dennis Papazian, *a.g.m.*

¹⁰⁰ George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 87.

¹⁰¹ Vahan H. Tootikian, *a.g.m.*; Margaret B. DiCanio, *a.g.e.* s. 85.

ibadeti Amerika'lularla birlikte başlamışlardır. Din görevlisi Freeman'a göre, 40 Ermeni kilise üyelik belgesi almıştır. Freeman American Board'a kiliseye ihtiyaç olduğunu yazmış ve bir kilise inşa edilmiştir. 1884 yılında "the General Association of Congregational Churches of Central and Northern California"ya Ermeniler dışlandıklarını ve kilise teşrifatçısı tarafından İncil ve ilahi kitabının dağıtılması ile kilisedeki oturma düzeninde ayrımcılık yapıldığına dair dilekçe göndermişlerdir.7 Ocak 1894 tarihinde Mesrop Sinanian kilisede otururken teşrifatçı yanına gelerek zorla kaldırmıştır. Arizona'dan yeni gelmiş olan papaz J.H. Collins'e yaptıkları şikâyetler kabul edilmemiştir. Ermeniler kendilerinin kiliseden kovulmak istenildiğini düşünmüşlerdir. Daha sonra gelen papazlar da Ermenilere karşı hareket etmişlerdir. 1895 yılında Ermenilerin kiliseden uzaklaştırılması için oylama yapılmıştır.

Fresno First Armenian Evangelical Presbyterian Church: Ermeniler kiliseden uzaklaştırıldıktan sonra " Home Mission Society (Congregationalist)"e bağımsız bir kilise kurmak için başvurmuşlar, fakat reddedilmişlerdir. Onlara yardım edecek bir kuruluş aramışlar ve üç yıl sonra Presbyterianlar yardıma karar vermişlerdir. Böylece "First Armenian Evangelical Presbyterian Kilisesi" 25 Temmuz 1897 tarihinde kurulmuştur. İlk yöneticisi iyi Ermenice bilen eski Bitlis misyoneri Reverend L. T. Burbank'tır. 1900 yılında yerine Reverend George Harootune Filian geçmiş, daha sonra Reverend H. M.Haiguni (1905–1912) ve Reverend Mihran H. Knajian (1913–1920) görev almıştır.

Fresno Armenian Evangelical Pilgrim Congregational Church: uzaklaştırılan diğer bir Ermeni grubu 26 Ocak 1901 tarihinde "Armenian Evangelical Pilgrim Congregational" Kilisesini kurmuştur. İlk vaizi bir buçuk yıl kadar görev yapan Dr. Nazaret Agheksantrian'dır. Takiben 1909 yılına kadar Reverend Hovhannes K. Santigian ve dört yıl Reverend Arpiar Vartanian görev yapmıştır. 31 Temmuz 1914 tarihinde etkili konuşan ve en dikkat çekici papaz olan Taşnak taraftarı, Yale İlahiyat Fakültesi mezunu Antep'li Manasseh G. Papazian göreve gelmiştir. 1908 yılında

geldiği Amerika’da “New York Armenian Evangelical” Kilisesinde 1908 -1914 yılları arasında görev yapmıştır¹⁰²

Mississippi nehrinin doğusundaki bütün Ermeni Congregational kiliselerin bağlı olduğu “The Armenian Evangelical Union of Eastern States” örgütü 1901 yılında Worcester’de kurulmuştur.

“Armenian Congregational Union of California” Mayıs 1908 de California’da kuruldu, ancak Ermeni Presbiterien kiliselerinin katılımı sonucu ismi “Armenian Evangelical Union of California” olarak değiştirilmiştir¹⁰³.

“The Armenian Missionary Association of America” Worcester, Massachusetts ‘de 1918 yılında “Armenian Evangelical Union of the Eastern States” tarafından kurulmuştur. Daha sonra “Armenian Evangelical Union of California” ile birleşmiştir.

Kanada’daki ilk Armenian Evangelical Church 1960 yılında Toronto (Ontario)’da kurulmuştur. “The Union of the Eastern States (1901)” ve “the Union of California (1908)”ya 1960 yılından itibaren Kanada’daki kiliseler bağlanmaya başlamıştır. 6–10 Ekim 1971 tarihinde yapılan toplantıda iki örgüt birleşerek “The Armenian Evangelical Union of North America (AEUNA)” Southfield, Michigan’da kurulmuştur¹⁰⁴.

İlk 14 Ermeni Protestan Kilisesi şunlardır: First Armenian Church, Belmont, MA; Armenian Congregational Church, Chicago; Armenian Congregational Church of Greater Detroit, Southfield, MI; Immanuel Armenian Congregational Church, Downey, CA; Pilgrim Armenian Congregational Church, Fresno, CA; Armenian Martyrs Congregational Church, Havertown, PA; Armenian Evangelical Church, New York City; Armenian Cilicia Congregational Church, Pasadena, CA; Armenian Euphrates Evangelical Church, Providence, RI; Armenian Ararat Congregational

---

¹⁰² George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 92–95; İlk ermeni Presbiterien kilisesi 34 erkek ve kadın tarafından 25 Mayıs 1897 tarihinde Fresno’da kuruldu. Bu kilise California’da kurulan ilk ermeni presbiterien kilisesidir. Bugün üyeleri yaklaşık 300 kişidir. George Radanovich, “Tribute to the First Armenian Presbyterian Church of Fresno”, 17 July 1996 (99. Yıldönümü) <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/D?r104:15:./temp/2r104oBhv3g::>

¹⁰³ Vahan H. Tootikian, *a.g.m.*

¹⁰⁴ Karl Vartan Avakian, “The Armenian Evangelical Church 1846 – 1996 A Historical Overview”, <http://www.cacc-sf.org/c-ahistory.htm>.

Church, Salem, NH; Calvary Armenian Congregational Church, San Francisco; United Armenian Calvary Congregational Church, Troy, NY; Armenian Memorial Church, Watertown, MA; The Armenian Congregational Church of the Martyrs, Worcester, MA¹⁰⁵.

En önemli Protestan din adamlarından biri olan Johannes B. Garabedian “New York Congregational Kilisesi” papazı olarak 1908–1911 yılları arasında görev yapmıştır. Harput’ta doğan ve Robert Lisesi’nden 1896 yılında mezun olan Arsene Schmavonian, “Connecticut Hartford İlahiyat fakültesi”nden mezun olarak 23 yıl New York Cazevonian Presbiterian kilisesi papazı olarak görev yapmıştır¹⁰⁶.

Syracuse’deki “Fourth Presbiterian kilisesi”nin 1912 yılındaki mütevelli heyetini George Koolakian başkan, Hagapoz Haigazian sekreter, Hagop ve Krikor Yessaian ve Sarkis Manoogian üye olarak oluşturmuşlardır¹⁰⁷.

b. OKULLAR

Amerika’da Ermeniler devlet okulları haricinde kendileri iki ayrı nedenle okul açmıştır. Bunlardan biri kilise okullarıdır ki Ermeni kimliğini, adetlerini, dilini ve kültürünün çocuklara öğretildiği okullardır. Her çocuk öncelikle bu okuldaki eğitimden geçerdi. 1912 yılında Fresno Holly Trinity kilise okulunda 160 öğrenci eğitim görmüştür¹⁰⁸. Fowler (Kaliforniya)’da 1913 yılında Gregoryen kilisesi bünyesindeki küçük bir binada, yönetim kurulu kilise tarafından atanan bir Ermeni okulu açılmıştır. 1918 yılındaki öğrenci sayısı 116’dır. Bina aynı zamanda cemaatin toplantı yeri ve kütüphane olarak kullanılmıştır.¹⁰⁹

---

¹⁰⁵ Vahan H. Tootikian, *a.g.m.*

¹⁰⁶ Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.* s. 26–27

¹⁰⁷ Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.* s. 27–28.

¹⁰⁸ Arra S. Avakian, *a.g.m.*

¹⁰⁹ George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 49.

Tulare (Kaliforniya)'da 1903 yılında kurulan “Lusavorchagan Educational Society of Pazmashen” 18 Haziran 1918 tarihinde “Armenian General Benevolent Union”ın bir kolu haline dönüştürülmüştür¹¹⁰.

Diğer okul ise çocuklarının asimilasyona uğramasını engellemek için kurdukları gündüz okullarıdır. Amerika'daki ilk Ermeni okulu olan Vardookian Okulu, 1880'lerin sonunda New York'ta açılmıştır¹¹¹.

Wahtoke dizinine göre Reedley ve Wahtoke (Kaliforniya)'da bir üzüm bağı sahibi Ermeni, 1909 yılında “Matteos Izmirlian Library”i kurmuştur. Kütüphanede eğitici konuşmalar, toplantılar ve tartışmalar yapılmıştır. 1912 yılından önce Kaspar ve Dikran Aslanian kardeşler büyük bir salon satın alarak yaklaşık 25 öğrencili bir Ermeni dil okulu kurmuşlardır. Okulun ilk öğretmeni Bayan Makrouhi Aslanian'dır. On Easter Sunday, April 12 Nisan 1912 Pazar günü paskalyada yapılan ekmek ve şarap ayini Vartan Vartabed Kasparian tarafından okulda yapılmıştır¹¹²

Bugün Amerika'da yüzün üzerinde Ermeni dil kursu ve yarım düzinenin üzerinde Ermeni gündüz okulu bulunmaktadır¹¹³.

Ermenilerin eğitime verdiği önem bugün buldukları yeri hak ettiklerinin bir göstergesidir. Ermeni aileleri çocuklarının okumasını sadece yeni geldikleri ülkede başarılı olmak için istememişlerdir. Amaçlarına ulaşmanın yolunun da eğitimden geçtiğini öğrenmişlerdir. Bunun en tipik örneği New York'ta 1913 yılında kurulan Efkere Kız Okulu Eğitim Derneğidir. Dernek New York'ta kurulmasına rağmen Efkere'de bulunan okula yardım etme amacını gütmektedir. Eğitim ile ilgili düşünceleri de amaçlarının işaretidir¹¹⁴.

“...güçlü ülkelerin kendi büyüklüğünü, kendi okulları ve fen bilimlerindeki ilerleme seviyesi ile ölçtüklerini görüyoruz. Çünkü ekonomik, ahlaki ya da fiziksel olsun, bütün güçleri Okullardan kaynaklanmaktadır.

---

¹¹⁰ George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 52.

¹¹¹ The History of the Armenian Community, *a.g.m.*

¹¹² George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 114.

¹¹³ Dennis Papazian, *a.g.m.*

¹¹⁴ <http://www.distancelearning.am/remembrances/historyofgurun/passengers.html>

...İnsanlığın duyguları, bir ırkın ya da daha önce tanınmış hakların yok olmasını kaldıramaz. Hayatta kalmak için başlıca dürtü güçtür--Güç, hakları tanımlar ve o Güç Bilgiden kaynaklanır--yani Okuldan.

...Bilgiye olan ihtiyacımızın ne kadar büyük olduğunu görebiliriz. İki evi olan her Ermeni köyünün kendi okulu olmalıdır. Bu, varlığımızın kaynağıdır, kendimizi koruyabilmemiz buna bağlıdır ve gelecekte Büyüklüğümüzün silahı olacaktır.

...Çok-uluslu Osmanlı Devleti içinde, Okullarımızın sağladığı ilerleme ve faydalar aracılığıyla, ulusumuzun gücünü ve büyüklüğünü hissettireceğiz. Okulumuzun gelişmesiyle, terazinin kefesine, aldığımız ve alacağımız hakları koyacağız. Bu şekilde, bu ilerlemeyi ancak görevlerimizi yerine getirerek yakalayabileceğiz; görevlerimiz de şunlardır: Daha az bencil, daha az açgözlü yaşamak. Basit olarak: Anca beraber kanca beraber.”

c. YAZILI BASIN

Amerika'ya ilk gelen Ermeni olan Khachadur Osganian New York Üniversitesinde eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a dönerek bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Bir süre sonra tekrar Amerika'ya dönmüş ve “New York Herald” gazetesinde çalışmaya başlamıştır. Aynı zamanda İstanbul'da Ermenice yayımlanan “Masis” gazetesinin Amerika muhabiri olarak görevlendirilmiştir¹¹⁵. New York Basın Kulübü başkanı olan Oskanian'a¹¹⁶, ABD'deki ileri gelen Ermenilerden bazıları tarafından 1895 yılında, davalarını müdafaa edecek bir gazeteye 10 bin abone sağlayacaklarını ve kendilerine yardım etmesini isteyen bir mektup gönderilmiştir. O günlerde bu miktar abone olabilecek Ermeni

---

¹¹⁵ Robert Mirak, *a.g.e.* s. 38.

¹¹⁶ Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.*

bulunmadığından Osmanlı Devleti tarafından ciddiye alınmamış ve herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır¹¹⁷.

En önemli Ermeni gazeteleri parti organlarıydı: “Hairenik” (Anavatan) ve “Asbarez” Taşnak örgütüne ve “Baikar” (Mücadele) Ermeni Demokratik Liberal Parti (Ramgavar) tarafından çıkarılıyordu¹¹⁸. Fresno Ermenileri de Ermenice “Fresno Asbarez” gazetesini çıkardılar¹¹⁹. Reformed Hnchakian Parti sosyalizmden vazgeçmiş ve gizlilik ve propagandayı savunmayı bırakmış ve 1907 yılından itibaren “Azg [Azk]” (Millet)’i yayımlamaya başlamışlardır¹²⁰.

Hairenik, ermenice basılan bir gazetedir. Arshak Vramian (1900–1907), Siamanto (1909–1911) ve Simon Vratsian (1911–1914) göze çarpan yazarlarındandır¹²¹. Ghoomrigian’ın New York 41.caddedeki terzi dükkânının arka odasında ilk editor ve yayımcısı Tovmas Charshafjian tarafından tasarlanmıştır. 1900 yılında Boston’a taşınan gazete Arshak Vramian’ın sorumluluğuna geçmiştir¹²².

Parnak M. Aydanian, 1890’lı yıllarda New York’ta “Ararat” gazetesini çıkarmıştır. Haigag Eginian Amerika’daki Ermeni gazeteciliğinin babasıdır. Jersey City de aylık “Areakag” (1888), New York’ta “Azadutiun” ve Fresno da “Nor Giank” gazetelerini çıkarmıştır¹²³. Eginian 1865 yılında Diyarbakır’da doğmuştur. 1887 yılında Amerika’da ilk Ermeni gazetesi olan “Areakag [Areakag]” (Güneş)’i aylık olarak çıkarmaya başlamıştır. 1890 yılında gazete haftalık hale geldi “Surhadak [Surhantag]” (Kurye)’a değiştirilmiştir. Daha sonra tekrar aynı yıl “Azadutiun [Azadutiun]” (Özgürlük)’a dönüşmüştür. 1897 yılında dokuz kişiyle birlikte “Tigris [Dikris]” (Dicle) gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Eginian takip eden yıllarda Reformed Hnchakian ajanı Karekin Chitjian’ın etkisine girmiştir. Ondan sonra

---

¹¹⁷ BOA. *Y. PRK. HR.* Dos. 17, No. 25.

¹¹⁸ Dickran Kouymjian, *a.g.m.*; Baikar önce 1899 yılında Tzain Haireniatz (Anavatan’ın Sesi) adıyla çıkarılmıştır. Hairenik gazetesi de 1899 yılında çıkarılmaya başlanmıştır. Oshagan Minassian, *a.g.e.* s. 73.

¹¹⁹ Victoria Saker Woeste, *a.g.e.* s. 57.

¹²⁰ George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 131.

¹²¹ Gazetenin adı 1969 yılında Armenian Weekly olarak değiştirilmiştir. A Brief History of the Newspapers, *the Armenian Weekly*, Ağustos 2004.

¹²² Garo Adanian, A Milestone in the Armenian Press: Hairenik Celebrates 100th Year of Publication, *the Armenian Weekly*, Ağustos/Eylül 2001.

¹²³ S. Hagopian, *a.g.m.*; The History of the Armenian Community, *a.g.m.*

gazete parti organı “*Tsayn Hayreniats*” (Anavatan’ın Sesi)’a dönüşmüştür. Eginian Kaliforniya’da “*Kaghakatsi*” ve “*Nor Giank*”ı yayımlamıştır. 25 Mart 1919 yılında baskı yaparken ölmüştür. Taşnak yayın organı Asbarez, rakibi ile ilgili kısa bir ölüm ilanı yayımlamıştır¹²⁴.

Gazete baskıcılığının öncüsü olan Haigag Eginian, 1899 yılından itibaren Fresno’da “*Kaghakatsi*” (Vatandaş)’i düzensiz olarak 16 Ekim 1902 tarihine kadar çıkarmıştır. Eginian, Reformed Hinchakian Parti taraftarı olmasına rağmen gazete bir parti organına dönüşmemiştir. 1908 yılında Aslan Aslanian, Avedis Tufenkjian, Arpaksad Setrakian, Bedros Hagopian, Levon Hagopian, Apraham G. Seklemian ve Hovhannes Kabadayan’dan oluşan bir grup Taşnak taraftarı haftalık Asbarez’i çıkarmaya başlamıştır. Kısa sürede Asbarez büroları yerel Taşnak faaliyet merkezleri haline dönüşmüştür. Böylece Taşnak örgütlenmesi hemen hemen her ermeni yerleşimine yayılmıştır. Eginian’ın son gazetesi kar gözetmeyen insanların çabalarıyla 1914 yılında çıkmaya başlayan haftalık “*Nor Kiank [Nor Giank]*”(Yeni Hayat)dir. Nor Giank Taşnak politikası karşıtı ve sürekli Asbarez tarafından eleştirilen bir gazetedir. Ölümünden sonra Nor Giank Ramkavar tarafından ele geçirilmiş ve Kevork Sarafian’ın editörlüğünde yayımlanmaya devam etmiştir. Diğer bir gazete “*Sisvan*”, muhafazakar ve dini bir çizgi takip etmiştir. Asbarez’in bakış açısından Sisvan, Nor Giank’tan daha “iğrenç” bir gazetedir¹²⁵.

1894 yılında New York’ta Dr. Kapriyan tarafından “Hayk” gazetesi çıkarılıyordu¹²⁶.

Amerika’da Ermeniler tarafından en çok okunan yayınlar “Gotchnag” (Kilise Çanı) ve “Armenia”dır¹²⁷. Gotchnag “American Protestant Missionary Association” ve Ermeni Protestan kilisesi tarafından desteklenen haftalık dini bir dergidir¹²⁸. Armenia aylık olarak 1906 yılından itibaren Arshag Der Mahdesian tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. “Friends of America” derneği ve özellikle derneğin yayın organı “Woman’s Journal”ın ünlü yazarı Alice Stone Blackwell tarafından

¹²⁴ George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 136.

¹²⁵ George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 137–138.

¹²⁶ BOA. *HR. SYS.* Dos. 279, No. 5.

¹²⁷ Simon Payaslian, *a.g.m.*

¹²⁸ Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.* s. 30; Oshagan Minassian, *a.g.e.* s. 75.

desteklenmiştir¹²⁹. Arshag Der Margosian 1911–13 yıllarında “Bahag” ve 1917–21 yıllarında “Pouzhasg” (Doktor) gazetesini çıkarmıştır¹³⁰.

Amerika’ya 1867 yılında bir Amerikan Misyoner ailesinin hizmetkârı olarak gelen Jacop Arakelian, Boston’da “Pilgrim Press” yayınevini kurmuştur¹³¹.

d. PARTİLER

Ermenilerin kurdukları bütün partilerin uzantıları Amerika’ya uzanmıştır. Ermenilerin yaşadığı her şehre partilerin büroları açılmıştır. 1890’lı yıllardan itibaren ajanlarını Amerika’ya gönderen¹³² Hınçak Partisi, 20. yüzyılın başına kadar etkisini sürdürmüştür. Fakat zenginlerin baskısı ve yapılan hatalar sonucu etkinliklerini Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnak)’na bıraktılar. Orta sınıf muhafazakâr bir parti olan Ermeni Demokratik Liberal Parti (Ramgavar) de birçok taraftar toplamıştır¹³³.

Politik faaliyetler 1890’lı yıllarda yükselmeye başlamıştır. Hnchakian Revolutionary Party Amerika’da Temmuz 1894 tarihinde bir kongre düzenleyerek organize olan ilk partidir. Halk toplantıları iyi düzenlenmiştir, ancak Kooshian’a göre partiye, din adamları ve Amerikan misyonerleri Türkiye’deki Ermenileri kışkırtan politikası nedeniyle şiddetle karşıdır.

1894 Sason, 1895 ve 1896 İstanbul olaylarının propagandaları Amerika Ermeni toplumunun partizan olarak ayrışmasını bastırmıştır. Kalabalık protesto mitingleri yapılmış ve silah ve yardım malzemeleri için para toplanmıştır¹³⁴.

Dashnaktsutun, Amerika’ya 1890’larda doğunun fabrika kentleri olan Lawrence, Haverhill, Providence, Worcester ve Whitinsville’de oluşturulan

---

¹²⁹ Oshagan Minassian, *a.g.e.* s. 75.

¹³⁰ S. Hagopian, *a.g.m.*

¹³¹ Robert Mirak, *a.g.e.* s. 39.

¹³² Christopher J. Walker, *Armenia: The Survival of A Nation*, 2nd Edition, Routhledge, London, 1991, s. 130.

¹³³ Dennis Papazian, *a.g.m.*

¹³⁴ George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 130.

komitelerle organize olarak yerleşmiştir. Parti organı “Droshak” (“Banner”) Cenevre’den getirilmiştir. Faaliyetler Arshak Vramian’ın 1899 yılında yeni Taşnak organı “Hairenik” (“Fatherland”)’i çıkarmak için Amerika’ya gönderilmesiyle artmıştır. Vramian hemen Taşnak taraftarı olmayanlara sürekli saldırmaya başlamış kiliseye, burjuvalara ve mahafazakar her şeye olduğu gibi Hınçaklara da sövüp saymıştır. Taşnaklar, Taşnak taraftarı papaz Mashdots Vartabed Papazian’ın başkanlığında “Armenian Committee for Self Defense” örgütünü kurarak Amerikan kamuoyunu harekete geçirmeye çalışmışlardır. Toplantılar düzenlemişler, para toplamışlar ve kısa bir süre bazı ünlü Amerikalıların sempatisini kazanmış gibi görünmüşlerdir. Fakat bir süre sonra Ermenilerin sürekli iç mücadelesi hayal kırıklığı yaratmış ve komite dağılmıştır. Bununla birlikte Taşnaklar, tekrar Hınçaklarla mücadelesine, toplantılara, propagandalara ve faaliyet organizasyonlarına yorulmadan devam etmişlerdir. 1906 yılında hareketin liderliğini ele geçirmişlerdir¹³⁵. Ermeni topluluğunun içinde aynı zamanda genellikle muhafazakârlardan oluşan partizan olmayan (chezok) bir grup da bulunmaktadır¹³⁶.

Bundan başka isimleri başka olsa da yine bir büyük partinin bünyesinde veya görüşünde başka örgütler de kurulmuştur. 1894 yılında Amerika’nın en önemli şehirlerinden biri olan New York’ta altı adet örgütün varlığı New York Şehbenderi İsmail Hakkı beyin gönderdiği rapordan anlaşılmaktadır.

Birincisi, asıl merkezi Yunanistan’ın Atina şehrindeki Hınçak yani “Hürriyet ve İstiklalın Hâkimi” partinin New York şubesidir. İşaretleri bir küçük çingirak ve haçvari iki anahtar ile parçalanmış esaret zinciridir. Başkanı Muradyan(?), ikinci başkanı Mezikyan(?), Kontuni, Çalyan(?), Asaduryan, İvadyan ve Varçinyan(?) üyelerdir. Varçinyan(?) ayaklanmanın ilan edilmesi için şehir şehir dolaşmıştır. Örgüt her hafta cumartesi akşamları altıncı caddede toplanmaktadır.

İkincisi, Tumankaran(?) gizli örgütüdür. Başkanı Amerika tabiiyetine geçmiş ve Amerika’yı vatan olarak kabul etmiş, Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyette bulunmayı görev edinmiş, esmer, uzun boylu, siyah bıyıklı ve 32 yaşındaki Diyunyan’dır. İki örgüt de çok çalışmakta, para göndererek Liverpool’da çıkarılan

---

¹³⁵ George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 132–133.

¹³⁶ George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 136.

Ermenistan ile Atina’da çıkarılan Hınçak gazetelerine yardım etmekte ve harp malzemesi tedariki için çalışmaktadır. Bu örgüt 40 kişiden oluşmaktadır.

Üçüncüsü, Birinci Gönüllü Askeri efradından Dr. Boyacıyan’ın kurduğu “Haykağayutyun(?)”dur.

Dördüncüsü, Kabl Ermenan(?) da gizli bir örgüttür. Ticaret erbabından Tavşancıyan örgütün başkanıdır. Bu örgüt de ihtilal örgütüdür.

Beşincisi, “Hrimyan” adlı ve diğer adıyla Ermeni Haçı örgütüdür. New York’taki en belalı örgütlerden biridir. Üyeleri en zararlı kimselerden oluşmaktadır. Bu komite aslen Ortaköy’lü, Amerika’da çıkan “Hayk” gazetesi yazarı Dr. Karibyan(?)’ın yakın dostu Oğranyan adındaki 35 yaşlarındaki birini özel bir görevle Liverpool’a göndermiştir.

Altıncısı, Dr. Kaprilyan’ın kurduğu ve (?) ismini verdiği örgüttür. Bahsedilen kişinin fikri çıkardığı “Hayk” gazetesinden bellidir. Devlet aleyhine yayın yapmaktadır¹³⁷.

Bir başka yazıda 1894 yılında Hınçak örgütünün mücadeleye devam etmek üzere New York’ta Kırımıyan ve Hacıgıryan”Ehliship” adıyla iki grup daha teşkil ettikleri bildirilmiştir¹³⁸.

Hınçak Partisi, Ermenilerin Amerika’ya göç etmelerini desteklemektedir. Hınçakist olup Amerika’da şehirleri dolaşarak Osmanlı Devleti aleyhine konuşmalar yapan, aynı zamanda İstanbul’da çıkan “Aravelek” isimli Ermenice gazetenin New York muhabiri Bedros Buralifciyan gazeteye bu konuyla ilgili sürekli yazı yazmaktadır. Ayrıca Washington Sefiri Mavroyeni Bey, 5 Kasım 1893 tarihinde Buralifciyan’ın Hınçak Örgütünün İstanbul ile ilgili yazışmaları yürüttüğünü bildirmektedir¹³⁹.

Massachusetts, Lawrence’de 1900 yılında Osmanlı Devleti aleyhine faaliyette bulunan Hınçak Partisi lideri Galesian’dır. Ermenilerin de Yahudi ve İrlandalılar gibi oy kullanırlarsa Amerikan savaş gemilerinin Türkiye’ye gidebileceğini iddia

---

¹³⁷ BOA. **HR. SYS.** Dos. 279, No. 5.

¹³⁸ Recep Karacakaya, *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878–1923)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. İstanbul, 2001, s. 20, 22.

¹³⁹ BOA. **HR. SYS.** Dos. 2736, No. 10.

etmektedir¹⁴⁰. Ermenilere oy potansiyelinden faydalanmanın yöntemini göstermiştir. Lawrence'de "The Armenian Republican Club"dan başka 1912 yılına kadar hiçbir göçmen toplumu politik olarak örgütlenmemiştir¹⁴¹.

Chicago şebkenderinin 12 Şubat 1895 tarihli yazısında Chicago'da 40 kişiden oluşan bir Hınçak oluşumundan bahsetmektedir. Üyelerinin çoğunluğunu Gürün ve Şebinkarahisar'lı Ermeniler oluşturmaktadır. Liderleri Şebinkarahisarlı Sisanyan, ikinci başkanları Dırdıryan ve Gürünlü Hinayan örgütün kâtibidir. Örgütün pazar günleri yaptıkları toplantılarda konuşmacı olarak Maraşlı D. Karabetyan, Tomayan (önceden Osmanlı Devleti taraftarı olanın kardeşi) ve Sivaslı Toros Sarkisyan görevlidir. Konuşmacılar her ne kadar örgütün eylemlerine katılmıyorlarsa da toplantılarda her eğitilmiş Ermeni'nin yapmak istediği gibi halk önünde konuşmak ve gazete sütunlarında isimlerini görmek istemektedirler. Buradaki Ermenilerin genel olarak amaçları Osmanlı Devleti'ndeki akraba ve dostlarına yardım etmek ve memleketlerinden haber ulaştırmaktır. Chicago'da zararlı fikirleri olmayan ileri gelen kişiler İstanbullu Mıgırdıçyan, Yozgatlı rahip Mukancıyan ve Eğinli Kasabyan'dır. Ermenilerin gayesi para kazanmaktır. Zararlı fikirleri olan kişiler etkilemese bu kişiler Osmanlı Devleti aleyhine çalışmazlardı. Çünkü bunlar paraya muhtaç, cahil ve tecrübesiz insanlardır. Karabetyan ve Sisanyan gibiler para toplamak için bu kişileri kandırmaktadır. Bu masatla "santral müzikhol"ünde bir miting düzenlemişlerdir. Amerikalı değerli kişileri de konuşturmak istemişler fakat Şebkenderin müdahalesiyle engellenmiştir. Yerel önde gelen kişileri etkilemek için çalışmaktadırlar. Bunlardan biri olan Manipassaryan(?) birçok kişiyi Ermenilerle dost yapmayı başarmıştır.¹⁴² Bu yazıya gelen cevabi yazıda Chicago şebkenderi Hınçak taraftarlarının konuşmalarına saflıkla inanıp Osmanlı Devletine dost olabilecekleri ümidine kapılmaması konusunda dikkatli olması bildirilmektedir¹⁴³.

---

¹⁴⁰ Donald Cole, *a.g.e.*, s. 145.

¹⁴¹ Donald Cole, *a.g.e.* s. 146.

¹⁴² BOA. *Y. A. HUS.* Dos. 325, No. 43, Lef 1.

¹⁴³ BOA. *Y. A. HUS.* Dos. 325, No. 43, Lef 2.

Amerika'daki Ermeni partileri dini işlere de karışmıştır. Amerika'da ilk ermeni kilisesini kuran Papaz Hovsep Sarajian partileri kiliseyi bölmekle suçlamış ve baskılara dayanamayıp istifa etmek zorunda kalmıştır¹⁴⁴.

e. ERMENİ AİLESİ

Ermeni ailesi diğer milletlerde olduğu gibi evine düşkün, birbirine bağlı ve birlikte bulunmaktan mutluluk duyan bireylerden oluşmaktaydı. Geleneksel olarak da ataerkil yapıda namusuna ve dindarlığına düşkünlüğü¹⁴⁵.

Amerika'ya ilk giden Ermeniler, genellikle bekâr erkeklerden oluşmaktaydı. Kadınların göçe iştirak etmemesinden dolayı, pansiyonlarda diğer millet göçmenlerinden farklı olarak kadınlı erkekli ikamete ender olarak rastlanırdı¹⁴⁶. Worcester'de yaşayan 400 Türk ve Ermenilerin arasında hiç kadın yoktu. Apartman veya evi kiralarlar ve kirayı aralarında paylaşırlardı. Genellikle kişi başına ayda 1,50 – 2,50 dolar düşerdi. Eşi veya kız kardeşi gelenler evden ayrılırlardı. Bazen ayda bir dolar ücretle bir aşçı kiralarlardı. Genellikle aileler için inşa edilen evlerde kapasiteden fazla kişi yaşadığından temiz ve sağlıklı değildi. Yerler yatak ve yastıklarla doluydu ve elbiseler etrafa saçılırdı¹⁴⁷.

Ermeni ailesi ataerkil bir ailedir. Kızlar sadece evlenince ailelerinden ayrılabilirlerdi. Çok az kadın evlenmeden ailesinin yaşadığı evden ayrılabilmiştir¹⁴⁸. Ermeniler mümkün olduğu kadar çocuklarını Ermeniler ile evlendirmektedir¹⁴⁹. Kadınlar toplumun belkemiğini oluşturmuştur. Ev idaresi, alışveriş, yemek pişirme, çocuk bakımı ve geleneksel değerlerin aşılması gibi görevler onların üzerindedir.

---

¹⁴⁴ Margaret B. DiCanio, *a.g.e.* s. 85.

¹⁴⁵ Oshagan Minassian, *a.g.e.* s. 63.

¹⁴⁶ Aynı şekilde, Türkler ve Yunanlıların pansiyonlarında da yalnız erkekler yaşardı. Bir görevlinin raporuna göre; yedi odalı bir evde gündüz 14 kişinin, saat 15.00 de 16 kişinin ve gece de 17 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. Kışın bu sayı daha da artmıştır. Edith Abbott, *a.g.e.* s. 530 – 531.

¹⁴⁷ Yunanlılar genellikle lokanta veya kahvehanede yemek yerdi. Türkler ise genellikle yatak kullanmazdı. Edith Abbott, *a.g.e.* s. 530 – 531; Oshagan Minassian, *a.g.e.* s. 58.

¹⁴⁸ Arlene Avakian, "Armenian American Women: The First Word...", *Transforming the Curriculum: Ethnic Studies and Women's Studies*, Suny Pres, Albany, 1991, s. 271–304.

¹⁴⁹ Dennis Papazian, *a.g.m.*

Utanch (amot) çocukları hizada tutuyordu. Anneler “eğitim gör” diyerek çocuklarını azarlıyordu. Kadınlar kiliseler, okullar ve politik partiler için yan organizasyonlar düzenliyordu. Okullarda öğretmenlik yapıyor, kültürel ve sanatsal programlar düzenliyor, büyük piknikler ve festivaller için hazırlıklar yapıyorlardı¹⁵⁰.

Kültürlerine bağlı olan Ermenilerin Anadolu’dan Amerika’ya taşıdıkları örf, adet ve gelenekler mümkün olduğunca devam ettirilmeye çalışılmıştır. Ermeni örgütleri bunu asimilasyonu engelleyecek en önemli olgu olarak kabul etmişlerdir. Devam ettirilen kültürel özelliklerden en belirginini Ermeni mutfağıdır. Ancak literatürde Ermeni yemeği diye isimlendirilen bir çok yemek bugün hala Anadolu’da mevcut yemek kültürü ile aynıdır. Aslında Ermeniler Türk kültürüne sahip çıkmışlar ve çıkmaya devam etmektedirler. Ermenilerin sahip çıktıkları yemek kültürü ile ilgili bazı örnekler aşığıya çıkarılmıştır¹⁵¹.

Pilaf

Ashoureh

Retchel

Wishneh

Lohano Basdi (Kelom)

Patlijan Beoregh

Tazeh Fassculia Yaghli

Khiyar Dolma

Sarma

Paklava

Silkme

Dolma

---

¹⁵⁰ Dennis Papazian, *a.g.m.*

¹⁵¹ Günümüzde aynı sorunu diğer komşu ülkelerle de yaşamaktayız. Bertha M. Wood, *Foods of The Foreign-Born: in Relation To Health*, Whitcomb & Barrows, Boston, 1922, s. 65-81.

Mantu

Bouglour Pilau.

Ermenilerin çocuklarına verdiği isimler ve soy adları kendilerine özgü ve tanınması kolay olan kelimelerdir. 19. yüzyılda konulan isimler dinsel karakter taşımaktadır. Soy adlar ise çoğunlukla eski zamanlardan kalma isimler, aile isimleri, coğrafi isimler, kişisel özellikler ve ataların mesleklerinden alınmıştır.

Eski zamanlardan kalma soy adların sonu –uni, ooni ile sonlanmaktadır. Mangooni gibi.

Aile isimleri, coğrafi isimler, kişisel özellikler ve atalarının mesleklerinden alınan soy adlarının sonu –yan, -ian ile sonlanmaktadır. Söz konusu son ek “oglu” anlamına gelmektedir. Krikorian, Agopian, Karabetyan, Harputluyan, Eginian, Aslanian, Arabian, Keshishian, Papazyan, Terzian, Nalbandian, Chorbajian, Berberian gibi.

Ancak üçüncü nesil Ermenilerin bir bölümü Amerikan kültürüne uyum sağlayarak çocuklarına isim koymada hassas davranmamaktadır. Milliyetçi ve dindar kesim ise eski isimlerle birlikte Ermeni kahramanlarının(!) isimlerini de koymaya devam etmektedirler.

f. KAHVEHANELER, LOKANTALAR, DERNEKLER, KULÜPLER

Sosyal kurumlar, Ermenilerin bir arada kalmasını sağlayan önemli müesseselerdir. Geldikleri yabancı ülke sokaklarında yaşadıkları şaşkınlıktan kurtulmak ve kendileri gibi göçmenlerle tanışıp yardımlaşmak amacıyla iş çıkışlarında Ermeni lokantaları ve kulüplerinde toplanmışlardır. Buralarda kendilerini memleketlerindeymiş gibi hissetmişlerdir. Evlerinden ve yeni iş olanaklarından haberler almışlardır¹⁵². Worcester’de 20. yy. ilk yıllarına kadar en az dokuz kahvehane ve lokanta resmi olmayan iş ajansları olarak çalışmıştır. Aynı zamanda bekâr

---

¹⁵² Oshagan Minassian, *a.g.e.* s. 50.

erkeklerin toplandığı bir mekândır¹⁵³. Ermeniler mümkün olduğu kadar aynı memleketliler aynı şehirde toplanacak şekilde dağılmışlardır.

Edebiyatçı Sinclair Lewis Manhattan'daki lokantaların büyük kültürel kaynaşma potaları olduğunu ifade etmiştir. Arakel'in lokantası çok renkli kişilerin tercih ettiği popüler bir yerdi. Fakat Ermeni lokantalarının en ünlüsü Broadway'de Times Square yanındaki Golden Horn (Altın Boynuz)du¹⁵⁴.

1892 yılında Fresno Ermeni cemaati, "Fresno Armenian Immigrants' Society" (*Fresnoi Hay Kaghtaganats Miutiun*)'i kurdular, ancak Amerikan resmi görevlilerinin ismi değiştirmelerini istemesi üzerine adını "Fresno Armenian Library Society" (*Fresnoi Hayots Kratarani Miutiun*) olarak değiştirdiler. Cemaat zaman kaybetmeden binalarını okuma odası, kütüphane, ermenice dil okulu sınıfı ve toplantı salonu olarak kullanmaya başladılar¹⁵⁵.

"Armenian Ladies' Patriotic Association of Fresno" 1893 ve "Quiver-Bearers of Zeitun (*Kaparchakirk Zeytuni*)" 1898 yıllarında kurulmuştur¹⁵⁶.

Chikago'da açılan sergiye katılıp geri dönmeyen Ermenilerden bir kısmı, 1895 yılında İllinois eyaletinde Ermeni örgütlerine bağlı olmayan bir sosyal kulüp kurmaya karar vermişlerdir¹⁵⁷.

1895 yılında Worcester Ermenileri, merkezi Worcester'de veya New York'ta olmak üzere birleşik bir Ermeni derneği kurulması için Amerika'daki Ermenilere müracaat etmeye karar vermişlerdir¹⁵⁸. 1896 yılında kurulan Worcester Bisiklet Kulübü Ermenilerin bir arada olmalarını sağlayan diğer bir organizasyondur. Lynn'de yaşayan Ermeni mucidi A. Q. Derbab bisikletin ağırlığını 175 pounddan 19 pounda düşürmüştür¹⁵⁹. Syracuse'de Yeprad Athletic Club gençlerin birlikte faaliyette

---

¹⁵³ Margaret B. DiCanio, *a.g.e.* s. 86.

¹⁵⁴ Hrag Vartanian, "New York City." *AGBU Magazine*, Nisan 2002.

¹⁵⁵ George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 40-41; Arra S. Avakian, The History of St. Paul Armenian Church, <http://www.Stpaulfresno.com/History.html>.

¹⁵⁶ George Byron Kooshian Jr. *a.g.e.* s. 41

¹⁵⁷ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 26, Belge No. 29.

¹⁵⁸ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 26, Belge No. 31.

¹⁵⁹ Margaret B. DiCanio, *a.g.e.* s. 86.

bulunmaları için kurulmuştur¹⁶⁰. “Armenian Student Association” 1910 yılında, Syracuse şubesi 1915 yılında kurulmuştur¹⁶¹.

Bir süre sonra kendi ayakları üzerinde duracak hale gelince Hristiyan yardım kuruluşları, kadın ve erkek kulüpleri, kilise okulları misyoner komiteleri ve diğer yardımcı kuruluşlar örgütlendi. Daha büyük Ermeni yardım kuruluşlarına katıldılar: “Armenian General Benevolent Union”, “the Near East Relief”, “the Wheat Relief Campaign” gibi.

7 Haziran 1918 tarihinde Worcester’de “Armenian Missionary Association of America (AMAA)” kuruldu ve Ermeni Evangelistleri Board’un Orta Doğu üzerindeki görevini yavaş yavaş üstlendi¹⁶².

g. PİKNIKLER

Ermenilerin yaşamında olmazsa olmazlardan biri de pikniklerdir. Bu sayede hem gelenek ve göreneklerini devam ettirme şansı buluyorlar, hem de milli benliklerini muhafaza için akrabalık bağlarını devam ettiriyorlardı. Doğal olarak piknikler, müzik ve folklorun yaygın olarak kullanıldığı etkinliklerdir. Ermeniler her gittikleri şehirde mutlaka piknik yapacakları, kiliselerine yakın yerler seçiyorlardı. Worcester’de bu maksatla daha sonra başka alanlar da kullanılmasına rağmen Our Savior kilisesine yakın olan Institute Park önemlidir¹⁶³.

Syracuse’de ermeni topluluğu kurulur kurulmaz Babikian ve Khachig Minasian çiftliklerinde piknikler yapılmaya başlanmıştır. Pikniklerde erkekler kağıt veya tavla oynamaktan ve sohbet etmekten hoşlanmaktadırlar¹⁶⁴.

Pikniklerin diğer bir önemli olgusu ise çocukların vaftiz törenlerinin de yapıldığı toplantılar haline dönüştürülmesidir. Fresno Holly Trinity kilisesi

---

¹⁶⁰ Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.* s. 25.

¹⁶¹ Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.* s. 25.

¹⁶² Vahan H. Tootikian, *a.g.m.*

¹⁶³ Pamela E. Apkarian-Russell, *a.g.e.* s.92.

¹⁶⁴ Arpena S. Mesrobian, *a.g.e.* s. 23.

cemaatinin 1912 yılında King nehri kenarında yaptığı piknikte 25 çocuğun vaftiz işlemi de yapılmıştır¹⁶⁵.

---

¹⁶⁵ Arra S. Avakian, *a.g.m.*

SONUÇ

Ermenilerin Anadolu'dan Amerika'ya göçünün, başlangıçta her hangi bir kişinin uluslararası göç eyleminden farkı yoktur. Ancak zaman içinde göç anlam değiştirmiş ve belki de tarihin en ince detaylandırılmış propaganda malzemesi olmuştur. Masumane bir şekilde başlayan Ermenilerin yer değiştirme faaliyeti birçok devletin taraf olduğu bir şekle bürünmüştür.

19. yüzyılda yapılan göç çalışmaları daha çok Osmanlı Devleti topraklarına yapılan göçlerle ilgilidir. Dışarıya yapılan göçlerle ilgili çalışmaların bulunmaması bir eksikliklerdir. Çalışmaların çoğunda misyonerlerin Ermenileri göç etmeye teşvik ettikleri yazılmaktadır. Bu iddia tamimiyle doğru değildir. Misyonerlerin göçe etkisi olmasına rağmen aslında göç eylemi sosyo-ekonomik olmakla beraber Ermeni milletinin önlenebilir bir şekilde kendi kendini teşviki ile meydana gelmiştir.

Genel olarak Ermenilerin göç etme isteklerini aşağıdaki başlıklarda toplayabiliriz.

1. Misyonerlerin teşviki ile eğitim-öğretim isteği,
2. Ekonomik sıkıntılardan kurtulup daha iyi şartlarda yaşama arzusu,
3. Servet edinme maksadı,
4. Ticaret yapma isteği,
5. Amerika'daki Ermenilerin teşvik etmesi,
6. Amerika'yı politik sığınak olarak görme,
7. Parçalanmış ailelerin birleştirilmesi,
8. Daha güvenli bir ortamda yaşama isteği,
9. Suçluların adaletten kurtulma isteği.

Anadolu'ya 1830'lu yıllarda ayak basan Amerikan misyonerleri, amaçlarına ulaşmak için yetişmiş eleman ihtiyacını karşılayabilmek maksadıyla Amerika'ya öğrenci göndermişlerdir. Amerika'ya öğrenci göndermelerinin bir diğer nedeni kendi mezhep ve öğretilerine uygun eleman ihtiyacını karşılamaktır. Ancak Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda

yaşadığı siyasi, ekonomik ve sosyal durum, öğrencilerin daha gelişmiş bir toplumun bulunduğu ve daha fazla sosyo-ekonomik özgürlüklerin yaşandığı coğrafyadan ayrılmak istememişlerdir. Yaşadıkları yere olan bağlılıkları zengin olup geriye dönme fikrini üstün kılmış, fakat zamanla uyum sağlamaya başladıkları toplumun bir ferdi olabilmek için aile ve akrabalarının da yanlarına gelmesini teşvik etmiştir.

Amerika'ya göç eden Ermeniler, mezhep, siyasi görüş ve farklı ideolojilerle gelmişlerdir. Her grup kendi kilise, okul, yardım cemiyeti, sosyal kulüp, yayın organı ve lobilerini de kurmuşlardır¹.

Amerika'ya göç eden Ermeniler, vasıfsız işçi olarak adi ve zor şartlarda çalışmaya zorlanan zavallılar olarak tarihe geçmişlerdir. Ermeniler hayat tarzını, ahlakını ve kültürlerini bilmedikleri bir toplum içinde yaşamaya zorlanmışlardır. Yıllarca “Asyalı(!)” kabul edilerek hor görülmüşlerdir. Uzun yıllar süresince ikametgâh seçme, iş değiştirme ve ulaştırma araçlarını kullanma hakları kısıtlı bir şekilde yaşamışlardır².

Amerika'ya göç eden Ermenilerden bir bölümü ilk geldikleri yerlerde kalmamışlardır. Bunlar en yakın ülke olan Kanada'ya geçmişlerdir. Kanada'ya bu yolla 1890'larda bir avuç tüccar ailesi ve fabrika işçisi Ermeni gelmiştir. Gelenlerin çoğunluğu Kiğı'lıdır. 1915'de yaklaşık 2.000 kişiye ulaşmışlardı. Çoğunlukla Güney Ontario'ya yerleşmişlerdi. Gelenlerin çoğunluğunu vasıfsız işçiler oluşturuyordu. Daha sonra berber, ayakkabı imalatçısı, terzi, bakkal, çiftçi, pansiyon işletmecisi, kahvehane sahibi, dondurmacı, lokantacı, kuaför ve konfeksiyonculuk mesleklerini yapmaya başladılar. Güney Ontario'da ağır sanayinin gelişmesine katkıda bulundular. Courian, Babayan, Alexanian, Ounjian, Pasdermajian, Bedoukian ve Adourian aileleri kilim ithalatçısı ve satıcısıydılar. Armenian Relief Society, Canada'da 1910 yılında kurulmuştur³.

Yıllara sari olarak Kanada'ya geçen göçmenlerin listesi aşağıya çıkarılmıştır⁴.

1896 1899 ve 1900 1906 Mali Yılı

Milliyeti	Mali Yıllar						Toplam
	1900-01	1901-02	1902-03	1903-04	1904-05	1905-06	

¹ Sedat İşçi, “1880’lerden Günümüze ABD’deki Ermeni Lobi Grupları”, *Farklı Yönleriyle Ermeni Sorunu*, Nergis Yay. İstanbul, 2005, s, 225–252.

² Eduard Melkonian, *a.g.m.*

³ http://collections.ic.gc.ca/heirloom_series/volume7/countries/armenia.html.

⁴ <http://www.theshipslist.com/Forms/canadastats.htm>.

Arap	98	70	46	58	48	19	339
Ermeni	62	112	113	81	78	82	528
Bulgar	..	1	7	14	2	71	95
Mısırlı	1	3	1	3	2	18	28
Yunanlı	81	161	193	191	98	254	978
Suriyeli	464	1,066	847	369	630	336	3,712
Türk	37	17	43	29	30	357	513

Mali Yıl 1906 1907 ve Takvim Yılı 1908 1915

Milliyeti	Mali Yıllar		Takvim Yılları								Toplam
	1906-07	1907-08	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	
Arap	31	50	7	13	7	1	11	12	4	..	136
Ermeni	208	563	111	76	20	44	109	137	57	..	1,325
Bulgar	179	2,529	63	495	985	1,664	6,388	1,270	4,512	1	18,086
Mısırlı	10	8	2	2	..	..	7	2	3	..	34
Yunanlı	545	1,053	174	461	784	584	1,523	898	1,506	124	7,652
Suriyeli	277	732	173	213	98	146	208	299	94	9	2,246
Türk	232	489	149	458	600	415	993	169	60	..	3,565

1880 – 1910 yılları arasında Amerika’ya yaklaşık 18 milyon göçmen gelmiştir. Bu göçmen miktarının içinde yaklaşık 55 bin olan Ermenilerin Türkleri suçlaması insafsızlık değil midir? Osmanlı topraklarında yaşayıp aynı dönemde göç eden Türkler, Suriyeliler, Bulgarlar, Yunanlılar, Arnavutlar vd. milletler göçe zorlanmadı da sadece Ermeniler mi zorlandı? O dönemdeki ekonomik, siyasal ve sosyal olumsuzluklar sadece Ermenileri mi etkiledi acaba? Bu sorulara Ermeniler de cevap verebildiği takdirde bu soykırım ve katliam iddialarının cevabı bulunmuş olacaktır.

Kaldı ki Ermenilerin ülkelerini terk etmesinin sorumluluğunun çoğunluğu yine Ermenilere aittir. Kendi milletine zarar verdiğini bile bile Ermeni örgütleri düşündüklerini yapmaktan geri durmamış ve kazandıkları menfaatleri kaybetmemek için de Türk düşmanlığını körüklemiş ve körüklemeye devam etmektedirler. Bugün Ermeni yazarların eserlerinde bile Ermeni örgütlerinin arşivlerine ait bir tane belge bulunmamaktadır. Kaynağı belirsiz eserler ve gazete kupürlerinin arkasına sığınarak insanlık düşmanlığı yapmaktadırlar.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1. Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR. SYS.)

Dos. 69, No. 13; Dos. 70, No. 30; Dos. 71, No. 6; Dos. 71, No. 8; Dos. 71, No. 37; Dos. 71, No. 70; Dos. 72, No. 16; Dos. 72, No. 42; Dos. 74, No. 28; Dos. 74, No. 49; Dos. 279, No. 5; Dos. 2735, No. 9; Dos. 2735, No. 13; Dos. 2735, No. 29; Dos. 2735, No. 36; Dos. 2735, No. 38; Dos. 2735, No. 40; Dos. 2735, No. 43; Dos. 2735, No. 44; Dos. 2735, No. 45; Dos. 2736, No. 10; Dos. 2739, No. 22; Dos. 2739, No. 39; Dos. 2740, No. 8; Dos. 2741, No. 73; Dos. 2742, No. 36; Dos. 2743, No. 53; Dos. 2743, No. 65; Dos. 2759, No. 46; Dos. 2749, No. 108; Dos. 2769, No. 19; Dos. 2763, No. 60; Dos. 2779, No. 5; Dos. 2789, No. 14; Dos. 2793, No. 7; Dos. 2794, No. 31; Dos. 2795, No. 59; Dos. 2795, No. 64; Dos. 2797, No. 90; Dos. 2798, No. 41; Dos. 2799, No. 35; Dos. 2820, No. 9; Dos. 2823, No. 15; Dos. 2827, No. 11; Dos. 2827, No. 26; Dos. 2827, No. 32; Dos. 2830, No. 11; Dos. 2834, No. 27; Dos. 2834, No. 2838, No. 41; No. 47; Dos. 2850, No. 3; Dos. 2850, No. 4; Dos. 2850, No. 22; Dos. 2851, No. 14; Dos. 2853, No. 3; Dos. 2853, No. 66; Dos. 2855, No. 35; Dos. 2855, No. 42; Dos. 2855, No. 43; Dos. 2855, No. 68; Dos. 2858, No. 33; Dos. 2859, No. 15; Dos. 2859, No. 52; Dos. 2860, No. 65; Dos. 2862, No. 1; Dos. 2873, No. 4.

2. Babiâli Sadaret Dairesi Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri (A.MKT. MHM.)

Dos. 533, No. 2; Dos. 540, No. 25; Dos. 542, No. 21; Dos. 545, No. 20; Dos. 628, No. 44; Dos. 658, No. 28; Dos. 658, No. 29; Dos. 658, No. 42; Dos. 659, No. 51; Dos. 642, No. 5.

3. Zaptiye Nezareti Belgeleri (ZB.)

Dos. 108, No. 29; Dos. 157, No. 3; Dos. 315, No. 32; Dos. 315, No. 105; Dos. 315, No. 113; Dos. 407, No. 37; Dos. 407, No. 78; Dos. 419, No. 162; Dos. 426, No. 59; Dos. 426, No. 112; Dos. 427, No. 28; Dos. 459, No. 46; Dos. 460, No. 69; Dos. 474, No. 42; Dos. 599, No. 87.

4. Dâhiliye Nezareti Tahrirat Kalemi Belgeleri (DH. EUM. THR.)

Dos. 45, No. 48.

5. Dâhiliye Nezareti Siyasî Kısım Belgeleri (DH. SYS.)

Dos. 67, No. 1-6.

6. Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri (DH. MUI.)

Dos. 8-3, No. 12; Dos. 42, No. 28.

7. Şûrayı Devlet Belgeleri (ŞD.)

Dos. 2794, No. 3.

8. Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.)

Dos. 82, No. 86; Dos. 102, No. 30.

9. Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y. A. RES.)

Dos. 55, No. 53; Dos. 68, No. 49; Dos. 68, No. 50; Dos. 68, No. 63; Dos. 69, No. 8; Dos. 80, No. 37; Dos. 80, No. 114.

10. Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller (Y.PRK. AZJ.)

Dos. 47, No. 48.

11. Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y. A. HUS.)

Dos. 238, No. 53; Dos. 260, No. 93; Dos. 285, No. 3; Dos. 325, No. 43; Dos. 492, No. 82; Dos. 517, No. 41.

12. Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı (Y.PRK. A.)

Dos. 8, No. 66.

13. Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK. HR.)

Dos. 17, No. 25; Dos. 19, No. 12; Dos. 27, No. 7.

14. Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV.)

Dos. 56, No. 51; Dos. 67, No. 31; Dos.72, No.60; Dos. 258, No. 11.

15. Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK. DH.)

Dos. 2, No. 86.

16. Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK. ASK.)

Dos. 83, No. 32.

17. Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK. UM.)

Dos. 26, No. 97.

18. Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y.PRK. AZN.)

Dos. 20, No. 40.

19. Yıldız Perakende Evrakı Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK. PT.)

Dos. 16, No. 66.

20. Yıldız Esas Evrakı (Y. E. E.)

Dos. 50, No. 111.

21. Yıldız Perakende Evrakı Elçilik ve Şehbenderlik Tahriratı (Y.PRK. EŞA.)

Dos. 17, No.51.

B. American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) Arşivi (Arş. Gör. Dilşen İNCE ERDOĞAN'dan temin edilmiştir.)

ABC 16.9.7, Reel 695, Vol. 4.

ABC 16.9.7, Reel 695 (69), Vol. 8.

ABC 16.9.7, Reel 695 (78), Vol. 8.

II. SÜRELİ YAYINLAR

A. DERGİLER

AGBU Magazine

Contemporary Drug Problems

Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi

Diaspora

Doğu Batı

Ermeni Araştırmaları

Harper's New Monthly Magazine

Harper's Weekly

Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Polis Dergisi

The Armenian Weekly

The Brown Quarterly

Toplumsal Tarih

Toplum ve Bilim

World & I

Yeni Türkiye

B. GAZETELER

Hairenik

Masis Weekly

Sabah

The Chicago Sun Times

The New York Times

III. İNCELEME YAPITLAR

A. KİTAPLAR

Abbott, Edith, *Immigration: Select documents and Case Records*, The University of Chicago Press, Chicago, 1924.

Alexander, Benjamin F., *Armenian and American: The Changing Face of Ethnic Identity and Diasporic Nationalism 1915-1955*, PhD. İn History, The City University of New York, 2005.

Alexander, Thomas G., *Mormonism in Transition: A History of the Latter-Day Saints, 1890–1930*, University of Illinois Press, U.S. 1996.

Anadol, Cemal, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, 3. Baskı, IQ Kültür Sanat Yay. İstanbul, 2002.

Apkarian-Russell, Pamela E., *The Images of America: Armenians of Worcester*, Arcadia Publishing, Charleston, Great Britain, 2000.

Armaoğlu, Fahir, *Belgelerle Türk – Amerikan Münasebetleri*, TTK Basımevi, Ankara, 1991

Arnesen, Eric, Julie Gren, Bruce Laurie, *Labor Histories: Class, Politics and the Working Class Experience*, University of Illinois Press, New York, 1998.

Aveteranian, John, Richard Shafer, John Richard, *A Muslim Who Became a Christian*, Autors Online Ltd. Hartford, England, 2002.

- Bertha M. Wood, *Foods of The Foreign-Born: in Relation To Health*, Whitcomb & Barrows, Boston, 1922.
- Binder, Frederick, David M. Reimers, *All the Nations Under Heaven: An Ethnic and Racial History of New York City*, Columbia University Press, New York, 1996.
- Bliss, Edwin Munsell, *Turkey and the Armenian Atrocities*. Edgewood Publishing Company, 1896.
- Gülnihal Bozkurt, *Alman ve İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının hukuki Durumu (1839–1914)*, TTK yay. Ankara, 1989.
- Bromwell, William J., *History of Immigration to the United States: Exhibiting the Number, Sex, Age, Occupation and Country of Birth of Passengers Arriving In the United States by Sea from Foreign Countries from September 30, 1819 to December 31, 1855: Compiled Entirely Official Data With an Introductory Review of the Progress and Extent of Immigration to the United States Prior to 1819, and Appendix Containing the Naturalization and Passenger Laws of the United States, and Extracts from the Laws of the Several States Relative to Immigrants, Importation of Paupers Convicts, Lunatics, Etc.* Redfild, New York, 1856.
- Campbell, Neil, Alasdair Kean, *American Cultural Studies: An Introduction to American Culture*, Routledge, London, 1997.
- Cashman, Sean Dennis, *America in The Gilded Age*, New York University Press, New York, 1993.
- Coan, Peter Morton, *Ellis Island Interviews*, Checkmark Books, New York, 1997.
- Cole, Donald, *Immigrant City: Lawrence, Massachusetts, 1845–1921*, The University of North Carolina Press, U.S. 2002.
- Cunningham, John T., *Ellis Island: Immigration's Shipping Center*, Arcadia Publishing, Chicago, 2003.
- DiCanio, Margaret B., *Memory Fragments from Armenian Genocide: A Mosaic of a Shared Heritage*, İuniverse Inc., Lincoln, 2002.
- Dicker, Susan J., *Languages in America: A Popularist View*, 2nd Edition, Multilingual Matters Ltd., New York, 2003.

- Encyclopedia of New Jersey*, Rutgers University Press, New Jersey, 2004.
- Erhan, Çağrı, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri (Meşrutiyetin İlanından Önce ve Sonra)*, ATASE Yay. Ankara, 2003.
- Fairchild, Henry Pratt, *Immigration: A World Movement And Its American Significance*, The Macmillan Company, New York, 1913.
- Gabaccia, Donna R., *Immigration and American Diversity: A Social and Cultural History*, Blackwell Publishers Inc. Madlen Massachusetts, 2002.
- Guerin-Gonzales, Camile, *Mexican workers and the American Dreams: Immigration, Repatriation and Californian Farm Labor, 1900–1939*, Rutgers University Press, U.S. 1994.
- Güler, Ali, *XX. Yüzyıl Başlarının Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye'deki Gayri Müslimler (Sosyo – Ekonomik Durum Analizi)*, ATASE Yay. Ankara, 1996.
- Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, 5. Baskı, Rüstem yay. Ş.Y., 2001.
- Haris, J. Rendel, B. Helen Harris. *Letters from the Scenes of the Recent Massacres in Armenia*. London, James Nisbet & Co., Limited, 1897.
- Houghton, Gillian, *Ellis Island: A Primary Source History of an Immigrant's Arrival in America*, The Rosen Publishing Group, New York, 2003.
- Kantarıcı, Şenol, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, Aktüel Yay. İstanbul, 2004.
- Kaprielian-Churchill, Isabel, *Like Our Mountains: A History of Armenians in Canada*, McGill-Queen's Press, Canada, 2005.
- Karacakaya, Recep, *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878–1923)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. İstanbul, 2001.
- ....., *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*, Toplumsal Dönüşüm Yay. İstanbul, 2005.
- Kaya, İlhan, *Shifting Turkish American Identity Formations in The United States*, Unpublished Dissertation, The Florida State University Collage of Social Sciences, 2003.

- Khater, Akram Fouad, *Inventing Home: Emigration, Gender, and the Middle Class in Lebanon, 1870–1920*, University of California Press, California, 2001.
- Kooshian, George Byron, Jr., *The Armenian Immigrant Community of California: 1880–1935*, Unpublished Dissertation, University Of California Los Angeles, 2002.
- Kurkjian, Vahan M., *A History of Armenia*, Armenian General Benevolent Union of America, U.S, 1958.
- Light, İvan H., Parminder Bhachu, *Immigration on Enterpreneurship: Culture, Capital, and Ethnic Networks*, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 2004.
- Lopez, Ian F. Haney, *White by Law: The Legal Construction of Race*, New York University Press, New York, 1996.
- McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, 3. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1995.
- ....., *The Otoman Peoples and the End of Empire*, Oxford University Press, New York, 2001.
- Mayewsky, Viladimir, *Yabancı Gözüyle Ermeni Meselesi*, (Çev. Bnb. Sadık Ahmet, Osmanlıcadan Çev. Eyüp Şahin) Ask. Dairesi Başkanlığı yay., Ankara, 2001.
- Mesrobian, Arpena S., *Like One Family: The Armenians of Syracuse*, Gomidas Institute, United States, 2000.
- Mirak, Robert, *Torn Between Two Lands: Armenians in America 1890 to World War I*, Harvard University Press, Cambridge, 1983.
- Minassian, Oshagan, *A History of the Armenian Holy Apostolic Orthodox Church in the United States (1888–1944)*, Unpublished Th.D., Boston University School of Theology, 1974.
- McWilliams, Carey, *Factories in The Field: Story of Migratory Farm Labor California*, University of California Press, Los Angeles, 2000.
- Narzakian, Sarkis, *Memoirs of Sarkis Narzakian*, Gomidas Institute, Ann Arbor, 1995.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*,(Katalog), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1879–1918) I*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2002.

- Overland, Orm, *Immigrant Minds, American Identities: Making the United States Home 1870–1930*, University of Illinois Press, New York, 2000.
- Özdemir, Hikmet vd., *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, TTK yay. Ankara, 2004.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Millî Eğitim Bakanlığı, III.cilt, İstanbul, 1954.
- Perlmutter, Philip, *Legacy of Hate: A short Story of Ethnic, Religious and Racial Prejudice in America*, M.E.Sharp, New York, 1999.
- Peterson, Merrill D., *Starving Armenians: America and the Armenian Genocide, 1915-1930 and After*, University of Virginia Press, Virginia, 2004.
- Pitt, Leonard, Dale Pitt, *Los Angeles A to Z: An Encyclopedia of The City and County*, University of California Press, Los Angeles, 2000.
- Raatma, Lucia, *Ellis Island*, Compass Point Books, Minneapolis, 2002.
- Reimers, David M., *Other Immigrants: The Global Origins of the American People*, New York University Press, New York, 2005.
- Sakarya, İhsan, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, 2. Baskı, ATASE Yay., Ankara, 1984.
- Şimşir, Bilal N., *Ermeni Meselesi 1774–2005*, 2. Basım, Bilgi Yay. Ankara, 2005.
- Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. Baskı, Belge yay. İstanbul, 1987.
- Usher, Dan L., *A Companion to the Regional Literatures of America*, Blackwell Publishing, Madlen, 2003.
- Walker, Christopher J., *Armenia: The Survival of a Nation*, Routledge, Second Edition, London, 1991.
- Woeste, Victoria Saker, *The Farmer's Benevolent Trust: Law and Agricultural Cooperation in Industrial America, 1865 – 1945*, The University of North Carolina Press, U.S. 1998.
- Yans-McLaughlin, Virginia, *Immigration Reconsidered: History, Sociology, and Politics*, Oxford University Press, New York, 1990.

B. MAKALELER

- “A Brief History of Sts. Sahag & Mesrob Armenian Church”,
http://www.stsahmes.org/History/SSMhistory_2.html.
- “A Brief History of the Newspapers”, *The Armenian Weekly*, Ağustos 2004.
- Acehan, Işıl, “Eski Dünya’dan Yeni Dünya’ya: Anadolu’dan ABD’ye İlk Müslüman Türk Göçü Üzerine”, *Doğu Batı*, Sayı:32, Mayıs, Haziran, Temmuz 2005.
- Açıkses, Erdal, “Osmanlı Devletindeki Misyonerlik Faaliyetleri İle İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)”, *Yeni Türkiye*, Özel Sayı 38, Ankara, Mart-Nisan 2001.
- ....., “Göçün Ermeni Meselesi’ndeki Rolü Üzerine”, *Ermeni Araştırmaları: 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yay. Ankara, 2003.
- Adanalian, Garo, “A Milestone in the Armenian Press: Hairenik Celebrates 100th Year of Publication”, *The Armenian Weekly*, Ağustos/Eylül 2001.
- “Angel Island, a Historical Perspective”, <http://www.americansall.com>.
- Avakian, Arlene, “Armenian American Women: The First Word...”, *Transforming the Curriculum: Ethnic Studies and Women’s Studies*, Suny Pres, Albany, 1991.
- Avakian, Arra S., “The History of St. Paul Armenian Church” <http://www.Stpaulfresno.com/History.html>.
- Avakian, Karl Vartan, “The Armenian Evangelical Church 1846 – 1996 A Historical Overview”, <http://www.cacc-sf.org/c-aehistory.htm>.
- Avakian, Knarik, “The History of the Armenian Community of the United States of America (From the Beginning to 1924)”, <http://www.geocities.com/lira777/summaryE.html>.
- Bardosh, Jessica,” Education”, *The Americanization of Beverly's Immigrants Through*, Beverly High School, January 2003
- Bilge, Barbara, “Voluntary Associations in the Old Turkish Community of Metropolitan Detroit”, *Muslim Communities in North America*, Suny Press, Albany, 1994.
- Burke, Alison, “Eden in the Valley: The Armenian Community in Fresno”, *World & I*, Vol. 18, Issue 12, Dec. 2003.

- Childe, Cromwell, “The Barge Office – 1898, The Arrival of the Immigrant”, *The New York Times*, 14 Ağustos 1898.
- Clay, Christofer, “Labour Migration and Economic Conditions in Nineteenth-Century Anatolia”, *Turkey Before and After Atatürk: Internal and External Affairs*, der. Silvia Kedouire, Routledge, London, 1999.
- Coleman, Ruby, “Castle Garden, 1855–1890”, <http://www.genealogytoday.com/columns/ruby/011117.html>.
- Dauphinais, Paul R., “Étre a l’ouvrage ou être maitresse de maison: French-Canadian Women and Work in Late Nineteenth-Century Massachusetts”, *Women of the Commonwealth: Work, Family and Social Change in Nineteenth-Century Massachusetts*, Ed. Susan L. Porter, University of Massachusetts Press, U.S. 1996.
- “Ellis Island – 1892”, <http://www.fortunecity.com/littleitaly/amalfi/100/ellis.htm>.
- Galoyan, Galust A., “The Armenian Question and International Diplomacy After World War I”, *Armenian Perspectives: 10th Anniversary Conference of The Association Internationale Des Betudes Armbeniennes*, Routledge, Richmond, United Kingdom, 1997.
- Gieringer, Dale H., "The Forgotten Origins of Cannabis Prohibition in California," *Contemporary Drug Problems*, Vol 26, Summer 1999.
- Hagopian, S., “The Armenian Community of Providence, Rhode Island, up to 1937”, (Ermenice’den tercüme eden James H. Tashjian), *Hairenik*, Boston, Vol. XV (8–176), (9–177), (10-178), Haziran, Temmuz, Ağustos, 1937.
- Harper, Susan Billington, “Mary Louise Graffam: Witness to Genocide”, *America and The Armenian Genocide of 1915*, Cambridge University Pres, Cambridge, Uited Kingdom, 2003.
- Hassiotis, I.K., “Armenians”, *Minorities in Greece: Aspects of a Plural Society*, der. Richard Clogg, C. Hurst & Co. Publishers, U.S, 2003.
- Hiçyılmaz, Ergun, “Pasaportlu Dünyaya Tarihsel Gezi”, *Sabah*, 21 Kasım 2004.
- “Hollywood Armenian Community”, <http://www.angelfire.com/yt/ArmMitk/>

- Humpreys, Nancy A., Ludmila Haroutunian, “Armenian Refugees and Displaced Persons and the Birth of Armenian Social Work”, *Immigrants and Social Work*, der. Diana Drachman, Haworth Pres, New York, 2004.
- İlter, Erdal, “Taşnak Partisinin Ermeni İsyanlarındaki Rolü (1892–1914)”, *21. Yy. GİRERKEN Tarihe Dostça Bakış, Türk-Ermeni ilişkileri Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara, 2000.
- “In the Steerage”, *Harper's New Monthly Magazine*, vol. 31, no. 185, October, 1865.
- İşçi Sedat, “1880’lerden Günümüze ABD’deki Ermeni Lobi Grupları”, *Farklı Yönleriyle Ermeni Sorunu*, Nergis Yay. İstanbul, 2005.
- Johnson, Brian, “Unutulan Bir Anaokulu: Türkiye’nin İlk ‘Çocuk Bahçesi’”, Çev. Handan Cingi, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı:48, İstanbul, Nisan 2006.
- Karakashian, Meliné, Gevorg Poghosyan, “Armenian Migration and Diaspora: A Way of Life”, *Migration: Immigration an Emigration in İnternational Perspective*, der. Leonore Loeb Adler, Uwe Gielen, Praeger/Greenwood, Westport, 2003.
- Kırlı, Cengiz, “Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı’da Sosyal Kontrol”, *Toplum ve Bilim*, No.83, 2000.
- Kouymjian, Dickran, “Armenians in the United States”, (Les Armeniens aux Etats-Unis), *Armenie: 3000 ans d'histoire of Les Dossiers d'Archéologie*, Paris, no. 177, December 1992.
- Kuran, Ercüment, “Başlangıçtan Günümüze Ermeni-Türk İlişkileri” (Röportaj), *Yeni Türkiye*, Ermeni Sorunu Özel Sayısı I, Sayı 37, Ankara, Ocak-Şubat 2001.
- Lowe, Frederick H., “Oriental Treasures Abound in Evanston”, *Chicago Sun Times*, 29 Mayıs 2000.
- Melkonian, Eduard, “The Armenian Diaspora (Spyurk)”, <http://www.armeniaemb.org/DiscoverArmenia/Diaspora/HistoryofDiaspora.htm>, 24 Haziran 2004.
- Melkonian, Monte, “An Interview With Markar Melkonian: Author Of ‘My Brother’s Road’ Brother Of National Hero And Martyr”, *Massis Weekly*, 9 Nisan 2005.
- Mezoian, Anthony P., “A Brief History of Portland's Armenian Settlement”, <http://www.armeniansofmaine.org/history.htm>.

- Özbek, Nadir, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Yardım Uygulamaları: 1839–1918”, *Toplum ve Bilim*; No. 83; 2000.
- Papazian, Dennis, “Armenians in America” *Het Christeljk Oosten* 52, No. 3–4, 2000.
- Papazian, Dennis, Carolyne Sirian, “Ethnic Groups in Michigan”, *The Peoples of Michigan*, Vol. 2 The Ethnos Press, Detroit, 1983.
- Payaslian, Simon, “The United States Response to the Armenian Genocide”, *Looking Backward, Moving Forward*, der. Richard G. Hovannisian Transaction Publishers, New Jersey, 2003.
- Pelo, June, “The İmmigrant Journey”, *Liberty:The Statu and The American Dream*, (Der. Leslie Allen), 19, Statu of Liberty-Ellis Island Foundation, New York, 1985.
- Perinçek, Mehmet, “Taşnak ve Sovyet Ermenistanı Kaynaklarında Taşnaksutyun Gerçeği” 23–25 Kasım 2005, Gazi Üniversitesi Ermeni Sempozyumu Bildirisi, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=45&yazi=646>.
- Radanovich, George, “Tribute to the First Armenian Presbyterian Church of Fresno”, 17 July 1996 (99. Yıldönümü) <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/D?r104:15:./temp/2r104oBhv3g::>
- Selvi, Haluk, “Amerika Birleşik Devletleri’nde Ermeni Faaliyetler (1892–1896)”, *Ermeni Araştırmaları: 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, III. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yay. Ankara, 2003.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, “Yerel Yönetim Metinleri VI: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, cilt 5, No. 5, 1996.
- Sohigian, Jason, “Balakian 'Resurrects' The Burning Tigris at Clark University”, *The Armenian Weekly*, Kasım/Aralık 2003.
- Sunay, Cengiz, “Belediyeciliğin Doğuşu Sürecinde Osmanlı Mirası” *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.3, No.1, 2002.
- Şahin, Eyüp, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Suç Ve Suçluluğun Kontrolüyle Hükümlü ve Sanıkların Yakalanması”, *Polis Dergisi*, No. 41.
- Şimşir, Bilal N., ”Washington’da Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Galesi”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 4, Ankara, Aralık 201-Ocak 2002

- Temple, Andrea, June F. Tyler, “Ellis Island, American All, a National Education Program”,
<http://www.americansall.com>.
- Tootikian, Vahan H., “Armenian Congregationalists Flee from Genocide and Find a Home in
the U.S.” <http://www.ucc.org/aboutus/histories/chap4.htm>.
- The Armenian Weekly*, Haziran/Temmuz 2001.
- “The History of St. Sarkis Church”, http://www.saintsarkis.org/st__sarkis_church.htm.
- “The Immigration Experience”, http://members.tripod.com/~L_Alfano/immig.htm.
- The New York Times*, 13 Kasım 1894.
- “The Old Mill of Hop Brook” <http://www.armeno.com/store/documents/armenomill.pdf>.
- Tölölyan, Khachig, “Elites and Institutions in the Armenian Transnation”, *Diaspora*, Vol. 9,
No. 1, 2001.
- Vartanian, Hrag, "New York City." *AGBU Magazine*, Nisan 2002.
- Vartanian, Nicole, “A Fruitful Legacy“, <http://www.clicia.com/armo-article-fruitful-legacy.html>.
- White, George E., “Adventuring with Anatolia College, The First College Decade 1861–
1940”, *Rerum*, Vol. 5, No. 2, http://www.hastings.edu/html/library/RerumVol5_2FirstColDec.htm.
- Yılmazçelik, İbrahim, Prof. Dr., İdris Karabörk, “Türk Emniyet Teşkilatının Kuruluş ve
Gelişmesi (1845-1920)”, *Polis Dergisi*.
- Zeidner, Robert F., “From Babylon To Babylon: Immigration From The Middle East”
Peoples of Utah, Ed. Helen Z. Papanikolas, Utah State Historical Society, Salt Lake
City, 1976.
- Zenian, David, “The Armenian Pioneers of Texas”, <http://www.armenifest.com/history/texasarms.html>.
- “Story of Immigration in the U.S. Ellis Island”, *The Brown Quarterly*, Vol.4, no.1, Fall
2000.

IV. İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.greystonehall.com/history.htm>.

http://collections.ic.gc.ca/heirloom_series/volume7/countries/armenia.html.

<http://www.depworld.com/ghtout/ftimgran1.htm>.

<http://www.ewebbe.com/inmanline.htm>.

<http://www.theshipslist.com/ships/fares/costofpassage.htm>.

<http://www.theshipslist.com/Maps/MapNAmerica.htm>.

http://www.akvhs.org/their_journey_to_america.htm.

<http://www.maggielblanck.com>.

<http://germanroots.home.att.net/ellisland/castlegarden.html>.

<http://brownvboard.org/brwnqurt/04-1/04-1a.htm>.

http://www.esc20.net/TAKS/session5/Elem_Walkthrough_Handouts/Handout_3_SS_Ellis_Island.pdf.

<http://library.thinkquest.org/20619/Eihist.html>.

<http://www.lexisnexis.com/academic/guides/immigration/ins/insa3.asp>.

<http://www.depworld.com/ghtout/ftimgran1.htm>.

<http://arslanmb.org/arslanian/KeghiImmigrants.html>.

<http://www.fortunecity.com/littleitaly/amalfi/13/shipl.htm>.

<http://www.greatships.net/pannonia.html>.

<http://www.greatoceanliners.net/germanic.html>.

<http://www.distancelearning.am/remembrances/historyofgurun/passengers.html>.

<http://www.wctu.org/>

http://en.wikipedia.org/wiki/Brown_Bros._&_co.

<http://www2.ups.edu/faculty/wkupinse/ENGL132AFA04HistDrafts/Megan.htm>.

http://www.stgregoryfowler.com/History_Main.htm.

http://www.stgregoryfowler.com/History_Main.htm.

http://www.churcharmenia.com/news_2002/armenian_parish.html.

<http://www.encyclopedia.chicagohistory.org/pages/69.html>.

<http://www.rootsweb.com/~illake/ethnic.html>.

<http://www.theshipslist.com/Forms/canadastats.htm>.

۵

مهموسه حاجت جلد اول

 مکتوبی است
 عیالی
 ۹۴۲

معروضه جلده کلمه
 قریباً و بودیها اینک که حاجت از بسید و آید و ایستادید نام برقیان ایدید و در سرتولی و در بارگاه خایه صمد و از آن روز و از آن روز
 بودید در دین که ای سید سیدی که زود بودید و از آن سید که با کلام و سخنان در کمال و کمال است اما هم و کمالی کمالی است
 مانعت به ایستادید حاجت به ایستادید که ای کمالی کمالی با کمالی کمالی است و در آن کمالی کمالی است
 و در آن کمالی کمالی است و در آن کمالی کمالی است و در آن کمالی کمالی است و در آن کمالی کمالی است
 اولی کسی کمالی است و در آن کمالی کمالی است و در آن کمالی کمالی است و در آن کمالی کمالی است
 امروز و ماه و وقت و کار و کلام است
 حاجت اولی
 حاجت اولی

A. MKT. MHM. Dos. 658, No. 28 Hizmetçi Olarak Göç Eden Ermeniler Hakkında.

New York, May 5th 1893.

Oskanyan Effendi
Dear Sir:

In the present distressed condition of Armenia, We, the Armenians Colonists in the United States naturally look for public sympathy. If you can get any paper to interested in our behalf we will all pat-
nize that paper which will be no small item in the daily circulation of any paper considering that our colony numbers over ten thousand.

We trust in your ability to effect this our great desideratum because you are our patriarch and connected with the press and well acquainted with our sufferings.

Very Respectfully
Nersis. Andonian. Kovajan. Gushian. Papayan. Hovh.

Pinkerton's National Detective Agency

FOUNDED BY ALLAN PINKERTON, 1850.

Wm. A. Pinkerton, New York
Wm. A. Pinkerton, Chicago

PRINCIPALS.

Geo. D. Bangs, Gen'l Supt.
New York

D. ROBERTSON, Asst. Gen'l Supt. Middle Division, Chicago.
JAS. McPARLAND, Asst. Gen'l Supt. Western Division, Denver.

ATTORNEY FOR THE AGENCY:

CLARENCE A. SEWARD,
New York

CONNECTED BY TELEPHONE.

OFFICES.

BOSTON. 10 & 12 FEDERAL STREET
JOHN CORNISH, Supt.
NEW YORK. 68 EXCHANGE PLACE
PHILADELPHIA. 441 CHESTNUT STREET
CHICAGO. 201 FIFTH AVENUE
ST. PAUL. BERMAN & BANK BUILDING
KANSAS CITY. 622 MAIN STREET
DENVER. OPERA HOUSE BLOCK
PORTLAND, ORE. HANCOCK BLOCK

Boston, Mass., Jan. 31st, 1895.

J. A. Isaigi, Esq.,

Turkish Consul, #53 State St., Boston, Mass.,

Dear Sir:-

My operative, "H.P.R.," further reports as follows:

Monday, Jan. 28th, 1895.

"I left Worcester this morning on the 9.32 A.M. train, and arrived in Boston at 10.45 A.M. at which time I reported at the Agency.

The following report contains descriptions of the leading Armenians in Worcester.

Maghakia Deroonian--Priest--55 years old; 5 ft. 6 in.; tall; stout; dark eyes; long, black beard; wears a long, black gown and black skull cap; can speak very little English.

K. G. Kamelian--Preach^{er} of Congregational Church--55 years old--5 ft. 8 in.--medium build--fair hair turning gray--dark eyes--gray mustache--gray suit and wears a soft felt hat.

M. S. Nahigian--Importer and Broker--place of business #47-1/2 Hanover St., Worcester--50 years of age--5 ft. 8 in.--Stout build--dark complexion--dark hair--dark eyes--black beard--dark clothes--gold rimmed eye glasses--black felt hat.

M. Tophanelian--Professor--#51 Friend St., Worcester--draftsman--60 yrs. 5 ft. 8 in.--dark complexion--Gray hair--dark eyes--close clipped, gray beard gray clothing--speaks English better than any of his companions.

Vartocogian--Preacher--residence, New York--60 yrs. old--5 ft. 8 in.--medium build--complexion fair--gray hair--gray eyes--close clipped, gray beard and mustache--clothing black--when talking he is always rubbing his hands together.

Armen Kunoony--#11 Fountain St., Worcester--Armenian interpreter--23 yrs. old--5 ft. 6 in.--stout--dark complexion--brown hair--dark eyes--beard just beginning to grow--clothes gray.

HR. SYS. Dos. 2739 No. 22 Pinkerton Dedektiflik Bürosu'nun Bir Raporu

Sublime Porte

MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES

Le Secrétaire Général	Le Chef de Bureau	Le Rédacteur
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>

Intérieur : 791

S. E. *[Signature]*

à

S. E. *[Signature]*

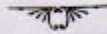
Washington

N^o G^o 56251

N^o S^o 15

le 6 Mars 1904

Objet

Immigration de quelques individus arméniens en Amérique.

1 annexe

REGISTRAT GÉNÉRAL
N° 25
735

SP

Mon collègue de l'Intérieur m'ayant informé par sa

lettre la communication

ci-jointe en copie de mon collègue de l'Intérieur en Amérique, des noms de l'Intérieur je vous prie

de m'indiquer si les noms de Martha, épouse d'Hans Atamian, Gultané, épouse de Simon Atamian, Aghdik, épouse d'Avédis Atamian, épouse de Moïse Factoradjian, originaires de Mamourat-ul-Aziz, ont émigré en Amérique sans esprit de retour. Et vous prie d'inviter les agents placés sous votre juridiction à s'abstenir de viser leurs passeports

Washington le 27 Dec 1895

No. G. 6418.

No. Sp. 931.

Objet.

Projet d'une assemblée générale des
Américains à Worcester. -

931.1.-

Monsieur le Ministre,

L'extract ci-inclus d'

journal de Worcester montre que les Américains

des Etats-Unis comptent convoquer à Worcester

vers le mois d'Avril prochain, une assemblée

Votre Excellence

Said Pacha

N. 37

ՎՈՐՄԱՏ-ՌԱՓԱԷԼ
ՎԵՆԵՅԻԱ

1899 Mars 13

3

LICÉO-TECNICO ARMENO
MOORAT-RAPHAËL
VENEZIA

(iki vrb)

Monsieur le Consul

Je vous prie de donner un
Passavant pour notre élève
Setrac fils de Stépan Mar-
marogli de Trébizonde, qui se
rend à sa patrie, cause maladie.

Âge 18
Taille moyenne
yeux châtains
Néq
Bouche } réguliers
Barbe naissante
denton rond
Visage oval
Teint Brun
Religion catholique

En remerciant

Signature
P. Mellias
VERIDE. 1899
Bureau du Collège Arménien

36

Leon Mikäel, fils de Stéphan
Arédissian, né à Constantinople

Passarant -

Age - 16 ans

Taille - Moyenne

yeux - noirs

nez - } Réguliers

Bouche - }
Moustaches - naissant

Menton - }
Visage - } Ronds

Teint - Brun

Religion - Catholique

Domicilié à Venise et se rendant
à Constantinople

1899 2/2

Proc. Gen. di la Cong. Meichistoria

Legation of the United States

CONSTANTINOPLE

337:

NOVEMBER 30, 1903.

YOUR EXCELLENCY:

The United States Consul at Harput has informed me that the Imperial Authorities at Harput have received the necessary permits for the emigration of those families for whom permission had been asked by the Legation up to the end of September with a few exceptions, as follows:

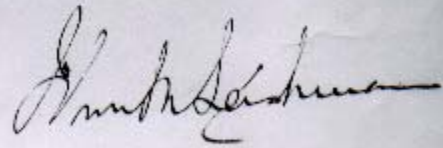
Sarah, wife of Sarkis der Boghosian and minor Children
(Legation's No. 296.)

Vara, wife of Mooshek Navonian and minor daughter,
(Legation's No. 294.)

Sarah, wife of Stephan Choolfaian, (Legation No. 275)

The above names have no doubt been overlooked by the proper authorities, and I beg Your Excellency to kindly cause them to rectify this omission.

I take this occasion to renew the assurance of my high consideration.

HIS EXCELLENCY

TENTFIK PASHA

MINISTER FOR FOREIGN AFFAIRS

SUBLIME PORTE.

HR. SYS. Dos. 2795 No. 59 ABD İstanbul Elçiliğinin Bir Yazısı

N° 175.

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
Legation of the United States

CONSTANTINOPLE

NOVEMBER 4, 1902.

6 XI
999 902
NOTE VERBALE:

The United States Legation has the honour to request the Imperial Ministry of Foreign Affairs, to kindly cause the necessary orders to be issued to the proper authorities to permit Mrs Elizabeth Damboorajian, and two minor daughters, wife and daughters of Mr. Mannoog Damboorajian, Naturalized United States citizen, and residing at Malatia, Turkey, to emigrate from Malatia to the United States to join their husband and father.

TO THE IMPERIAL MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS.

HR. SYS. Dos. 2794 No. 31 Sözlü Nota (İngilizce)

Legation of the United States

CONSTANTINOPLE

No 236-

LE 11, JANVIER 1906.

155
159 906

NOTE VERBALE:

La Légation des Etats-Unis d'Amérique a l'honneur de transmettre ci-inclus quatre copies des pétitions adressées à Sa Majesté Impériale le Sultan par Messieurs Sarkis B. Messerlian, Mugurdich Moseseian, Baghdassar Masisian, et John Bagdasarian, citoyens naturalisés Américains, définitivement établis en Amérique et n'ayant aucuns d'eux l'intention de retourner en Turquie, ils prient Sa Majesté Impériale le Sultan de bien vouloir les faire rayer des registres Ottoman.

Les originaux des pétitions sus-mentionnées ont été remis au Ministre Ottoman à Washington.

ANNEXE:

Quatre copies de pétitions comme ci-haut mentionné.

HR. SYS. Dos. 2797 No. 90 Sözlü Nota (Fransızca)

CONSULAT GENERAL
DE TURQUIE
—
SAN FRANCISCO

Le 20 Octobre 1912.

Monsieur l'Ambassadeur,

J'ai l'honneur d'informer Votre Excellence que je viens d'apprendre que la colonie Arménienne de Fresno, Californie, a notifié plusieurs membres influents de la colonie Hellénique de San Francisco, qu'elle fera son possible pour assister la Grèce et ses alliés contre l'Empire pendant la guerre qui vient d'être déclarée.

Le journal arménien de Fresno conseille ouvertement à la colonie l'envoi d'argent ^{et} de volontaires pour grossir les rangs ennemis et fait des vœux pour la défaite des armes Impériales.

Je ne manquerai pas de tenir Votre Excellence au courant de tout ce que je pourrai apprendre concernant ces tentatives séditieuses et vous prie de bien vouloir agréer, Monsieur l'Ambassadeur, l'expression de mon plus profond respect.

Reamie A. Hall.

Son Excellence

Goussouf Jia Pacla
Ambassadeur Extraordinaire et Plénipotentiaire de S. M. le Sultan.

CAK
Ambassade Impériale

Ottomane

N° 3073

N° 163

Objet

Menées des Arméniens
de Californie .

Washington le 31 Octobre 1912.

Monsieur le Ministre,

J'ai l'honneur de faire parvenir, ci-près, à Votre Excellence, en original, le rapport que je viens de recevoir de notre Gérant du Consulat Général à San Francisco, relatif à l'attitude hostile que que la colonie arménienne de Fresno en Californie, aurait adoptée à notre égard, en notifiant à plusieurs membres de la colonie hellénique de San Francisco que leur assistance matérielle et morale était acquise tant à la Grèce qu'à ses alliés durant la guerre actuelle.

Veuillez agréer, Monsieur le Ministre, l'assurance de ma très haute considération.

Yoursauftrig

Son Excellence

Gabriel Effendi Noradounghian,

Ministre des Affaires Etrangères de Sa Majesté Impériale

le SULTAN,

etc.

HR. SYS. Dos. 2799 No. 35 Washington Sefaretinin Yazısı

سلطنته ایله اریقا خاکلایه مجتمعی نیج تریل تبعیه عقدہ ۱۱۱۷۶ تا ۱۸۷۶
عقد اولغوب ایزد اریقارک تعیل و تکییم قلمسه اولغومقادیرلک صورتی

ذکره سوتکسره عقدہ یا تالهی ایله اریقا خاکلایه مجتمعی طرفینه بریک تبعیضنه ایجه دیگر بیک تابعینه دخالق ایله
اشخاصک عقود و ایستاتنی تبعیه ایملک اریقارک اولغومقادیرلک صورتی بریک بر بقا اولغومقادیرلک صورتی تبعیه ایجه
ایچوره طرف اشرف ضابطه ایملک اولغومقادیرلک صورتی ایچونلری اریقا خاکلایه مجتمعی ایچونلری
هینینه رضی و سعاده اریقا مقیم ایچیمی تورو ییقر مرخصه تبعیه قلمسه اولغومقادیرلک صورتی مرخصه حاله ایله اولغومقادیرلک صورتی
ایضا ایچورد

بیمبارده ذکره سوتکسره ضابطه یا تالهی کدو نج شاهی لرنده بولتیری حالده اریقا تواریش مویچیم اریقا تابعینه
دخالق ایله دیلایه بید جک اولدو کانه اریقا خاکلایه مجتمعی تبعی و بالقبله خاکلایه مجتمعه اریقا رضی
فرانیه دولت عظیم مویچیم ممالک مجتمعه قلمسه تا بعت دولت عظیمه دخالق ایله دیلایه اولغومقادیرلک صورتی
اولغومقادیرلک صورتی تبعی سلطنته صفتیه طایفه موافقت چورد

ایچونلری اریقا تابعینه دخالق ایچونلری اریقا تابعینه دولت عظیمه بری برده اریقا ممالک مجتمعه
عوده ایملک فریبه ممالک مجتمعه شاهی ده اختیار اقامه ایله اریقا تابعینه ترک ایچیمه عقد اولغومقادیرلک صورتی
ممالک شاهی ده تابعیه عثمانیه دخالق ایله اریقا تبعیضنه بری ممالک شاهی برده عودو ایملک تبعیه
مجمعه ممالک شاهی ده اختیار اقامت ایچونلری تبعیت دولت عظیمه ده فراغت ایچیمه عدایده جلد طرفیه ممالک برده
تبدیل تابعیه ایچونلری دیگر بیک ممالکده ایچونلری زیاده اقامه ایچونلری برده عودو ایملک تبعی تابعیه اولغومقادیرلک صورتی

مویچیم اریقا اریقا تابعینه دخالق ایچونلری تبعی دولت عظیمه ممالک شاهی عودو ایچونلری اریقا
تبعی صفتی حال اریقا شاهی واسطه مویچیم ایچونلری اختیار اولغومقادیرلک صورتی دخالق ایچونلری اریقا تبعیه
ممالک مجتمعه عودو ایچونلری اریقا تبعی دولت عظیمه صفتی حال واسطه مویچیم ایچونلری مویچیم ایچونلری

جرائم نامہ لکھنؤ میں بوزاریہ میں ماہ سنہ ذی القعدة اور
قمریہ قعدہ قلمیہ در

60

سختہ اور وہ استعمال تہیہ فقط یا بورد لا قعدہ سانس اعطائے و درونچہ اعطائے یا بدوہہ منوعہ خلاف ہوا وہ ممالک اجنبیہ فرار ایہ دیکھ
در دست اولہ شخص بریچ اوج آہ قہر میں اولوز و بوشلورہ بورد ممالک اجنبیہ کتبہ ایمنہ ستر بومہ و زعیب ابو بورد معاوت و شہادت
بولہ کبہ اوج آہ بر سنہ قہر میں اولوز و بورد معاوت و شہادت بولوز بوزاریہ موانع جہولتہ قعدہ لہی قعدہ جہادہ یا بورد
برائے ہا اہ آہ قہر میں اولوز

اعضاد سائر اولوز و کتبہ ایمنہ قہر میں ایہی اور
قمریہ قعدہ قلمیہ در

70

سختہ اور وہ استعمال تہیہ فقط یا بورد لا قعدہ سانس اعطائے بغیر اولوز ممالک اجنبیہ فرار ایہ دیکھ در دست
اولہ شخص برائے ہا اہ قہر میں اولوز و بوشلورہ بورد معاوتہ و یا شہادت بولہ کتبہ اوج آہ بر سنہ و بورد
اسا قہر میں اجلسہ جہادہ ایہ شخص اہ اوج سنہ قہر میں ایہ بورد قہر میں موانع جہولتہ قعدہ جہادہ یا بورد
برائے ہا اہ قہر میں اولوز

Y. A. RES. Dos. 69 No. 8 Ceza Kanunnamesinde yapılan Değişiklik

LISTE DES FAMILLES DONT LA PERMISSION A ETE DEMANDEE
 PAR LA LEGATION AU GOUVERNEMENT IMPERIAL D'EMIGRER AUX
 ETATS UNIS D'AMERIQUE - - -SEPTEMBRE 22, 1903.

8 X
 899 903

Madame Varter Nahigian et trois enfants de Hussanigm Harpout,		
Madame Avedis Dagdigian	Kasirig,	"
" Eprem K. Avakian	Morenik,	"
" Hovannes Garoian et son enfant mineur Toros, Perchenje		"
" Mardiros Zoornagian et son enfant Hosha, Charsanjak		"
" Maryan Simonian et son fils d'Agin Caza Cushna,		"
" Elizabeth Arabyan et son fils		Harpout
" Bedros Antaramian et son fils,	de Peri	"
" Stephan Choolfaian,	Peri	"
" Garabed Kushdoain et deux enfants	Peri	"
" Sarkis Vartanian et ses deux enfants	Peri	"
" Sarkis Minosian et ses trois enfants		Harpout
" Avedis Hagopian,	Pazmashan	"
" Bedros Bagdigian et six enfants		Harpout
" Khatoun Paytonjian		Harpout
" Nishan Tatosian	Peri	"
Mlle Annageul Bojosian		Harpout,
Madame Manog Goorigian et ses deux enfants	Soosoory,	"
" Minas S. Kondazian et son fils,		Harpout
~~Monsieur Hovanes G. Mardigian~~		~~Harpout~~
Madame Mooshek Navoian et sa fille,	Kayloo,	"
" Kevork Chirkinian et son fils,	Arabkir	"
" Etar Moshhoian et ses deux enfants	Kayloo,	"
" Kevork Mooshoian	Kayloo	"
" Katoon Topoozian,	Mezré	"
" Ermo S. Ermoyan		Harpout
" Avedis Kricorian et ses trois enfants		Harpout
" Astoor Kinosian,		Harpout
" Manoog Kasparian,		Harpout

HR. SYS. Dos. 2743 No. 1 Amerikaya Göç Edenlerin Bir Listesi

حاضر نظامنامه و تقدیرات و تصویبات در این مورد

این مکتوبه طایفه رسیده که ازین هر طایفه جماعت مختار ابراهیم سید و التمشه جان ابراهیم
جان مکتوبه طایفه رسیده که ازین هر طایفه جماعت مختار ابراهیم سید و التمشه جان ابراهیم
درد لغز تقوی تاج احمد اولیسی طایفه جان مکتوبه طایفه رسیده که ازین هر طایفه جماعت مختار
اورد لغز تقوی تاج احمد اولیسی طایفه جان مکتوبه طایفه رسیده که ازین هر طایفه جماعت مختار
کرده و تاج احمد اولیسی طایفه جان مکتوبه طایفه رسیده که ازین هر طایفه جماعت مختار
ولماه جمع مکتوبه طایفه رسیده که ازین هر طایفه جماعت مختار ابراهیم سید و التمشه جان ابراهیم
درد اولیسی طایفه رسیده که ازین هر طایفه جماعت مختار ابراهیم سید و التمشه جان ابراهیم

کتابخانه مجلس شورای اسلامی

تألیفات و کتب خطی
عکاسی

از تاریخ خضنه یادگارهای استصالحه و رضای نامعتبر از اولاد

اسم	محل ولادت	صفت	ارضا کیفیت رضای نامعتبر
آغوش آریجان	عربی	نجا	بهره‌مند

رضای نامعتبر استصالحه و رضای نامعتبر از اولاد
(از تاریخ خضنه یادگارهای استصالحه و رضای نامعتبر از اولاد)
و عهد و پیمانها را از تاریخ خضنه
علاوه بر اینها از تاریخ

نامعتبر رضای نامعتبر از اولاد یادگارهای استصالحه و رضای نامعتبر از اولاد

۱	سورق از ایلیه	در سعادت	نجا	۱۰۰۰	۱۸۶۵ تاریخ خضنه
۲	علمانه سیری	از حیدر	نجا	۱۰	۱۸۵۹ تاریخ خضنه
۳	عجوه مانوقه	از حیدر	مطعمه	۱۵	۱۸۵۸ نوپورده از تاریخ خضنه
۴	بارونجه مانوسیان	اکسیر	طعمه	۴	۱۸۶۵ نوپورده از تاریخ خضنه
۵	سورق استانبول	اکسیر	نجا	۱۰	۱۸۵۱ نوپورده از تاریخ خضنه
۶	سجده ضاسیان	در سعادت	نجا	۱۰	۱۸۶۵ تاریخ خضنه
۷	هود آینه	از حیدر	فایزیه	۱۰	۱۸۶۴ تاریخ خضنه و عهد و پیمانها
۸	فرعیه و طایفه	در سعادت	طعمه	۱۰	۱۸۶۵ تاریخ خضنه و عهد و پیمانها
۹	نخج و حیدر سوره	بانه	نجا	۱۰	۱۸۶۶ تاریخ خضنه و عهد و پیمانها
۱۰	فرعیه فالوسیان	در سعادت	طعمه	۱۰	۱۸۶۵ تاریخ خضنه و عهد و پیمانها
۱۱	دختری منس لبادی	سبیم	طعمه و خضنه و عهد و پیمانها	۱۰	۱۸۴۷ تاریخ خضنه و عهد و پیمانها
۱۲	فرعیه نوو فیاده	نوقاد	طعمه	۱۰	۱۸۶۵ تاریخ خضنه و عهد و پیمانها

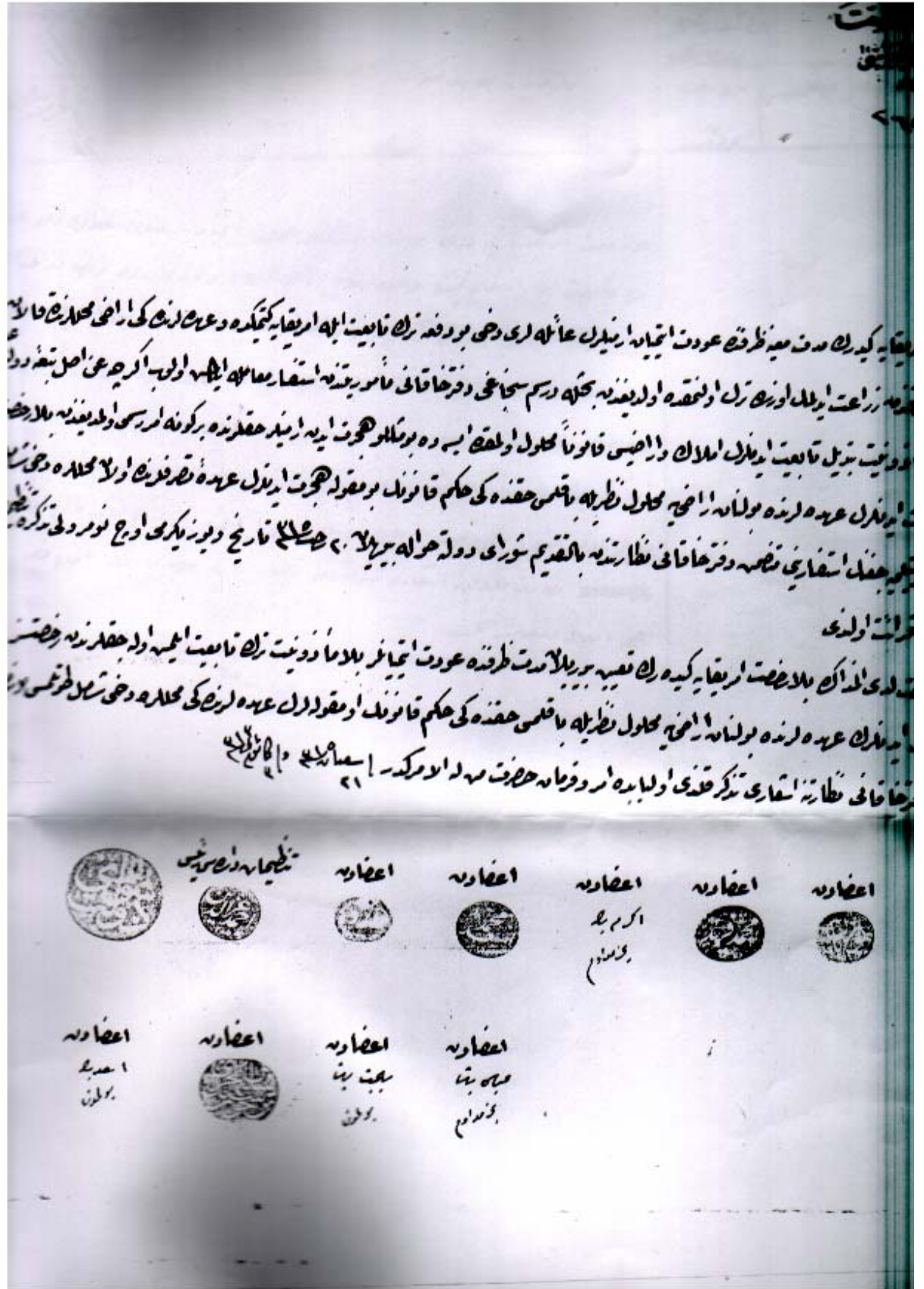
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
نَاصِرُ الدَّعْوَى
 عَظِيمِ
 عَظِيمِ

معموره لغیر و لایحه کلامه سبعمه صلوات الله علیه

و یا بد و بوی و فخره یا کو قضا اهل سینه اویسب مقدر ارا امیر قیام کدک احد اتمکنند به عود به انجمنه من
 مور و لرینه نوبه مرعاده دولت شاه البرط ملک اشعاریه عطفاً قضا کدکور قانقما تقدمه کوز به یاده اوده را حضرت
 اوتیک بورا به یوس اذره که امیر قیام کدک اشعاریه ویر اصلا صلا بانیک صالیور یلم که به مالیه عود به اندکهری ه
 احد قلنامه تحقیقاته اهل سینه اوزینه بویام کی تحقیقاتک توسیغه سار اولوه اوزره اسمنه وقویه ملک در دست
 ایندیر یلم که بوندی بورا به کتبه شاندره لرله بر ارسالی لر دوس دولت شاه البرط شاه مارده قاری
 ایلم بورا به محققه جانیک نظرته اعراض قلنامه و عیای صکونه و اصل اویانه اوده تحضوک محققه تحمیر به کتبه به
 ملفوفه نظره جانیک دمی محتوی و نوشته به نودیعا بورا به اعاده کی جانیک نظر قیام سار کوز مکلوت
 مملده اشعاریه اوتیکه دانشی رفیره ملک و رود لرزه الماک اولیه هوه تحقیقاته اوزینه حاصل اولیه هوه
 تا ملک دمی عرصه اولیه هوه و کای بر کتبه اویسب انچه بود یوس که ایش و خصوصیه امیر قیام کدک کوز
 ارسالک معا مونس اوده ذری ارتکاب التمسک اولوه تا مورینک شی ارتکاب حقسه کی ساجیک تا تیزه
 بلیغه کی استمهال بکوه عطرانه ارا کی لازم و ولایتک و سابقاً جمله سنده اولوه بویس هیئت قدر بویلم
 سوا استعمال کویس اجراه عاجله بی ستازم بونک منی تجمه تحقیقاته ماده ارتکاب کی تحفه
 اده مکلوک مجازتی علی موصول کما عاده ستمه نعیسه قیامه اوزره ایشده ال هکتی کتبه لزوم کوزینان
 بویس نرفی سری صالح و ایلمی نویسهری اندیک برینه مستقیم اوده نعیسه سرت ارسالی خصوصیه قبلیم
 نظر به جمله سنده امر و تالیفی اقییت عاجله ستمه من معروضه فسات ا سانه

والی
 خالد

ZB. Dos. 157 No. 3 Firardan Dönerler Hakkında

A. MKT. MHM. Dos. 542, No. 21 - İzinsiz Göç Edenlerin Arazileri Hakkında.

TELEGRAMME

تلغرافنامه

دولت علیہ عثمانیہ تلغراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

دولت تلغراف معاملاتین دولای مسئولیت قبول اعلیٰ
(144)

Retransmission ou Expédition			RECEPTION				
تکرار کثیده ویا سوق			اخذ				
سوق نومروس No d'expédit.	کثیده اولتان مرکز transmis à	Date تاریخ	مأمور اشخاصی Signature de l'employé	مأمور اشخاصی Signature de l'employé	Date تاریخ	واسطه مرکزی Reçu de	سره نومروس N° d'ordre
		دقیقه..... ساعت H..... M.....			دقیقه..... ساعت H..... M.....		

De ..... Pour ..... موردي بولانکه
N° ..... Mots ..... Date ..... H. .... ساعت .....
M. .... دقیقه ..... تاریخ ۵۸ کلات ۱۵۹
Voie ..... Indic. Eventuelles ..... عر اشارت عمده طریق

دعوتیه داخله نظامیه

دعوتیه داخله اداره دہ عجز بولانکہ بفرستہ مع اعلا رو سے نقل لیدر غیا بجزدہ بزم
و قریہ اہالیستہ بعضہ ذیلہ اراضی محلی حکومت طرخندہ لاجینہ ویرلسہ شہری
معدت ایدیکورہ کازس خانہ اعلیٰ بستوبہ اداره سر قاطنہ اراضی بزرگ
استرداری انجمنہ حاجات واقعہ فرتمہ سر قالدی معدہ بجزدہ ترجمہ مضافات
خاھویندہ ایضا سر محمد

بولانکہ اولسودہ محمد کمالی

نظر

DH. SYS. Dos. 67 No. 1-6 Bulanık'a Dönen Ermenilerin Arazi Meselesi ile İlgili Olarak Çektikleri Telgraf

Voi Rappin
no 5858/114

ARMENIANS AROUSED.

THE FIRST OF A SERIES OF MEETINGS HELD IN HOBOKEN YESTERDAY.

A company of Armenians, nearly two hundred in number, held a meeting yesterday afternoon in Kessler's Hall, on Central Avenue, Hoboken, N. J., to consider the condition of their brethren in Armenia and to show their practical sympathy for the condition of things in their native land. When the Armenian struggle began to attract general attention a committee was appointed to hold meetings among the people of this race in and near New York.

In Hoboken and Jersey City there are about three hundred Armenians who for the most part work in silk mills. Their committee consists of S. Gabriel, Chairman; F. M. Arvad, secretary; H. Sattarian, Treasurer, and H. A. Tavshandjian; H. Djurmanian, and K. Bohigadlian and they purpose to hold meetings wherever Armenian colonies are found in the Eastern States.

M. Ouedjian presided at the meeting yesterday and Dr. Surzanian the Armenian priest, spoke in an earnest manner in his native language of the condition and hopes of the Armenian people.

A few weeks ago the Armenians of this city sent resolutions of thanks to James Bryce, a member of Parliament, who has interested himself in the misery of the Armenians and has exposed some of the cruelties upon those people. Mr. Bryce's response was read at the meeting yesterday. It is as follows:

I have just received the resolution of the meeting of the Armenians residing in New York held on July 20 and I am glad to see that they are so concerned as to make their voices heard. I have just now returned from a visit to the East and I can assure you that the Armenian people are in a very deplorable condition. I have seen the suffering and I have seen the cruelty. I have seen the blood and I have seen the tears. I have seen the death and I have seen the life. I have seen the hope and I have seen the despair. I have seen the love and I have seen the hate. I have seen the faith and I have seen the unbelief. I have seen the courage and I have seen the cowardice. I have seen the strength and I have seen the weakness. I have seen the power and I have seen the impotence.

I am glad to see that you are so concerned as to make your voices heard. I am glad to see that you are so interested in the misery of the Armenians. I am glad to see that you are so sympathetic towards the Armenian people. I am glad to see that you are so patriotic towards your native land. I am glad to see that you are so brave and so courageous. I am glad to see that you are so strong and so powerful. I am glad to see that you are so brave and so courageous. I am glad to see that you are so strong and so powerful.

New York Times, 6/10/1889

HR. SYS. Dos. 2735 No. 9 ABD'de Yayınlanan Bir Gazete Makalesi

DESPERATE FIGHT IN WORCESTER
Mahometans and Armenians Celebrate Quarrel at a Festival.

Worcester, Mass., April 10.—The bloodiest fight ever seen in this city occurred in that section of the city known as Dunganva yesterday afternoon. The combatants were Turks, Arabians and Armenians.

On last Sunday week the Catholic Armenians had an Easter celebration and invited many Mahometan and Greek Church friends. The Mahometans observed their spring festival yesterday and asked their Catholic friends to participate.

While the festivities were at their height Domitt Jacobs, a Catholic Armenian, cut a cross with a pocket knife in a tablecloth in the house of George Dullowe, where one of the feasts was held.

This precipitated a fight, which was adjourned to the street, and soon a mob of over 100 Asiatics was making things lively with stones and clubs, while pistols and knives were also brought into play.

They fought for over an hour, the neighboring blocks being covered with spectators of all nationalities, who watched the fighters cut and pound each other.

Word finally reached the police and nine policemen were sent to the scene in a patrol wagon.

Their appearance scattered the fighters, but the police arrested sixteen of the bullfighters, including Jacobs. Warrants are out for nine more. All the prisoners are more or less bruised and wounded. An eye-witness says blood flowed in a stream for awhile.

Jacobs has knife wounds in his leg and arms, and one prisoner was shot through the hand.

Dullowe has a bad cut on the back of his head, and a woman who was not arrested had her face covered with blood.

How the others fared, who escaped, is not known. Eleven of the prisoners, including Jacobs, are charged with disturbing the peace, and the other five with drunkenness.

GEORGE GREEN MAY DIE.

HR. SYS. Dos. 2735 No. 43 Worcester'de Ermenilerle Türkler Arasında Çıkan Kavga İle İlgili Gazete Haberi

ANK. 2.
Voi Ruyuk
n 2 7494/16.
-Yandıralı
me'min öze
Okunamadı

Re'imme'

Abuse of American Passports.
The Herald calls the serious attention of the State Department to the Commercial Cable despatch from Constantinople published in our foreign columns this morning. The Herald has already exposed the wicked intentions of Armenian atrocity mongers, and it now has to call the attention of the administration to the abuse of the passport system by Armenian revolutionists. Hundreds of Armenians have come to our shores for no other purpose than to live here long enough to enable them to get the coveted document under the shelter of which they expect to take part in Armenian revolutionary movements and escape their deserved fate. It is urged through the intervention of the American Minister.
As our Constantinople correspondent reports, those who possess of American passports dishonestly or illegally, gained know well enough the value of the documents which they so dishonestly abuse, and have the impudence to claim protection even when they intend to engage in American citizenship in revolutionary movements. These conspirators, who only obtain the passports to save their own precious necks from the noose in case they get into trouble, should be put in a separate category and watched, so that they shall not bring disrepute upon American citizenship or disturb our friendly relations with the Turkish government.

Le "New York Herald"
dit que son correspondant de
Constantinople lui télégraphie que
des Arméniens se font naturaliser
citoyens Américains pour retourner
en Turquie et conspirer.

Le Herald fait entendre
qu'il serait injuste de protéger
des gens pareils et qu'il
faudrait les abandonner.

Ermeni ticaratarının seytani
bir buluşunun "The Herald"
gazetesi tarafından aşığı şika-
rıldığı, Ermeni devrimcilerin
pasaport sistemini kötüye
kullandığı, Amerikan pas-
portlarını sahtekarlıkla taşı-
dıkları, Ermeni devrimcilerin
kötü niyetle fahişlikleri sahte
pasaportlar ile Amerikan
vatandaşlığını veya Türk
hükümetiyle iyi ilişkilerini
bozmayacaklarından bahsediliyor.

Okunamadı

Հ Ա Յ Ք

Հ Ա Ն Դ Է Ս

ԱԶԳԱՅԻՆ, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆ

Editor, M. S. Gabriel, M. D. 202 W. 23d St. New York Խմբագիր, Տր. Մ. Ս. Գաբրիելյան

«Հայքի խմբագիրն հրատարակելիսն լավ Եփրակայի մէջ աեղի ունենալիք Հանրային Մամուլի Համաժողովին մէջ խօսիլ Հայ մամուլի վերայ, Եփրակայ պիտի երթայ յառաջիկայ շաբթու և այսպէս 8 կամ 10 օր բացակայ պիտի գանալի Նիւ Եորք քաղաքէն: Այս պատճառաւ ներումն կը խնդրէ Արդոյ բաժանորդներէն որ առիպուած է 10րդ թիւն ուշկեկ հրատարակել և միայն 8 երեսէ բաղկացեալ: Յայս ունի թէ յետոյ պիտի կրնայ փոխարինել այս սկիզբայ կրճատումն:

*
* * *

Արդեօք կարելի չէ՞ որ Արժ. Հայր Գարոնեան, Մանչեսթըրի Հայոց ուսեալ հովիւն, Եփրակայի կրօնական Համաժողովին առջև ներկայացունէ Հայ Եկեղեցին, և թէ էջմիածինն կամ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարանն չեն կրնար յատկապէս պատուիրակներ յղել:

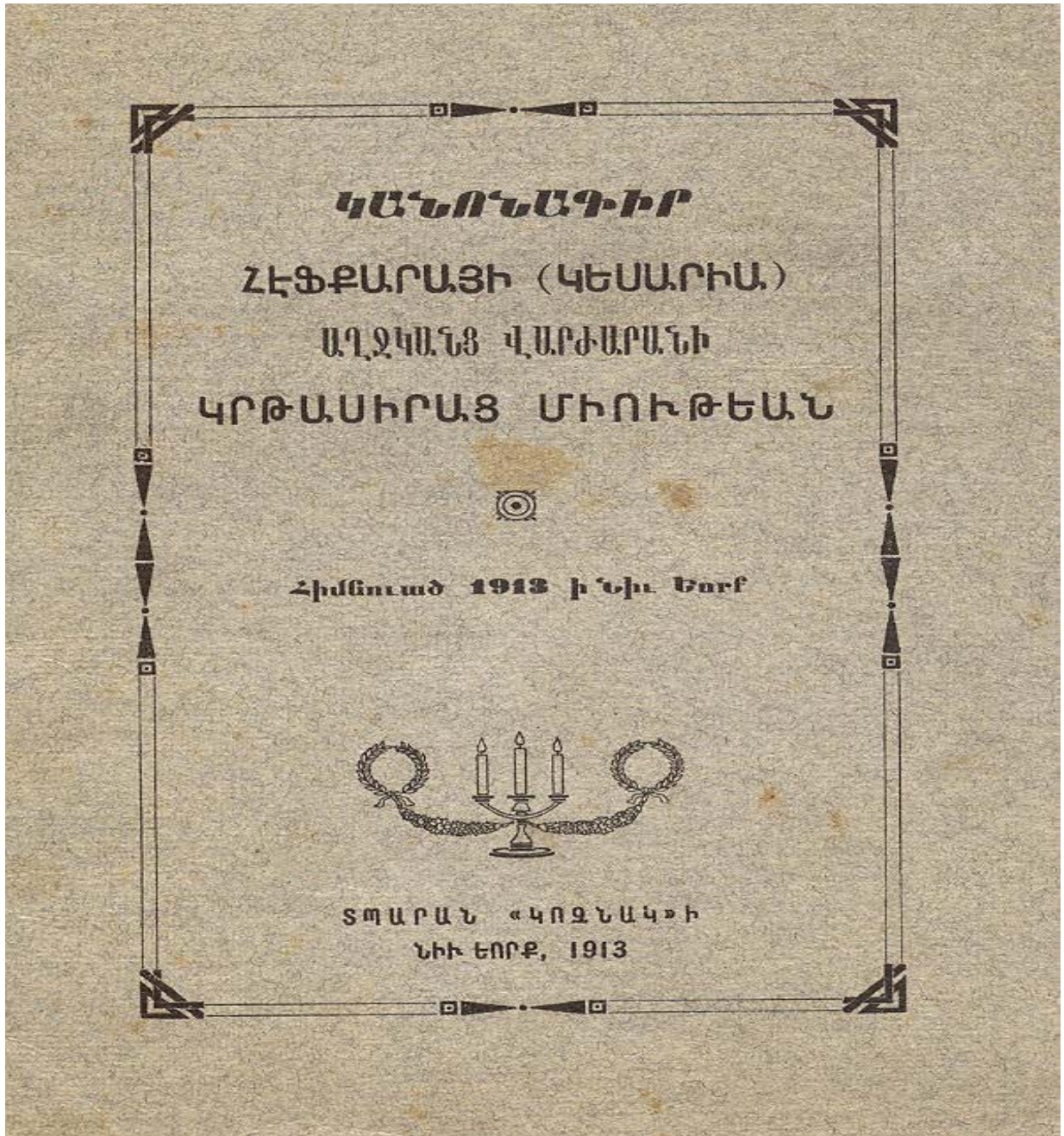
Կարծեմք թէ Հայր Գարոնեան լաւ գիտէ անդիւիներէն, և կրնայ Հայոց Եկեղեցւոյ վերայ ըստ արժանւոյն ճառել այս առթիւ:

Արդեօք Ամերիկայի Հայերն չե՞ն ուզեր աշխատիլ, և Մանչեսթըրի մեր հայրենակիցք չե՞ն յօժարիր այսպիսի կարգադրութեան մի:

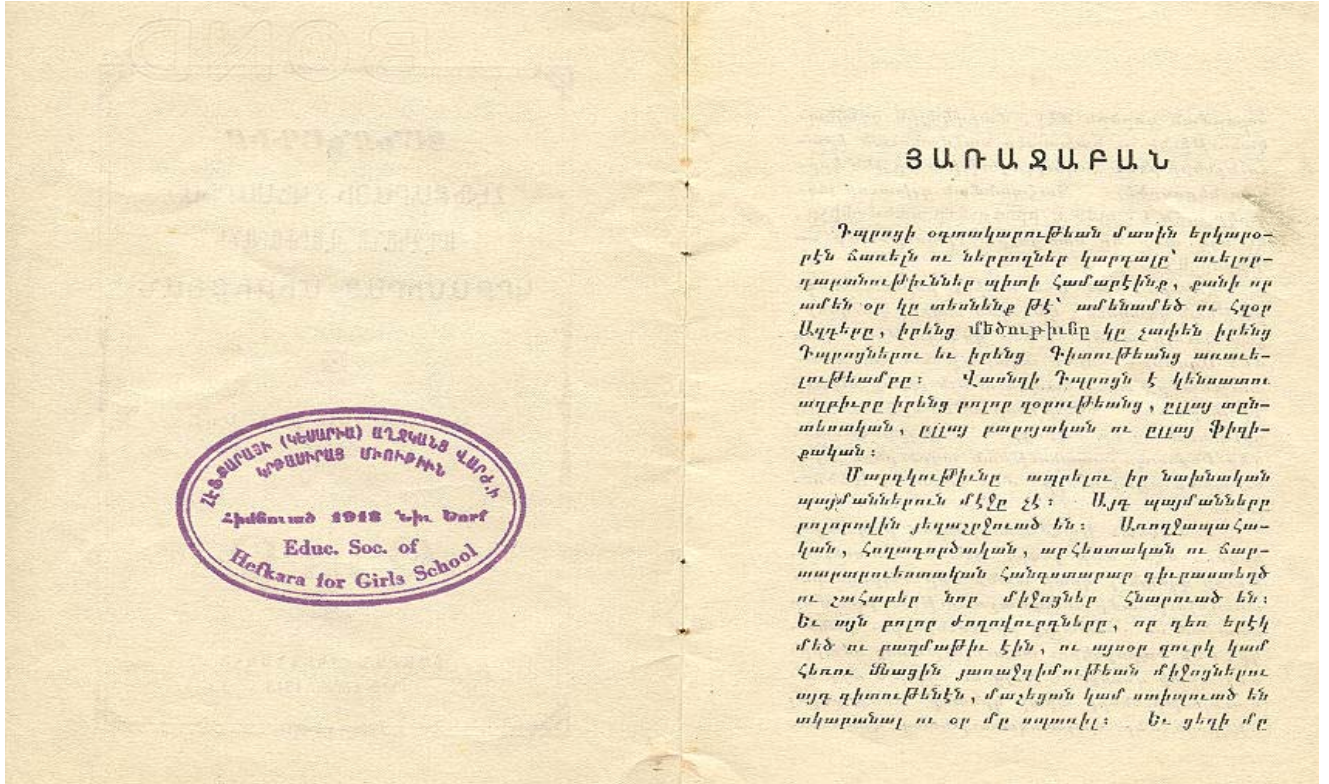
Ճավայի Սուրապայայի «Հայոց Ռախուսական Միաբանութիւնն» որ, ինչպէս ծանօթ է մեր ընթերցողաց, 600 Քր. արգէն պահեստի տուած է յօգուտ Կեդրոնական յանձնարարին, այս անգամ առ Նիւ Եորքի Հ. Հ. Յանձնարարներն ուղղեալ պաշտօնական նամակաւ կը յայտնէ թէ քուէարկութիւն կատարած են Կեդրոնին ընտրելեաց վերայ: Քուէարկութեան արդիւնքն ծանուցած են, զոր յանձնարարներն պիտի հրատարակէ պատեհ առթիւ:

«Հայոց Ռախուսական Միաբանութիւնն» մեր սակաւաթիւ իմաստուն և կարող Միութիւններէն է, և խնդիրներն ուզիլ ըմբռնելով ի գործ դնելու պատուական արամադրութիւն ունի: Փարիզի Հ. Հ. Յանձնարարներն ու Սուրապայայիներն զուգակշիռ և ընտիր ամուլք մի կը կազմեն, որոց օրինակին երանի թէ հետեւէին Եգիպտոսի և այլ Հայ գաղութք:

Փարիզի Հ. Հ. Յանձնարարներն ալ անպատ յօժարութիւն ունի աալու յօգուտ Հայրենասիրական գործոց. տուած էր անցեալ տարիներ և տուաւ այս տարի եւս 1,363 Քրանք, յօգուտ լնձանեան Առմէնիի, և, ինչպէս արդէն ծանուցած եմք, 615 Քրանք յօգուտ «Հայքի» 12 անդիւկան սկիտով ալ մասնակցեք են ի պատիւ ձէյմս Պրայսի տրուելիք Հայկական Հացկերոյթին:

Hefkara (Cesaria) Kız Okulu Eğitim Derneği Tüzüğü

HEFKARA (CESARIA) KIZ OKULU EĞİTİM DERNEĞİ TÜZÜĞÜ

Mukavele

Hefkara (Cesaria) Kız Okulu Eğitim Derneği

1913, New York'ta Kurulmuştur

Gochnag Yayinevi

New York, 1913

Önsöz: Okulların önemi hakkında uzun söylevler ve konuşmaların gereksiz olduğu kanısında'yız, çünkü her gün güçlü ülkelerin kendi büyüklüğünü, kendi okulları ve fen bilimlerindeki ilerleme seviyesi ile ölçtüklerini görüyoruz. Çünkü ekonomik, ahlaki ya da fiziksel olsun, bütün güçleri Okullardan kaynaklanmaktadır.

İnsanlığın yaşam şartları eskisine benzememektir. Bu şartlar büyük bir değişime uğramıştır. Sağlık, ziraat, sanat ve mühendislik alanlarında rahat ve kârlı araçlar yaratılmıştır. Büyük ve nüfusu yüksek olup ta bugün bu ilerlemeler hakkında bilgisiz ya da bu bilgilerden uzaklaşmış olan bütün ülkelerin kaderi zayıflamak ve bir gün yok olmaktır. İnsanlığın duyguları, bir ırkın ya da daha önce tanınmış hakların yok olmasını kaldıramaz. Hayatta kalmak için başlıca dürtü güçtür--Güç, hakları tanımlar ve o Güç Bilgiden kaynaklanır--yani Okuldan.

Ermeni kardeşlerim, kendimize sahip çıkma isteğimiz varsa, hayatta kalmak istiyorsak, büyük ülkelerden daha büyük fedakârlıklarda bulunmak zorundayız. Zayıflığımızı göz önüne alırsak, Bilgiye olan ihtiyacımızın ne kadar büyük olduğunu görebiliriz. İki evi olan her Ermeni köyünün kendi okulu olmalıdır. Bu, varlığımızın kaynağıdır, kendimizi koruyabilmemiz buna bağlıdır ve gelecekte Büyüklüğümüzün silahı olacaktır.

Çok-uluslu Osmanlı Devleti içinde, Okullarımızın sağladığı ilerleme ve faydalar aracılığıyla, ulusumuzun gücünü ve büyüklüğünü hissettireceğiz. Okulumuzun gelişmesiyle, terazinin kefesine, aldığımız ve alacağımız hakları koyacağız. Bu şekilde, bu ilerlemeyi ancak görevlerimizi yerine getirerek yakalayabileceğiz; görevlerimiz de şunlardır: Daha az bencil, daha az açgözlü yaşamak. Basit olarak: Anca beraber kanca beraber.

Biz, Efkere (Cesaria) Kız Okulu Eğitim Derneği'nin kurucuları ve üyeleri olarak, Ulusumuzun ve Köyümüzün büyüklüğü konusunda gayretli olarak, Okul'un yararlarını yakından inceledik ve 1913 yılından başlayarak, tek yürek ve tek can ile ulusumuzu geliştiren bu kuruluşu ilerlettik ve hiç bir zorluk önünde yılmadık.

Bu satırları okuyan dürüst topluluğa ve özellikle Cesaria'daki vatandaşlarımıza sesleniyoruz: Gelin, Okul ve Bilgiyle, ulusumuzun büyüklüğü ve kendini koruması için yenilmezlik kalkanını kaldırın.

Bu nedenle, yaşasın Hefkara Kız Okulu!

Ermeni eğitimi her zaman var olsun.

Madde 1: Derneğimizin ismi Hefkara (Cesaria) Kız Okulu Eğitim Derneği'dir.

Madde 2: Derneğimizin amacı, Hefkara'nın eğitimi konusunda yardımcı olmak; özellikle Akabya Kız Okulu'nu korumaktır.

Madde 3: Maddi ihtiyaçları karşılayan araçlar şunlardır: üyelik ücretleri, bağışlar, gösteriler, Ermeni ve yabancı bireylerden gelen bağışların yanında mülki gelirler.

Madde 5: Yönetim, Derneği, Mukavele'ye göre işletebilir.

Madde 6: Yönetim, genel üyelerin 1 Eylül'de yapılacak toplantıdaki oylamanın çoğunluğuna göre atanır. Önceki yönetim tekrar atanabilir.

Madde 7: Genel üye meclisi de, özel bir komisyon aracılığıyla, dört tane uygun aday listesi hazırlayabilir, ayrıca oylamayı bir kaç güne kadar erteleyebilir; bu meclis de ayrıca bir hesap verme komisyonu seçebilir; bu komisyon önceki yönetimin hesaplarını kontrol edip doğruladıktan sonra kayıtları yeni yönetime vererek buna göre bir rapor hazırlayıp bu raporu genel üyeler meclisine sunar.

Madde 8: Yönetim beş bireyden oluşacaktır--Başkan, Sekreter, Veznedar, Tahsildar ve Danışman.

Madde 9: Başkan, kurul ve genel üye toplantıları üzerinde başkanlık eder; Sekreter ile birlikte kabineyi oluşturup bütün belgeleri hazırlar.

Madde 10: Sekreter raporları hazırlar, kayıt defterini ve toplantı kayıtlarını tutar. Toplantı kayıtları, bir sonraki toplantıda onaylanmadan önce resmi olarak kabul edilmez.

Madde 11: Yönetim kurulu, kendi içinde Başkan, Sekreter ve Veznedarı seçer. Veznedar gelen parayı alır ve Sekreter ile birlikte, makbuzlara imza atar ve ayrı bir hesap defteri tutar. Hesapları her 3 ayda bir sunmakla yükümlüdür. Yönetim, miktarı 25 doları aşan bütün paraları yerel, güvenli, Derneğin resmi onayı olan bir bankaya yatıracaktır.

Madde 12: Tahsildar'ın görevi, düzenli olarak ücretleri toplamak, makbuzları vermek ve makbuz alarak bunları Veznedar'a vermektir. Kendisinde kalan 5 dolar için 25 dolar teminat vermekle yükümlüdür.

Madde 13: Manevi veya maddi olarak Derneğin varlığını tehdit eden herhangi bir suç işleyen görevli veya normal üye, tabii olduğu resmi makam tarafından cezalandırılacaktır ve gerekirse

bir genel kongre toplantısı yapılarak kendisi hakkında bir karar verilecektir. Bir üye istifa ederse veya ihraç edilirse, onun verdiği ücretlerin iade edilmesini isteme hakkı yoktur.

Madde 14: Bir görevli ayrılırsa, aday listesinde en çok oy alan diğer birey seçilir.

Madde 15: Bir görevli uygun bir sebep olmadan art arda üç toplantıya katılmazsa, istifa etmiş sayılır.

Madde 16: Her üç ayda bir, yönetim dönem hesaplarını vermek için bir toplantı düzenlemekle yükümlüdür. Yeterli sayıda üye toplanmazsa, o toplantı açılmaz.

Madde 17: Her Ermeni 50 sent giriş ücreti ve 25 sent aylık ücret ödeyerek üye olabilir. Ücret ve giriş işleri, Amerika'nın dışında olan bölgelerin yerel şartlarına göre halledilecektir.

Madde 18: Uygun bir sebep olmadan ücretlerini vermeyen üyeler oy verme haklarını kaybederler.

Madde 19: Yıl içinde, üç ayda bir kongre toplanacak, ayrıca, beş üye tarafından imzalanan bir dilekçe sunulursa, kongre yine toplanabilecek. Genel kongre toplantıları sadece çok önemli nedenler için ertelenebilir; yeterli çoğunluğu oluşturmayan toplantılar geçersiz sayılır.

Madde 20: Bir üye, toplantıya katılmıyorsa oy verme hakkını kaybeder, ama Başkan aracılığıyla toplantıya öneriler ve teklifler verebilir.

Madde 21: Üye sayısı beşten aşağı düşerse ve bir yıl içerisinde artmazsa, Dernek feshedilmiş sayılacak.

Madde 22: Dernek feshedilmiş sayıldığı takdirde, sahip olduğu mal varlığını Köyün Belediyesi'ne teslim edecek, iki sene içinde tekrar oluşacak olursa, sahip olduğu malvarlığını geri alıp mukaveleye göre işlemeye devam edecektir. Derneğin kendisi sağlamasa da, Derneğin oluşturduğu kuruluşların devamı sağlanmış kabul edilecektir. Piskoposluk, bu kuruluşları kendi mukavelelerine göre idare etmekle yükümlüdür.

Madde 23: Madde 1, 2, 4 ve 22 hariç, bu mukavele her üç yılda bir değiştirilebilir.

Madde 24: Toplantının sırası şu şekilde: A. Açılış. B. Önceki toplantının kayıtlarının okunması ve onaylanması. C. Yazışma. D. Bilgi. E. Yetkililerin Seçilmesi. F. Komisyon raporları. G. Tamamlanmamış Konular. H. Yeni konular, tavsiyeler ve öneriler. I. Kapanış.

STEERAGE CONDITIONS.

The report of the Immigration Commission on steerage conditions resulted from investigations by agents of the Commission who, in the guise of immigrants, traveled in the steerage of 12 trans-Atlantic ships. Practically all of the more important lines engaged in the immigrant-carrying traffic were included in the inquiry, and every type of steerage was studied. The report upon this subject was presented to Congress December 13, 1909, and printed as Senate Document No. 26, Sixty-first Congress, second session. It was reprinted as a part of the Commission's complete report to the Congress. The report on steerage conditions was prepared by Miss Anna Herkner, who, as an agent of the Commission, crossed the Atlantic three times as a steerage passenger.

REPORTS OF THE IMMIGRATION COMMISSION

Presented by Mr. Dillingham

Washington: Government Printing Office, 1911

INTRODUCTORY.

“Prior to the act of 1819, “Regulating passenger ships and vessels,”^a there was no law of the United States for the protection of passengers at sea. In 1796 Congress, at the instance of States having seaports, passed a law directing revenue officers “to aid in the execution of the quarantine and also in the execution of the health laws of the States.”^b Again, in 1799, it was decreed by Congress “that quarantine and other restraints which shall be required and established by the health laws of any State or pursuant thereto, respecting any vessels * * * shall be duly observed by the collectors and other officers of the revenue of the United States.”^c These laws were intended to protect persons already in the country rather than those journeying to or from it in ships, but the act of 1819, above referred to, was the first national legislative attempt to improve conditions surrounding immigrants during the then long voyage across the Atlantic. This law limited the number of passengers to be carried and specified the amount and kind of food to be provided. It is of interest also that under this law the recording of data relative to immigration to the United States was first provided for.

The introduction of steam as a motive power in ocean transportation and the enormous increase in the tide of immigration necessitated further legislation relative to the transportation of immigrants, the history of which is told in a special report of the Commission upon that subject.^d

The latest general revision of the law upon this subject occurred in 1882, when “An act to regulate the carriage of passengers by sea”^e was enacted. Section 1 of this act was subsequently amended,^f but otherwise it has remained unchanged.

The unamended act of 1882 was in force when the Immigration Commission's investigation of steerage conditions was made.

There has never before been a thorough investigation of steerage conditions by national authority, but such superficial investigations as have been made, and the many nonofficial inquiries as well, have invariably disclosed evil and revolting conditions. The high percentage of sickness and death which attended immigration by sea during the sailing-vessel period has been practically eliminated by reducing the length of time required for the voyage, and perhaps also in part by the greater precautions in this regard taken by steamship companies; but improvements along other lines are much less conspicuous. The steerage on some ships at the present time is entirely unobjectionable, but both unobjectionable and revolting steerage conditions may and do exist on the same ship.

It is the purpose of this report to show steerage conditions exactly as they were found, but, what is of more importance, it will show also that there is no reason why the disgusting and demoralizing conditions which have generally prevailed in the steerages of immigrant ships should continue. This has been amply demonstrated by experiences of the Commission's agents, and the Commission believes that the better type of steerage should and can be made general instead of exceptional, as is the case at the present time.

The report on steerage conditions is based on information obtained by special agents of the Immigration Commission traveling as steerage passengers on 12 different trans-Atlantic steamers and on observation of the steerage in 2 others, as well as on ships of every coastwise line carrying immigrants from one United States port to another. Because the investigation was carried on during the year 1908, when, owing to the industrial depression, immigration was very light, the steerage was seen practically at its best. Overcrowding with all its concomitant evils was absent. What the steerage is when travel is heavy and all the compartments filled to their entire capacity can readily be understood from what was actually found. In reading this report, then, let it be remembered that not extreme but comparatively favorable conditions are here depicted.

THE OLD AND NEW STEERAGE.

Trans-Atlantic steamers may be classed in three general subdivisions on the basis of their provision for other than cabin passengers. These are: Vessels having the ordinary or old-type steerage, those having the new-type steerage, and those having both. In order to make clear the distinction between these subdivisions, a description of the two types of steerage, old and new, will be given.

THE OLD STEERAGE.

The old-type steerage is the one whose horrors have been so often described. It is unfortunately still found in a majority of the vessels bringing immigrants to the United States. It is still the common steerage in which hundreds of thousands of immigrants form their first conceptions of our country and are prepared to receive their first impressions of it. The universal human needs of space, air, food, sleep, and privacy are recognized to the degree now made compulsory by law. Beyond that, the persons carried are looked upon as so much freight, with mere transportation as their only due. The sleeping quarters are large compartments, accommodating as many as 300 or more persons each. For assignment to these, passengers are divided into three classes, namely, women without male escorts, men

traveling alone, and families. Each class is housed in a separate compartment and the compartments are often in different parts of the vessel. It is generally possible to shut off all communication between them, though this is not always done.

The berths are in two tiers, with an interval of 2 feet and 6 inches of space above each. They consist of an iron framework containing a mattress, a pillow, or more often a life-preserver as a substitute, and a blanket. The mattress and the pillow, if there is one, are filled with straw or seaweed. On some lines this is renewed every trip. Either colored gingham or coarse white canvas slips cover the mattress and pillow. A piece of iron piping placed at a height where it will separate the mattresses is the "partition" between berths. The blankets differ in weight, size, and material on the different lines. On one line of steamers, where the blanket becomes the property of the passenger on leaving, it is far from adequate in size and weight, even in the summer. Generally the passenger must retire almost fully dressed to keep warm. Through the entire voyage, from seven to seventeen days, the berths receive no attention from the stewards. The berth, 6 feet long and 2 feet wide and with 2^{1/2} feet of space above it, is all the space to which the steerage passenger can assert a definite right. To this 30 cubic feet of space he must, in a large measure, confine himself. No space is designated for hand baggage. As practically every traveler has some bag or bundle, this must be kept in the berth. It may not even remain on the floor beneath. There are no hooks on which to hang clothing. Everyone, almost, has some better clothes saved for disembarkation, and some wraps for warmth that are not worn all the time, and these must either be hung about the framework of the berth or stuck away somewhere in it. At least two large transportation lines furnish the steerage passengers eating utensils and require each one to retain these throughout the voyage. As no repository for them is provided, a corner of each berth must serve that purpose. Towels and other toilet necessities, which each passenger must furnish for himself, claim more space in the already crowded berths. The floors of these large compartments are generally of wood, but floors consisting of large sheets of iron were also found. Sweeping is the only form of cleaning done. Sometimes the process is repeated several times a day. This is particularly true when the litter is the leavings of food sold to the passengers by the steward for his own profit. No sick cans are furnished, and not even large receptacles for waste. The vomitings of the seasick are often permitted to remain a long time before being removed. The floors, when iron, are continually damp, and when of wood they reek with foul odor because they are not washed.

The open deck available to the steerage is very limited, and regular separable dining rooms are not included in the construction. The sleeping compartments must therefore be the constant abode of a majority of passengers. During days of continued storm, when the unprotected open deck cannot be used at all, the berths and the passageways between them are the only space where the steerage passenger can pass away the time.

When to this very limited space and much filth and stench is added inadequate means of ventilation, the result is almost unendurable. Its harmful effects on health and morals scarcely need be indicated. Two 12-inch ventilator shafts are required for every 50 persons in every room; but the conditions here are abnormal and these provisions do not suffice. The air was found to be invariably bad, even in the higher inclosed decks where hatchways afford further means of ventilation. In many instances persons, after recovering from seasickness, continue to lie in their berths in a sort of stupor, due to breathing air whose oxygen has been mostly replaced by foul gases. Those passengers who make a practice of staying much on the open deck feel the contrast between the air out of doors and that in the compartments, and consequently find it impossible to remain below long at a time. In two steamers the open

deck was always filled long before daylight by those who could no longer endure the foul air between decks.

Wash rooms and lavatories, separate for men and for women, are required by law, which also states they shall be kept in a "clean and serviceable condition throughout the voyage." The indifferent obedience to this provision is responsible for further uncomfortable and unhygienic conditions. The cheapest possible materials and construction of both washbasins and lavatories secure the smallest possible degree of convenience and make the maintenance of cleanliness extremely difficult where it is attempted at all. The number of washbasins is invariably by far too few, and the rooms in which they are placed are so small as to admit only by crowding as many persons as there are basins. The only provision for counteracting all the dirt of this kind of travel is cold salt water, with sometimes a single faucet of warm water to an entire wash room. And in some cases this faucet of warm water is at the same time the only provision for washing dishes. Soap and towels are not furnished. Floors of both wash rooms and waterclosets are damp and often filthy until the last day of the voyage when they are cleaned in preparation for the inspection at the port of entry. The claim that it is impossible to establish and maintain order in these parts of the immigrant quarters is thus shown to be false.

Regular dining rooms are not a part of the old type of steerage. Such tables and seats as the law says "shall be provided for the use of passengers at regular meals" are never sufficient to seat all the passengers, and no effort to do this is made by systematic repeated sittings. In some instances the tables are mere shelves along the wall of a sleeping compartment. Sometimes plain boards set on wooden trestles and rough wooden benches set in the passageways of sleeping compartments are considered a compliance with the law. Again, when a compartment is only partly full, the unoccupied space is called a dining room and is used by all the passengers in common, regardless of what sex uses the rest of the compartment as sleeping quarters. When traffic is so light that some compartment is entirely unused, its berths are removed and stacked in one end and replaced by rough tables and benches. This is the most ample provision of dining accommodations ever made in the old type steerage, and occurs only when the space is not needed for other more profitable use.

There are two systems of serving the food. In one instance the passengers, each carrying the crude eating utensils given him to use throughout the journey, pass in single file before the three or four stewards who are serving and each receives his rations. Then he finds a place wherever he can to eat them, and later washes his dishes and finds a hiding place for them where they may be safe until the next meal. Naturally there is a rush to secure a place in line and afterwards a scramble for the single warm-water faucet, which has to serve the needs of hundreds. Between the two, tables and seats are forgotten or they are deliberately deserted for the fresh air of the open deck.

Under the new system of serving, women and children are given the preference at such tables as there are, the most essential eating utensils are placed by the stewards and then washed by them. When the bell announces a meal, the stewards form in a line extending to the galley and large tin pans, each containing the food for one table, are passed along until every table is supplied. This constitutes the table service. The men passengers are even less favored. They are divided into groups of six. Each group receives two large tin pans and tin plates, cups, and cutlery enough for the six; also one ticket for the group. Each man takes his turn in going with the ticket and the two large pans for the food for the group, and in washing and caring

for the dishes afterwards. They eat where they can, most frequently on the open deck. Stormy weather leaves no choice but the sleeping compartment.

The food may be generally described as fair in quality and sufficient in quantity, and yet it is neither; fairly good materials are usually spoiled by being wretchedly prepared. Bread, potatoes, and meat, when not old leavings from the first and second galleys, form a fair substantial diet. Coffee is invariably bad and tea doesn't count as food with most immigrants. Vegetables, fruits, and pickles form an insignificant part of the diet and are generally of a very inferior quality. The preparation, the manner of serving the food, and disregard of the proportions of the several food elements required by the human body make the food unsatisfying, and therefore insufficient. This defect and the monotony are relieved by purchases at the canteen by those whose capital will permit. Milk is supplied for small children.

Hospitals have long been recognized as indispensable, and so are specially provided in the construction of most passenger-carrying vessels. The equipment varies, but there are always berths and facilities for washing and a latrine closet at hand. A general aversion to using the hospitals freely is very apparent on some lines. Seasickness does not qualify for admittance. Since this is the most prevalent ailment among the passengers, and not one thing is done for either the comfort or convenience of those suffering from it and confined to their berths, and since the hospitals are included in the space allotted to the use of steerage passengers, this denial of the hospital to the seasick seems an injustice. On some lines the hospitals are freely used. A passenger ill in his berth receives only such attention as the mercy and sympathy of his fellow-travelers supplies.

After what has already been said, it is scarcely necessary to consider separately the observance of the provision for the maintenance of order and cleanliness in the steerage quarters and among the steerage passengers. Of what practical use could rules and regulations by the captain or master be, when their enforcement would be either impossible or without appreciable result with the existing accommodations? The open deck has always been decidedly inadequate in size. The amendment to section 1 of the passenger act of 1882, which went into effect January 1, 1909, provides that henceforth this space shall be 5 superficial feet for every steerage passenger carried. On one steamer showers of cinders were a deterrent to the use of the open deck during several days. On another a storm made the use of the open deck impossible during half the journey. The only seats available were the machinery that filled much of the deck.

Section 7 of the law of 1882, which excluded the crew from the compartments occupied by the passengers except when ordered there in the performance of their duties, was found posted in more or less conspicuous places. There was generally one copy in English and one in the language of the crew. It was never found in all the several languages of the passengers carried, yet they are as much concerned by this regulation as is the crew. And if passengers of one nationality should know it, it is equally important that, all should.

Considering this old-type steerage as a whole, it is a congestion so intense, so injurious to health and morals that there is nothing on land to equal it. That people live in it only temporarily is no justification of its existence. The experience of a single crossing is enough to change bad standards of living to worse. It is abundant opportunity to weaken the body and implant there germs of disease to develop later. It is more than a physical and moral test; it is

a strain. And surely it is not the introduction to American institutions that will tend to make them respected.

The common plea that better accommodations can not be maintained because they would be beyond the appreciation of the emigrant and because they would leave too small a margin of profit carry no weight in view of the fact that the desired kind of steerage, already exists on some of the lines and is not conducted as either a philanthropy or a charity."

IN THE STEERAGE

Harper's New Monthly Magazine, volume 31, no. 185 (October, 1865): 594-598.

“Had you stood with me on the deck of the Liverpool, New York, and Philadelphia Company's steamer *City of New York*, as she lay at anchor in the Mersey, you would have thought that “chaos had come again.” And yet it was nothing but Nature busy carrying out one of her great social laws. Like a skillful husbandman she was preparing to transfer a portion of the plants belonging to the “genus homo” from a too thickly to a too thinly planted soil. But what dire confusion attends the process!

The deck of the steamer is strewn with freight and baggage of every imaginable description. Emigrants laden with trunks, bedding, cooking utensils, etc., are stumbling confusedly about, now over boxes, now over exasperated sailors, to the intense disgust of these latter. Men are cursing, women taking frantic leave of their friends, children crying, agents and officials with throats of brass shouting and endeavoring in vain to drive the emigrants below as they come on board from the tug, while loud above all is heard the deafening noise of the steam as the engines are preparing for their long toil.

Being desirous of escaping the turmoil I mount a pile of boxes, and take my seat beside a nautical-looking individual who, from his eminence, is calmly watching the confusion below. Immediately opposite us stands the Government Medical commissioner criticising the physique of the future American citizens as they step on board and file before him; for you must know that Uncle Sam permits none that are lame or halt or blind on his territory; that is, unless they can give satisfactory proof that they will not on landing be thrown on his hands for their support. I had heard something about this before, and must confess had formed a somewhat exaggerated idea of the severity of the medical examination it would be necessary for me to pass. Visions of my appearance in a remarkably primitive costume before a stern medical oracle, seated in a private room, had flitted across my brain. I had anticipated all the abominable paraphernalia of medical apparatus for testing the quality of this mortal clay. Nor did I consider my anticipations wholly incorrect when from the tug I caught sight of the professional-looking commissioner awaiting our arrival on the steamer. I was still apprehensive lest he should detect in my slight figure the latent symptoms of consumption, yellow-fever, broken legs, or legs susceptible under slight contingencies of being broken, and the like. However, I and three hundred others ran the gauntlet of those professional eyes with great facility; and I am much mistaken if while doing so I did not hear their owner mutter the words, “Chancellor of the Exchequer” to a friend at his side, which leads me to suspect that the worthy commissioner was thinking more of the forthcoming “Budget” than of Uncle Sam's Emigrants' Sanitary Law.

But I have been digressing. Any lingering ideas of rigid examination which after this might have remained are now speedily dispelled as I sit beside my nautical companion watching the second batch of emigrants being “examined.” Why, bless that benevolent medical commissioner! Saint Bartholomew's Hospital, with all its inmates, might pass bodily before

Harper's New Monthly Magazine'de yayınlanan makale

him without ever striking him that Uncle Sam might possible object to its landing. "Candidate for New York matrimonial market!" exclaims the nautical individual at my side, as an old Irishwoman of seventy or eighty, with rags streaming to the wind, hobbles past the commissioner. "Embryo filibuster," he continues, pointing to a villainous-looking youth of some eight summers, who follows. "Desirable recruit for light cavalry," amidst a roar of laughter, as Daniel Lambert's likeness rolls heavily past. "Latest acquisition to Barnum's," he finally exclaims, upon catching sight of the last emigrant, or rather an enormous mass of hair, beneath which was supposed to be the last emigrant.

All now being on board the commissioner and the emigration agents take their leave, and shortly afterward the anchor is raised, the engines begin to clank, and the shores of England to recede from view.

But I am forgetting my berth. My ticket states "*Berth No. 25, Steerage*", and I think I had better hurry down and secure it before it is appropriated by some one else. I no sooner find myself below than it becomes evident that, disorderly as had been the scene on deck, it is here confusion worse confounded. Some two or three hundred individuals crowded together in dim passages are clamorously inquiring in various tongues for their berths. The energetic steward, however, appears to be equal to the task, though in performing it he swears like a trooper, and by no means confines himself to words; when, as frequently happens, an unfortunate German or Frenchman obstinately persists in addressing him in what he calls their "d--d gibberish."

"Now, then," exclaims the steward, seizing the nearest individual by the collar, "What's your number?"

"Oui, oui, Monsieur!" replies the person addressed, who happens to be a Frenchman, and consequently shrugs his shoulders and attempts in spite of the crowd to make a bow.

"Your ticket!" roars the unceremonious Anglo-Saxon, seizing it at the same time from the bewildered Frenchman's hand. "Number ninety-five;" and before the words are well out of his mouth the steward has administered to the Frenchman a not very gently incentive, which causes the latter to disappear somewhat suddenly through a neighboring aperture.

"Mein Gott!" exclaims a German, who next presents his ticket, and "Dunder und Blitzern," he continues, in a tone of violent indignation as, with a similar incentive, he too disappears after the Frenchman.

By such vigorous treatment the indefatigable steward at length succeeds in distributing those of his charge who have been unable to find their own berths.

Follow me now into the compartment in which I have discovered "*Berth No. 25*." The only standing room in it is a space two yards long by one broad, and to right and left of this rise three tiers of bunks. Imagine the drawer frame of a chemist's shop destitute of its drawers, and you will be able to form a pretty good idea of these same bunks. There are twenty of them in the compartment, and into each one the future occupant is busy putting what bedding he has provided himself with, as the company provides nothing excepting space and victuals.

I have not time now to take much notice of my fellow-travelers. Poverty makes strange bedfellows, and I judge by the various tongues I hear around me that seven or eight at least of

the States of Europe are represented in this little cabin. When I get over the sickness which I feel instinctively is before me, I shall make it my business to study these various specimens of the human race. In the mean time I, too, must make up as comfortable a bed as circumstances will permit. I had just finished doing this, and was about to turn in for the night, when I heard a voice which appeared to come from the bottom of the sea, inquire in French for No. 26.

“Here is No. 26,” I replied, pointing to the bunk immediately above mine, and at the same time turning round to see who was going to be my near neighbor. Horror! It is the “desirable recruit for light cavalry”—Daniel Lambert’s similitude. Can it be that this three hundred pounder is to occupy the berth above me. I glance nervously at the boards which are to support the weight of this French Brobdingnagian, and the most gloomy forebodings take possession of my mind. Visions of by shattered and bruised corpse being found some morning beneath the fat Frenchman, and of its being consigned to the lonely depths of the Atlantic present themselves vividly to my imagination, and I groan in anguish of spirit. Something must be done. It will never do for me to sleep of humanity hanging, or rather lying *in terrorem* over me. I represent to the Shadow the danger to which I should be subject, and he at once comprehends the situation and good-naturedly consents to change bunks. Considerably relieved, I transferred my bed-clothes to the upper bunk and retired for the night, leaving the Shadow to solve as best he could the difficult problem as to how he was to get his giant bulk into the narrow quarters allotted to him.”

“The following morning we arrived at Queenstown, in Ireland, where we stopped to take in the Irish passengers. Here the scene of the preceding day was re-enacted with such additional confusion as might be expected from the taking on board of some six hundred of the “foinest pisintry in the world.”

Can it be that the Emerald Isle is going bodily to America? For the last three or four hours the emigrants have been coming on board, and still they come. Nor do they come empty-handed; they are bringing with them whatever riches in the shape of household furniture, etc., they possess; at least as much as they will be allowed space for. They leave little but their cabin walls behind. While watching them one is forcibly reminded of the exodus of the children of Israel from Egypt. Not a hoof do these children of Ireland leave behind if they can help it. It may be fancy, but I am almost sure I hear a grunt from some of those Irishmen’s big boxes.

As fast as the new arrivals come on board they are sent below, and, thanks to the wise discrimination of the ship’s officers, they go to their own place. And now the last emigrant—perhaps the last of the O’Flahertys—is about to step on board. He is a “foine bhoy” of some twenty summers, with profuse but matted locks which might have been auburn but for their too fiery tinge. As he comes slowly forward to be borne forever from his native isle, his eyes glisten and his hand clutches nervously at a huge bottle of the “crathur” which is to solace the weary passage. “Good-by to ye, ould Ireland! And may the divil take ye,” exclaims he, as with an unsteady foot he turns round to take a last view of the old home.

“Come, hurry up here!” thunders the boatswain, whose temper has suffered by his having had to stand in the cold during the last two hours seeing the emigrants on board, and as he speaks he seizes the last of the O’Flahertys by the collar and drags him somewhat roughly on the steamer. Now, whether it was the O’F. recognized in this treatment the last act of Saxon tyranny, or that the dignity of the squatter sovereign had already fallen upon him and been outraged, I knew not—certain it is, that his indignation knows no bounds; his eyes are on fire; he turns upon the boatswain with a torrent of execrations, and with his bottle of whisky aims

a stroke at his adversary. As upon a more heroic occasion, "great deeds had now been done," and the sturdy boatswain had come to grief, were it not that he very coolly seizes the unfortunate Irishman by the nape of the neck and sends him flying down the dark descent where have disappeared his companions. Faith, Hope, Charity, and Love would willingly believe that the regions into which he and his whisky bottle descended contained *bona fide* steerage berths, but that the said dark descent looked so very like the entrance to the Shades.

Once more the ship is on her way, and ere many hours elapse the British Isles disappear from view. There are upward of a thousand souls on board, each with his or her own hopes and fears, each the hero or the heroine of a life romance. Could these lives pass, panorama-like, before our eyes what a marvelous picture should we behold! Some of them would, not doubt, be commonplace enough; but many of them would strange "tales unfold," while in all we should see the play of wild passions and tender emotions - the mysterious working of human nature in its higher and lower conditions.

A motley cargo is this of a thousand souls! They are, as I have said, of the "genus homo," but of what numerous variety! They have scarce any thing in common, for there is all the difference among them that different climates, customs, and religious can produce; yet, strange to say, before very many years have elapsed a generation will spring from this human medley in which no radical differences will be seen. Those composing it will speak the same language, will have the same general cast of countenance, the same national sympathies and prejudices, and, to a great extent, the same religion; indeed, the very names their ancestors bore will be altered so as to suit English speaking lips; in a word, it will be a generation of Americans. That young lady who is reclining luxuriously in the first-class cabin--the daughter of the Hon. Ruphus Phinn--who is returning from her European tour, is a perfect type of American female beauty; and yet she is only removed by two or three generations from an ancestor--an Irish emigrant-- who crossed the Atlantic as ignorant and ragged as any now on board. Were any one to tell you this, Miss Phinn, you would turn away in disgust, or give it an indignant denial. You would be ready to trace an unbroken lineal descent from "One Hezekiah Phynne, who crossed the Atlantic ocean in the *Mayflower* and landed on Plymouth Rock, Anno domini 1620. Ah, Miss Phinn! You are not the first who has thus attempted to ignore the poor ancestor to whom you owe your fortune. There is heroism and poetry connected with the Pilgrim Fathers, but you think neither the one nor the other can be associated with the poor Irish emigrant. Methinks if those same Pilgrim Fathers could rise from their graves they would be rather astonished to find how numerous are their descendants, and would puzzle themselves in vain to account for it by the natural laws of increase. No, no, Miss Phinn. If a certain parish register, which is now mouldering in the old church of Ballymahoney, could be made legible, it would tell how that one Patrick O'Finnerty went to American and there became rich and begat Finnerty, who begat Finner, who begat Finn, who finally metamorphosed the name into Phinn, and thus threw off the last vestige of the "ould counthry."

The name Shaunegan, whose owner is standing there against the smoke-stack enjoying a short black pipe, will undergo a similar clipping process: Shaunegan is going to Pennsylvania, where he will "strike ile," and acquire a fortune. After a time, by reason of the burden of riches on its back, the family will gradually lighten the onerous Irish name of its superfluous letters until, finally, it will assume the truly Saxon form of Shaw.

But, alas! While I have been indulging in these reflections the evil that I greatly feared has come upon me. The huge steamer rolls and pitches like a cock-boat on this rough ocean, and

causes me to feel all the horrors of sea-sickness. Adieu, sea and sky! I must hasten down to my bunk, where I know that for three or four days I shall be a close prisoner.

I shall not attempt to describe that period. Let not those days be numbered in the years of my life. I only know that, as I lay helpless in my bunk against the ribs of the vessel, I often wished that the pitiless waves which roared within a few inches of my head would burst through the iron plates and swallow me up. However, upon the fourth day the sickness is passed. I rise, wash, eat bread, and am myself again.

It is yet early morning, and the other occupants of the berth are still in their bunks, at least partly so, for the bunks being somewhat short the owners have to hang their legs outside. As the atmosphere of the cabin is rather close I now seek the deck for fresh air. Heavens, what a spectacle greets my eyes! The sun, more brilliant than every I had seen it before, like some glorious being instinct with fire, seems to be rising from the ocean, causing the waves to sparkle like liquid silver. Nothing but sea and sky far as the eye can reach.

Having enjoyed the scene for some time I return to the cabin, where I find the steward and his assistants busy distributing the morning rations, which consist of hot rolls, butter, and coffee; indeed, the whole of the rations--I say it to the credit of the Company--are good and abundant. The only thing one craves is a little more variety, and this some of the emigrants have anticipated by bringing with them sundry delicacies in the shape of cheese, boiled ham, pickles, preserves, etc. Let the fortunate possessors of these look to them well and beware of exposing them to the general gaze, for as sure as they do they will be numbered among the things that were. I have a confused idea about there being a law of political economy according to which the supply of an article is regulated by the demand there is for it. It strikes me, however, that were Adam Smith or John Stuart Mill in this steerage cabin they would see an exception to that law, though they would, perhaps, argue very learnedly that some of the conditions were wanting. Be this as it may, I can assure my readers that, while there was quite a brisk demand for fancy bread-stuffs, pork-pies, etc., the supply was ridiculously inadequate. However, I suppose the regular laws of trade are set aside in the steerage. ``Appropriation" seems to usurp their place."

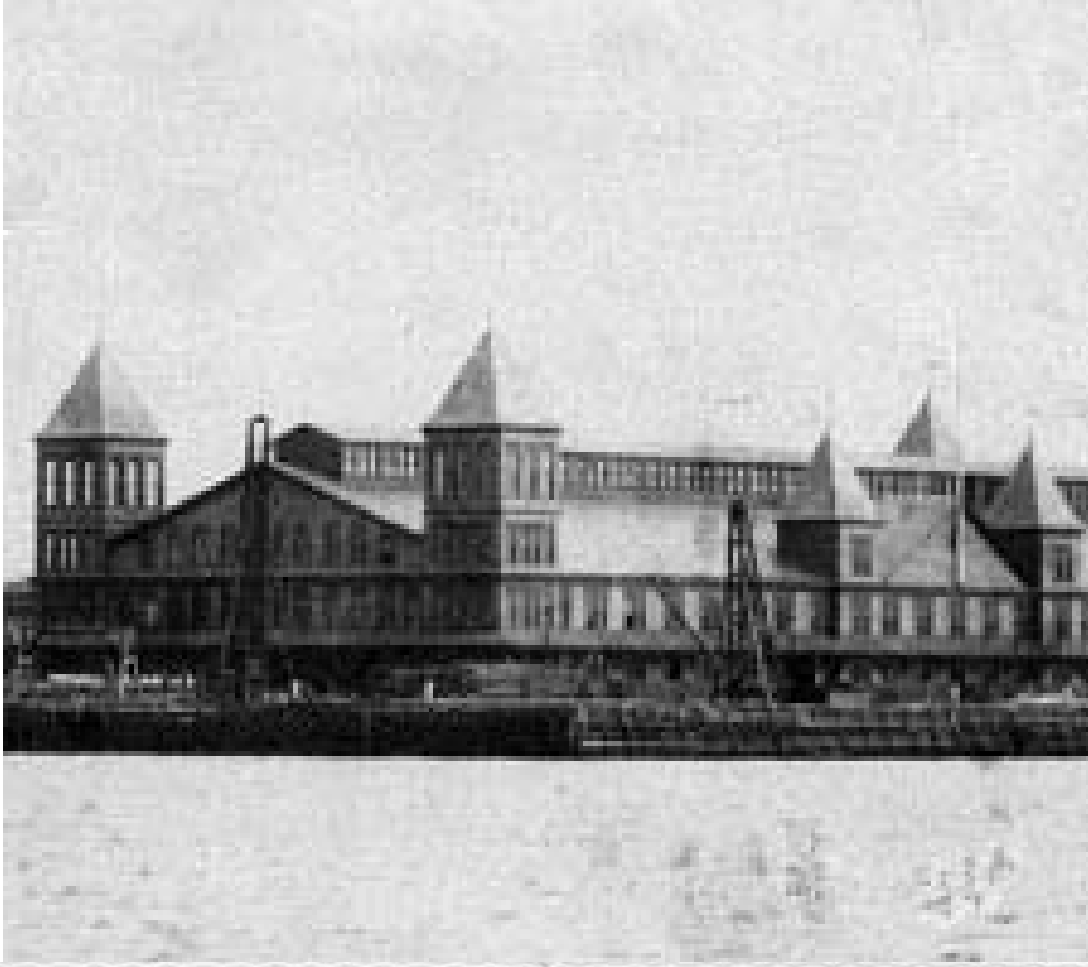
New York Limanı ve Castle Garden Posta Kartı – 1910

ROBERTS PHOTO CO., NEW YORK

6016—EMIGRANT LANDING, NEW YORK

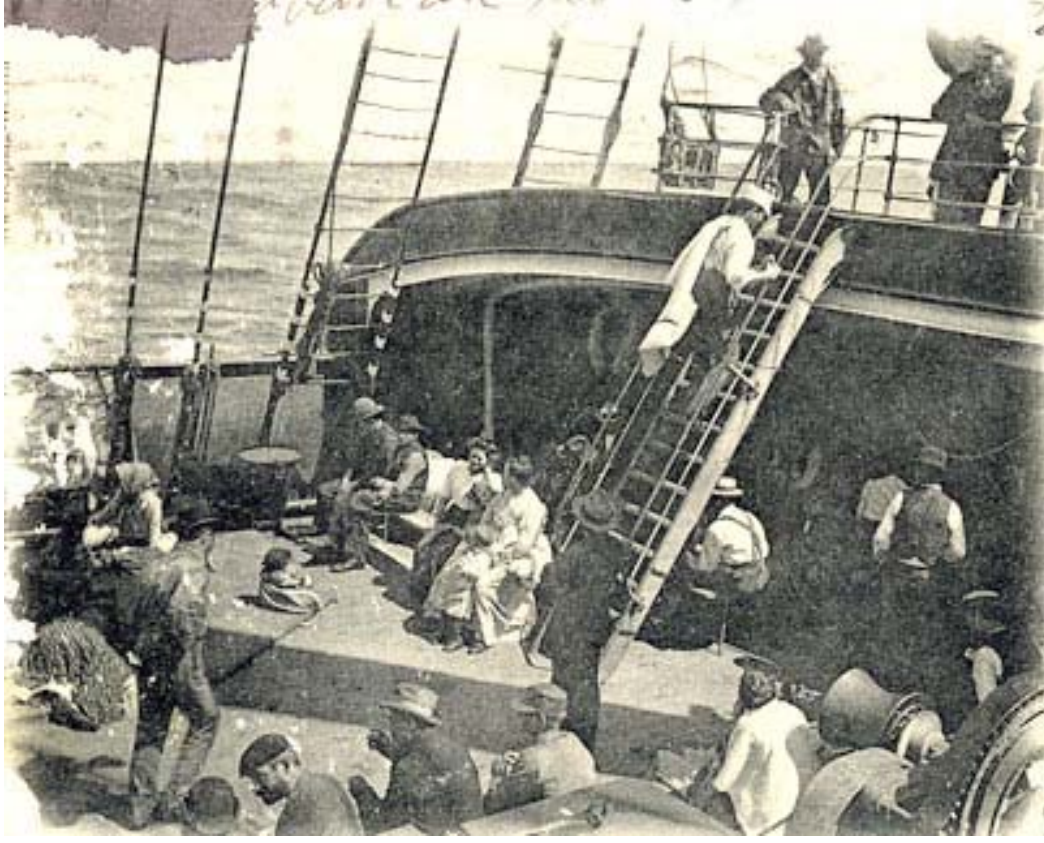
Barge Office

Ellis Island'ın 1892 ve 1905 yıllarındaki görünüm

Angel Island/California

Göçmenler Atlantik'i Geçerken

Gemi Üçüncü Sınıf Yolcuları Yemekte

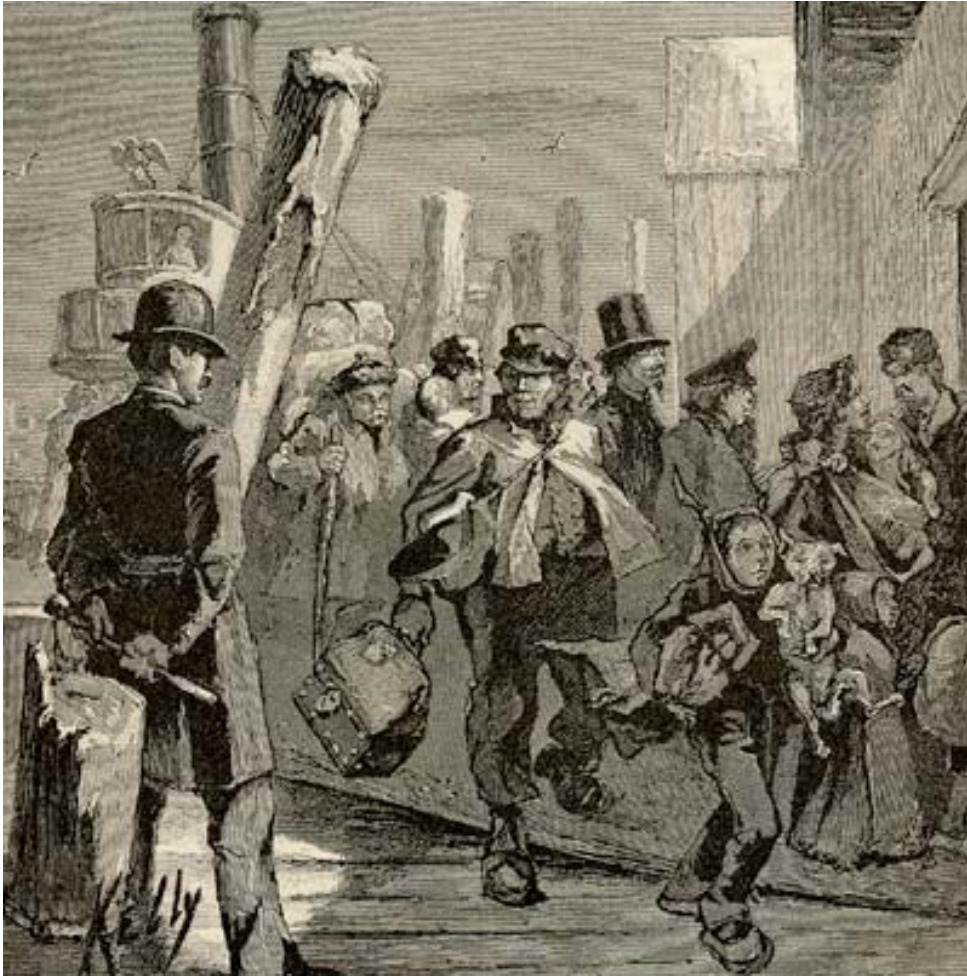

Emigration vessel – between decks

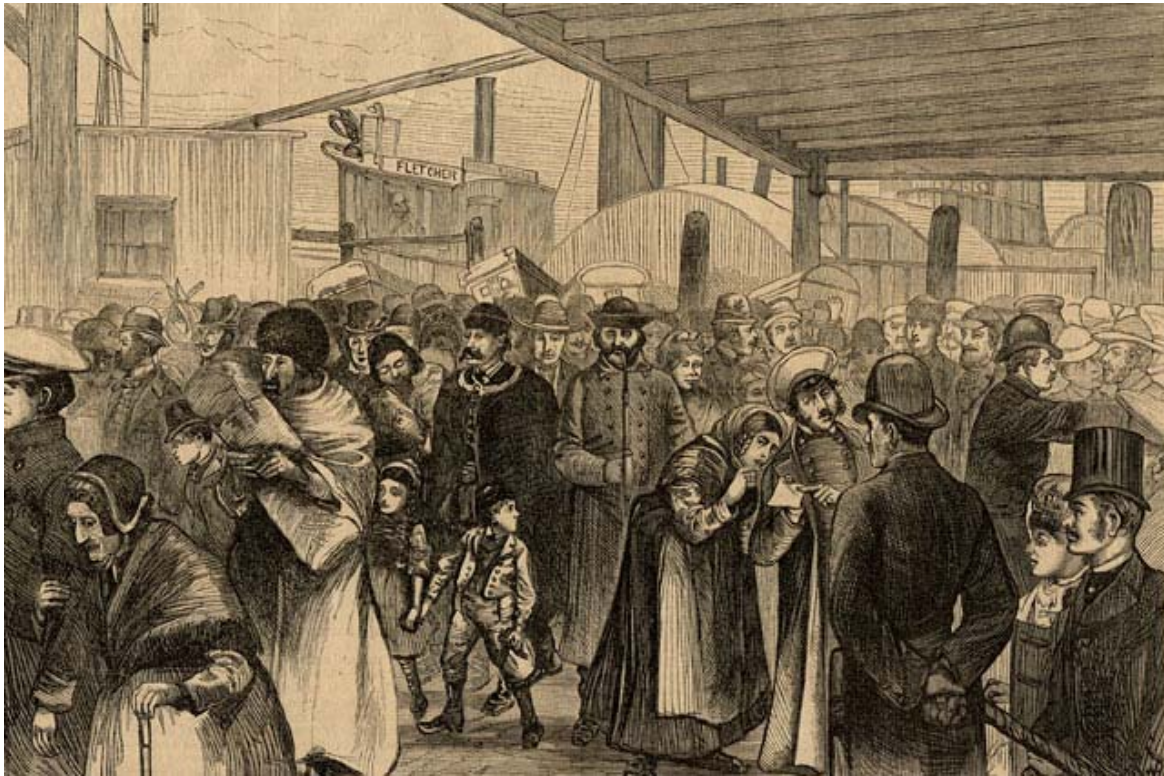
Üçüncü Sınıf Yolcu Kamarası

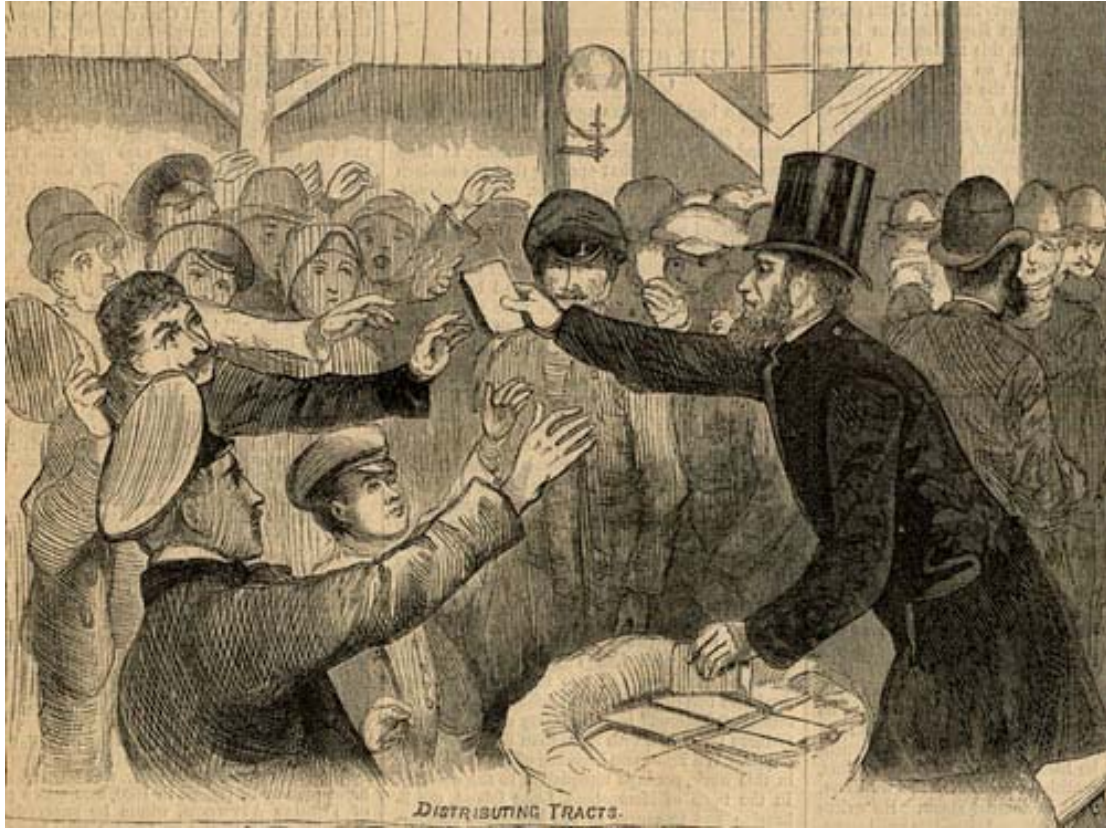
New York Körfezine Giriş
Harper's Weekly, June 2, 1877

Castle Garden'da gemiden iniş

Castle Garden'a inen göçmenler
Harper's Weekly, 29 Mayıs 1880

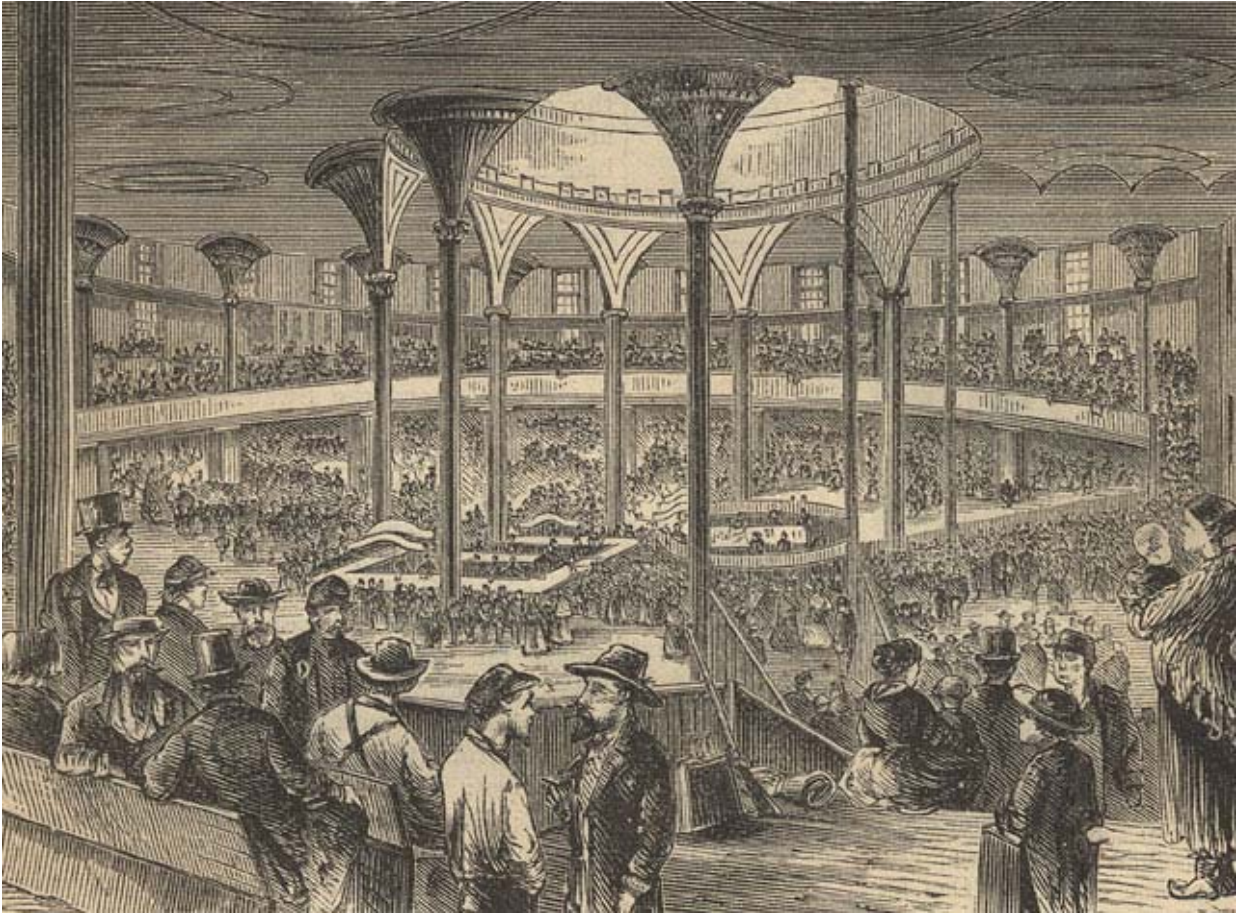

Mektup Dağıtımı

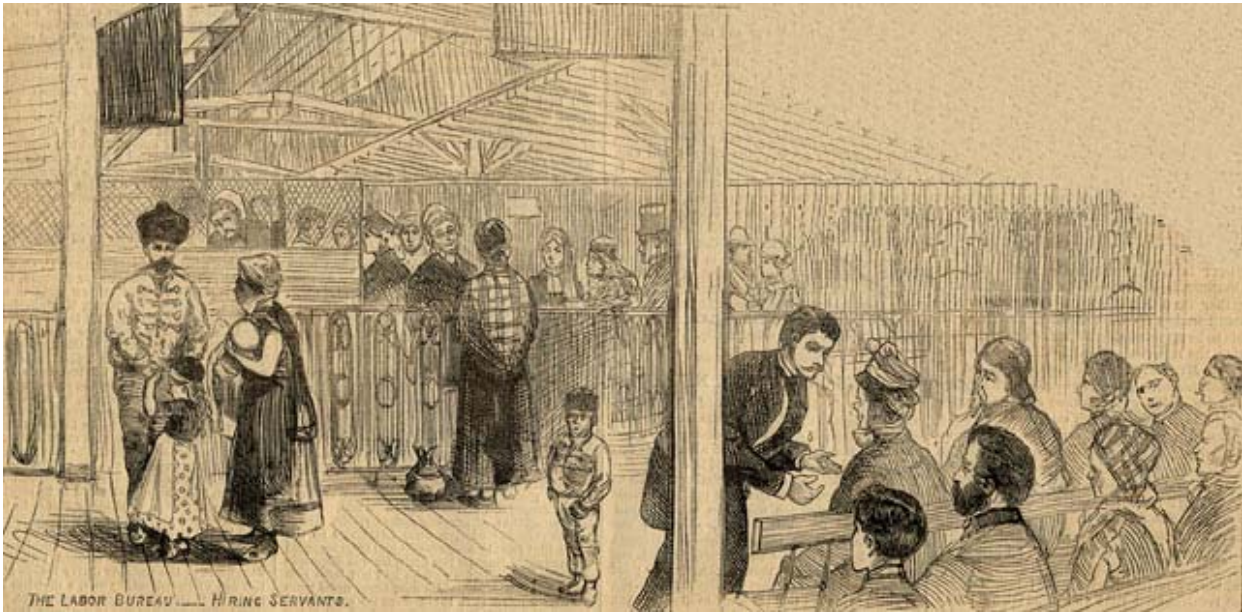

Bekleme Odası –
Harper's Weekly, 29 Mayıs 1880

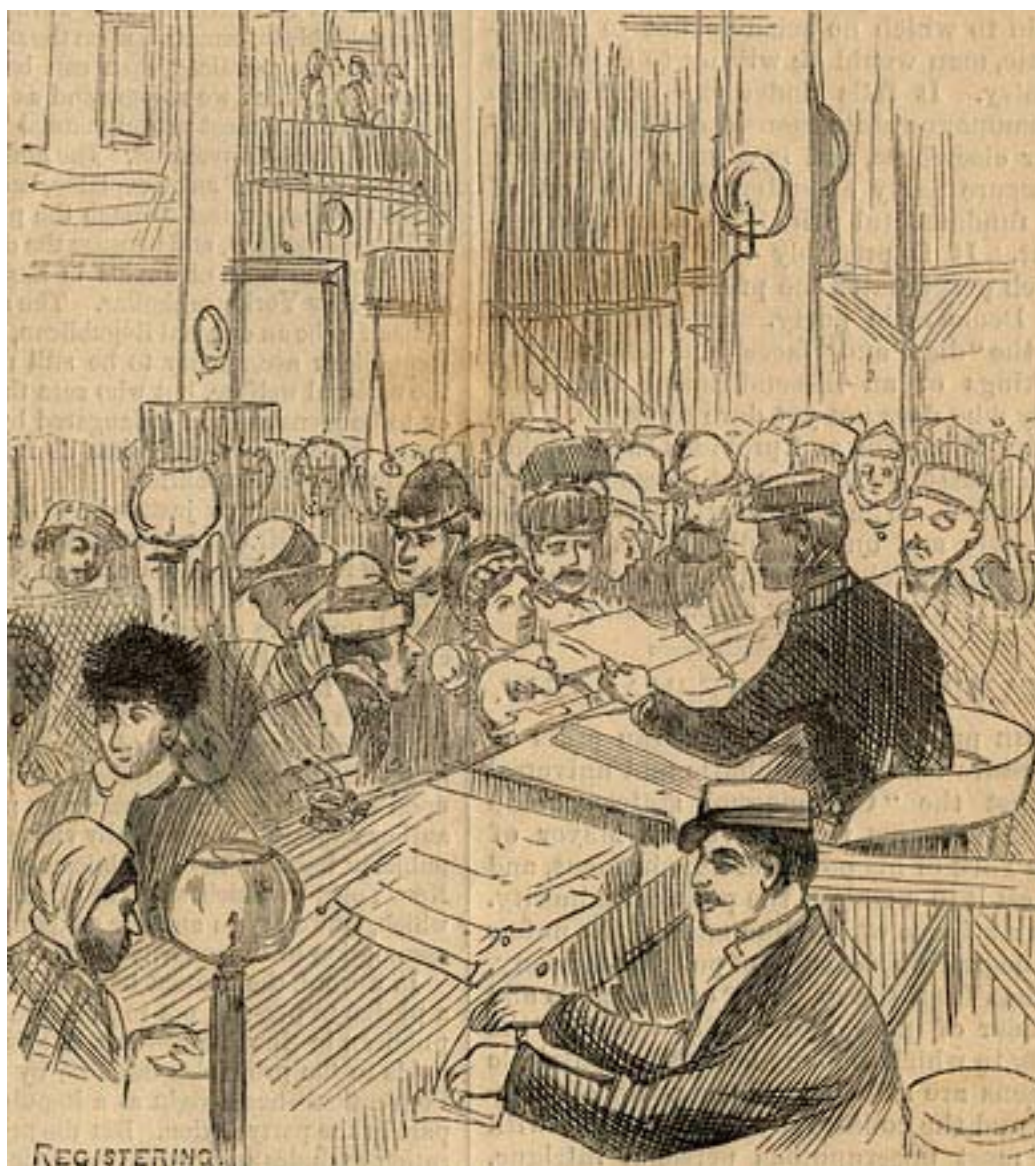

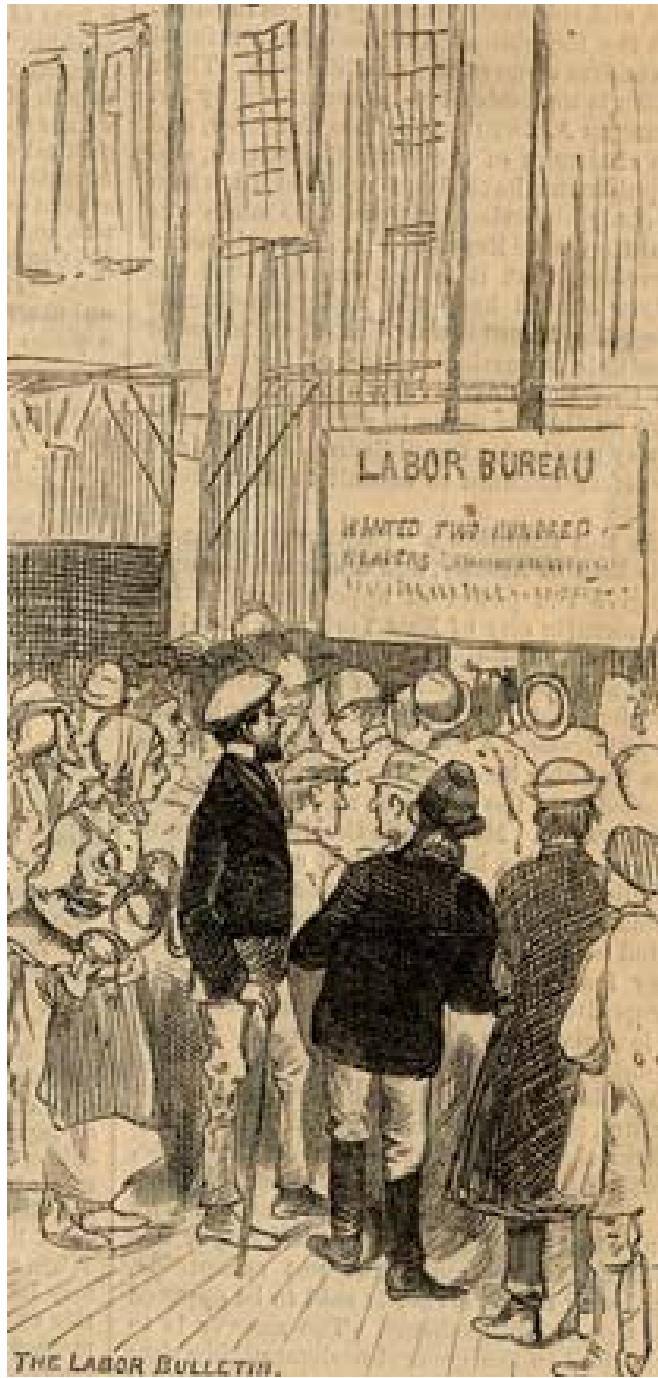
Castle Garden'ın İçi
Harpers Weekly 1871

İş Borsası
Harper's Weekly, 29 Mayıs 1880

Kayit
Harper's weekly- 29 Mayıs 1880

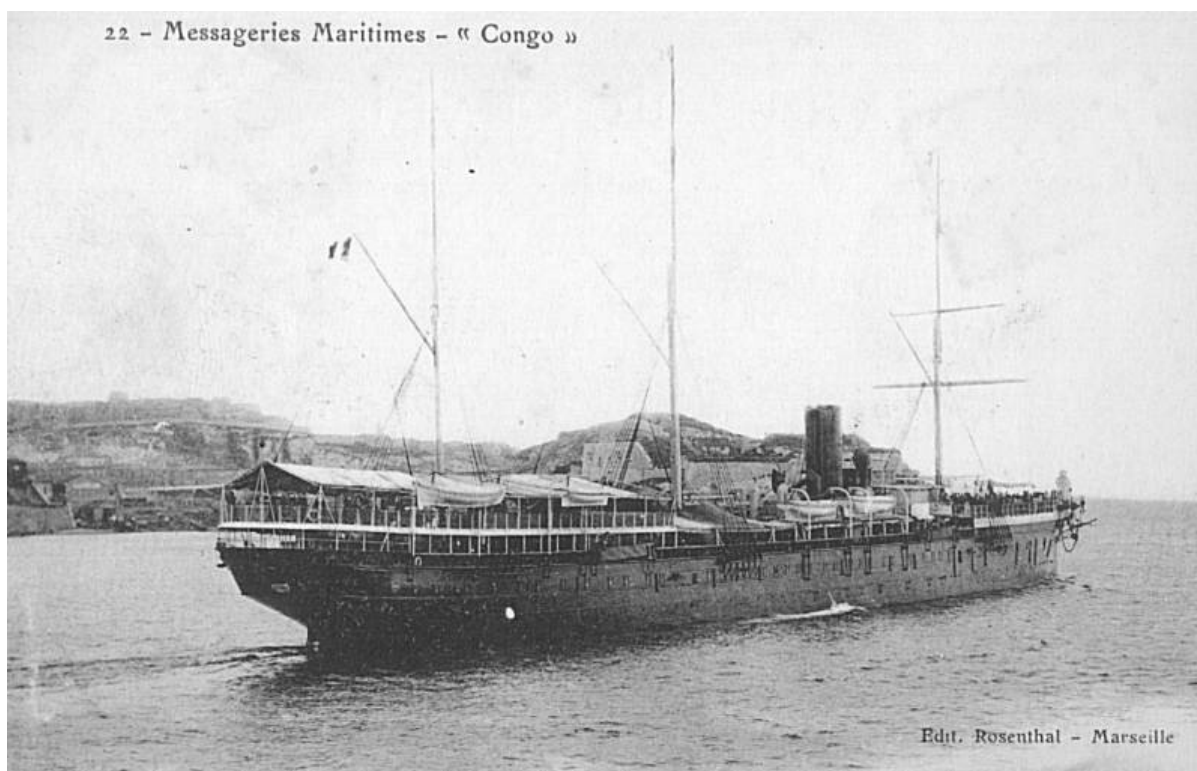

İş İlanı

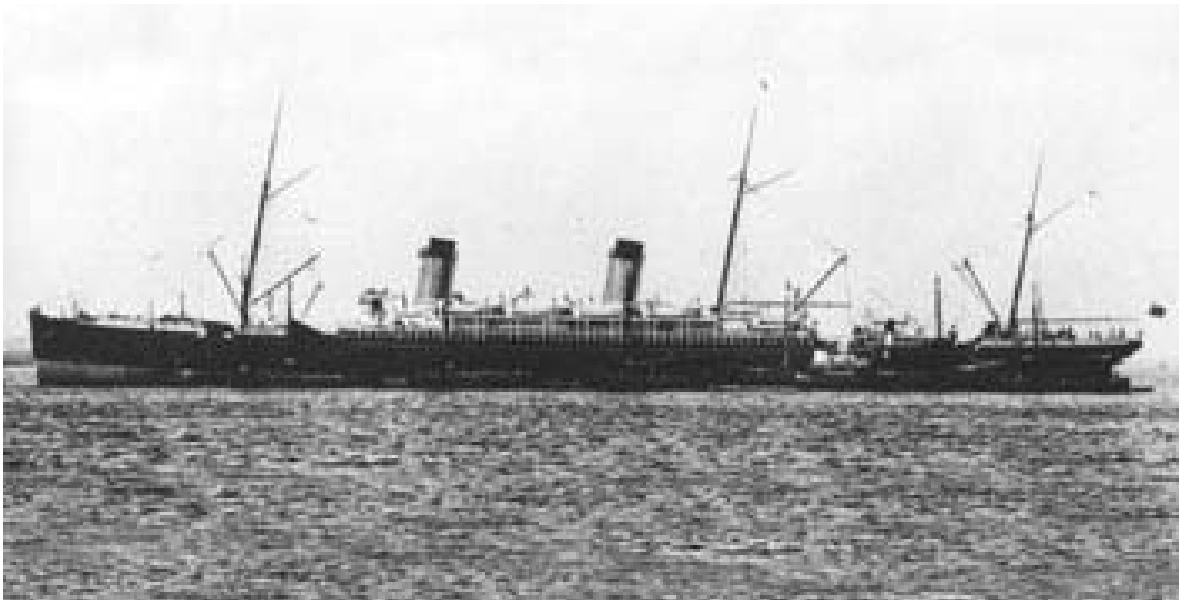
Harper's Weekly, 29 Mayıs 1880

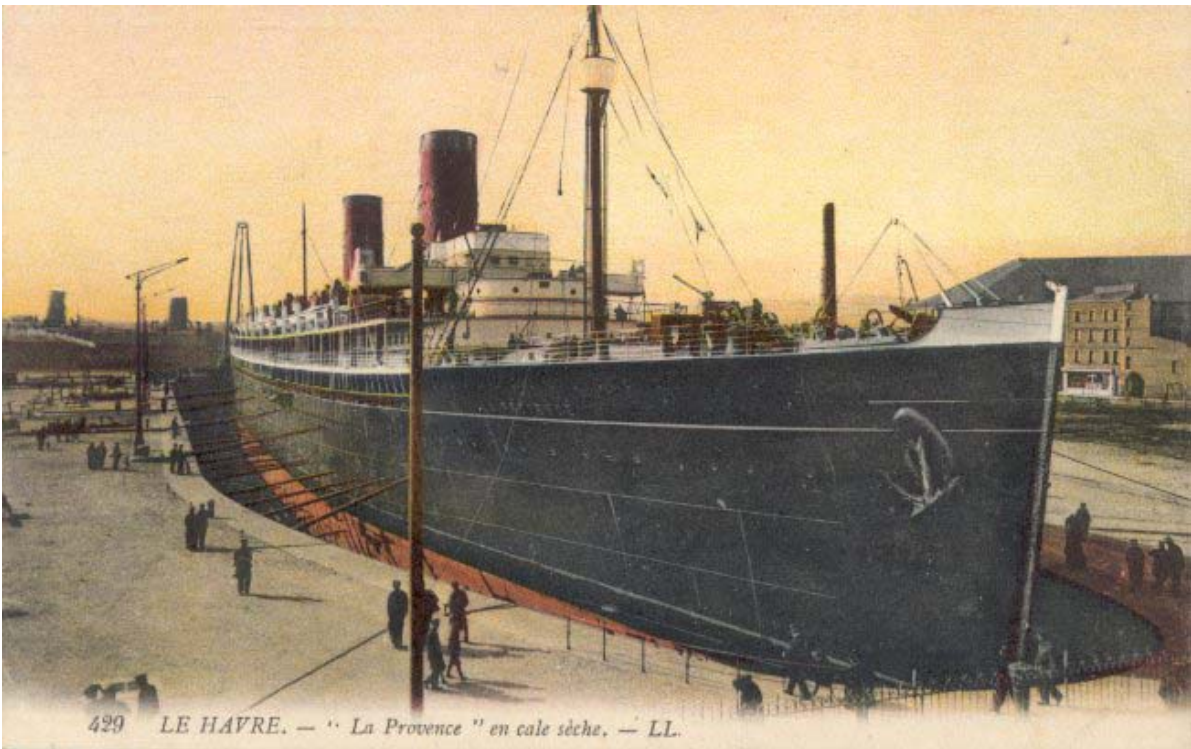
La Touraine Gemisi

Kongo Gemisi

Majestic Gemisi

La Provence Gemisi

La Touraine New York'da.

KILLALA BAY TO NEW YORK DIRECT.
ANCHOR LINE.
The American Mail Steamship "Bolivia," 4500 Tons,
On the 1st JUNE, 1884.
Rates of Passage, same as from Londonderry and Queens-
town. Steerage, £4 4s to New York, Boston, Philadelphia,
or Baltimore.
For full particulars apply to
HENDERSON BROTHERS,
30, Foyle Street, Londonderry,
and Ballina;
Or to the Local Agents:—
Charles Walsh, Castlebar.
Michael Gallagher, do
James Tunny, do
Thomas Walsh, junr, Balla.
John McEllin, do
Martin Hughes, Claremorris.
Joseph P. Dalton, do
William Flynn, Ballyhaunis.
Connor Flynn, do
John M. Conry, do
Thomas Leetch, Kilkelly.
Dominick Hastings, Westport.
Edward Garrivan, Newport.
Henry Neil, Foxford.
Thomas Meehan, Swinford.
Fergus Kilkelly, Ballinrobe.

Gemi Şirketi Reklâmı

WILLIAM GRAVES & SON
THE QUAY, NEW ROSS

PASSENGERS' CONTRACT TICKET.

N. B.—Any one receiving money from or in respect of any passenger about leaving the United Kingdom for any Place in North America, without using this Form, and correctly filling up the Blanks therein, and signing it with his name in full, will be liable to a Penalty not exceeding £10 for each such Passenger.

Ship Dunbrody of 458 tons register burthen, to sail from New Ross for New York on the 18th day of March 1849

I engage that the Parties herein named shall be provided with a Steerage Passage to New York in the Ship Dunbrody with not less than 10 cubic feet for Luggage for each Statute adult, for the sum of £ £7.00 including Head Money, if any; at the place of landing, and every other charge; and I hereby acknowledge to have received the sum of £ _____ in _____ payment.

Water and Provisions, according to the annexed scale, will be supplied by the Ship as required by law, and also fires, and suitable hearths for cooking.

Bedding and utensils for eating and drinking must be provided by the Passengers.

Signature, William Graves
Date, _____

SCALE OF PROVISIONS AND WATER THAT WILL BE SUPPLIED TO EACH ADULT BY THE SHIP.

3lb. of Biscuit: 3lb. in all of Flour, Oatmeal, or Meal or a proportionate quantity of Potatoes, (3lb. of Potatoes being computed as equal to 1lb. of the other articles above enumerated.) } Per week. } Issued not less after than twice a week.
3 quarts of Water per day.

No.	NAMES.	Age.	No. of Statute Adults.
1	<u>Biddy Hannan</u>	<u>30</u>	
2	<u>Michael Hannan</u>	<u>4</u>	
3	<u>William Hannan</u>	<u>2</u>	
4			
5			
6			
7			
8			
9			
10			

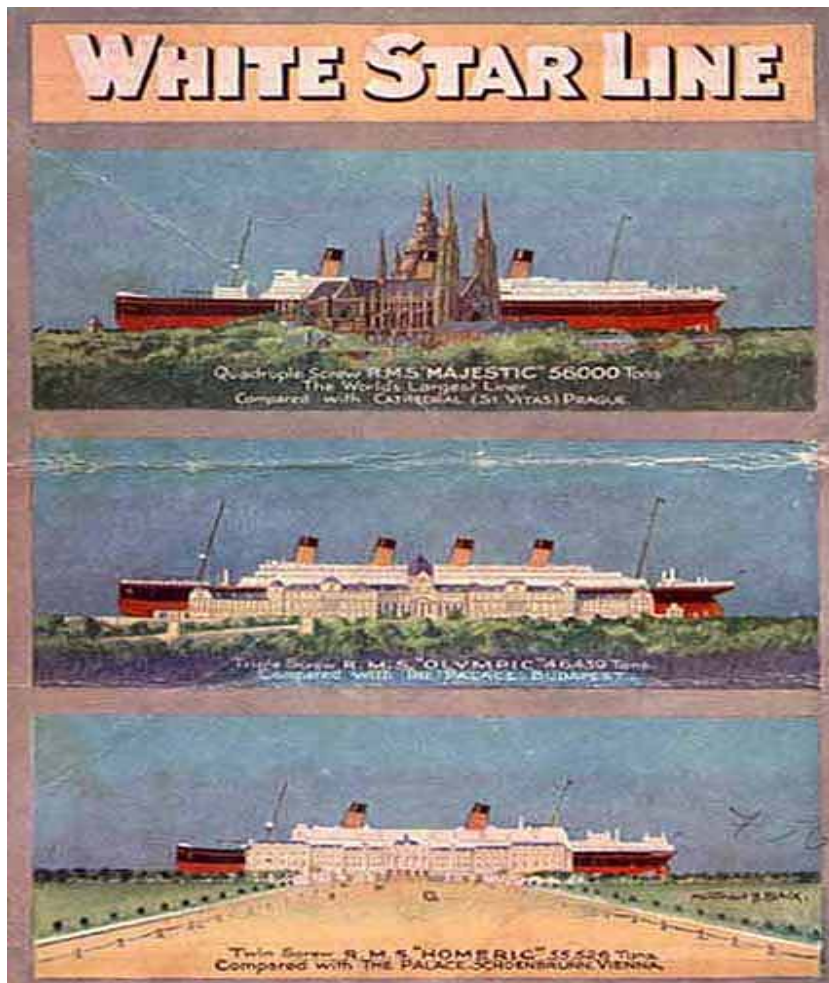
Deposit £ _____
Balance £ _____
Total £ £7.00

To be paid at _____ before the 18th March 1849 or Deposit forfeited

To William Graves

NOT TRANSFERABLE

Bilet

Gemi Reklâm Dövizi.

Gemide Yolcular.

Eşyaların İndirilmesi

Pire Limanı 1911

Kuzey Amerika Limanları

DISTRICT OF NEW-YORK, PORT OF NEW-YORK.

Geminin Adı: *Ship Virginia*

Geminin Ağırlığı: *5,000*

Varış Yılı: *1862*

Gemi Kaptanı: *James S. ...*

Varış Tarihi: *June 15, 1862*

Geminin Kalktığı Liman: *London*

No	NAME	AGE	SEX	OCCUPATION	RESIDENCE	DATE OF ARRIVAL
1	Edmond Van der ...	25	M	Merchant	London	...
2	John Brown	45	M	...	England	...
3	John Wood	44	M	...	...	...
4	John Wood	44	M	...	...	...
5	Simon Wood	44	M	...	...	...
6	Louis Wood	23	M	...	...	...
7	John ...	26	M	...	...	...
8	Thomas ...	41	M	...	...	...
9	John ...	17	M	...	...	...
10	Louisa ...	41	F	...	...	...
11	...	25	M	...	...	...
12	Michael ...	21	M	...	...	...
13	Michael ...	24	M	...	...	...
14	Thomas ...	22	M	...	...	...
15	Michael ...	22	M	...	...	...
16	August ...	27	M	...	...	...
17	Mary ...	23	F	...	...	...
18	John ...	18	M	...	...	...
19	John ...	21	M	...	...	...
20	John ...	24	M	...	...	...
21	Thomas ...	22	M	...	...	...
22	John ...	23	M	...	...	...
23	John ...	24	M	...	...	...
24	John ...	24	M	...	...	...
25	John ...	24	M	...	...	...
26	John ...	23	M	...	...	...
27	John ...	23	M	...	...	...
28	John ...	23	M	...	...	...
29	John ...	23	M	...	...	...
30	John ...	23	M	...	...	...
31	John ...	23	M	...	...	...
32	John ...	23	M	...	...	...
33	John ...	23	M	...	...	...
34	John ...	23	M	...	...	...
35	John ...	23	M	...	...	...
36	John ...	23	M	...	...	...
37	John ...	23	M	...	...	...
38	John ...	23	M	...	...	...
39	John ...	23	M	...	...	...
40	John ...	23	M	...	...	...

Yaş, Cinsiyet, Meslek, Uyruk, Varış Yeri

Gümrük Bildirgesi

EXACT, CORRECT AND VERIFIABLE ALIENS MUST BE COMPLETELY MANIFESTED

LIST OR MANIFEST OF ALIEN PASSENGERS

Required by the regulations of the Secretary of Commerce and Labor of the United States, under Act of Congress approved June 15, 1906, Chapter 3762, Section 1034

U.S. S.S. No. 1000 arriving from India 10/10/1910

No.	Name	Age	Sex	Profession	Country of Birth	Place of Birth	Port of Origin	Remarks
1	Abdullah	35	M	Farmer	India	Madras	Madras	Admitted
2	Abdullah	35	M	Farmer	India	Madras	Madras	Admitted
3	Abdullah	35	M	Farmer	India	Madras	Madras	Admitted
4	Abdullah	35	M	Farmer	India	Madras	Madras	Admitted
5	Abdullah	35	M	Farmer	India	Madras	Madras	Admitted
6	Abdullah	35	M	Farmer	India	Madras	Madras	Admitted
7	Abdullah	35	M	Farmer	India	Madras	Madras	Admitted
8	Abdullah	35	M	Farmer	India	Madras	Madras	Admitted
9	Abdullah	35	M	Farmer	India	Madras	Madras	Admitted
10	Abdullah	35	M	Farmer	India	Madras	Madras	Admitted
11	Abdullah	35	M	Farmer	India	Madras	Madras	Admitted
12	Abdullah	35	M	Farmer	India	Madras	Madras	Admitted
13	Abdullah	35	M	Farmer	India	Madras	Madras	Admitted
14	Abdullah	35	M	Farmer	India	Madras	Madras	Admitted
15	Abdullah	35	M	Farmer	India	Madras	Madras	Admitted
16	Abdullah	35	M	Farmer	India	Madras	Madras	Admitted
17	Abdullah	35	M	Farmer	India	Madras	Madras	Admitted
18	Abdullah	35	M	Farmer	India	Madras	Madras	Admitted
19	Abdullah	35	M	Farmer	India	Madras	Madras	Admitted
20	Abdullah	35	M	Farmer	India	Madras	Madras	Admitted

Yolcu listesi

COMPAGNIE GÉNÉRALE TRANSATLANTIQUE
INSPECTION CARD

(Immigrants and Steerage Passengers)

Port of departure **HAVRE**

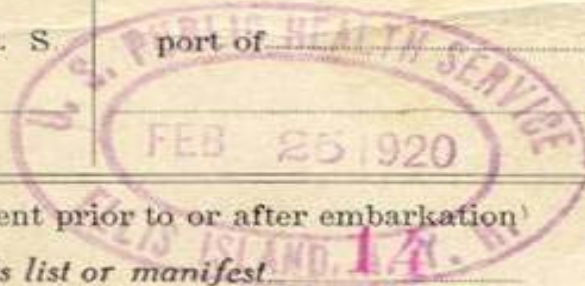
Date of departure

Name of ship, **LA SAVOIE**

FEB 14 1920

Name of Immigrant **Elmast Khaladjian** Last residence **Egypte**

Inspected and passed at HAVRE	Passed at quarantine, port of	Passed by Immigration Bureau
	..... U. S.	port of
	(Date)	FEB 25 1920
(The following to be filled in by ship's surgeon or agent prior to or after embarkation)		
Ship's list or manifest	H	No. on ship's list or manifest
Berth No.	Steamship Inspection	To be punched by ship's surgeon at daily inspection
	1st day	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14

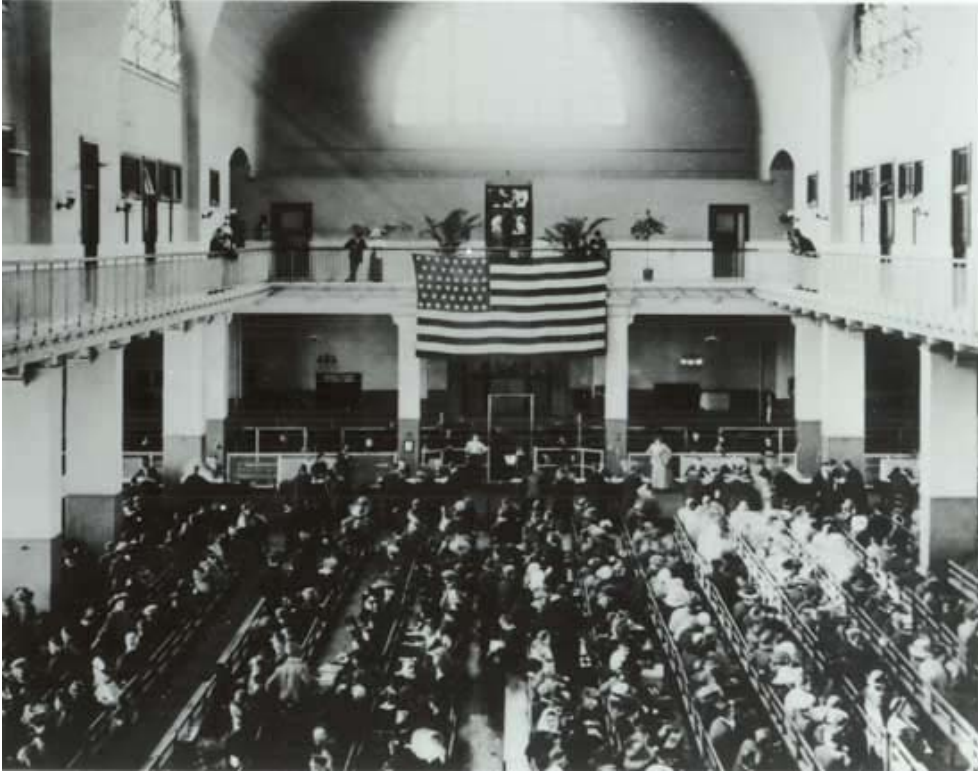
Mod. 3255

Imp. A. François, Paris - 7 - 1914

Elmast Khaladjian (Haladjian)'a ait kontrol kartı ve

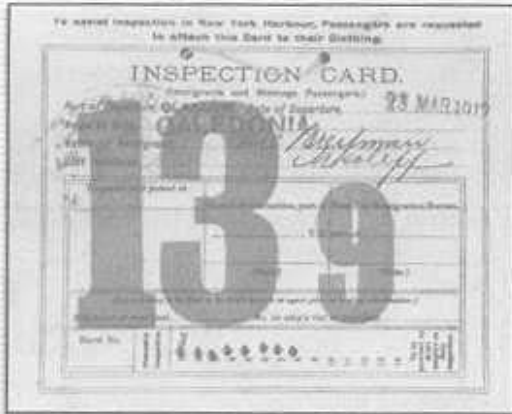
Ermeni Göçmenler

Ellis Island'dan Görünüm.

Inspection cards like this were issued to each immigrant during processing.

Mental Competency

Immigrants with suspected mental deficiencies were asked to assemble block puzzles or "pick out the smiling faces" to prove their competence.

Zeka Testi Uygulaması.

Upon arrival at Ellis Island, all immigrants had identification tags pinned to their shoulders.

ANCHOR LINE

S. S. ITALIA

Manifest N. *124*

9

Passenger's Name
Pebitto

Lista N. **14**

NOTICE.

ENGLISH.
When landing at New York this card to be pinned to the coat or dress of the passenger in a prominent position.

SWEDISH.
Vid ankomsten till New York må detta kort fastgöras till rocken eller klädningen, så att det kan lätt blifva seet.

FRENCH.
En débarquant à New York cette carte doit être fixée sur le paletot ou la robe du passager de sorte qu'elle soit bien en vue.

GERMAN.
Bei der Ankunft in New York muß diese Karte auf der Außenseite des Rockes oder der Kleidung so befestigt werden, daß es deutlich zu sehen ist.

ITALIAN.
Disbarcando a New York questa carta deve essere appuntata al vestito del passeggero in una posizione prominente.

FINISH.
Kuin talette New York niin paakka tama lippu riistama.

CROATIAN.
Kada dajdem u New York ta karta maram uzet na svojem kapotu za imit gatovo.

DUTCH.
Op arriveeren en New York deze kaart moet kyn zo wiszen aangemacht op het rock om te zien klaar.

POLISH.
Przy wyladowaniu w New-Jorku prapylsć niniejszå kartę do tozorka lub ubrania w widocznej miejscou.

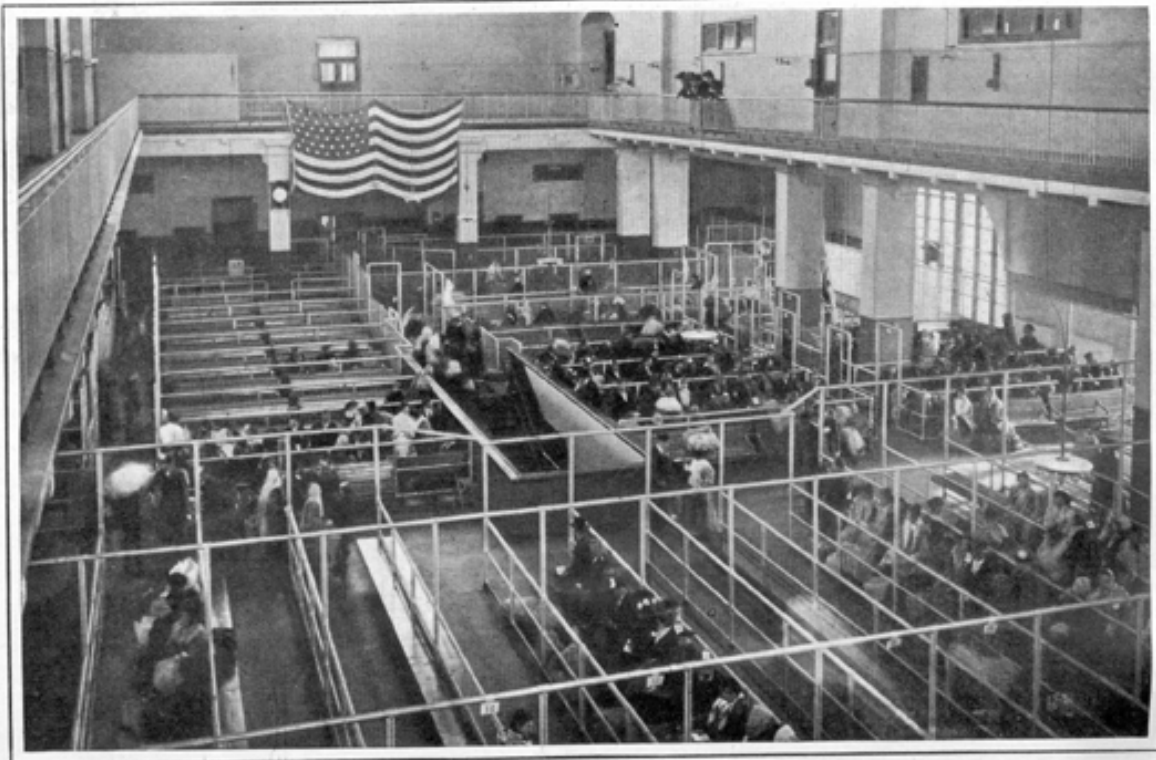
YIDDISH.
בעים אנקומען אין ניו-יאק מוס דייען קארטע אונטע-
שענדעלעם וויאויפן דעם טאנמעל אדער אנדערע קליידער
ווי'ן טאן קאמן עס דיטליך זעהען.

Kimlik Belgesi

Immigrants arriving at Ellis Island to Undergo Examination before being permitted to Land in New York

Yolcuların İskeleyle İnişi

A General View of the Detention-room at Ellis Island, the Immigrant Gateway to New York

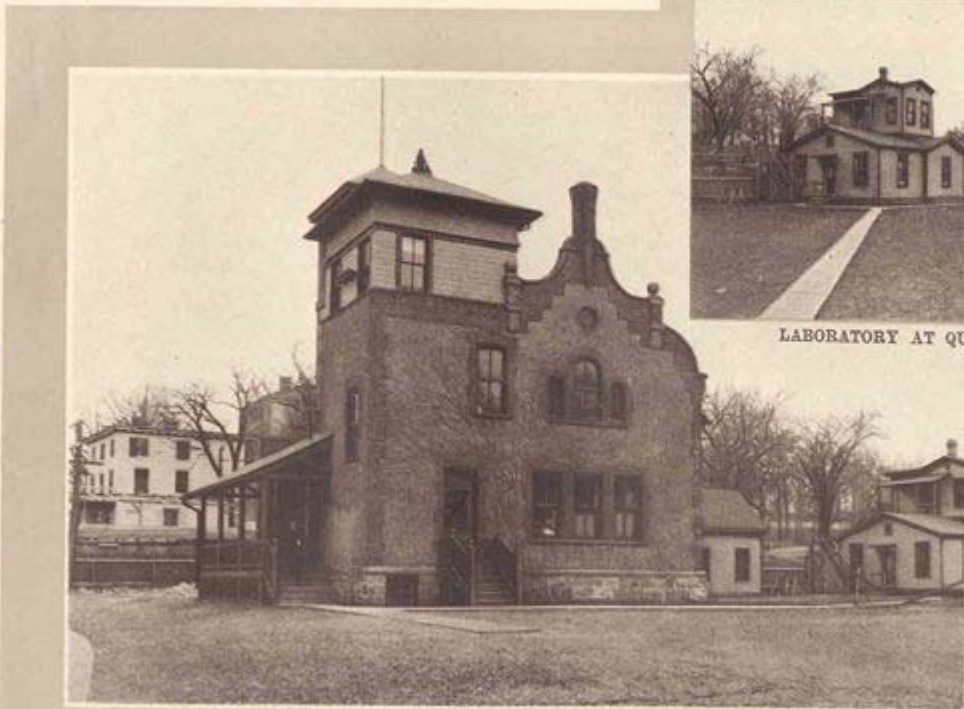

A Group of Immigrants at Ellis Island who, having failed to meet the Entrance Requirements, are about to be Deported

Ellis Island'da.

NEW HOSPITAL BUILDING, ELLIS ISLAND.

LABORATORY AT QUARANTINE.

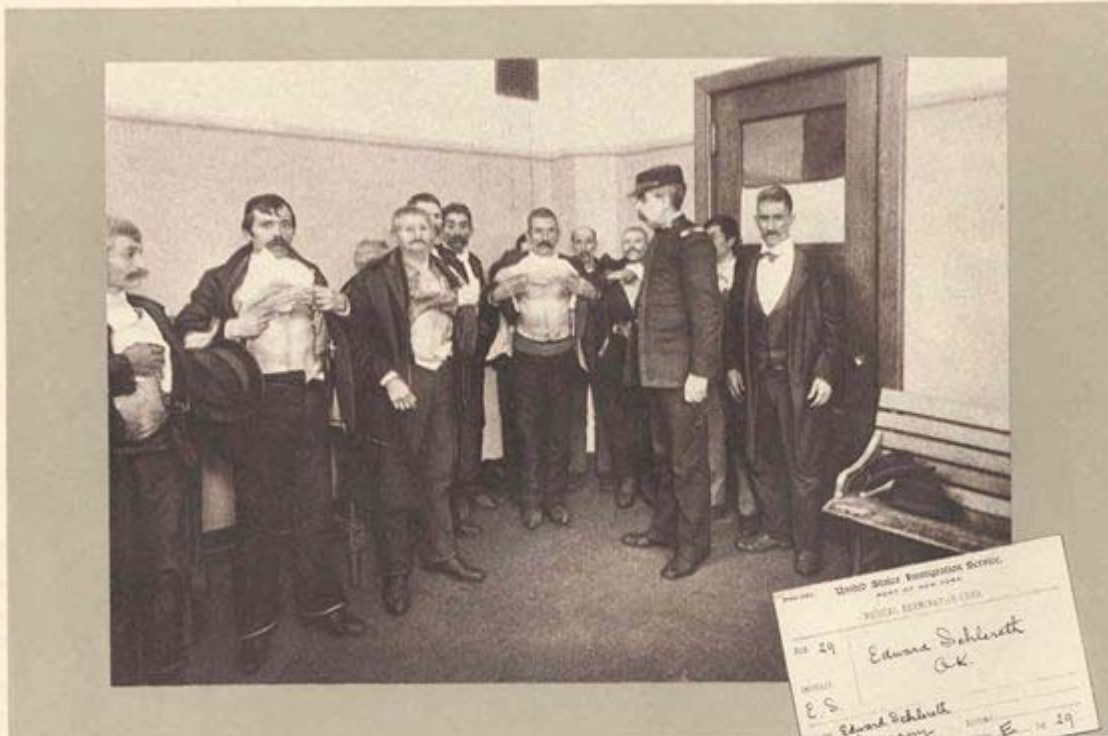
QUARANTINE STATION—OFFICE OF DR. DOTY, WHERE BOARDING DOCTORS WAIT FOR THE SIGNAL, TWO WHISTLES, INFORMING THEM OF THE APPROACH OF AN INCOMING STEAMER.

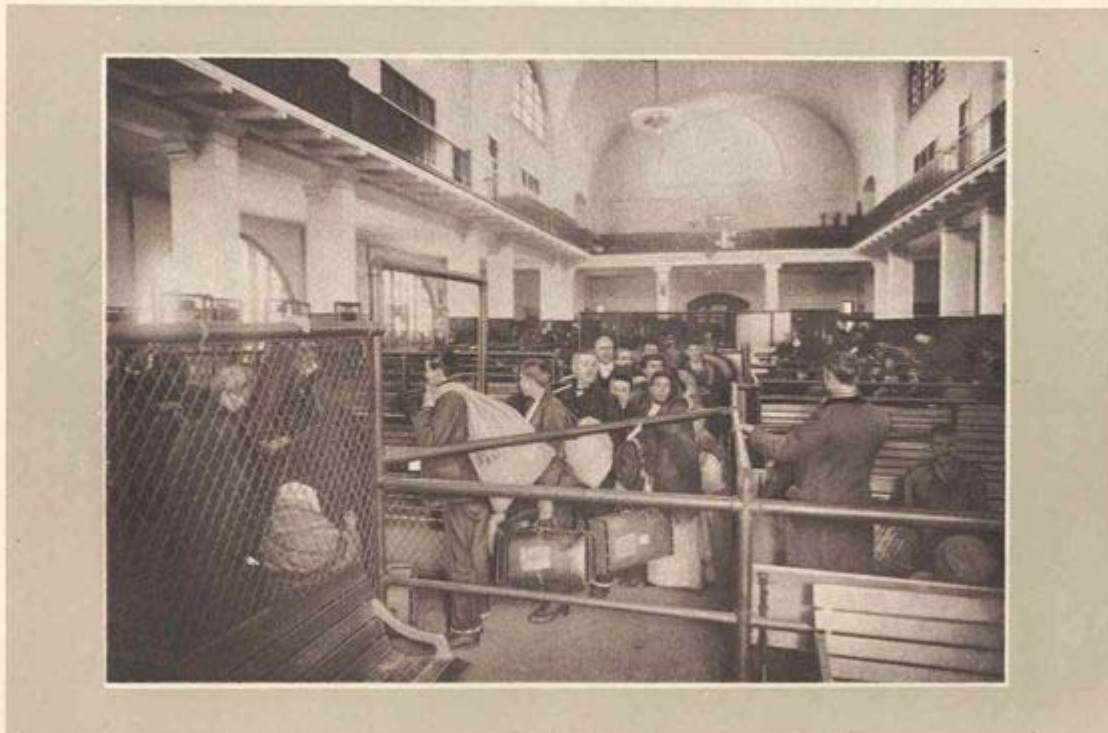
TYPICAL EMIGRANTS.

DOCTOR'S EXAMINATION—STOPPING AN EMIGRANT SUSPECTED OF DEFECTIVE EYESIGHT. HE WILL BE DETAINED FOR FURTHER EXAMINATION, TO ASCERTAIN IF THIS DEFECT WOULD PREVENT HIM FROM EARNING A LIVING.

DOCTOR'S INSPECTION OF SUSPECTS FOR SKIN DISEASES, ETC.—ALL EMIGRANTS ARE VACCINATED BEFORE THEY LEAVE THEIR NATIVE LAND, AND ARE EXAMINED EACH DAY BY THE DOCTOR ON BOARD THE SHIP AS THEIR CARDS SHOW.

FILING PAST THE DOCTORS—ALL EMIGRANTS ARE SCRUTINIZED BY TWO DOCTORS AS THEY FILE PAST THEM. THE FIRST DOCTOR LOOKS FOR INDICATION OF DISEASE; THE SECOND, FOR DEFORMITIES. THE GRATING TO THE LEFT IS THE DETENTION PEN, FOR SUSPECTS, DETAINED FOR FURTHER AND MORE MINUTE INSPECTION.

FINAL DISCHARGE FROM ELLIS ISLAND—THE EMIGRANT SHOWING PASSPORT, MONEY, AND ANSWERING QUESTIONS WITH A VIEW TO ASCERTAINING WHETHER HE IS LIKELY TO BECOME A CHARGE ON THE COUNTRY, IS AMENABLE TO THE CONTRACT LABOR LAW, ETC.

MONEY EXCHANGE DEPOT—EXCHANGING FOREIGN MONEY FOR AMERICAN.

RAILWAY DEPARTMENT—THIS IS WHERE THE EMIGRANT PURCHASES HIS TICKET FOR HIS FINAL DESTINATION. OFFICIALS ASSIST THEM IN CHECKING THEIR LUGGAGE, ETC.

SHIPPING EMIGRANTS—ANOTHER METHOD.

DETENTION PENS—AFTER EMIGRANTS ARE PASSED, THOSE WAITING FOR FRIENDS ARE PLACED INTO PENS, ACCORDING TO NATIONALITIES, AND FRIENDS ARE REFERRED TO EITHER THE GERMAN, ITALIAN, OR OTHER PENS.

Enclosure.

IMMIGRANT DINING ROOM.

Bill of Fare for Thursday, December 28, 1922.

BREAKFAST.

Boiled eggs.

Coffee.

Bread and butter.

Milk served to all women and children.

DINNER.

Beef broth with barley.

Boiled beef; vegetables, boiled potatoes; sour pickles.

Tapioca pudding.

Coffee.

Bread and butter.

Milk served to all women and children.

SUPPER.

Corned beef hash with green peppers.

Blackberry jelly.

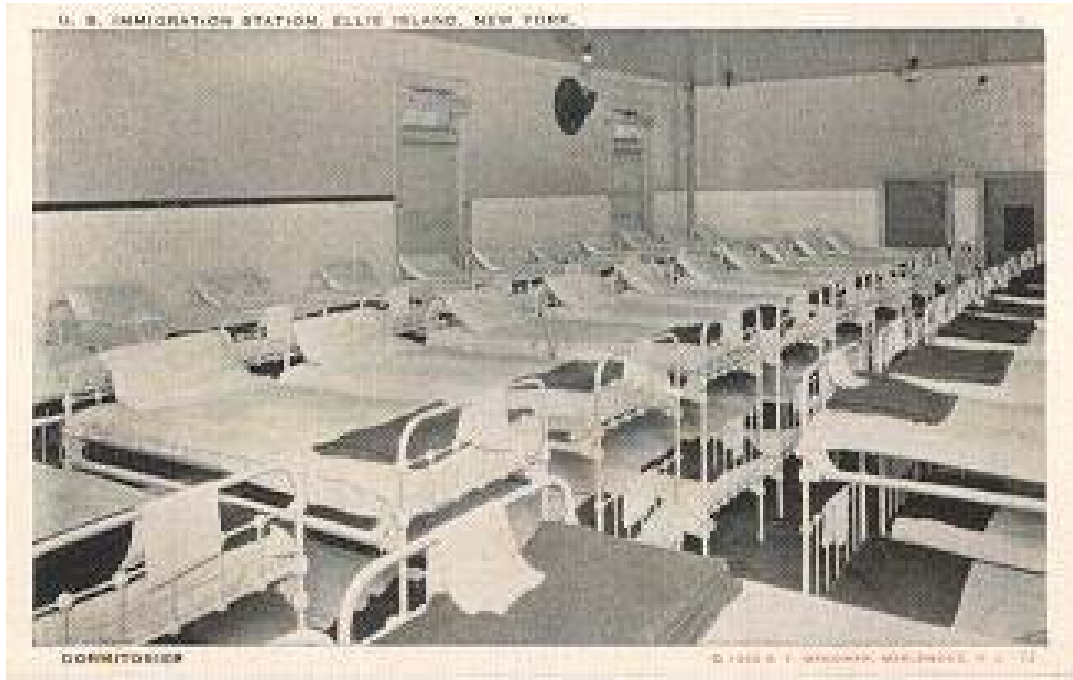
Tea or coffee.

Bread and butter.

Milk served to all women and children.

For all women and children, milk and biscuits are served in the detention quarters between regular meal hours and are distributed at bed-time.

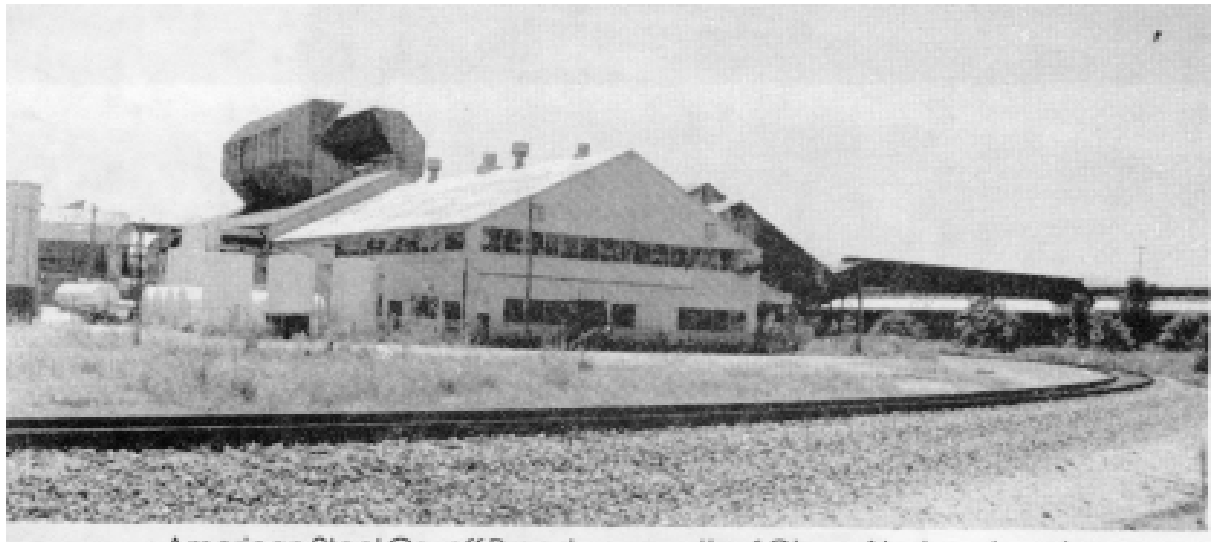
Ellis Island'da Yatakhane

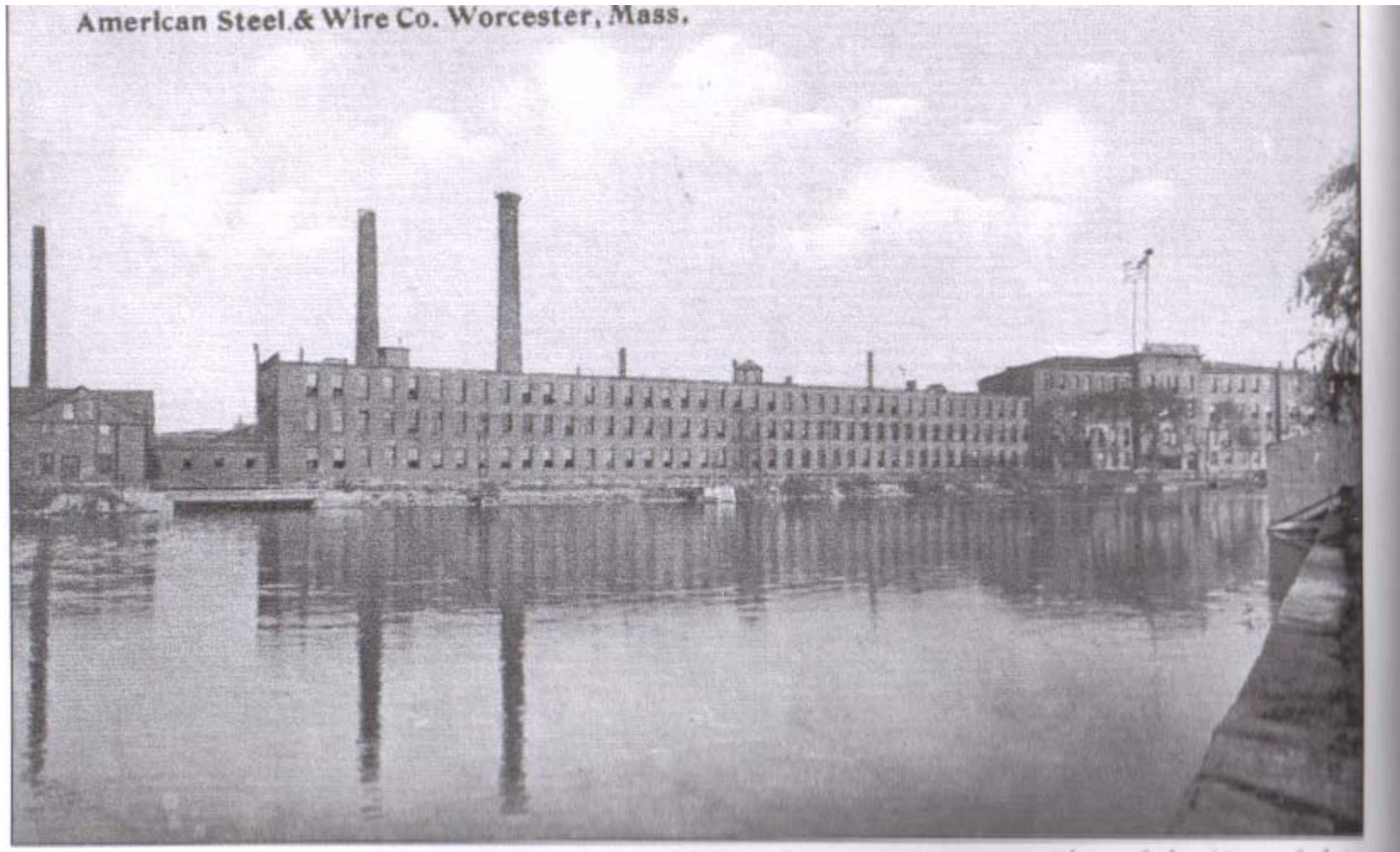
Ellis Island'da Çocuk Bahçesi

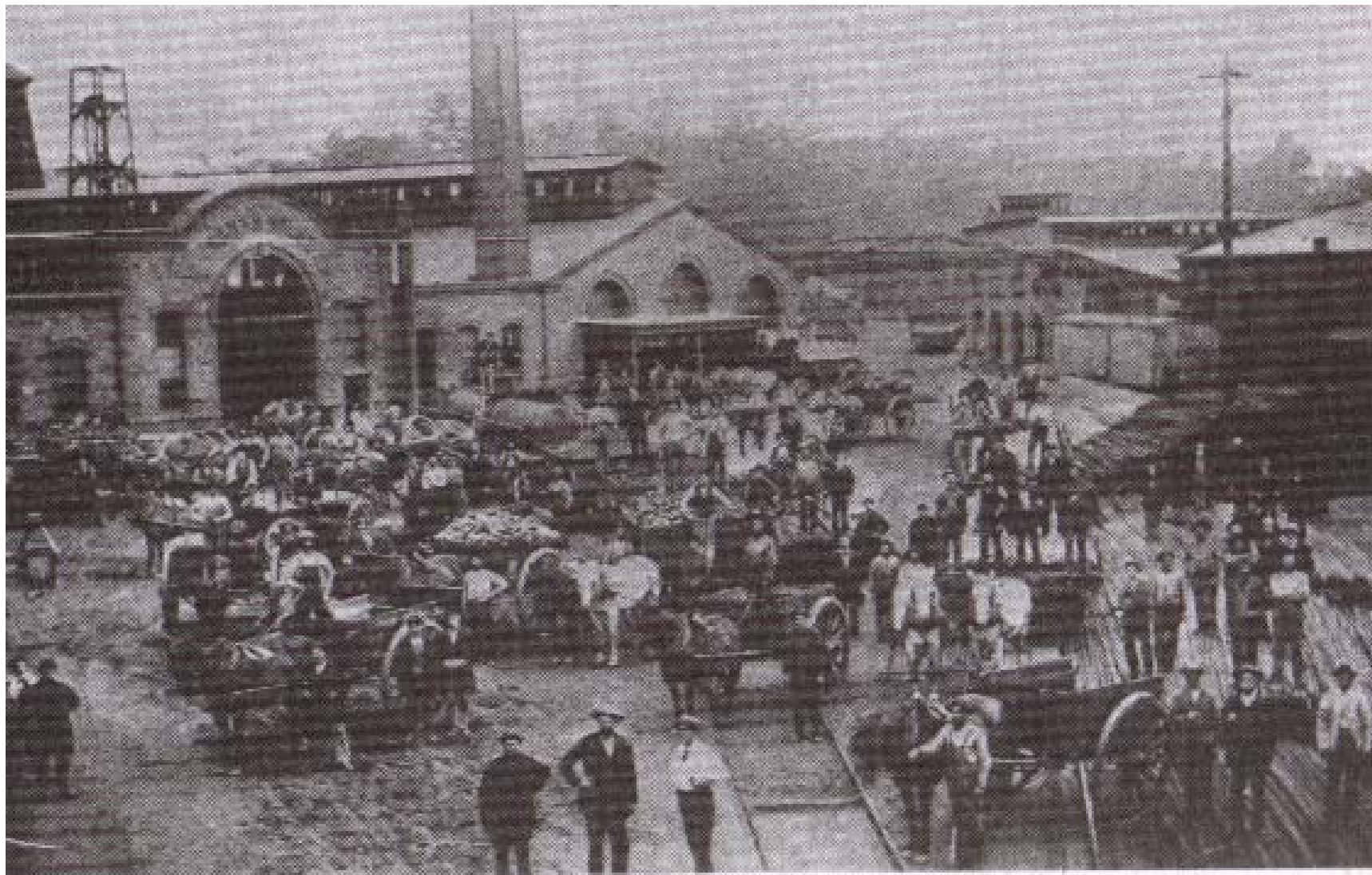
American Screw Company

American Steel Company

American Steel and Wire Company/Worcester

Wasburn and Moen Company/Worcester

Dökümhane İşçileri(Detroit)

Hagop Bogigian'ın Halı Dükkânı/Boston

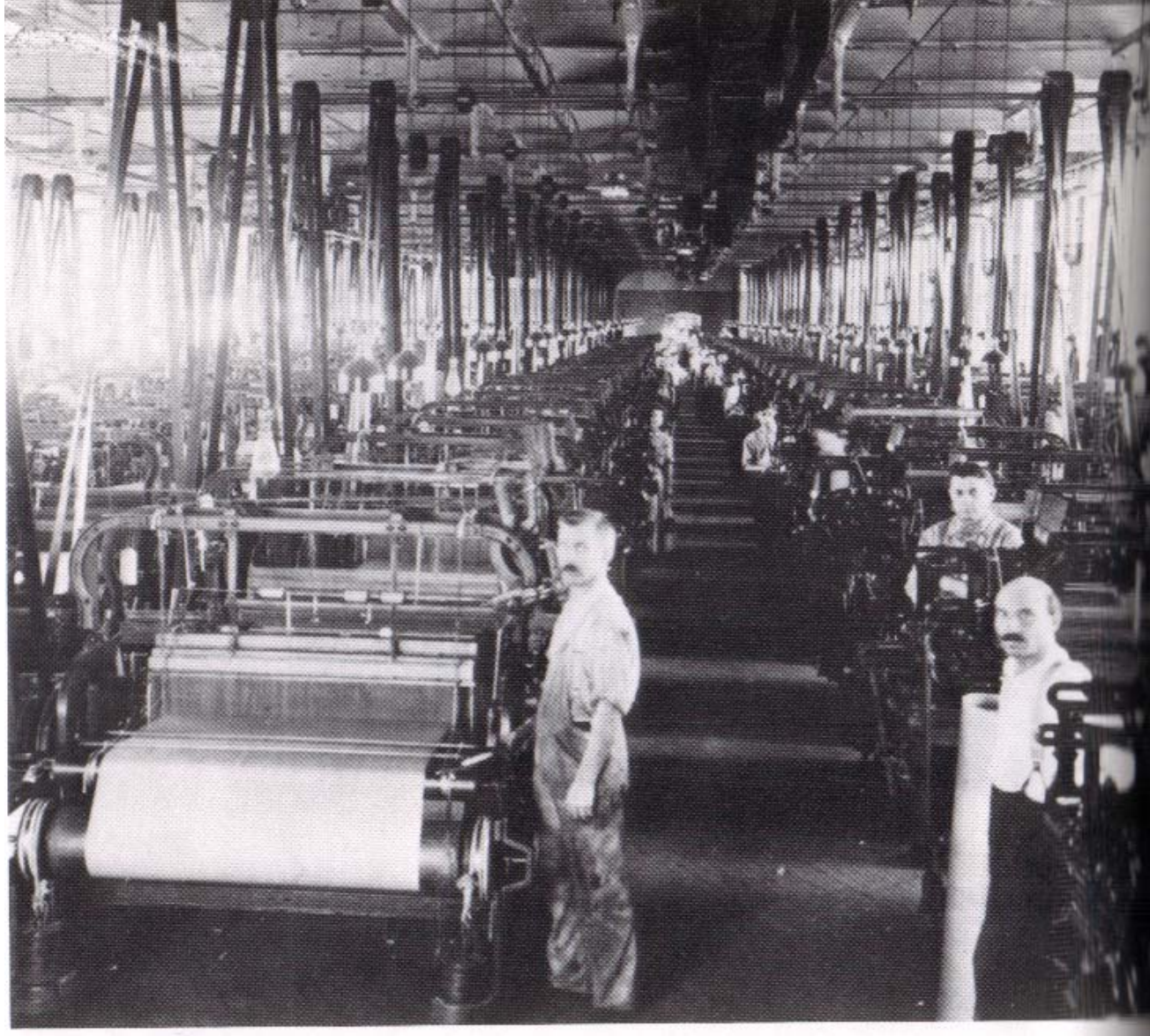

Portland'da Robert Agazarian'ın Berber Dükkanı (1915)

1907'de Jerrehian Dağıtım Aracı

İpek Fabrikası/ New Jersey

California'da Bağ Bozumu

California'da Bağ Bozumu

California'da Bağ Bozumu

California'da Bağ Bozumu

Üzümün Kurutulması

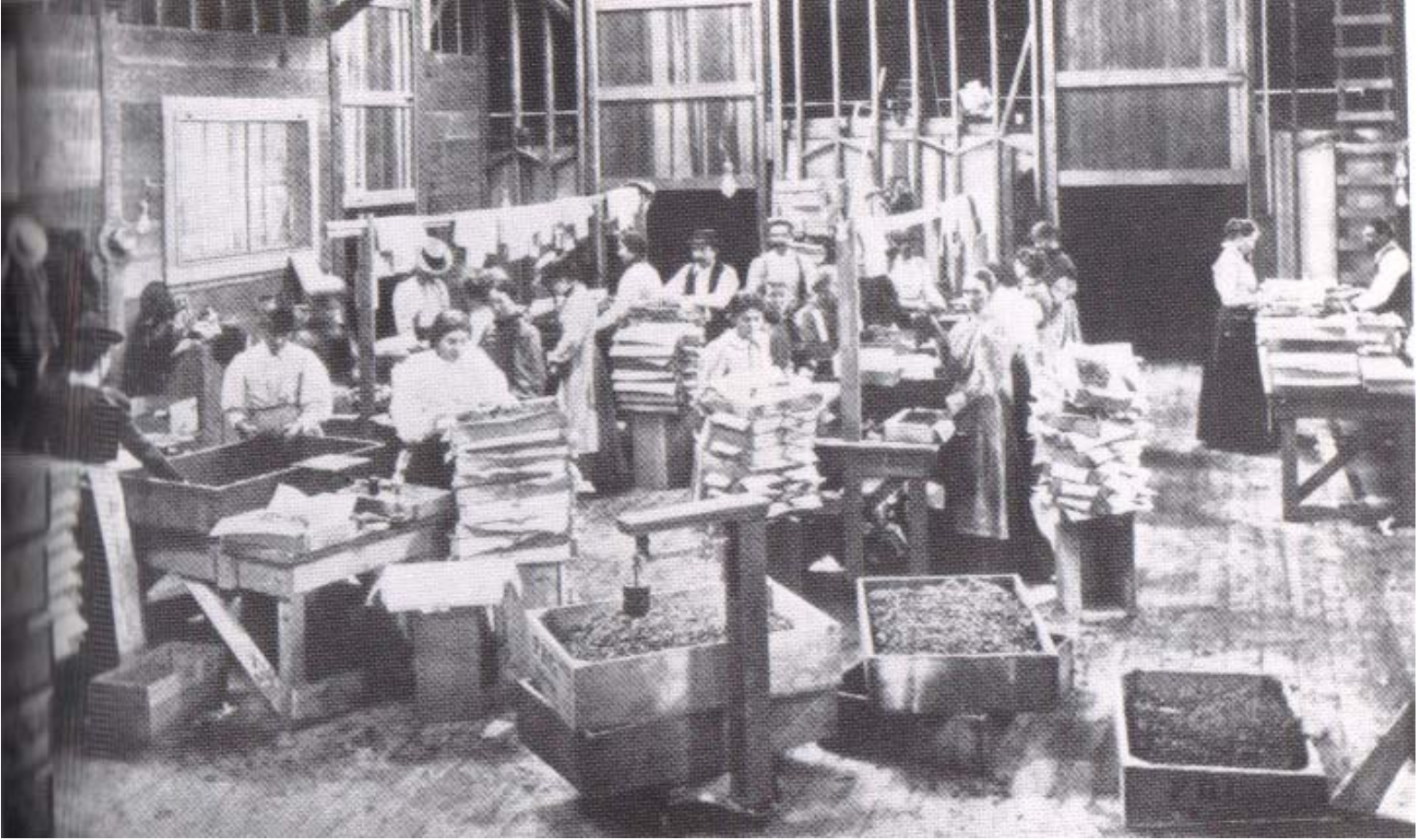
7494 DRYING RAISIN GRAPES IN CALIFORNIA.

California'da Bağ Bozumu

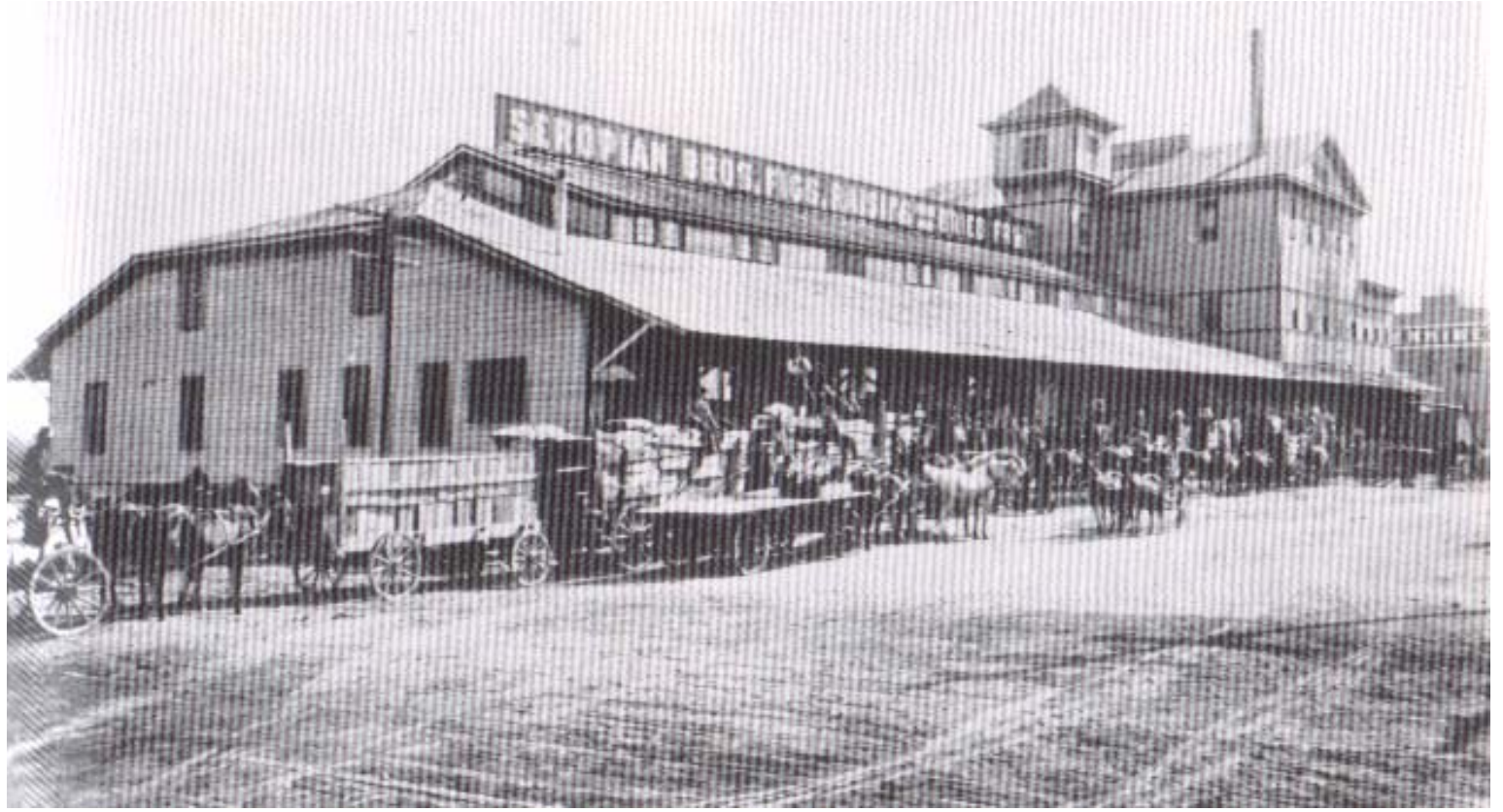

Kuru Üzümün Paketlenmesi

Kuru Üzümün Paketlenmesi

Seropian Kardeşlerin Paketleme Atelyesi

Portland 159'ncu Lancaster st. de bulunan bu bina ermeni topluluğunun toplantı binasıydı. Binada aynı zamanda kahvehane, okul ve lokanta vardı. Çatı katında bekâr ermeni erkekleri kalıyordu.

Young Man Christian Binası/Worcester

Young Women Christian Binas/Worcester

LETTER OF MISS FRANCES E. WILLARD.

Castile, N. Y., December 12th, 1896.

Dear Mothers and Sisters of America:

My heart is deeply stirred by the sacred ministry to the hapless little orphans of Armenia. Anything more piteous than their condition it would be impossible to conceive, and I pray with all my soul that our good and true people, White Ribboners and everybody else, may give their Christmas money not to fill the stocking of a child tenderly sheltered in a Christian home, but to put stockings on the bleeding little feet of pitiful Christian children who have no roof but the sky, no bed but the ground, and no food but the ground roots, except as we who are surrounded by every comfort reach out hands of help toward them and their heart-broken mothers. Let us ennoble and enlarge the hearts of our little ones by showing them how they can on this loved day carry out the Christ spirit. What we do must be done quickly. One dollar will feed, shelter and care for an orphan for a month. Twelve dollars for a whole year.

The above suggestion is equally appropriate for New Year's Gifts.

Send contributions for this object direct to BROWN BROS. & CO., 59 Wall Street, New York, marked: For the Orphan Fund of the National Armenian Relief Committee. For literature and further information write to Rev. F. D. Greene, Secretary, 118 Bible House, New York.

I sometimes fear least I plead too long, so I will make this short but none the less earnest, devoted and tender.

God bless you one and all and make your Christmas sweet in the happy homes that He has given you; and, better still, may it be hallowed by the knowledge down deep in your souls, that you have touched the keys of power that are vibrating in stricken Armenia, so that forsaken little children have food, clothing and shelter from the winter's cold. Let us remember the words of the Master, how He said: "Inasmuch as ye did it unto the least of these ye did it unto me."

Believe me ever with brightening hope,

Your Christian Sister,

FRANCES E. WILLARD.

Frances Willard'in Mektubu

MAY 27, 1906

THE CHRISTIAN HERALD

OUR ARMENIAN COLONISTS.

Those who have Left their Native Homes and Settled in America—Fresno's Successful Armenian Colony—Room and a Welcome for Thousands More.

AN ARMENIAN VINEYARD IN CALIFORNIA.

LEADERS OF FRESNO'S ARMENIAN COLONY.

The occupation of vineyardist has commended itself to some of the Armenian population of the county and they have held their own where scores of their American and English neighbors have failed. The Armenian does his own work chiefly, if not entirely, so that even in the hardest times he can make a small profit out of his raisins. Among the Armenians owning or operating vineyards in the vicinity of Fresno are J. and H. Axdarian, who farm eighty acres, P. Arachelian, 40 acres, N. B. Peters, 20 acres. The brothers Nishkian, are leading fruit dealers.

These are but a few of the names of Fresno's Armenian colony. It suffices to add that the majority are God-fearing, Christian men and women; law-abiding and progressive to a remarkable degree, and that no nationality has shown a more marked aptitude for acquiring American ideas, or a greater capacity for self-govern-

Bir Gazete Kupürü

A View Of The First Church In
America, Easter Sunday 1902

Worcester'de Kurulan İlk Ermeni Kilisesi

Armenian Church of the Martyrs Congregational Church/Worcester (1892)

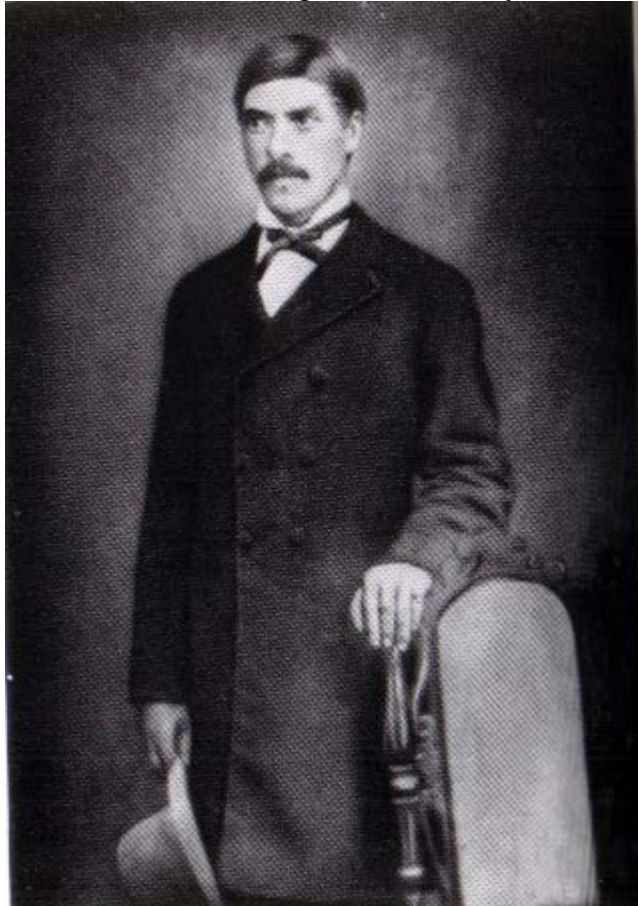
Fresno'daki İlk Ermeni Presbiteryan Kilisesi-1905

Fresno'daki Ermeni Pilgrim Kilisesi-1908

Women's Christian Temperance Union(WCTU) başkanı Lilian Stevens Portland'da doğan ilk ermeni William Yeghoian ile 1898 yılında.

Hagop Bogigian

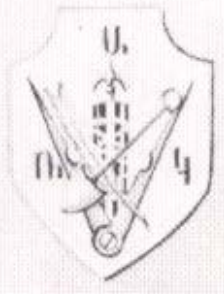
Piskopos Hovsep Sarajian 1902 yılında

Simonian Kardeşler/Worcester (1912)

« ԵՍ ԿԸ ՀԱՌՏԱՍՈՒՄ ՈՐ ԱՅՆ ԴՐՈՇԱԿԻՐ
ՈՐՈՒՆ ՏԱԿ ՄԵՆԻՔ ԿԻՅՆԱՆԻՔ ՄԻՆՏ ԶԻՆԻՔ
ԲԱՐՉՐԱՅՆՈՂ, ՉԵՌԻՆԻ ԳԻՏԻ ՈՒՆԵՆԱՅՑ ԳԱՐԵՂԻՆ Գ.ՉԻՐՉԵԱՆԻ

Գ.ԱՐԵՂԻՆ
Գ.ՉԻՐՉԵԱՆԻ
1863-1903

Յարգ
Աստուծոյ օրհնութեամբ

Karekin Chitjian

E. Agnooni, charismatic Tashnag leader, founder of the Armenian Relief Society.

Souren Bartevian, writer and leader of the Reformed Hnchag Party.

Arshag Vramian, editor of *Hairenik*, Tashnag journal in Boston.

Bazı Ermeni Liderler

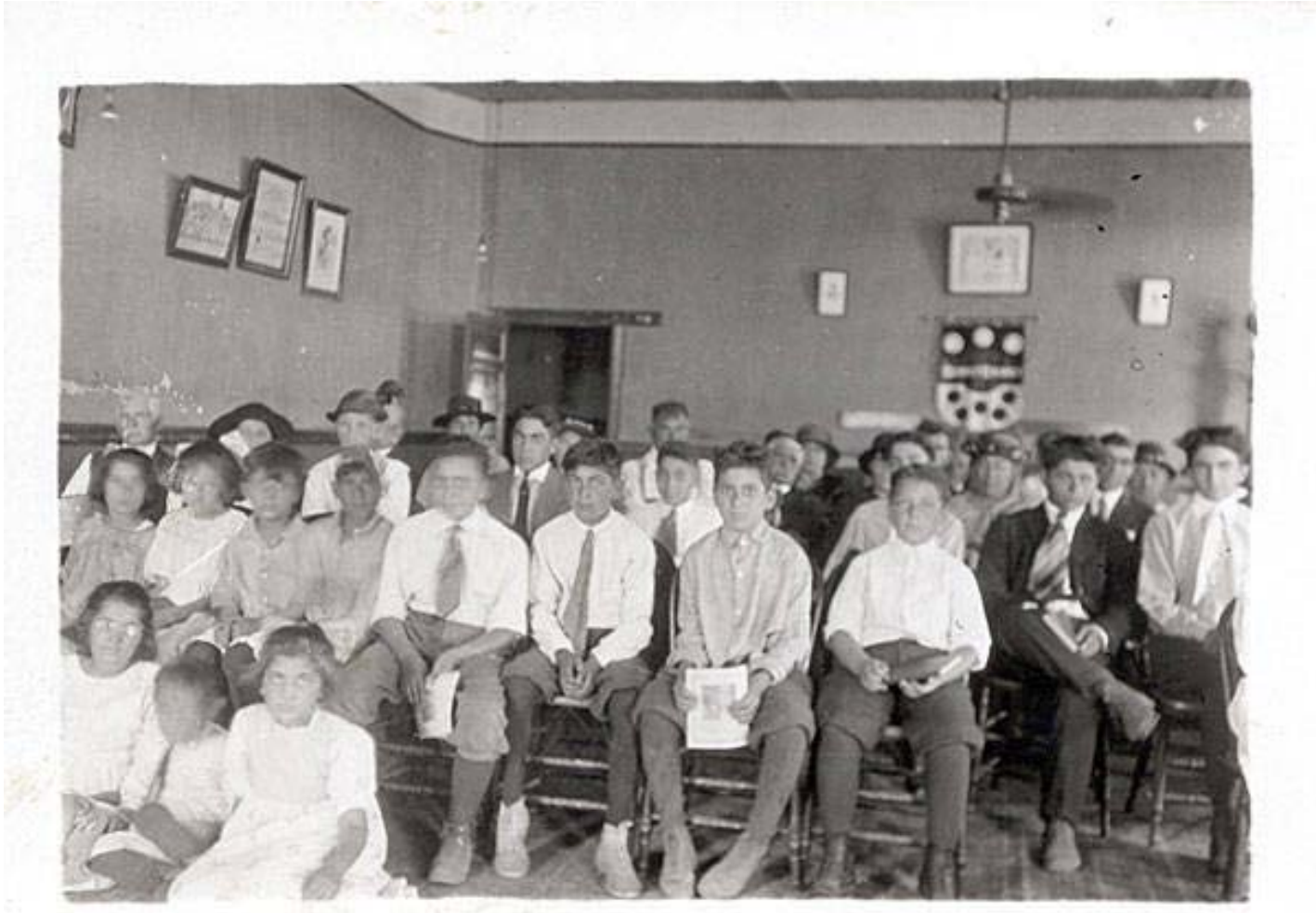

Three generations of the Hovsep Gulesian family in Marash, Turkey, in 1892.

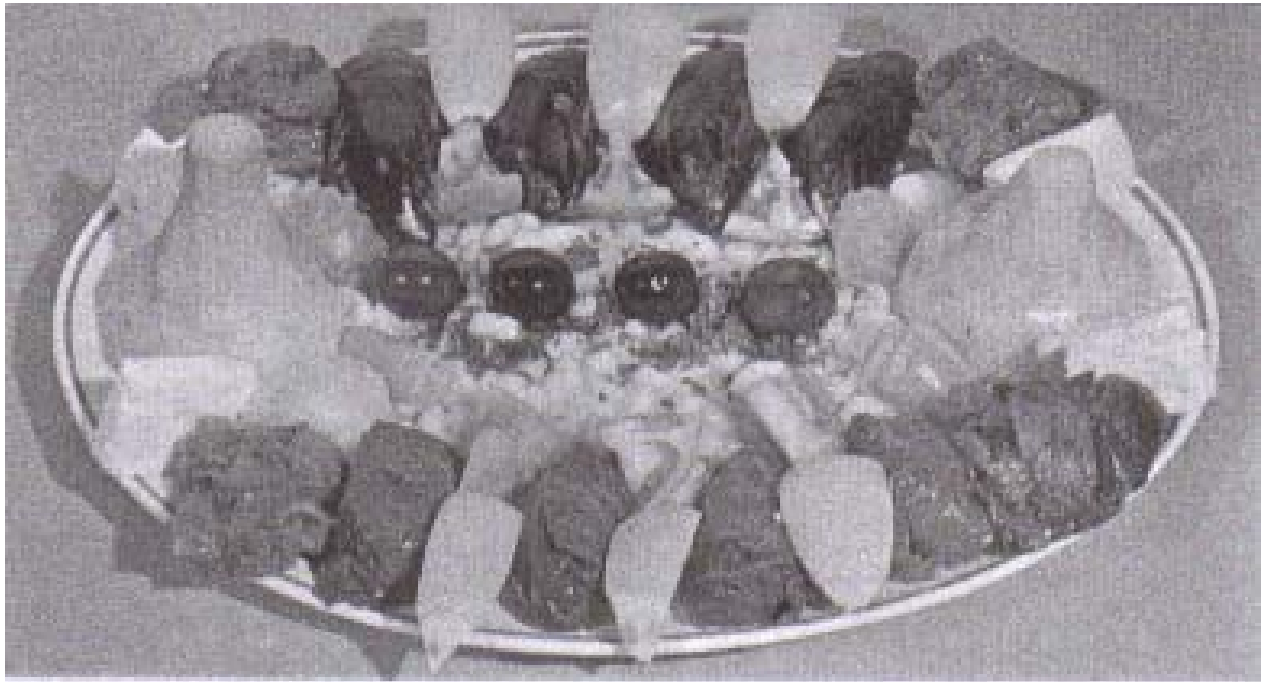
The Gulesian family ten years later in Boston in 1902.

Göç eden Ailenin Öncesi ve Sonrası

Pazar Okulu

BALKAN ARMENIAN . . . SPECIAL HORS D'OEUVRES

for individual or group (for Four shown)

ENGINAR (heart of artichoke); Stuffed vine leaves and mussels; IMAM BAYELDI (Eggplant);
 FASSOULIA POULAKI (white bean salad); BALKAN cheese and Olives.

Worcester-1906

Worcester-1912

Providence—1903

Project SAVE Armenian Photograph Archives, Inc.,
courtesy of George and Minam Kachadorian Markarian.

Armenian immigrants celebrating Easter in Worcester, MA, U.S.A., 1925.

Worcester'de Paskalya.